

32 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Monika Kokalj Kočever

**MOBILIZIRANCI
V NEMŠKO VOJSKO
Z GORENJSKE
V LETIH
1943–1945**

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO
Ljubljana 2017

Inštitut za novejšo zgodovino

32 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Monika Kokalj Kočever

**MOBILIZIRANCI
V NEMŠKO VOJSKO
Z GORENJSKE
V LETIH
1943–1945**

ZALOŽBA INZ

Odgovorni urednik dr. Aleš Gabrič
Založnik Inštitut za novejšo zgodovino
ZBIRKA RAZPOZNAVANJA / RECOGNITIONES 32
ISSN 2350-5664

Monika Kokalj Kočever
MOBILIZIRANCI V NEMŠKO VOJSKO Z
GORENJSKE V LETIH 1943–1945

Recenzenta dr. Bojan Godeša
dr. Mitja Ferenc

Jezikovni pregled Ajda Gabrič
Prevod povzetka Monika Kokalj Kočever, Martin Cregeen
Oblikovanje Barbara Bogataj Kokalj

Tisk Medium d.o.o.

Naklada 300 izvodov

Izid knjige sta Javna agencija za raziskovalno dejavnost
podprla Republike Slovenije
Muzej novejše zgodovine Slovenije, Ljubljana

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.452)"1943/1945"

355.27(497.452)"1943/1945"

KOKALJ Kočever, Monika

Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943-1945
/ [besedilo, prevod povzetka] Monika Kokalj Kočever. - Ljubljana
: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017. - (Zbirka Razpoznavanja =
Recognitiones ; 32)

ISBN 978-961-6386-82-1

292458752

VSEBINA

- 9 PREDGOVOR
- 17 EVROPA V VOJNI
- 27 NEMŠKE OBOROŽENE SILE IN
NACIONALSOCIALISTIČNA NEMŠKA
DELAVSKA STRANKA
- 47 OKUPACIJA SLOVENIJE IN STANJE NA
GORENJSKEM DO POMLADI 1943
- 75 VERMANŠAFT NA GORENJSKEM
- 87 Posebne enote in glasbeni vodi
- 89 Usposabljanje in aktivnosti
- 117 MOBILIZACIJA
- 122 Ustanovitev vojaških okrajnih poveljstev in vojaških pri-
javnih uradov na Gorenjskem
- 142 Izvedbe naborov
- 159 Gorenjski prostovoljci v nemški vojski
- 161 VPOKLICI V DRŽAVNO DELOVNO SLUŽBO
- 185 V ENOTAH NEMŠKE VOJSKE
- 194 Število vpoklicanih Gorenjcev

- 198 Enote, v katerih so bili Gorenjci
- 204 Čini
- 208 Vojaške plače in izplačila
- 211 Znaki in odlikovanja, ki so jih dobili gorenjski vpoklicanci
- 217 Orožje
- 218 Na fronti
- 226 Ranjenci
- 230 Dopust
- 233 Stiki z domačimi
- 244 Stiki z domačini
- 246 Stiki z drugimi vojaki
- 249 Prebegi in predaje na fronti
- 254 Dezerterstvo med dopustom
- 261 Pogrešani in padli

265 GORENJCI V ENOTAH WAFFEN-SS

269 GORENJSKI MOBILIZIRANCI V DRUGIH ENOTAH PO EVROPI IN V SLOVENIJI

- 270 V francoskih odporniških enotah
- 272 Prebegi k Rdeči armadi in v sovjetskem ujetništvu
- 280 V 1. jugoslovanski brigadi in drugih enotah, ustanovljenih v Sovjetski zvezi
- 283 V angloameriških in francoskih ujetniških taboriščih
- 292 Peta prekomorska brigada
- 295 V jugoslovanski kraljevi vojski
- 297 V slovenskih partizanskih enotah
- 306 V enotah Gorenjske samozaščite
- 311 Pri slovenskih četnikih

313 POT DOMOV

321 V EMIGRACIJI

323	ŽIVLJENJE PO VOJNI
330	Zasliševanja nekdanjih prisilnih mobilizirancev
332	Ustanavljanje društev
339	VERMANŠAFT IN PRISILNA MOBILIZACIJA V NEMŠKO VOJSKO NA SPODNJEM ŠTAJERSKEM
343	PRISILNA MOBILIZACIJA V NEMŠKO VOJSKO V DRUGIH DRŽAVAH PO EVROPI
347	ZAKLJUČEK
357	POVZETEK
367	SUMMARY
377	VIRI IN LITERATURA
396	SEZNAM KRATIC
399	IMENSKO KAZALO

PREGOVOR

Skoraj vsaka slovenska družina ima v sorodstvu vsaj enega moškega, ki je bil med drugo svetovno vojno prisilno mobiliziran v nemško vojsko. Tudi naša gorenjska družina ni izjema. Stric Milan, letnik 1926, je bil v nemško vojsko prisilno mobiliziran avgusta 1943. Njegovi starejši bratje Ivan, Viktor in Jože so se pred nemško mobilizacijo umaknili v partizane. Drobnega pekovskega vajenca Milana so bratje pustili doma, ker je bil šibek in z bolnimi nogami povsem neprimeren za dolge pohode in hitro premikanje v partizanskih enotah, komisija na naboru v Kamniku pa je kljub temu ugotovila, da je za nemško vojsko primeren. Odpeljali so ga v taborišče državne delovne službe »Reichsarbeitsdienstlager Breitenweida« pri Dunaju in od tam k vojakom v Francijo. Junija 1944 se je znašel v spopadih blizu mesta Brehal v Normandiji. Zajeli so ga britanski vojaki in ga odpeljali v ujetniško taborišče Woodhouselee blizu Edinburga, od koder se je s soborci, ki so se priključili partizanski 5. prekomorski brigadi, vrnil v domovino. Konec vojne so se od štirih bratov vrnili domov le trije. Družina še vedno ne ve, kje je Ivanov grob.

Tema prisilne mobilizacije v nemško vojsko ni samo slovenska tema; tudi po Alzaciji, Lotaringiji, Luksemburgu, delu Belgije in na Poljskem si družine doma pripovedujejo zgodbe svojih očetov in stricev, ki so morali služiti nemškemu okupatorju.

V Sloveniji se je o prisilni mobilizaciji v nemško vojsko dolga leta povečini govorilo le v domačem okolju in med prijatelji soborci. Leta 1991 je prisilni mobiliziranec in poznejši dolgoletni predsednik društva Alojzij Žibert izdal svoje spomine na drugo svetovno vojno, ki so bili pravzaprav prvi v Sloveniji objavljeni spomini prisilnega mobiliziranca v nemško vojsko.¹ Z ustanovitvijo društev v Celju, Kranju in Mariboru v začetku devetdesetih let so začeli mobiliziranci uradno sami zbirati podatke o prisilnih vpoklicancih in urejati dokumentacijo za pridobitev statusa žrtev vojnega nasilja in s tem povezanega vsaj posrednega osebnega zadoščenja in priznanja države, da so bili kot prisilni mobiliziranci žrtve nemškega okupatorja.

Več kot petindvajset let je minilo, odkar je bila leta 1990 v Celju in Kranju odprta prva razstava o prisilni mobilizaciji Slovencev v nemško vojsko *Po sili vojak*, ki sta jo pripravila kolega Jože Vurcer iz Muzeja novejše zgodovine Celje in dr. Jože Dežman iz Gorenjskega muzeja. Prvič sta muzeološko predstavila prisilno mobilizacijo Slovencev v nemško vojsko in slovenski javnosti dala vpogled v usode več deset tisoč slovenskih fantov med drugo svetovno vojno. Tudi sama se, ker sem bila takrat začetnica pripravnica v Gorenjskem muzeju, spominjam, kako težko smo pridobili maloštevilne predmete in fotografije, ker so bili ljudje zelo nezaupljivi, pa vendar je imela razstava neverjeten odziv. Ljudje so se dobesedno zgrinjali nanjo in vsi smo vedeli, da se dogaja pomemben premik v poznavanju in sprejemanju precej zamolčanih dogodkov iz zgodovine druge svetovne vojne na Slovenskem. Izreden je bil tudi odziv na sestanek v Kranju, kjer je mobilizirance nagovoril predsednik Skupščine Republike Slovenije dr. France Bučar.

Strokovne predstavitve raziskav skupnega števila in usod prisilnih mobilizirancev v Sloveniji potekajo že od leta 1992, ko je bil v Mariboru v organizaciji Društva mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945 pripravljen prvi strokovni posvet o mobilizaciji v nemško vojsko. Od takrat je bilo organiziranih

1 Žibert, *Pod Marijinim varstvom*.

več posvetov in okroglih miz, na katerih so poleg strokovnjakov tudi mobiliziranci sami predstavljali svojo življenjsko usodo med vojno. Objavljenih je bilo več knjig, najpomembnejša dela so *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945*, izšla leta 1999, *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni* iz leta 2001 in *Prisilna mobilizacija na Štajerskem* iz leta 2003.

Na Gorenjskem je z raziskovanjem tematike mobilizacije in navezovanjem stikov z nekdanjimi prisilnimi mobiliziranci že v osemdesetih letih začel dr. Jože Dežman in izdal tudi temeljna dela, povezana z mobilizacijo na Gorenjskem. S proučevanjem nemške mobilizacije na Štajerskem sta se največ ukvarjala kolega upokojeni kustos dr. Marjan Žnidarič iz Muzeja narodne osvoboditve Maribor in pokojni Andrej Zorko, ki je posebej obdelal vpoklice v Trbovljah in okolici. V Posavju je bila leta 2007 v Zasavskem muzeju Trbovlje odprta tudi razstava o mobilizirancih v Trbovljah, ki je gostovala tudi v Muzeju novejše zgodovine Slovenije. Potek prisilne mobilizacije v nemško vojsko na slovenskem Koroškem pa še vedno ostaja precej neobdelan.

Šele leta 2012 je tema, ki so/smo jo do tedaj raziskovali in predstavljali bolj ali manj v nepovezanih slovenskih lokalnih okvirih, prešla v mednarodne povezave. Jeseni 2012 sta bili v Strasbourgu in Ljubljani organizirani mednarodni konferenci na temo prisilne mobilizacije v nemško vojsko v zasedenih deželah:² v Alzaciji, Lotaringiji, Luksemburgu, treh okrajih v Belgiji, delu nekdanje Češkoslovaške, v t. i. priključenih vzhodnih območjih Poljske ter na slovenskem Štajerskem, Gorenjskem in Koroškem. Strokovnjaki iz vse Evrope so predstavili najnovejše izsledke, odprta pa je bila tudi skupna mednarodna razstava v novem muzeju v Schirmecku v Alzaciji, kjer so predstavili evropsko mobilizacijo v nemško vojsko in posebnosti po posameznih državah.

V Muzeju novejše zgodovine Slovenije (MNZS) sem v letu 2004 pričela sistematično zbirati pričevanja nemških vpokli-

2 Malgre-eux 2012, <http://www.malgre-eux-2012.eu/projet>, 2. 5. 2016; Mednarodna konferenca o prisilni mobilizaciji v nemško vojsko, 13. 10. 2012. (Ljubljana, Muzej novejše zgodovine Slovenije.)

cancev, leta 2005 pa je bil na podlagi 43 videopričevanj posnet tudi dokumentarni film, ki je doživel pozitivne ocene in večkratno predvajanje na nacionalni televiziji. Že leta 2005 smo v okviru razpisov Kultura 2000 pripravljali projekt mednarodnega sodelovanja, vendar se takrat tuje institucije niso odzvale. Guy Wilson, takratni direktor ICOMAM-a, mednarodnega združenja vojaških muzejev in zbirk orožja, je v dopisovanju v kratkem elektronskem sporočilu ugotavljal, da je tema prisilne mobilizacije v nemško vojsko v Evropi še vedno tabu. Z zbiranjem podatkov o nemških mobilizirancih smo v muzeju kljub neuspehu v mednarodnem povezovanju nadaljevali. Društva in posamezniki so začeli izkazovati zaupanje in naklonjenost, kar dokazuje podarjeno gradivo in celotni fond popisov in gradiva članov društev mobiliziranih Slovencev, ki sta ga predala Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945 in posebej Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945. Gradivo hrani muzej v Zbirki osebnih predmetov in dokumentov.

Zaradi pomena preučevanja prisilne mobilizacije v nemško vojsko, statističnih pregledov in posredno tudi ugotovitve dejanskega števila prisilno mobiliziranih smo leta 2008 v MNZS pripravili dokumentacijski program MoBiL2008, ki je namenjen vnašanju in ažuriranju podatkov o mobiliziranih Slovencih v redno nemško vojsko. Program omogoča vnos, spreminjanje in brisanje podatkov. Poseben del programa predstavlja poljuben izbor zapisov datotek ter tiskanje ali shranjevanje podatkov po izbranem kriteriju. Polja vpisa so: ime, priimek, nemški priimek, ime očeta, ime matere, datum rojstva, kraj rojstva, prebivališče pred vpoklicem, zadnji naslov, datum vpoklica, služenje v nemški delovni službi RAD, v vojaških enotah, kraj matične enote, kraj služenja, ranjen, usoda, odlikovan, prestopil, prebeg, ostal v emigraciji, emigriral, vir podatkov. Program omogoča iskanje po vseh vpisanih poljih, pomembna je tudi področna delitev – Gorenjec, Štajerec, Korošec. Do sedaj je bilo vnesenih 14.648 oseb z bolj ali manj popolnimi podatki. Podatki se dopolnjujejo

in nadaljujejo z vpisi. Seznam se dopolnjuje tudi s proučevanjem in zbiranjem dokumentacije in predmetov na terenu. Do leta 2010 sta na programu delala dva sodelavca, zadnjih pet let pa podatke zbira in vnaša ena kustosinja. Program je predstavila na mednarodni konferenci o prisilni mobilizaciji v Ljubljani oktobra 2012.³

Podatke in življenjske zgodbe vpoklicancev MNZS redno vključuje v razstave, pričevanja so zastopana tudi na stalni razstavi Slovenci v XX. stoletju in na občasnih razstavah ter s publikacijami in v oddaji *Moja zgodba* na Radiu Ognjišče.⁴ Zgodbe in gradivo prisilno mobiliziranih MNZS zbira, evidentira, dokumentira, prezentira in hrani v zbirkah Osebni predmeti in dokumenti, Prisilna mobilizacija v nemško vojsko in Ustni viri. Avdio in video pričevanja so shranjena na različnih nosilcih v zbirki Ustni viri. MNZS sodeluje tudi z zasebnimi zbiratelji.

Osnova za preučevanje teme prisilne mobilizacije na Gorenjskem in pripravo statističnih podatkov je bilo gradivo Društva in Zveze društev mobiliziranih v nemško vojsko 1941–1945, ki ga hrani MNZS, največ podatkov pa je v uradu službe za obveščanje sorodnikov padlih nekdanjih članov vermahta, Deutsche Dienststelle (WASt) für die Benachrichtigung der Angehörigen von Gefallenen der ehemaligen deutschen Wehrmacht v Berlinu, kjer imajo osnovne podatke o nemških vpoklicancih, hranjene v posameznih kartotekah, že vpisane v elektronski obliki.

Poleg raziskovanja podatkov Zveze in društev prisilno mobiliziranih je proučevanje vključevalo pregled gradiva Arhiva Republike Slovenije, in sicer gradiva Koroške ljudske zveze (KVB), oboroženih enot KVB in NSDAP, orožniških postaj; veliko podatkov, predvsem o naborih, je v fondih deželnih svetnikov. Povsod pa je bila narejena velika selekcija gradiva. Za prehajanje dezertarjev iz nemške vojske v partizanske enote je pomemben fond IX. korpusa in posameznih odredov ter komand mest. Ar-

3 Kokalj Kočevar, Računalniška obdelava podatkov o prisilnih mobilizirancih v nemško vojsko (Mednarodna konferenca o prisilni mobilizaciji v nemško vojsko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana, 19. 10. 2012).

4 *Moja zgodba*, http://audio.ognjisce.si/oddaje/Moja_zgodba, 18. 5. 2016.

hiv 5. prekomorske brigade je zelo pičel. V National Archives v Londonu hranijo dokumente o Slovencih v različnih taboriščih vojnih ujetnikov, vendar nam še ni uspelo najti arhiva ujetniških taborišč na Škotskem, kjer so bili Gorenjci in ki bi se navezoval tudi na pot 5. prekomorske brigade. Za povojno zgodovino so zanimivi fondi Krajevnih ljudskih odborov, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana – ZAL oz. njegove enote, je pa zaznati izredno selekcijo gradiva. Povojna zasliševanja nekdanjih prisilnih mobilizirancev so ohranjena v Arhivu Republike Slovenije, in sicer v nekdanjem fondu arhiva RSNZ.

Povojnih popisov Rdečega križa, ki naj bi pripravljali sezname vpoklicancev, ni bilo mogoče pridobiti. Za podatke o vračanju iz repatriacijskih baz po Sloveniji je pomemben statistični računalniški seznam vračajočih, ki ga hranijo v Inštitutu za novejšo zgodovino. Podatke o padlih smo primerjali tudi s seznamom Inštituta za novejšo zgodovino in tudi s seznamom iz Gorenjskega muzeja, ki ga je pripravil dr. Jože Dežman s sodelavci. Pomemben vir podatkov o vpoklicancih so bili tudi opravljene intervjuji.

S proučevanjem nemške vojske, njeno organiziranostjo in prerazporejanjem se je največ ukvarjal nemški vojaški zgodovinar in arhivist Georg Tessin in v svojih knjigah objavil najboljši pregled nemških enot.⁵ V zadnjih letih pa so številni nemški avtorji, ki se ukvarjajo s proučevanjem nemške vojske, objavili več temeljnih del.⁶ Imena krajev so, če niso znana, zapisana v obliki, kot so se uporabljali tedaj.

Glede na število aktivnih udeležencev je malo objavljenih avtobiografskih pričevanj. V iskanju po vzajemnih bazah podatkov naletimo le na 52 objavljenih pričevanj iz vrst prisilno mobiliziranih v nemško vojsko. Največ jih je bilo objavljenih po letu 1991 in letu 1995, ko si je skupina pridobila status žrtev vojnega nasilja, kar je bila tudi pomembna prelomnica za individualni in kolektivni spomin ter zavest skupine. Večina spominskih objav je bila po letu 2000 objavljenih v samozaložbi.

5 Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Band 3: Die Landstreitkräfte 6–14.* 2. Auflage.

6 Wette, *Die Wehrmacht*; Müller, *Hitlers Wehrmacht*.

Osnovo knjige predstavlja doktorska disertacija z naslovom Gorenjski mobiliziranci v nemški vojski 1943–1945, verjamem pa, da tema še zdaleč ni izčrpana. Za možnost izdaje se zahvaljujem direktorici našega muzeja doc. dr. Kaji Širok in uredniku knjižne zbirke kolegu dr. Alešu Gabriču, za recenzijo pa dr. Bojanu Godeši in dr. Mitji Ferencu. Hvala tudi lektorici in oblikovalki. Največja zahvala pa gre seveda nadvse potrpežljivi družini, ki je že navajena številnih praznih XXL skodelic pravega čaja in mojih nočnih akcij, ki jih kar ni konec. Vid in Lea, hvala.

*Monika Kokalj Kočever
Ljubljana, 27. junija 2017*

EVROPA V VOJNI

Benito Mussolini, italijanski premier od oktobra 1922, in Adolf Hitler, nemški kancler od januarja 1933, sta s prihodom na oblast začela uresničevati svoje imperialistične težnje. V začetku tridesetih let je Mussolini iskal povezave z zahodno Evropo in leta 1935 podpisal sporazum v Stresi ter bil vsaj navidezno v antinacistični fronti. 5. maja 1936 je poslal vojsko v Etiopijo, oborožene enote pa so sodelovale tudi v španski državljanski vojni (1936–1939). 15. oktobra 1936 je bila ustanovljena t. i. os Rim-Berlin, 6. novembra 1937 pa je Mussolini pristopil še k antikominternskemu paktu, v katerem sta bila tudi Berlin in Tokio. Maja 1938 je na obisk v Italijo prišel Adolf Hitler. Ko je leta zasedel Češkoslovaško, se Mussolini ni povsem strinjal s Hitlerjevim dejanjem. Bil je tudi nezadovoljen, ker ga glede na sklenjeno zavezništvo ni predhodno vprašal za mnenje. Ne glede na to pa je Mussolini 22. maja 1939 podpisal vojaško zvezo med Italijo in Nemčijo. Italijanska vojska v Albaniji in Grčiji ni doživela uspehov, v severni Afriki pa je s pomočjo nemške vojske dosegla le nekaj zmag. Po napadu nemških enot na Sovjetsko zvezo je Mussolini na vzhodno fronto poslal italijansko vojsko, ki je tam utrpela hude izgube. Tunizija je bila osvobojena po bitki pri El Alamainu, zavezniške enote pa so čez nekaj tednov vdrle na Sicilijo in Italija je izgubila vojno. 24. julija 1943 je Mussolini na seji velikega fašističnega sveta dobil nezaupnico. Ko so ga z nemško pomočjo rešili iz ujetništva, je v severni Italiji ustanovil Italijansko socialno republiko kot protiutež vladi maršala Badoglija. Med pripadniki obeh režimov se je vnela vojna in Mussolini je dal ustreliti vse, ki ga julija 1943 niso podprli v velikem fašističnem svetu. Pred zavezniško ofenzivo je skušal pobegniti v Švico in je bil na begu ujet. Njegovo truplo so nato javno izpostavili na trgu v Milanu.⁷

Adolf Hitler je v prvi svetovni vojni prostovoljno vstopil v bavarsko vojsko. Leta 1919 je kot drugi šef nacistične stranke propagiral mit voditelja ter bil po neuspelem udaru novembra 1923 obsojen na zaporno kazen. V zaporu v trdnjavi Landsberg

⁷ Brugmans, *Mussolini, Benito*, str. 292–294.

je napisal knjigo *Mein Kampf*. Ko so ga izpustili, je s pomočjo bojnih skupin in močne propagande organiziral nacistično stranko. Ob volitvah v državni zbor leta 1932 je zaradi stanja v državi nacistična stranka zmagala. 30. januarja 1933 ga je predsednik Paul von Hindenburg imenoval za predsednika vlade, ko pa je leta 1934 umrl, je Adolf Hitler združil vloge vodje stranke, predsednika vlade in predsednika države in vzpostavil totalitarni sistem. Cilji njegove zunanje politike so bili osvojitve življenjskega prostora, uveljavitev rasizma in vzpostavitev novega reda v Evropi. Prekršil je versajsko pogodbo, sklenjeno po prvi svetovni vojni, in leta 1935 po izvedbi plebiscita, v katerem se je prebivalstvo odločilo za priključitev Tretjemu rajhu, ponovno zasedel Posarje, prešel reko Ren ter remilitariziral področje. 13. marca 1938 je z »Anschlussom« priključil Avstrijo. Zahodne države so na ta dejanja odreagirale le z medlimi ustnimi ugovori, zato je pohode nadaljeval in oktobra 1938 Češkoslovaški odvezl Sudete, 16. marca 1939 ustanovil protektorat Češko in Moravsko in 23. marca slovaško satelitsko državo. Po razglasitvi Češko-Moravskega protektorata 16. marca 1939 in podpisu sporazuma med Nemčijo in neodvisno Slovaško naslednjega dne ter priključitvi Memla,⁸ čemur se litovska vlada ni uprla, se je Nemčija želela dogovoriti o cestnem in železniškem koridorju čez poljsko državo in svobodnem mestu Gdansk, ki naj bi znova pripadlo Nemčiji. Poljska je leta 1934 z Nemčijo podpisala celo pogodbo o nenapadanju in ob razkosanju Češke zasedla mesto ob češko-poljski meji. Ob zahtevah Nemcev pa se Poljska ni pokorila in tako je bilo pogajanj konec. 3. aprila 1939 je Adolf Hitler izdal navodilo za pripravo invazije na Poljsko. Velika Britanija je podala jamstvo za poljsko neodvisnost, ki sta ga s Francijo razširili še na Romunijo in Grčijo. Hitler je moral upoštevati možnost, da bi se Sovjetska zveza sporazumela z zahodom, zahodne države pa so skušale pridobiti Sovjetsko zvezo proti Nemčiji. 19. avgusta sta obe državi podpisali trgovinski sporazum, Nemčija je dobila sovjetske kmetijske pri-

8 Danes poimenovan Klajpeda.

delke in nafto, Sovjetska zveza pa nemško oborožitev in stroje. 23. avgusta sta se v Moskvi nemški zunanji minister von Ribbentrop in sovjetski zunanji minister Vjačeslav Molotov dogovorila o vzajemnem nenapadanju in skrivnem političnem protokolu z razdeljenimi vplivnimi območji. V nemško-sovjetskem paktu o nenapadanju, ki je bil sklenjen za obdobje desetih let, je bilo v dodatnem protokolu določeno, kaj se bo zgodilo v primeru ozemeljskega in političnega preoblikovanja območij, ki so del baltskih dežel (Estonije, Latvije, Litve) in Finske. Obe državi sta priznali interes Litve do območja Vilne. Mejo med Nemčijo in Sovjetsko zvezo je predstavljala severna meja Litve, meja vplivnega območja na Poljskem pa je potekala po črti rek Narev, Visla in San. Sovjetska zveza je opozorila na svoje interese v Besarabiji; ali bo ohranjena neodvisna Poljska in kakšne meje naj bi imela, pa bi dorekli pozneje.⁹

Uspehi Mussolinija in Hitlerja so v Španiji spodbudili nacionalistične in fašistične sile z generalom Franciscom Francom na čelu. Temu je po treh letih uspelo uničiti Drugo republiko, pristop k silam osi pa je zavrnil in Španija je vso drugo svetovno vojno ostala nevtralna.¹⁰

1. septembra 1939 so nemške enote napadle Poljsko, 3. septembra 1939 pa so Velika Britanija, Francija, Avstralija in Nova Zelandija napovedale vojno Nemčiji. S pogodbo Ribbentrop-Molotov sta si Nemčija in Sovjetska zveza že 23. avgusta 1939 razdelili interesne sfere v vzhodni Evropi, Hitler pa se je tako zavaroval tudi pred vojno s Sovjetsko zvezo. 17. septembra 1939 so sovjetske enote, kot dogovorjeno v pogodbi, vdrle na vzhodno Poljsko. Po vdaji Varšave, ki so jo nemški bombniki napadli 26. septembra, je odpor ponehal v tednu dni. 29. septembra so nemški in sovjetski predstavniki določili razmejitveno črto. Istega dne pa je von Ribbentrop podpisal tudi nemško-sovjetsko pogodbo o mejah in prijateljstvu. 6. oktobra je bila Poljska dokončno razdeljena med Nemčijo in Sovjetsko zvezo, ki je zasedla

9 Overy, *Tretji rajh*, str. 188–198.

10 Keegan, *Atlas of World War II*, str. 23.

tudi Estonijo, Latvijo in Litvo. Zahodne dele Šlezije, poznanijske province in Prusije ter mesto Gdansk so 8. oktobra 1939 priključili nemškemu rajhu. 30. novembra 1939 je Sovjetska zveza napadla tudi Finsko, ki je pripadla sovjetski interesni sferi. 9. aprila 1940 so nemške enote okupirale Dansko in napadle Norveško, ki je 10. maja kapitulirala. Istega dne so nemške enote napadle Belgijo, Luksemburg, Nizozemsko in vkorakale v Francijo. 10. junija je Veliki Britaniji in Franciji napovedala vojno še Italija. Nemčija je želela Alzacijo in Lotaringijo vključiti v nemški rajh, ravno tako belgijske predele ob meji, okupirala je tudi dve tretjini Francije, ki je bila tako pod nemško vojaško upravo, en del, t. i. Vichyjsko Francijo, pa je pustila do novembra 1942.¹¹

Ko so konec leta 1940 nemški letalski napadi na britansko otočje prešli v drugo fazo, sta se Benito Mussolini in Adolf Hitler že dogovarjala za sodelovanje v sredozemskih operacijah. Tako je Adolf Hitler že januarja 1941 ukazal pomoč italijanskim enotam v severni Afriki, generalporočnik Erwin Rommel pa je prevzel vodenje afriškega korpusa. Ker so britanske enote na Malti uspešno ovirale nemško severnoafriško dejavnost, je Hitler prestavil na Sicilijo 10. letalski korpus, ki je sodeloval v napadu na Norveško.¹²

Hkrati je Adolf Hitler širil svoj vpliv na Balkanu. Romunska vlada je že januarja 1941 zaprosila nemški rajh za pomoč v primeru, da Romunijo napade Sovjetska zveza. Tudi Madžarska in Bolgarija sta povabili nemško vojsko. Bolgarija je 1. marca 1941 pristopila k Trojnemu paktu in nemške enote so se naslednji dan premaknile na bolgarsko ozemlje. Jugoslavija je navkljub pristopu k Trojnemu paktu zaradi množičnih demonstracij in padca vlade zavrnila Nemčijo, ravno tako pa tudi Grčija, ki je dobila angleške garancije. Tako je 6. aprila 1941 Hitler pripravil dva hkratna napada, napad na Jugoslavijo pod imenom »Strafgericht« (kaznovanje) in na Grčijo pod imenom Marita. Grčijo so nemške enote začele napadati iz Bolgarije in pozneje

11 Davies, *Europe at War 1939–1945*, str. 77–84.

12 Kuypers, *Bitka za Malto*, str. 54.

iz južne Jugoslavije. Že 9. aprila je morala grška vojska kapitulirati in britanske enote so se umaknile iz Grčije.¹³ 10. aprila je bila ustanovljena Neodvisna država Hrvaška, 17. aprila 1941 pa je kapitulirala tudi Jugoslavija. Nemški vojaki so bili konec aprila že na Peloponezu, v maju pa je sledil napad na Kreto. Takrat je kapituliral tudi del italijanskih sil v vzhodni Afriki. Pred poletjem so nemške sile nadzorovale severno Evropo z izjemo Švedske, južno Evropo z izjemo Portugalske in Španije in razen Švice tudi zahodno in srednjo Evropo.¹⁴

22. junija 1941 je Nemčija brez vojne napovedi napadla Sovjetsko zvezo in nemške vojaške enote so začele prodirati v liniji med Severnim morjem in Karpati. V operacijo Barbarossa je bilo vključenih kar 410 divizij in njihovo napredovanje je trajalo 46 mesecev. Italija in Romunija in nato še Finska in Madžarska so napovedale vojno Sovjetski zvezi. Z okupirane Poljske so nemške enote vdrle prek reke Bug. Napadle so Brest Litovsk in prodirale naprej v Litvo, Belorusijo in Ukrajino. Nemška vojska je v poletnih mesecih prišla do Narve, Novgoroda in Kijeva. Zajetih je bilo skoraj dva milijona sovjetskih vojakov. Nemška Luftwaffe je uničila letalstvo na ruskih zahodnih letališčih in Sovjeti so morali zapustiti Stalinovo linijo, ki so jo gradili v tridesetih letih. S severnim in južnim krilom so se nemške enote premaknile proti Moskvi, kjer se je oktobra 1941 pričela ofenziva, ki jo je šele v zgodnjem novembru ustavilo močno deževje. Ruski general Georgij Konstantinovič Žukov je zadrževal napad z devetimi divizijami, ki se jim je pridružilo še 25 divizij iz Sibirije. Reševanje ruske prestolnice je sovpadalo z novicami o japonskem napadu na Pearl Harbour.¹⁵ Decembra 1941 je Adolf Hitler odslovil generala Waltherja von Brauchitscha, ki je bil nemški feldmaršal in poveljnik nemške vojske od leta 1937. Čeprav je Brauchitsch podpiral mnenje, da Nemčija še ni bila pripravljena na vojno, je koordiniral spopade na Poljskem, v Franciji in po-

13 Green, *Greece (28 October 1940–29 April 1941)*, str. 1520.

14 Davies, *Europe at War*, str. 91–92.

15 Prav tam, str. 95–98.

zneje na Balkanu in tudi napad na Sovjetsko zvezo. Novembra 1941 je ukazal ofenzivo navkljub nasvetom vojaškega vrha, da se konsolidirajo in pripravijo na zimo. Ob neuspehih na bojiščih je Hitler sam prevzel poveljstvo nad vojsko, Brauchitsch pa se je decembra 1941 na lastno željo upokojil.¹⁶ Nemške enote so v mrzli ruski zimi doživele hude izgube, Moskva in Leningrad sta zdržala napade, spomladi 1942 pa se je nemška sila usmerila naprej do Volge in dosegla stepe.¹⁷

Po obsežnih nemških bombardiranjih Velike Britanije so britanski bombniki spomladi 1942 povračilno bombardirali nemški mesti Köln in Berlin, vendar so imeli zaradi dobro organiziranega protiletalskega sistema veliko izgub. Da bi zmanjšali nemški pritisk na Sovjetsko zvezo in preprečili ali vsaj začasno onemogočili delovanje nemških tovarn za oboroževalno industrijo, so februarja 1942 pričeli z napadi na Porurje.¹⁸

Po obširnih bojih okoli Harkova se je konec maja 1942 odprla nova fronta na območju Kursk–Voronež, ki je bila dolga kar 3600 km in so jo držale štiri nemške armadne skupine. Usmerjene so bile proti Stalingradu in Kavkazu, ki so ga dosegle avgusta, kar je bilo zaradi nafte na tem območju in s tem pridobljenih zemeljskih virov izredno pomembno.¹⁹ Ko so nemški napadi zastali, je bilo edino upanje Nemcev, da bi se lahko posvetili akcijam na Kavkazu, padec Stalingrada, ki se je branil že od avgusta 1942. Ob sovjetski protiofenzivi se je več sto tisoč nemških vojakov znašlo v obroču. 31. januarja 1943 se je nemška vojska skupaj z generalom Friedrichom von Paulusom vdala. Paulus je bil nemški feldmaršal, poveljnik 6. nemške armade pri Stalingradu, ki je sodeloval že v številnih bitkah od Marne do Verduna v prvi svetovni vojni. Po vojni je bil v 13. pehotnem polku v Stuttgartu, sodeloval je v napadu na Poljsko in nato maja 1940 odšel na Nizozemsko z novoustanovljeno

16 Dean, Brauchitsch, Walther, von (1881–1848), str. 240.

17 Davies, *Europe at War*, str. 100.

18 Zwanenburg, Bombardiranje po sistemu preprog, str.189.

19 Termos, Nemci hočejo Stalingrad in kavkaško nafto, str. 76–78; Davies, *Europe at War*, str. 95–98.

6. armado. Od poletja 1940 je bil vodja operacij v glavnem štabu vojske (»Oberquartiermeister«) in sodeloval pri pripravi napada na Sovjetsko zvezo. Januarja 1942 je prevzel vodenje 6. armade. V bitki za Stalingrad ga je Adolf Hitler povišal v feldmaršala in mu podelil odlikovanje viteškega križa s hrastovimi listi, saj je verjel, da se bo feldmaršal boril do konca. Friedrich von Paulus pa se je 2. februarja 1943 z ostankom nemške vojske predal in se pozneje med vojnimi ujetniki v Rusiji priključil protihitlerjevski skupini. Kot vojni ujetnik je ostal z drugimi preživeli vojaki iz Stalingrada v ujetništvu do leta 1955.²⁰ Vse nemške čete so bile v Stalingradu razbite in ujete, bitka pa je pomenila preobrat v vojni, ne samo na vzhodni fronti, temveč tudi na splošno v drugi svetovni vojni.²¹

V zasedenih državah Evrope so okupatorji glede na svoje interese oblikovali različne uprave. Za zasedena območja, ki jih je zasedla nemška vojska, je Adolf Hitler določil različne sisteme. Zgodovinar dr. Tone Ferenc jih je razdelil v štiri skupine. V prvi skupini so bile dežele, ki jih je Nemčija zasedla predvsem zaradi vojaškostrateških razlogov. Vrhovno oblast v njih je imela nemška vojska z vojaško upravo, ki so jo vodili nemški vojaški poveljniki s pokrajinskimi, okrožnimi in krajevnimi poveljstvi in domačimi sodelavci. Tak sistem so imeli v Belgiji, delih Francije, Srbiji brez dela Vojvodine in delu Grčije. V drugi skupini sta bili severni državi Norveška in Nizozemska, ki jima je Adolf Hitler določil državne komisarje. Podobno funkcijo je imel državni pooblaščenec na Danskem. Ta ozemlja naj bi po koncu vojne s Tretjim rajhom tvorila germansko zvezo. Tretjo skupino so tvorile države, ki so bile prihodnji »življenjski prostor« nemškega naroda. Tako so ustanovili češkomoravski protektorat, generalno gubernijo na Poljskem in državna komisariata Vzhodna dežela in Ukrajina v zasedenem delu Sovjetske zveze z nemškimi komisarji na čelu. Predvideli so, da bodo s teh območij izselili več milijonov Slovanov in naselili Nemce. V četrti skupini so bila

20 Matysek Wood, Paulus, Friedrich (1890–1957), str. 446–447.

21 Kielich, Preobrat v drugi svetovni vojni, str. 105–108.

območja, ki jih je Nemčija formalnopravno priključila ali pa je to nameravala storiti. Sem spadajo priključeni Avstrija, Sudeti, vzhodnopruski Mamel/Klajpeda, belgijska območja Eupen-Malmedy in Moresnet ter Gdansk, Povartje in Zgornja Šlezija na zahodnem Poljskem. Za priključitev so bili predvideni še Alzacija, Lotaringija, Luksemburg, Spodnja Štajerska in t. i. zasedena območja Koroške in Kranjske. Tu je bila vzpostavljena nemška civilna uprava z vodji civilne uprave, ki so bili vrhovni strankini funkcionarji pokrajin, h katerim so jih priključili ali nameravali priključiti. Neposredno so bili odgovorni Adolfu Hitlerju in imeli nalogo, da oblikujejo podoben sistem uprave kot v pokrajinah Tretjega rajha.²²

Italija je v Grčiji, delu Francije in Črni gori vzpostavila vojaško upravo, ki so jo vodili poveljniki italijanskih armad. Albanijo in dele jugoslovanskih pokrajin si je formalnopravno priključila in imenovala civilno upravo z visokim komisarjem. Albaniji kot kraljevini je priključila Kosovo in Metohijo, vzhodni del Črne gore in zahodni del Makedonije. V drugih delih priključene Jugoslavije pa je ustanovila štiri province, in sicer Ljubljano, Zadar, Split in Kotor. Zahodni del Gorskega kotarja in hrvaškega primorja je vključila v Reško provinco.²³

Tudi Madžarska, Romunija in Bolgarija so imele svoja zasedena ali priključena območja. Madžarska je priključila Prekmurje, Medmurje, Baranjo in Bačko, Bolgarija pa večji del Makedonije in južno Srbijo ter Egejsko Makedonijo. Romunija je dobila zasedbeno območje v Sovjetski zvezi.²⁴

22 Ferenc, Okupacijski sistemi v Evropi in Sloveniji 1941, str. 14–15.

23 Prav tam.

24 Prav tam.

**NEMŠKE
OBOROŽENE SILE
IN NACIONAL-
SOCIALISTIČNA
NEMŠKA DELAVSKA
STRANKA**

Po versajski mirovni pogodbi po prvi svetovni vojni je bilo število poklicnih vojakov v »Reichswehr«²⁵ oziroma Državni obrambi v Nemčiji omejeno na 100.000 mož, vključno s častniki. Ustanavljanje topniških, tankovskih in letalskih enot je bilo prepovedano. S pogodbo med Nemčijo in Sovjetsko zvezo pa je bila odprta možnost, da je Nemčija od leta 1924 v Sovjetski zvezi uredila vežbališča, kjer so uporabljali prepovedana orožja in urili letalce. Že na svetovni gospodarski konferenci v Genovi v Italiji aprila 1922 so državniki skušali urediti povojno gospodarsko sodelovanje in vključiti Sovjetsko zvezo. Udeležila sta se je tudi predstavnika Nemčije in Sovjetske zveze, ki sta se 16. aprila srečala v Rapallu in podpisala bilateralno pogodbo. Nemčija in Sovjetska zveza sta sicer podpisali pogodbo o gospodarskem sodelovanju že leta 1921, s pogodbo v Rapallu pa sta nadgradili sodelovanje tudi na političnem in vojaškem področju.²⁶ Po ženevskem srečanju sil 11. decembra 1932 je Nemčija postala enakopravna v okviru zagotavljanja sistema varnosti. To je omogočilo tudi urjenje prvih topniških enot. Že poprej se je Nemčija dogovarjala o povečanju števila vojakov. Število divizij naj bi se povečalo s 7 na 21, finančna sredstva pa bi zagotovili do marca 1938 iz sredstev vojaškega ministrstva in drugih ministrstev. Predvidena je bila tudi ustanovitev vojaškega letalstva, pri kateri je bil pomembna osebnost Hermann Göring. Mladi častnik se je med prvo svetovno vojno odlikoval kot letalec in je bil odlikovan z Železnim križcem 1. stopnje in medaljo za hrabrost. Leta 1922 se je vključil v nacistično stranko. Adolf Hitler ga je imenoval za poveljnika SA enot, po sodelovanju v puču novembra 1923 pa je odšel na Švedsko. Po amnestiji se je leta 1927 vrnil in bil izvoljen v »Reichstag« (parlament), kjer je prevzel različne dolžnosti, povezane z gospodarstvom, industrijo in vojaštvom. Leta 1932 je postal predsednik parlamenta, leta 1933 pa pruski notranji

25 V besedilu in v opombah uporabljamo, kjer je glede na vsebino primerno, originalne nemške nazive, imena in poiimenovanja ter slovenski prevod ali opis. V opombah citiramo dokumente s prevedenim naslovom, razen v primerih, ko je zaradi širšega razumevanja uporabljen nemški originalni naziv.

26 Gaworek, Rapallo Treaty, str. 146.

minister. Ko je 28. aprila 1933 postal minister za zračno plostvo («Reichsminister der Luftfahrt»), si je prizadeval za samostojno, neodvisno vojaško letalstvo («Luftwaffe»). 1. marca 1935 je bil imenovan za poveljnika Luftwaffe, 1. oktobra 1933 pa so tajno postavili častniški zbor letalstva. Pomembno vlogo je igral tudi kot predvideni Hitlerjev naslednik, v notranjih zadevah, ki so se nanašale na Jude, pa tudi v zunanji politiki ob aneksiji Avstrije in zasedbi Češkoslovaške. Osebnost je nadzoroval zračne bitke na Poljskem, Norveškem, v Belgiji in Franciji. Zaradi neuspehov pri preskrbi nemške 6. armade pri Stalingradu in neučinkovite zaščite nemških mest pred zavezniškim bombardiranjem pa je njegova slava upadla. Ob koncu vojne ga je ujela ameriška pehotna divizija. Leta 1946 je bil je obsojen v Nürnbergu, kjer je pred izvršbo smrtne kazni naredil samomor.²⁷

Pri nemški vojski so večje spremembe stopile v veljavo šele 1. oktobra 1934, ko je bilo omogočeno vključevanje prostovoljcev. Ustanovljena so bila tudi generalna poveljstva in število divizij se je povečalo na 21, kot je bilo načrtovano leta 1932.²⁸ Po smrti nemškega predsednika Paula von Hindenburga leta 1934 je Adolf Hitler kot »Reichskanzler« in predsednik postal tudi vrhovni poveljnik vojske. Določbe povojne pogodbe je vojska večkrat kršila in jih skušala obiti, šele »Gesetz über den Aufbau der Wehrmacht« (Zakon o izgradnji Wehrmachta), ki je bil izdan 16. marca 1935, je uradno uredil ustanavljanje »Wehrmachta« oziroma nemške oborožene sile. Zakon je v prvem členu določal, da služenje v Wehrmachtu izhaja iz splošne vojaške obveznosti. Nemško vojsko je skupaj z enotami policije sestavljalo 12 komand korpusov in 36 divizij.²⁹ Določeno je bilo, da bo razširjeni zakon z uredbami čim prej pripravil vojaški minister Werner von Blomberg, ki je bil eden izmed prvih generalov, ki so podprli Adolfa Hitlerja. Po noči dolgih nožev je nemške ge-

27 Alvarez, Hermann Göring (1893–1946), str. 322–323.

28 Tessin, *Formationsgeschichte der Wehrmacht 1933–1939, Stäbe und Truppenteile des Heeres und der Luftwaffe*, str. 6–8.

29 Gesetz über den Aufbau der Wehrmacht, <http://www.verfassungen.de/de/de33-45/wehrmachtaufbau35.htm>, 6. 2. 2016.

nerale vodil v zaprisego o brezpogojni poslušnosti Vodji, bil pa je zadržan ob Hitlerjevih načrtih za anektiranje Avstrije in Češkoslovaške in je moral zato oditi, Adolf Hitler pa je sam zasedel mesto vojaškega ministra. V drugi svetovni vojni von Blomberg ni sodeloval, pozneje je pričal na sodišču v Nürnbergu, kjer je umrl.³⁰

21. maja 1935 je Adolf Hitler izdal še »Wehrrecht« (vojaški zakon), ki je bil podlaga za mobilizacijo prebivalstva tudi v zasedenih deželah. V prvem členu zakona je bila vojaška služba opredeljena kot častna služba za nemški narod. Poudarjeno je bilo, da ima vsak nemški moški vojaško dolžnost. V vojni je bil obveznik v službi za domovino vsak nemški moški in vsaka nemška ženska. Drugi člen je opredelil »Wehrmacht« kot nosilca orožja in vojaške vzgoje nemškega naroda, sestavni deli pa so bili kopenska vojska, vojna mornarica in letalstvo.³¹

Vrhovni poveljnik vojske je bil »Führer« in »Reichskanzler« Adolf Hitler. Vojaški obvezniki so bili vsi moški od 18. leta do dopolnjenega 45. leta starosti. Vojaško dolžnost je obveznik izpolnil z vojaško službo. Vojaška služba je obsegala aktivno vojaško službo, v kateri so bili obvezniki med izpolnjevanjem aktivne vojaške dolžnosti, aktivni častniki in podčastniki z moštvom, ki so prostovoljno služili dlje, kot je določil »Führer«, uradniki, ki so po izpolnitvi vojaške dolžnosti postali vojaški nameščenci, ne da bi jih poslali na dopust, z dopusta vpoklicani na urjenje ali v aktivno vojaško službo vpoklicani častniki, podčastniki in moštvo ter uradniki v nemški vojski. V t. i. »Beurlaubung«, nekakšni rezervni vojaški službi, so bili pripadniki rezerve, nadomestne rezerve in »Landwehr« (deželne straže). V rezervi so bili vojaški obvezniki po odpustitvi iz aktivne vojaške službe do dopolnjenega 35. leta starosti. Nadomestno rezervo so sestavljali obvezniki, ki niso bili vpoklicani do 35. leta starosti, v deželno stražo pa so vključili obveznike od 35. do 45. leta starosti. Možje,

30 Murphy, Blomberg, Werner (1878–1946), str. 234.

31 Wehrgesetz, <http://alex.onb.ac.at/>, 6. 2. 2016; Röder, *Das gesamte Deutsche Wehrgesetz*, Muzej novejšje zgodovine Slovenije (MNZS), Zbirka tiskanega gradiva iz druge svetovne vojne.

starejši od 45 let, ki so že služili vojsko, so bili v policijskim enotam podobnih enotah »črnovojnikov« oz. v t. i. »Landsturmu«. Kot rečeno, je dolžino aktivnega služenja vojske določil Adolf Hitler. Z odredbo z dne 22. maja 1935 je bilo določeno, da bodo nemški možje služili eno leto, 24. avgusta 1936 pa je bilo za vse tri formacije določeno služenje v trajanju dveh let. Vojaški obvezniki so bili vpoklicani v koledarskem letu, ko so dopolnili 20 let, prostovoljci pa so lahko vstopili že prej. Osmi člen je določal tudi, da je izpolnitev »Arbeitsdienst« (delovne obveznosti) predpogoj za aktivno vojaško službo, izjeme pa so določili s posebnimi predpisi. Vojaki se po 26. členu niso smeli politično udeleževati, članstvo v nacionalsocialistični stranki NSDAP pa se je za čas služenja vojaške službe zamrznilo. Za vojake je mirovala tudi pravica voliti ali pa sodelovati na volitvah. Odločba z dne 24. septembra 1944 pa je 26. člen spremenila tako, da je članstvo v NSDAP in njegovih formacijah ostalo aktivno.³²

Vojska je sodelovala z vojaškim ministrstvom, ki ga je do leta 1938 vodil Werner von Blomberg, po aferi, v katero je bil minister vpleten, pa je Adolf Hitler razpustil ministrstvo in 4. februarja 1938 sam postal vrhovni poveljnik novoustanovljenega »Oberkommando der Wehrmacht (OKW)«, vrhovnega poveljstva oboroženih sil. Načelnik štaba je bil generalfeldmaršal Wilhelm Keitel, ki je podpisal Hitlerjev ukaz *Nacht und Nebel* in bil član sodišča časti, ki je von Stauffenbergove sozarotnike predalo pred nacistično ljudsko sodišče. Wilhelm Keitel je verjel v Adolfa Hitlerja do konca. S Sovjeti je 8. maja 1945 podpisal dogovor o kapitulaciji. Na nürnberškem sodišču je zatrjeval, da je bil le vojak, ki je izpolnjeval dolžnost. Oktobra 1946 je bil obešen.³³ Načelnik operativnega štaba je bil generalpolkovnik Alfred Jodl. Ob koncu vojne je 8. maja 1945 z zahodnimi silami podpisal dokument o kapitulaciji, na nürnberškem sodišču pa je bil obsojen in oktobra 1946 obešen.³⁴ V OKW so delovali:

32 Gesetz über den Aufbau der Wehrmacht, <http://www.verfassungen.de/de/de33-45/wehrmachtaufbau35.htm>, 6. 2. 2016.

33 Dean, Keitel, Wilhelm (1882–1946), str. 366.

34 Dean, Jodl, Alfred (1890–1946), str. 363.

centralni oddelek, urad za tujino in obrambo oz. protizračito in kontrašpijonažo »Abwehr«, splošni urad (pri njem tudi socialni in skrbstveni oddelek, urad za vojne ujetnike in oddelek za vojne izgube), vojnogospodarski urad in sodni urad pri šefu OKW (pri njem je bil tudi oddelek za vojaško kazensko pravo). Vojska, letalstvo in mornarica so imeli vsak svoje vrhovno poveljstvo, tako »Oberkommando des Heeres (OKH)« – vrhovno poveljstvo kopenske vojske, »Oberkommando der Marine (OKM)« – vrhovno poveljstvo mornarice in »Oberkommando der Luftwaffe (OKL)« – vrhovno poveljstvo letalskih sil, in svoj generalni štab. Vrhovni poveljnik OKH je bil od leta 1935 do 1938 generalpolkovnik Werner von Fritsch, ki je služil že v prvi svetovni vojni in bil nato v vojnem ministrstvu in leta 1935 napredoval v poveljnika nemške vojske. Ni se strinjal s Hitlerjevimi nameni, da zasede Avstrijo in Češkoslovaško, zato so ga v zaroti diskreditirali in je Hitler sporočil, da je von Fritsch odstopil zaradi zdravstvenih razlogov. Septembra 1939 je bil ubit na Poljskem, potem ko je bil zopet vpoklican v vojsko.³⁵ Od leta 1938 do 1941 mu je sledil generalfeldmaršal Walther von Brauchitsch, nato je poveljstvo prevzel sam Adolf Hitler, za njim pa maja 1945 generalfeldmaršal Ferdinand Schörner, ki je bil nemški feldmaršal in poveljnik armadnih skupin Sever in A. Poveljeval je regimentu na Poljskem, gorski diviziji v Franciji in Grčiji ter se boril v Sovjetski zvezi. Marca 1944 je postal poveljnik armadne skupine v južni Ukrajini. Julija je prevzel vodenje armadne skupine Sever in januarja 1945 armadne skupine A. Ob koncu vojne je pobe-
gnil.³⁶

Vrhovni poveljnik OKH je odgovarjal za tri področja, ki so jih vodili šef oborožitve in poveljnik rezervnih vojsk, šef generalštaba in šef personalnega urada. Do začetka vojne je bilo generalštabu podrejenih pet področij: t. i. OQ1 je bil zadolžen za vodenje, podrejena so mu bila nadaljnja štiri področja – transport, »Generalquartiersmeister« (načelnik, zadolžen za

35 Pace, Fritsch, Werner von (1880–1939), str. 307.

36 Grier, Schörner, Ferdinand (1892–1973), str. 486–487.

preskrbo enot na položajih in vojaško upravo, vojaške karte in geodetski zavod), pionirji in utrjevanje. Področje OQII je bilo odgovorno za usposabljanje, OQIII za organizacijo, OQIV za opazovanje tujih vojsk (razdeljeno je bilo na tuje vojske zahod in tuje vojske vzhod), OQV pa je skrbelo za vojaško zgodovino. Leta 1940 pa so pod šefa vojaške oborožitve spadale inšpekcije za orožje, vojaško sodstvo, splošni vojaški urad, vojaški urad za orožje, vojaškoupravni urad in rezervna vojska. Šefu generalštaba so bili podrejeni »Generalquartiersmeister«, šef za vojaške poročevalske zadeve, šef za transportne zadeve, šef vremenske službe, poveljnik »Hauptquartier OKH« in seveda vojska na položajih ter še »Quartiermeister I« (z glavnim oddelkom, operacijskim oddelkom, organizacijskim oddelkom in oddelkom za usposabljanje), »Oberquartiermeister IV« (oddelek tuja armada vzhod, oddelek tuja armada zahod, oddelek za atašeje, povezovalna skupina »Ausland/Inland«), »Oberquartiermeister V« (oddelek za vojaške karte in geodetske zadeve, vojaški raziskovalni oddelek). Od leta 1942 je Adolf Hitler imenoval odgovornega za pisanje vojaške zgodovine.³⁷

Znotraj OKW so bili trije oddelki, ki so se ukvarjali z vprašanji ljudskega prava: »Wehrmachtführungsstab«, »Wehrmachtrechtsabteilung (WR)« in »Amt Ausland/Abwehr«. Prvega je vodil general Alfred Jodl. Ukvarjal se je z vojaškim pravom, ljudskim pravom in vojaškim kaznovanjem, ki so ga uporabljali tudi v primerih v državni delovni službi (RAD) in »Volkssturmu«. Drugi oddelek je vodil Rudolf Lehmann. Njegova glavna naloga je bila priprava vojaških zakonov in uredb, izvrševanje kazni za nemško vojsko ter tudi sodelovanje pri kazenski zakonodaji uprave. Ukvarjal se je tudi z vprašanji ljudskega in javnega prava. Naloge je izvajal v sodelovanju z uradom Amt Ausland/Abwehr. Oddelek je bil razdeljen v tri skupine in pet referatov. V prvi skupini so se ukvarjali s kazenskim pravom in kazenskimi postopki, druga skupina je pokrivala uporabo prava in disciplinsko pravo. Tretja skupina je pokrivala vojaško pravo in tudi drža-

37 Müller, *Hitlers Wehrmacht*, str. 67–71.

vljansko in ljudsko pravo. Z začetkom vojne pa je bil priključen še referat za Wehrmacht – preiskovalna postaja za kršenje ljudskih pravic, ugotavljali so kršenje nasproti vojaškim in civilnim osebam. To je bilo centralno zbirno mesto, kjer so se obdelovali vsi dokumenti o kršenju vojaškega prava. Za učinkovit potek so sodelovali tudi z občinskimi sodišči. S podobnimi nalogami so se ukvarjali tudi vojaški sodniki pri kopenski vojski, letalstvu in mornarici. Ugotavljanje vojnih zločinov je bilo v kompetenci Oddelka Ic vsakega divizijskega štaba in krajevnih poveljstev. Kot šef WR pa je bil Lehmann podrejen »Justizdienststelle« pri šefu OKW in bil zadolžen za vojaško pravo, vojaško kazensko pravo v celotni nemški vojski, razmerje med vojaškim in splošnim kazenskim pravom o pristojnosti sodišč nemške vojske nad civilisti v zadevah državnih izdajstev in nujno pristojnost na področju operacij in bojov ter svetovanje šefu OKW.³⁸

Na drugi strani pa je Lehmann videl konkurenco v uradu Amt Ausland/Abwehr, ki ga je vodil nemški admiral Franz Wilhelm Canaris. Nemški cesarski mornarici se je pridružil leta 1905, med prvo svetovno vojno pa je bila njegova križarka Dresden zajeta v čilskem morju. Pobegnil je iz vojnega ujetništva in bil od 1915 do 1916 na misiji v Španiji. Leta 1918 je postal poveljnik podmornice. V dvajsetih in tridesetih letih si je nabral veliko izkušenj na področju obveščevalne službe in postal vodja Abwehra. Pomagal je tudi številnim antinacistom in žrtvam nacističnega terorja. Do svoje odpustitve februarja 1944 je vodil in širil službo obveščanja in kontrašpijonaže. Ob atentatu na Hitlerja julija 1944 je bil aretiran in odpeljan v KT Flossenbürg, kjer ga je SS aprila 1945 obesil.³⁹ Urad je prevzel naloge obveščevalne in kontrašpijonažne službe, ki sta predajali podatke oddelku 1c pri AOK oz. poveljstvu kopenske vojske. Hkrati je urad predstavljal tudi konkurenco »Reichssicherheitshauptamt (RSHA)«, glavnemu državnemu varnostnemu uradu, ki je bil

38 Toppe, *Militär und Kriegsvölkerrecht, Rechtsnorm, Fachdiskurs und kriegspraxis in Deutschland (1899–1940)*, str. 187–190.

39 Trumpener, Canaris, Wilhelm (1887–1945), str. 250–251.

ustanovljen septembra 1939 z združitvijo glavnih uradov »Sicherheitspolizei (SIPO)«, varnostne policije (gestapa – tajne državne policije in Kripa – kriminalistične policije), in varnostne službe, t. i. »Sicherheitsdienst (SD)«. 14. maja 1944 so bile po dogovoru med Wilhelmom Keitlom in Heinrichom Himmlerjem vse službe za obveščanje in tudi tajna vojaška policija podrejene šefu SIPO in SD ter vodji glavnega državnega varnostnega urada SS Obergruppenführerju Ernstu Kaltenbrunnerju. Kaltenbrunner je bil eden najvplivnejših mož v nacistični Nemčiji. Rojen je bil v Avstriji in že leta 1930 se je pridružil avstrijski nacistični stranki. Heinrich Himmler ga je leta 1937 imenoval za vodjo avstrijskega SS, po atentatu na Reinharda Heydricha pa za vodjo RSHA. Ta organizacija je združevala različne policijske enote in nadzirala tudi koncentracijska taborišča. Na nürnberškem sodišču je bil obsojen na smrt.⁴⁰ Urad »Amt Abwehr« je bil razpuščen in pripojen RSHA, urad »Amt Ausland« pa je bil pripojen »Wehrmachtführungsstabu«. ⁴¹ Za urejanje pravnih zadev pri kopenski vojski sta bila v OKH odgovorna »Gruppe Rechtswesen« oz. skupina za pravosodje in šef za vojaške sodne zadeve (»Heeresjustizwesen«) v personalni uniji z oddelkom za vojaško sodstvo »Heeresrechtsabteilung«. Skupina je bila kot Gruppe III dodeljena šefu štaba »Chef des Stabes des Generalquartiermeisters«. Od decembra 1942 se je preimenovala v »Heeresjustizabteilung« in se je ukvarjala predvsem s kazenskim pravom v vojski in z zadevami proti civilnemu prebivalstvu, vprašanji splošnega vojnega prava, kazensko zakonodajo v zasedenih območjih in pravnimi nasveti za vse službe v OKH.⁴²

Za nas je predvsem zaradi pobegov Gorenjcev iz nemške vojske zanimiva sestava »Chef des Heeresjustizwesens« oz. šefa vojaškega sodstva pri šefu oborožitve in poveljniku nadomestnih enot v OKH (»Chef der Heeresrüstung und Befehlshaber des Ersatzheeres im OKH«), ki je bil hkrati tudi šef oddelka

40 Waite, Kaltenbrunner, Ernst (1903–1946), str. 365.

41 Toppe, *Militär und Kriegsvölkerrecht*, str. 198.

42 Prav tam, str. 201.

za vojaško sodstvo v splošnem vojaškem uradu (»Chef der Heeresrechtsabteilung in Allgemeinen Heeresamt«). Ta urad je upravljal službo za vojaško sodstvo (»Heeresjustizdienst«) ter potrjeval in razveljeval sodbe sodišč pri nadomestni vojski (»Ersatzheer«) in vojski na operacijskem ozemlju (»Feldheer«). Centralno vojaško sodišče »Zentralgericht des Heeres« je bilo ustanovljeno 11. maja 1944 in se je ukvarjalo predvsem s političnimi kazenskimi zadevami.⁴³

Kopenska vojska je predstavljala največji del OKW. Od približno petih milijonov vojakov kopenske vojske jih je bilo sredi vojne samo polovica v enotah na fronti. Ostali so bili v okupacijskih in varnostnih enotah in v rezervnih enotah. Približno 80 % vojakov na položajih so predstavljale pehotne enote, od teh pa jih je bilo samo 60 % oboroženih – to so bili t. i. »Gewehrträger« oz. nosilci orožja.⁴⁴

Pehotni regiment oz. polk so ob začetku vojne sestavljali poveljstvo, signalna sekcija, motorizirana sekcija, dodatni vod, pionirski vod, četa s težkim orožjem (to je bila v bistvu 13. četa), protitankovska četa (to je bila 14. četa) in trije bataljoni, od katerih je imel vsak poveljstvo, signalno sekcijo, tri čete s puškami in eno četo z mitraljezi. Te čete, t. i. »Kompanie«, so bile označene s števkami od 1 do 12, s tem da so bile 4., 8. in 12. četa oborožene z mitraljezi. Četo, ki je bila oborožena s puškami, so sestavljali poveljstvo, protitankovska sekcija, oborožena s tremi protitankovskimi puškami, in trije vodi, imenovani »Zug«. Vsak od vodov je bil razdeljen na tri skupine s puškami in eno z minometom. Vsaka skupina s puškami je imela en lahki mitraljez. Četa z mitraljezi je imela poleg poveljstva tri vode z mitraljezi in en vod z minometom. Vsak vod z mitraljezi pa je bil razdeljen v dve sekciji, vsaka je bila oborožena z dvema mitraljezoma. Minometni vod je imel tri minometne skupine.⁴⁵ Najmanjša vojaška enota je bila »Truppe« oz. oddelek. Ta je štel od dva do

43 Prav tam, str. 203.

44 Müller, *Hitlers Wehrmacht*, str. 49.

45 Handbook of the German Army, General Staff, War Office, December 1940, The Imperial War Museum, Copy, Department of Printed Books, str. 16–17.

osem vojakov, če je bilo v enoti devet vojakov, pa je bila to že »Gruppe« oz. skupina.⁴⁶

Pehotni bataljon je bil najmanjša taktična vojaška skupina. Poleg poveljnika je štel 13 častnikov, enega uradnika in 849 podčastnikov in vojakov ter 131 konj. Četa je štela do 180 mož, vod pa do 40 mož.⁴⁷

Na začetku vojne je bilo 86 pehotnih divizij, ki so jim pripadale še štiri motorizirane divizije, ustanovljene v štirih t. i. valovih oz. »Wellen«. Vsaki diviziji je pripadalo 17.734 mož, od tega 534 častnikov, 102 uradnika in 2701 podčastnik.⁴⁸ Med vojno je Adolf Hitler vzpostavljaj vedno nove in nove divizije, ki so bile ustanovljene v 35 valovih. Posamezen val je predstavljala skupina divizij, ustanovljenih približno ob istem času, s podobno organizacijo in opremo, ki so imele podobno osebje in stopnjo izvežbanosti.⁴⁹

Poleg elitnih gorskih divizij (»Gebirgsdivisionen«) so po vojnem obratu leta 1943 postajale vse bolj pomembne »Feldausbildungsdivisionen«, divizije, ki so usposabljale nove vojake v zaledju vojaških skupin in deloma tudi na področju armadnih skupin divizije, in iz rezervnega moštva ustanovljene enote za usposabljanje bližje fronti. Ravno tako so postale proti koncu vojne zelo pomembne »Festungstruppen«, enote, ki so se utrdile na določenem področju in s svojim odporom predstavljale oviro pri prodiranju zavezniških enot. Za hitrejše premikanje po terenu so ustanovili »Panzergrenadierdivisionen«, divizije, ki so bile mešanica motoriziranih in pehotnih enot in so nudile zaščito za »grenadirje«, kot so se po letu 1942 imenovali vojaki v pehotnih enotah »Grenadierdivisionen«. Od jeseni 1944 so po izgubah v Sovjetski zvezi in Normandiji na novo ustanovljali »Volksgrenadierdivisionen«, divizije, ki so imele že s svo-

46 Trupp, [https://de.wikipedia.org/wiki/Trupp_\(Milit%C3%A4r\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Trupp_(Milit%C3%A4r)), 21. 5. 2016.

47 Buchner, *The German Infantry Handbook 1939–1945*, str. 41.

48 Müller, *Hitlers Wehrmacht*, str. 50.

49 Mullholand, *The German mobilisation and Wave (Welle) system 1938–1945*, <http://www.axishistory.com/axis-nations/145-germany-heer/heer-unsorted/3419-the-german-mobilization-and-welle-wave-system-1939-1945>, 2. 5. 2016.

jim imenom namen poudariti moralni poziv k nacionalizmu in staro nemško tradicijo pehote oz. grenadirjev. Sestavljene so bile iz starih in novih divizij in so imele več kolesarskih enot. Tudi obstoječe pehotne divizije so sestavili na novo. Trije regimenti v diviziji so imeli poslej le po dva bataljona in so dobili ime »Grenadierregiment«. Divizija je dobila poseben »Divisionsfüsilierbataillon«, sestavljen kot »Grenadierbataillon«, ki se je premikal s kolesi. Poleg tega je Adolf Hitler odredil, da se »Reserve-, Ersatz- und Ausbildungsdivisionen« – rezervne, nadomestne in divizije, v katerih so usposabljali nove vojake, ukinejo in jih prestavijo na fronto.⁵⁰

Najnižja samostojna enota je bila divizija s komandantom in dvema častnikoma generalštaba. Prvi oficir generalštaba je bil odgovoren za taktiko, drugi pa za logistiko. Ta je imel podrejenih 58 sodelavcev, ki so bili specialisti za različna področja – med njimi so bili zdravnik, veterinar, dva vojna kurata – protestantski in katoliški –, štabni računovodja in vodja vojaškega poštnege urada, zaščitna služba in propagandna služba. Dve ali več divizij je sestavljalo armadni korpus, ki ga je vodilo generalno poveljstvo »Generalkommando«. Korpus je bil glede na položaj in naloge sestavljen iz začasno dodeljenih divizij in različnih rodov. V začetku vojne je bilo 19 generalnih poveljstev, ki so bila označena z rimskimi številkami in so bila pretežno dodeljena določenemu vojnemu okrožju. V idealnem položaju bi vodila v boj enote svojega vojaškega okrožja. Kot del domače vojske »Heimatheer« so ostala v zaledju nadomestna generalna poveljstva »Stellvertretende Generalkommandos (Wehrkreiskommandos)« kot teritorialni vojaški uradi. V začetku leta 1945 je bilo 77 generalnih poveljstev, med vojno jih je bilo veliko tudi uničenih in znova vzpostavljenih. Od leta 1939/40 so predvidevali deset višjih armadnih poveljstev oz. »Armeeoberkommando (AOK)« z lastnimi podpornimi skupinami, ki bi poleg preskrbnih in sanitetnih služb in služb za vzdrževanje reda obsegale tudi protitankovski oddelek, poročevalski regi-

50 Müller, *Hitlers Wehrmacht*, str. 52.

ment in tri bataljone za izgradnjo mostov in cest. Sredi 1942 je delovalo 19 višjih armadnih poveljstev, pod ta je spadalo enajst armad. Armade so bile sestavljene iz dveh ali treh armadnih korpusov. »Oberquartiermeister (oOQu)« armade je bil v direktnem kontaktu s poveljnikom generalnega vojaškega poveljstva (»Generalquartiermeister des Heeres«), tako da je imel generalštab možnost indirektno nadzorovati izpeljavo nalog. Dve ali tri armade so združili v »Heeresgruppe«. Na vzhodu sta bili AOK 2 in 12 vzpostavljena kot »Heeresgruppe Nord« in »Heeresgruppe Süd«, v pohodu na Francijo so oblikovali tri »Heeresgruppe«, A, B in C, v pohodu proti Sovjetski zvezi pa »Heeresgruppe Nord«, »Heeresgruppe Mitte« in »Heeresgruppe Süd«, ki so jo poleti 1942 razdelili v A in B.«.⁵¹

Vrhovni poveljnik OKM je bil do leta 1943 Erich Raeder in nato veliki admiral Karl Dönitz, ki je v cesarsko mornarico vstopil že leta 1910 in si v Črnem morju med prvo svetovno vojno prislužil železni križec. Leta 1916 je postal poveljnik podmornice. V dvajsetih letih je bil v admiralski pisarni in je sodeloval pri programu za razvijanje podmornic. V drugi svetovni vojni so Dönitzeve podmornice potopile več ladij, kar mu je prislužilo naziv kontraadmiral. Ko je januarja 1943 prevzel poveljstvo nad mornarico, je razširil program podmornic. Zaradi lojalnosti ga je Hitler imenoval za naslednika, po Hitlerjevi smrti je 30. aprila 1945 postal predsednik države, Martin Bormann pa je postal novi kancler.⁵² Ob koncu vojne je bil vrhovni poveljnik OKM generaladmiral Hans Georg von Friedeburg.⁵³ Vrhovni poveljnik letalstva (OKW) je bil do leta 1945 rajhsmaršal Hermann Göring, za njim pa generalfeldmaršal Robert Ritter von Greim.⁵⁴

Od leta 1941/42 so v Wehrmacht, Waffen-SS in policijo vključevali tudi tujce. Pri Waffen-SS so se še držali strogih ra-

51 Müller, *Hitlers Wehrmacht*, str. 67–69.

52 Schuster, Dönitz, Karl (1891–1980), str. 280–281.

53 Marineleitung, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Oberkommando/OKM.htm>, 20. 5. 2016.

54 Oberkommando der Luftwaffe, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Oberkommando/OKL.htm>, 20. 5. 2016.

snih kriterijev, za vojsko pa so bile vojaške potrebe na vzhodu pomembnejše. 30.000 prostovoljcev z nevtralnih in zasedenih območij zahodne in severne Evrope je leta 1941 predstavljalo majhno skupino, tujci pa so za Hitlerjevo vzhodno fronto v letih 1941–1945 prispevali več kot 3,5 milijona vojakov. V nemški uniformi se je borilo npr. 7000 Francozov, ki so bili priključeni 7. pehotni diviziji. Legijo francoskih prostovoljcev proti boljševizmu je leta 1944 prevzel Waffen-SS. Enoti 33. Panzergrenadier Division Waffen-SS Charlemagne so pripadali tudi policisti iz Vichyjskega režima.⁵⁵

Za evropski projekt o prisilni mobilizaciji v nemško vojsko »Malgre Eux« so bili zbrani podatki o prostovoljcih v nemških enotah. Med drugim so ocene števila prostovoljcev naslednje: Eupen Malmedy 700, Luksemburg manj kot 2000, Alzacija manj kot 2100 mož.⁵⁶

V nemški kopenski vojski so služili tudi prostovoljci iz Španije, ki so bili vključeni v 250. pehotno divizijo. Nekaj deset tisoč Flamcev, Nizozemcev, Dancev in Norvežanov je bilo že od začetka pri Waffen-SS, Valonce iz Belgije je nemška vojska prevzela v pehotni bataljon, ki se je boril na vzhodni fronti.⁵⁷

V baltskih deželah je na tisoče mož sodelovalo v 18. armadi, pa tudi v zaledju pri policiji in zaščitnih bataljonih, ki so delovali proti sovjetskim partizanom. V letih 1943/44 so ustanovili več enot Waffen-SS. V vzhodni Ukrajini in južni Rusiji je nemška vojska iz domačinov, predvsem iz Kozakov, formirala oborožene pomožne enote, podobno je bilo tudi na Kavkazu, kjer so ustanavljali legije, ki so se borile proti Rdeči armadi. Te so bile od leta 1943 večinoma vključene v Waffen-SS. Šele po porazu pri Stalingradu se je Adolf Hitler strinjal, da so iz propagandnih namenov priznali generala Andreja Vlasova in njegovo rusko osvobodilno armado, ROA. Že junija 1943 je bilo v nemški vojski 600.000 pomožnih in 200.000 mož v domačih

55 Müller, *Hitlers Wehrmacht*, str. 84.

56 Projekt Malgre Eux, <http://www.malgre-eux-2012.eu/projet>, 10. 2. 2016.

57 Müller, *Hitlers Wehrmacht*, str. 84.

prostovoljnih enotah in legijah. Šele konec leta 1944 je bil Heinrich Himmler pripravljen uradno razglasiti ustanovitev ROA. Do spomladi 1945 so ustanovili tri divizije, ki so se po spopadih na Odri umaknile na Češko, kjer jih je zajela Rdeča armada.⁵⁸

Skupno so enote nemške vojske šteje okoli 18 milijonov vojakov. Med njimi so bile tudi ženske, ki so delale v bolnišnicah in sanitetnih enotah, radijskih in telefonskih centralah, kjer so zamenjale moške pri štabih in opravljale pomožne službe v uniformah. Službo z orožjem so opravljale le izjemoma. Po oceni jih je bilo okoli pol milijona. Le v zadnjih fazah vojne so ženske uporabili tudi v t. i. flakbaterijah (»Flakbatterien«) in službah, ki so v Luftwaffe vodile nočne lovce.⁵⁹

Z nekdanjega jugoslovanskega ozemlja so bili v nemško vojsko neformalno vključeni tudi hrvaški prostovoljci, ki so sestavljali hrvaški pehotni regiment »Infanterieregiment 369« v okviru avstrijske 100. lahke (pozneje lovske) divizije, ki je bila del 17. armade. Priključili so se ji pri Harkovu oktobra 1941. Hrvatje so se borili tudi pri Stalingradu, kjer je bilo okoli 900 hrvaških vojakov zajetih. Z razpustitvijo regimenta je bilo sodelovanje Hrvatov omejeno na sodelovanje v letalskih enotah v južni Rusiji.⁶⁰ Po italijanski kapitulaciji so ob splošni mobilizaciji več kot 75.000 Hrvatov vključili v enote SS in Waffen-SS.⁶¹ Delovali so pretežno na Balkanu, in sicer predvsem v okviru Waffen-SS kot 13. Waffen-Gebirgs-Division der SS »Handschar« (kroatiske Nr. 1),⁶² 7. SS-Freiwilligen-Gebirgs-Division »Prinz Eugen«⁶³ in 23. Waffen-Gebirgs-Division der SS »Kama« (kroatiske Nr. 2).⁶⁴

58 Prav tam, str. 85–86.

59 Prav tam, str. 86–88.

60 Gosztony, *Hitlerjeve tuje vojske*, str. 160; Müller, *An der Seite der Wehrmacht*, str. 106–110.

61 Müller, *An der Seite der Wehrmacht*, str. 110; Gosztony, *Hitlerjeve tuje vojske*.

62 13. Waffen Gebirgs Division der SS „Handschar“ (kroatische Nr. 1), <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/GebirgsdivisionenSS/13SSGebD.htm>, 22. 5. 2016.

63 7. SS-Freiwilligen Gebirgs Division „Prinz Eugen“, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/GebirgsdivisionenSS/7GebDSS.htm>, 22. 5. 2016.

64 23. Waffen Gebirgs Division der SS „Kama“ (kroatische Nr. 2), <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/GebirgsdivisionenSS/23SSGebD.htm>, 22. 5. 2016.

5. januarja 1919 je bila v Münchnu ustanovljena »Deutsche Arbeiterpartei (DAP)« (Nemška delavska stranka), ki je bila do vstopa Adolfa Hitlerja vanjo jeseni 1919 le ena izmed manjših antisemitskih strank. Nadarjenemu govorniku Adolfu Hitlerju je uspelo pridobiti množice za desno ekstremistično agitiranje. 24. februarja 1920 se je stranka preimenovala v Nacionalsocialistično nemško delavsko stranko in 21. julija 1921 na generalni skupščini predala Hitlerju naziv predsednika stranke z diktatorskimi pooblastili. S programom v petindvajsetih točkah, prepredenim z agresivnim antisemitizmom in radikalnim svetovno-nazorskim pogledom, se je stranka predstavljala kot gibanje za mobilizacijo množic. V njej naj bi sodelovali vsi arijski Nemci. Stranka je kot glavne naloge predstavila boj proti versajski pogodbi in internacionalnemu judovstvu. NSDAP je propagandno nastopila pod simbolom »Hakenkreuz«, kljukastega križa. Ker je Adolf Hitler zavračal sodelovanje na volitvah in je namesto tega planiral puč, je bila NSDAP jeseni 1922 v Prusiji prepovedana, na Bavarskem pa je že okoli 20.000 članov NSDAP praznovalo prvi t. i. »Reichsparteitag«. Velika množica Nemcev je bila zaradi versajske pogodbe, neugodnih razmer v gospodarstvu, nezaposlenosti in inflacije nezadovoljnih. To je skušal Adolf Hitler po zgledu Benita Mussolinija izkoristiti s t. i. »pohodom na Berlin« 9. novembra 1923, ki pa se je izjalovil. NSDAP je bila zato prepovedana, Adolf Hitler pa obsojen na pet let zapor. V zaporu v Landsbergu je napisal program, objavljen v knjigi *Mein Kampf*. Po prihodu iz zapor se je skupaj s NSDAP odločil za legalno pot prevzema oblasti in NSDAP je začela sodelovati na volitvah. Vzpostavljena sta bila kult Vodje in Hitlerjev pozdrav, število članov stranke pa je do leta 1930 naraslo na 130.000. Čeprav so na volitvah leta 1928 dosegli le 2,6 % glasov, je število članov naraščalo. Januarja 1933 jih je bilo že 850.000. Po zmagi na deželnozborskih volitvah leta 1933 je 30. januarja tega leta Adolf Hitler postal novi »Reichskanzler«. ⁶⁵

65 Scriba, *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP)*, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/weimarer-republik/innenpolitik/nsdap.html>, 23. 5. 2016.

NSDAP in njene uniformirane enote so predstavljale pomožne nemške vojaške enote. NSDAP je imela izdelano hierarhijo s centralnim, regionalnimi in krajevnimi poveljstvi. S svojim aparatom ji je uspelo obvladovati vse nivoje življenja in dejavnosti prebivalstva. V Berlinu je centralno poveljstvo vključevalo urade, ki so bili vzpostavljeni vzporedno z ministrstvi nacionalne vlade. Vodje so se imenovali »Reichsleiter« (državni vodja). Skupaj s 43 regionalnimi gauleiterji so predstavljali vrh stranke. Pod njimi so bili različni strankini funkcionarji, t. i. »politische Leiter« oz. politični vodje, ki so bili vključeni v sistem stranke. Poleg regionalnih delitev je stranka vključevala »Gliederungen« (oddelke) – SA, SS, NSKK, NSFK in HJ – in številne priključene organizacije (»angeschlossene Verbände«).⁶⁶

»Sturmabteilung (SA)« ali oboroženi oddelek je bil eden izmed oddelkov nemške nacionalsocialistične stranke NSDAP. Ustanovljen je bil že 3. avgusta 1921. Oddelki so varovali strankina zborovanja in po državnem udaru 1923 so bili skupaj s stranko prepovedani. Ernst Röhm jih je leta 1925 znova obudil. Leta 1926 je bilo ustanovljeno še vrhovno vodstvo SA. Ko je leta 1930 vodstvo SA prevzel Adolf Hitler, je Ernsta Röhma postavil za štabnega šefa, čeprav se z njim v preteklosti ni strinjal glede statusa SA. Ernstu Röhmju je vseeno uspelo vzpostaviti močno vojsko, ki je čez tri leta štela več kot tri milijone mož. Po vnovičnem nesoglasju med Adolfom Hitlerjem in Ernstom Röhmom, ki si je prizadeval, da bi SA dejansko postala nemška vojska, je v noči s 30. junija na 1. julij 1934 sledila t. i. noč dolgih nožev, ko je bil skupaj z Ernstom Röhmom likvidiran vrh vodstva SA. Dogodek je dobil ime po refrenu priljubljene SA-jevske koračnice,⁶⁷ SA pa si vojaško ni nikoli več opomogla. Štabni šef je postal Viktor Lutze, za njim pa Wilhelm Scheppman, ki je SA vodil do konca druge svetovne vojne. SA se je delila na 28 »SA-Gruppen« (skupin), ki so se delile na »SA-Brigaden« (brigade),

⁶⁶ *Handbook on German Military forces*, str. 206.

⁶⁷ Müller, SS(Schutzstaffeln), str. 416.

te v »Standarten« (ki jih lahko primerjamo s polki) in te naprej v »Sturmabteilung« (bataljon), »Sturm« (četa), »Truppe« (vod) in »Schar« (oddelek). V vsako SA-skupino so vključili moštvo iz posameznih pokrajin, provinc ali nabornih okrožij.⁶⁸

»Schutzstaffeln (SS)« oziroma zaščitni oddelki so bili ustanovljeni leta 1925 in so postali elitni oddelki NSDAP. Njihova glavna naloga je bila ščititi vodstvo stranke. Leta 1925 se je stranki priključil Heinrich Himmler. Adolf Hitler ga je leta 1929 imenoval za državnega vodjo SS, vendar je bil podrejen SA in je poveljeval le pešcici mož. Himmler se je odločno zavzel za ustanovitev močne SS in do leta 1933 mu je uspelo vzpostaviti SS s 50.000 člani. Ob Hitlerjevem prevzemu oblasti je postal le vodja policije v Münchnu, vendar je počasi pridobil veliko politično moč po vsej Nemčiji. Tudi za SS je bila pomembna noč dolgih nožev, ko so enote SS ustrelile veliko vodij SA in s tem odprle pot SS. Leta 1936 je Himmler postal šef nemške policije in zgradil sistem koncentracijskih taborišč. Oktobra 1939 je postal državni komisar za utrjevanje nemštva in osrednja osebnost v raznarodovalni politiki v Evropi. Moč SS je še pospešila širitev vojne in SS je postala država znotraj države. Avgusta 1943 je Heinrich Himmler postal notranji minister in poveljnik nadomestne vojske ter šef vojaške oborožitve, v zadnjih mesecih vojne pa si je prizadeval, da bi vzpostavil separaten mir z zahodnimi zavezniki, kar mu ni uspelo. Ko je za to izvedel Adolf Hitler, je Himmler padel v nemilost. Ob koncu vojne je pobegnil v severno Nemčijo, kjer so ga ujele britanske enote. Med zaslišanjem je naredil samomor.⁶⁹ Ozemlje tretjega rajha je bilo že v dvajsetih letih 20. stoletja razdeljeno na SS-nadodseke, vsakemu je načeloval višji vodja SS in policije. Pred začetkom vojne je SS ustanovila enote, ki jih je Hitler imel na voljo za osebno stražo in straže v koncentracijskih taboriščih. Te so bile jedro za dve diviziji, ki sta bili ustanovljeni leta 1939. To je bil začetek oboro-

68 Zorko, *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: Zgodovinski razvoj in organiziranost na Spodnjem Štajerskem 1941–1945*, str. 15; *Organisationsbuch der NSDAP*, str. 359.

69 Weite, Himmler, Heinrich (1900–1945), str. 343.

ženih oddelkov SS, t. i. »Waffen-SS«, ki so na koncu vojne šteje kar 38 divizij.⁷⁰

»Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps (NSKK)« oz. nacionalsocialistični motorizirani korpus je bil organiziran leta 1931, da bi povečal mobilnost enot SA. Kot oddelek NSDAP je imel svojo regionalno organizacijo in je organiziral predvojaško vzgojo v motoriziranih enotah HJ. Po letu 1933 je NSKK pričel uriti voznike za morebitno uporabo v vojski. Imel je svoje regionalne organizacije, ki so bile razdeljene v t. i. »Motorobergruppen« in te v »Motorgruppen«. Do začetka vojne je NSKK izpolnil tri pomembne naloge: organiziral je predvojaško usposabljanje v motoriziranih enotah HJ, predstavljal pomožno transportno službo v podporo oboroženim silam in uril tankovske posadke za vojsko.⁷¹

»Nationalsozialistisches Fliegerkorps (NSFK)«, nacional-socialistični letalski korpus, je bil namenjen predvojaškemu usposabljanju za letalske enote in tudi povojaškemu vežbanju rezervistov.⁷²

»Hitlerjugend (HJ)« ali Hitlerjevo mladino, ki je bila ustanovljena leta 1926, je vodil »Reichsjugendführer« Arthur Axmann. Po zakonu z dne 1. decembra 1936 je HJ vzgajal vso nemško mladino, in sicer v skupinah: »Hitlerjugend« (dečki od 14. do 18. leta), »Deutsches Jungvolk in der HJ« (dečki od 10. do 14. leta), »Bund Deutscher Mädel in der HJ« (zveza nemških deklet v HJ – dekleta od 14. do 21. leta) in »Jungmädel« (dekleta od 10. do 14. leta). Za dekleta od 17. do 21. leta je bil leta 1938 ustanovljen »BDM Werk Glaube und Schönheit«, zveza nemških deklet Vera in lepota. Osnovna celica je bila »Kameradschaft« (15 dečkov), dve do štiri tovarištva so se združila v »Schar« (50 dečkov), dve do štiri enote »Schar« so se združile v »Gefolgschaft«, spremstvo – okoli 150 dečkov. Tri do štiri enote »Gefolgschaft« so se združile v »Stamm«, rod – 600 dečkov,

70 Müller, *SS(Schutzstaffeln)*, str. 416.

71 *Handbook on German Military forces*, str. 205.

72 Prav tam, str. 207.

štiri do šest skupin »Stamm« pa v »Bann«, oddelek – okoli 3000 dečkov. Člani »Deutsches Jungvolk« so bili organizirani v »Jungenschaft«, »Jungzug«, »Fähnlein« in »Jungstamm«. Članice BDM pa v »Mädelschaft«, »Jungmädelschar«, »Jungmädelsgruppe« in »Jungmädelsring«. Enote HJ do velikosti »Stamm« so bile samostojne, nato pa so bili združene, tj. združevale so vso žensko in moško mladino.⁷³

73 Zaubzer, *Die Organisation der Hitler Jugend*, str. 65–70; *Handbook on German military Forces*, str. 207.

**OKUPACIJA
SLOVENIJE
IN STANJE
NA GORENJSKEM
DO POMLADI 1943**

Ob pristopu Kraljevine Jugoslavije k trojnemu paktu 25. marca 1941 so tudi po različnih gorenjskih krajih potekale manifestacije proti podpisu sporazuma. Zaradi povečane nevarnosti vojaških spopadov so se 3. aprila pripadniki nemške manjšine začasno umaknili na Koroško, izvedena je bila tudi delna mobilizacija obveznikov. Nekaj čet dveh planinskih polkov Triglavske divizije je bilo premeščenih na Karavanke, vojaki pa so bili nameščeni tudi od Žirov do Podkorena. Napad nemške vojske 6. aprila 1941 se je pričel nepričakovano in brez vojne napovedi. Nemški oddelki so se na Karavankah ter Ljubelju in Jezerskem spopadli z enotami jugoslovanske vojske, pri Hrušici pa manjši oddelek nemške vojske ni mogel preprečiti jugoslovanskim vojakom, da ne bi ob umiku razstrelili karavanškega predora. Gorenjski kot sta branila samo dva planinska bataljona, jugoslovansko–italijansko mejo pa Triglavska divizija, ki je brez boja⁷⁴ prepustila sistem utrd na t. i. Rupnikovi liniji, ki jih je gradila Kraljevina Jugoslavija na zahodni meji Slovenije. Linija je bila namenjena zaščiti pred napadom Kraljevine Italije. Graditi so jo pričeli leta 1935, ime pa je dobila po jugoslovanskem generalu Leonu Rupniku. Gradilo jo je več kot 15.000 delavcev, leta 1939 je dela prevzela vojska, ki pa del ni nikoli zaključila.⁷⁵ Ob nenapovedanem napadu na Jugoslavijo se je izkazalo, kako slabo je bila organizirana jugoslovanska vojska, saj je zelo hitro pričela razpadati. Pozivu k obrambi so se odzvali prostovoljci in rezervisti, ki so odšli proti Ljubljani in naprej proti Zagrebu, nekateri pa so skušali zaustaviti prodiranje italijanskih vojakov.⁷⁶ Nemške enote so namreč po prvih spopadih prepustile vdor na Gorenjsko italijanskim enotam. Čez mejo pri Ratečah, pa tudi prek Sorice do Bohinjske Bistrice je prišlo nekaj tisoč italijanskih vojakov. Že 10. aprila je na Jesenice prišla italijanska patrolja. Tudi v Tržič so prišli italijanski vojaki, 12. aprila pa je italijanska vojska zasedla Bohinj. 3. grupa alpinov XI. armadnega korusa

74 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 26.

75 Potočnik, *Rupnikova linija, odkrivanje utrd ob rapalski meji*.

76 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 27.

je prišla v Železnike 12. aprila in čez dva dneva v Škofjo Loko. 11. aprila so tudi v Žiri prišle prve italijanske enote.⁷⁷ Jugoslovanska planinska bataljona z Bohinjske Bele in iz Kranja sta se umaknila v Cerklje, nato pa na Dolenjsko. Na Gorenjskem je umikajoča se jugoslovanska vojska razstrelila 45 mostov, želela je razstreliti tudi jeseniško železarno, vendar so jo po posredovanju pustili.⁷⁸ K še bolj kaotičnim razmeram je pripomogla vest, da so 10. aprila na Hrvaškem ustanovili Neodvisno državo Hrvaško – NDH.

Vrhovno poveljstvo nemške vojske je že 3. aprila 1941 sporočilo Hitlerjeve smernice za organizacijo jugoslovanskega prostora. Med drugim so vsebovale določbo, da bodo nekdanje avstrijske dele, ki mejijo na koroško in štajersko nemško pokrajino, priključili k pokrajinama in ozemlju nemškega rajha. Dokončno je Hitler razdelil Slovenijo 12. aprila 1941. Sledili sta še dve konferenci na Dunaju. Prva je potekala 18. in 19. aprila 1941 in po njej je Nemčija dobila štiri vasi v Prekmurju, v katerih je bilo večinsko nemško prebivalstvo. Na drugi konferenci 21. in 22. aprila sta se na Dunaju srečala nemški zunanji minister Joachim von Ribbentrop in italijanski zunanji minister grof Galeazzo Ciano in razpravljala o Hitlerjevi določitvi meje med Nemčijo in Italijo.⁷⁹ Od Vršiča do Žirov je obveljala jugoslovansko-italijanska meja, nato pa je šla po Polhograjskih Dolomitih prek Katarine in Šentvida mimo Črnuč do Laz.⁸⁰ Nemška vojaška posadka se je sprva naselila samo v Trziču, 19. aprila pa je v Kranj prišlo poveljstvo 1. nemške planinske divizije 49. korpusa.⁸¹

Do 21. aprila se je morala italijanska vojska umakniti z Gorenjske. Po odhodu italijanskih enot je oblast prevzela nemška vojaška okupacijska oblast, ki je bila v rokah poveljnikov operativnih enot, 14. aprila pa je Adolf Hitler s svojima odlokoma vpeljal civilno upravo na Štajerskem in Gorenjskem z Mežiško

77 Križnar, *Škofjeloško okrožje*, str. 29.

78 Prav tam.

79 Klanjšček in drugi, *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*, str. 50–51.

80 Križnar, *Škofjeloško okrožje*, str. 31.

81 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 28.

dolino in imenoval Franza Kutschera⁸² za vodjo civilne uprave na Gorenjskem, na Spodnjem Štajerskem pa dr. Sigfrieda Uiberreitherja. Franz Kutschera se je priključil nacistični stranki leta 1930 in bil do leta 1938 poveljnik 90. SS-Standarte. Posle je prevzel šele 30. aprila,⁸³ ko so se vse italijanske enote umaknile z območja, ki je poslej pripadlo nemški upravi. Vodja civilne uprave Franz Kutschera je obdržal mesto nadomestnega koroškega pokrajinskega vodje NSDAP v Celovcu, od smrti koroškega gauleiterja Huberta Klausnerja februarja 1939 je bil namreč nadomestni gauleiter. Hkrati je svoj sedež vodje nove civilne uprave uredil na Bledu, med odsotnostjo pa ga je tam nadomeščal dr. Helmut Hierzegger. Določeno je bilo, da oba vodja civilne uprave, ki sta bila neposredno podrejena Hitlerju, dobivata neposredna navodila za utrjevanje nemštva in vojno industrijo od državnega komisarja za utrjevanje nemštva Heinricha Himmlerja in pooblaščenca za štiriletni plan Hermanna Göringa. Imenovana sta bila tudi vojaška poveljnika. Za Gorenjsko je bil to generalporočnik Emmerich von Nagy s sedežem na Bledu. 31. julija so uvedli vojaški štab Jug za obe pokrajini, ki je bil nekaj časa v Mariboru, nato pa na Bledu. Vodil ga je najprej generalmajor Wilhelm Weiss, nato pa do jeseni 1942 generalporočnik Hans Suttner. Konec aprila je bila Gorenjska vključena v zaledno oblast 18. vojnega okrožja s sedežem v Salzburgu.⁸⁴ 29. aprila je prišlo na Gorenjsko 67 orožnikov in 152 pripadnikov SA. Mejo proti Italiji so nadzorovali nemški obmejni stražniki in cariniki v 18 postojankah, mejo med Gorenjsko in Avstrijo pa so nadzorovali orožniški oddelki z obmejnimi stražniki.⁸⁵ Oro-

82 Chen, World War II Database, Franz Kutschera, http://ww2db.com/person_bio.php?person_id=570, 21. 5. 2016; Verleihung des Namens »Franz Kutschera« an die 90. SS-Standarte in Klagenfurt, <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/O67XTCESDL6WV4RIVDBO5B63JVUFZD3Z>, 20. 8. 2016; Elste, *Kärntens braune Elite*, str. 98–103.

83 Suppan, *Kärnten und Slowenien: Die Geschichte einer schwierigen Nachbarschaft im 20. Jahrhundert*, str. 35.

84 Križnar, *Škofjeloško okrožje*, str. 33–34; Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 33–36.

85 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 25–31; Križnar, *Kranjsko okrožje v NOB 1941–1945*, str. 53–88; Križnar, *Škofjeloško okrožje*, str. 33–46.

žniške postojanke so bile vezane na Orožniška glavarstva v Kranju (vodil ga je Maximilian Rigerl), Radovljici in Kamniku ter na orožniškega komandanta pri državnem namestniku v Celovcu. Sredi maja 1941 je ostalo na Gorenjskem le malo nemških vojakov, v Škofji Loki se je namestil 499. nadomestni bataljon 188. divizije, 1. maja pa je prišel v Kranj 181. rezervni policijski bataljon. V Celovcu je ostal štab 438. divizije, v Radovljici je bil štab 5. pehotnega bataljona, na Bohinjski Beli pa 2. bataljon gorskih lovcev. Zasedbene enote so 9. junija 1941 odšle z Gorenjske.⁸⁶

Po kapitulaciji jugoslovanske vojske je nemški upravi pripadlo 3190 km² in okoli 183.000 prebivalcev Gorenjske. Priključena je bila še Mežiška dolina z 20.000 prebivalci, zasedeno območje Koroške in Kranjske pa je bilo poimenovano Južna Koroška. Do avgusta 1941 je bilo ozemlje razdeljeno na šest predvojnih okrajev. Gauleiter Franz Kutschera je v vsakem okraju imenoval političnega komisarja, ti pa župane ali občinske komisarje. 1. avgusta 1941 so okraje združili v podeželska okrožja, okraj Dravograd pa je do 20. januarja 1942 ostal zunaj te delitve.⁸⁷ Podeželsko okrožje Radovljica je imelo sedež okrožne upravne oblasti v Radovljici in je imelo 22 političnih občin, podeželsko okrožje Kranj s sedežem v Kranju je imelo 27 političnih občin in podeželsko okrožje Kamnik s sedežem v Kamniku 28 občin. Za vsako okrožje so imenovali političnega komisarja, ki je izvrševal naloge v imenu vodje civilne uprave.⁸⁸ Okrožje Radovljica je štelo 42.000 prebivalcev, Kamnik 58.315 in največje, kranjsko okrožje 75.679 prebivalcev. Litijski okraj je bil priključen kamniškemu okrožju, škofjeloški pa kranjskemu. Politični komisar v Škofji Loki je bil z uradniki premeščen v Kranj, kjer je okrožni politični komisar postal dr. Gustav Skalka, ki ga je pozneje zamenjal Albrecht Michels, njega pa dr. Virgil Schoor.⁸⁹

86 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 30.

87 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*, str. 147.

88 *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains*, 24. 4. 1941, 1. 8. 1941, št. 19, str. 199.

89 Križnar, *Škofjeloško okrožje*, str. 46.

Občine so se kot upravne enote obdržale do konca vojne. Poleg nepoklicnih županov (»Bürgermeister«) so bili ponekod tudi občinski poverjeniki (»Gemeindebeiräte«) ali pa občinski komisarji (»Gemeindekommissare«). Velikokrat so zaradi pomanjkanja ustreznega nemškega kadra občine združevali v t. i. občinske skupnosti (»Gemeindegemeinschaften«).⁹⁰

Nemški civilni upravi so bili podrejeni oddelki nemške policije in orožništva. Obe veji nemške policije, tj. varnostno policijo in varnostno službo (gestapo, KRIPO in varnostno službo) ter redarstveno policijo je nadzoroval komandant varnostne policije in varnostne službe (SIPO in SD) za zasedeno pokrajino. To je bil najprej Fritz Volkenborn, ki ga je nasledil Josef Vogt, konec marca 1943 Alois Persterer, novembra pa Karl Rux. Izpostave so bile v Kranju, Radovljici, Škofji Loki, Šentvidu, Kamniku, Litiji in na Jesenicah. V okrajih oz. nato v okrožjih so bile »Aussenstellen« oz. izpostave gestapa, KRIPO in SD. Gestapo je imel na mejnih prehodih svoje »Grenzposten« (postaje) in v večjih krajih »Stützpunkte« (postojanke). Gestapo je iskal politične nasprotnike, kriminalistična policija pa se je ukvarjala z navadnimi nepolitičnimi prekrški. Komandant varnostne policije in varnostne službe (SIPO in SD) je bil tudi komandant preselitvenih štabov.⁹¹

Redarstveno policijo z zaščitno policijo, orožništvom in nujno tehnično zaščito je vodil poveljnik redarstvene policije za alpske dežele polkovnik Helmuth Mascus, ki je bil že aprila premeščen iz Salzburga v Maribor in nato avgusta 1941 na Bled, za njim pa sta jo vodila generalmajor Karel Brenner in Hans Knofe. Na Bledu je bilo tudi poveljstvo višjega vodje SS in policije za alpske dežele SS-generalala Erwina Rösenerja. Član NSDAP je bil od leta 1926. Od decembra 1941 je bil »Gruppenführer SS« in »Generalleutnant der Polizei«, divizijski vodja SS in generalporočnik policije v 18. vojaškem okrožju v Salzburgu, od septembra 1943 pa tudi poveljnik Operativnega štaba za boj proti

90 Ferenc, *Izbrana dela*, str. 63.

91 Prav tam, str. 65.

partizanom. Leta 1944 je postal »Gruppenführer SS« in »General der Polizei«, divizijski vodja SS in general policije ter aprila istega leta poveljnik zaledja skupine armad E. V Beljaku so ga ob koncu vojne aretirali in predali Jugoslaviji. Vojaško sodišče ga je 27. avgusta 1946 obsodilo na smrt z obešenjem.⁹²

T. i. splošna SS (»Allgemeine SS«) je bila organizirana po krajevnem načelu. Orožniško glavarstvo je bilo organizirano v orožniška okrožna poveljstva in orožniške postaje. Večja okrožja so lahko imela več orožniških oddelkov, orožniške postaje pa tudi svoje postojanke (»Gendarmeriestützpunkte«). V aktivno orožniško službo so sprejeli tudi nekaj nekdanjih jugoslovanskih orožnikov kot t. i. pomožne policiste (»Hilfspolizist«). Orožništvo sta vodila komandant orožništva pri vodji civilne uprave, to je bil polkovnik Rudolf Handl, in komandant orožništva pri državnem namestništvu v Celovcu.⁹³

Franz Kutschera je kot pooblaščenec državnega komisarja za utrditev nemštva usmerjal urad na Bledu, ki ga je vodil Alois Maier Kaibitsch⁹⁴ iz Celovca, ki je tam že od leta 1921 vodil posle raznarodovalne organizacije Koroška domovinska zveza in bil vodja Nemške šolske zveze Südmark za Koroško. Od leta 1934 je bil član nacistične stranke. Leta 1939 so v Celovcu ustanovili poseben urad pri pokrajinskem NSDAP, t. i. »Gaugrenzlandamt«, ki se je ukvarjal z vprašanji nemštva v Sloveniji. Za vodjo so določili Maier Kaibitscha. Glavni nalogi urada sta bili utrjevanje nemštva in germanizacija. Ko je vodja civilne uprave kot Himmlerjev pooblaščenec za utrjevanje nemštva ustanovil svoj urad, si je nadpolkovni vodja SS Wilhelm Schröder za svojega namestnika izbral Maier Kaibitscha, ki je postal tudi nacionalnopolitični referent pri vodju civilne uprave, po Schröderjevem odhodu pa je prevzel urad in ga vodil do konca vojne. Na procesu leta 1947 je bil obsojen na doživljenjski zapor. Kut-

92 *Hitlerjeva dolga senca*, str. 49.

93 Ferenc, *Izbrana dela*, str. 65; Klanjšček in drugi, *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945*, str. 59.

94 Elste, *Kärntens braune Elite*, str. 112–120; Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 99–101, 185.

schera je sodeloval tudi z vodjem preselitvenega urada stotnikom Richardom Baumgartnerjem, ki ga je zamenjal dr. Helmuth Glaser. Štab za naselitev Nemcev je vodil Konrad Nimpfer.⁹⁵

Eden prvih raznarodovalnih ukrepov nemškega okupatorja je bilo odstranjevanje slovenskih napisov in nameščanje nemških. Vodja civilne uprave za Spodnjo Štajersko je kmalu po prihodu naročil, naj za vse kraje pričnejo uporabljati imena s seznama krajev, ki ga je leta 1940 izdal Südostdeutsches Institut⁹⁶ v Gradcu. Kar nekaj oblik imen je bilo še iz časov avstro-ogrske monarhije. Tako so za kraje, za katere so že obstajala, uporabljali stara ponemčena imena, nekatera so ponemčili, jim dali nemško obliko ali jih prevedli. Enake ukrepe so izvedli tudi na Gorenjskem. Natančno so tudi odredili, kako se na nemški način pišejo krstna in rodbinska imena. Vodja civilne uprave za Gorenjsko je tako odredbo izdal 10. februarja 1942.⁹⁷

V knjižici *Gemeinde- und Ortsschaftsverzeichnis der an der Reichsgau Kärnten angegliederten befreiten Gebieten Oberkrains und Unterkärntens* iz leta 1942 je tako navedenih več oblik krajevnega imena, in sicer uradno nemško ime, uradno krajevno ime leta 1910 in krajevno ime za časa Kraljevine Jugoslavije. Zraven so navedli tudi število prebivalcev po štetju leta 1931.⁹⁸ Iz seznama krajev lahko na primer ugotovljamo, da so za kraj Stražišče v občini Kranj uporabljali novo ime Wart, Gorenjo vas v občini Škofja Loka so prevedli v Oberdorf, Malo Naklo v občini Naklo v Kleinnaklas, za kraj Dobračeva v občini Žiri pa so uporabljali ime Dobratschewa. Planica v občini Rateče-Planica je bila preimenovana v Matten, to ime pa je bilo v rabi že v avstro-ogrski monarhiji.

95 Križnar, *Škofjeloško okrožje*, str. 34–35; Križnar, *Kranjsko okrožje*, str. 59.

96 Promitzer, *Täterwissenschaft: das Südostdeutsche Institut in Graz*, str. 93–113.

97 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 732–733.

98 *Gemeinde- und Ortsschaftsverzeichnis der an der Reichsgau Kärnten angegliederten befreiten Gebieten Oberkrains und Unterkärntens, nach der neuen Verwaltungseinteilung vom 25. Juli und der Zusatzverordnung vom 15. September 1941 bearbeitet und herausgegeben von der Publikationsstelle Wien* (Wien 1942).

Občine okrožja Kranj.

(Vir: Gemeinde- und Ortsschaftsverzeichnis der an der Reichsgau Kärnten angegliederten befreiten Gebieten Oberkrains und Unterkärntens)

Landkreis Krainburg – podeželsko okrožje Kranj		
Občina	Slovensko ime	Nemško ime
	Javorje	Afriach
	Železniki	Eisern
	Smlednik	Flödnig
	Golnik	Gallenfels
	Križe	Heiligenkreutz
	Preddvor	Höflein
	Kranj	Kranburg
	Škofja Loka	Laak a. d. Zaier
	Mavčiče	Mautschitsch
	Naklo	Naklas
	Oselica	Osslitz
	Poljane	Pölland
	Predoslje	Predassel
	Žabnica	Safnitz
	Žiri	Sairach
	Šenčur	Sankt Georgen
	Šmartno pod Šmarno goro	Sankt Martin am Grosskahlenberg
	Šentvid nad Ljubljano	Sankt Veit a.d. Save
	Črni vrh	Schwarzenberg
	Jezersko	Seeland
	Selce	Selzach
	Trata	Tratten
	Besnica	Wessnitz
	Sorica	Zarz
	Cerklje	Zirklach
	Medvode	Zwischenwässern a.d. Save

Občine okrožja Radovljica.

(Vir: Gemeinde- und Ortschaftsverzeichnis der an der Reichsgau Kärnten angegliederten befreiten Gebieten Oberkrains und Unterkärntens)

Landkreis Radmannsdorf – podeželsko okrožje Radovljica		
občina	Slovensko ime	Nemško ime
	Jesenice	Assling
	Brezje	Bresiach
	Breznica	Bresnitz
	Gorje	Göriach
	Ovsiše	Habern
	Kovor	Kaier
	Kranjska Gora	Kronau
	Kropa	Kropp
	Lesce	Lees
	Dovje Mojstrana	Lengenfeld Meistern
	Tržič	Neumarkt
	Radovljica	Radmannsdorf
	Rateče Planica	Ratschach Matten
	Ribno	Reifen
	Sv. Ana pod Ljubeljem	Sankt Anna u.d. Loibl
	Sv. Katarina	Sankt Katharina
	Kamna Gorica	Steinbichl
	Bled	Veldes
	Begunje	Vigaun
	Bohinjska Bistrica	Wocheiner Feistritz
	Bohinjska Srednja vas	Wocheiner Mitterdorf

Občine okrožja Kamnik

(Vir: Gemeinde und Ortsschaftsverzeichnis der an der Reichsgau Kärnten angegliederten befreiten Gebieten Oberkrains und Unterkärntens)

Landkreis Stein – podeželsko okrožje Kamnik		
občina	Slovensko ime	Nemško ime
	Dob	Aich
	Domžale	Domschale
	Blagovica	Glogowitz
	Homec Radomlje	Holm Radomle
	Ihan	Jauchen
	Komenda	Komenda
	Krašnja	Kraxen
	Kresnice	Kressnitz
	Litija	Littai
	Lukovica	Lukowitz
	Dol pri Ljubljani	Lustthal
	Mengeš	Mannsburg
	Moravče	Moräutsch
	Motnik	Möttinig
	Zgornji Tuhinj	Ober Tuchein
	Podgorica	Podgoritz
	Šmartno pri Litiji	Sankt Martin bei Littai
	Šmartno v Tuhinju	Sankt Martin in Tuchein
	Črnuče	Tschernutsch
	Kamnik	Stein
	Kamniška Bistrica	Steiner Feistritz
	Trebeljevo	Trebeleu
	Vače	Waatsch
	Vinje	Weinthal
	Vodice	Woditz
	Sela pri Kamniku	Zell bei Stein

Vodja civilne uprave je v enem od prvih odlokov ukazal zamenjavo slovenskih krajevnih napisov s ponemčenimi. 7. maja je Franz Kutschera odredil aretacijo Romov, 8. maja zaplembo premoženja Judov, 10. junija zaplembo premoženja in nepremičnega cerkvenega premoženja in premoženja sovražnikov ljudstva in države, zaplenjena je bila tudi državna in zadružna posest. 2. maja je razglasil razpustitev političnih organizacij, društev in zvez.⁹⁹ 7. maja je ukinil šole, vplivne učitelje in duhovnike pa zaprl v zapor Begunje. Na Gorenjsko so prišli nemški učitelji, ki so v poletnih mesecih vodili tritedenske tečaje in otroke tako pripravljali na pouk jeseni.¹⁰⁰ Redni šolski pouk se je pričel 22. septembra 1941, v šolsko službo pa je bilo sprejetih 260 učiteljev iz rajha.¹⁰¹ Slovenski tisk iz šolskih knjižnic so morali do 20. septembra poslati v centralno skladišče v Kranj, kjer so številne knjige uničili.¹⁰² V različnih gospodarskih ukrepih je izvedel tudi zamenjavo denarja v razmerju 100 : 5 (1 dinar je bil vreden 5 Rpf).¹⁰³ 15. maja je Kutschera določil delovno obveznost vseh moških in žensk od 14. do 60. leta, s čimer je skušal doseči večjo zaposlenost.¹⁰⁴

V okviru organizacije »Totd (OT)«, ki jo je Adolf Hitler ustanovil leta 1938, so najprej sodelovali pri izgradnji nemških avtocest ter pozneje pri izgradnji t. i. Atlantskega zahodnega zidu in v vojni industriji.¹⁰⁵ Organizacija je že aprila 1941 ustanovila izpostavi v Kranju in na Bledu. Vodstvo izpostave (»Bauleitung der OT«) v Kranju je prevzel dipl. ing. Walther Schörfl.¹⁰⁶ Poleg obnove cest in mostov je organizacija skrbela tudi za vzdrževa-

99 Križnar, *Škofjeloško okrožje*, str. 35–38.

100 *Karawanken Bote*, št. 7, 16. 8. 1941, str. 3, Načelnik civilne uprave je obiskal južnokoroške šole.

101 *Karawanken Bote*, št. 14, 4. 10. 1941, str. 5, Prvi nemški šolski teden v Südkarnten.

102 Križnar, *Kranjsko okrožje*, str. 77.

103 *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains*, 24. 4. 1941, št. 1, str. 3–4.

104 Križnar, *Kranjsko okrožje*, str. 63.

105 Thoms, Die Organisation Totd, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ns-organisationen/organisation-totd.html>, 3. 6. 2016).

106 Skitek, *Delovanje nemškega okupatorja v Mežiški dolini 1941–194*. <https://dk.um.si/Dokument.php?id=86590>, 20. 8. 2016.

nje cest. Do jeseni so na Gorenjskem popravili enajst mostov in ceste, ki jih je razdejala umikajoča se jugoslovanska vojska.¹⁰⁷

Za nemško gospodarstvo je bila zelo pomembna gorenjska industrija. Marca 1942 je na Gorenjskem živel 37.475 delavcev. Največja obrata sta bili železarni na Jesenicah in v Javorniku. Za nemško oborožitveno industrijo so med drugimi delali tudi v tovarni verig v Lescah, kjer so izdelovali plošče za zaščito tankov, ter v tovarni Plamen v Kropi. Tekstilno tovarno Jugočeška v Kranju so preuredili v tovarno fine mehanike in letalskih delov. Pomembna je bila tudi bombažna predilnica in tkalnica Tržič, kjer so izdelovali blago za potrebe nemške vojske.¹⁰⁸

Junija 1941 so komisije ob popisu ocenile narodnostno, rasno in politično pripadnost prebivalstva. Zaradi ugotovitev, da samo 15 % Gorenjcev ni primernih za ponemčenje, se je število predvidenih za izgon zmanjšalo. Preselitveni urad pooblaščenca državnega komisarja za utrditev nemštva je izgon izpeljal s pomočjo komandanta varnostne službe. Vodstvo preselitvenega urada je prevzel Werner Klügel. Iz Begunj so predvidene za izgon odpeljali v preselitveno taborišče v Šentvid nad Ljubljano. Z izgonom so pričeli 1. julija 1941, vodja civilne uprave pa je premoženje izgnancev zaplenil kot nemški državi sovražnim v korist nemške države. Od 6. do 17. julija 1941 so v petih transportih odpeljali v Srbijo 2.387 izgnancev. 7. julija je komisar za utrditev nemštva poslal navodilo, naj izobražence z dobro rasno in politično oceno pošljejo v Nemčijo, tudi izmed priseljencev na Gorenjsko po letu 1914 naj bi izgnali samo sovražne osebe, iz obmejnega pasu pa samo za ponemčenje neprimerne. Da je pomembna industrija, ki je bila usmerjena predvsem v oborožitveno industrijo, lahko delovala, je opustil nadaljevanje izгона, 25. avgusta 1941 pa je Heinrich Himmler izgon odložil na povojni čas. Zbirno taborišče so iz Šentvida preselili v Goričane pri Medvodah, od koder so do avgusta 1944 izgnali še okoli 7.000 ljudi, povečini družinske člane partizanov in ustreljenih talcev.¹⁰⁹

107 *Karawanken Bote*, 6. september 1941, št. 10, str. 3, Die Organisations Todt im Kreise Krainburg.

108 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 51–52; Križnar, *Kranjsko okrožje*, str. 68–69.

109 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 56–60.

Ker so obe pokrajini nameravali čim prej priključiti nemškemu rajhu, so postavili datum priključitve. Ta je bil najprej 1. oktober 1941, ko bi začeli veljati tudi zakoni, ki so bili že v veljavi na Štajerskem in Koroškem. Do takrat so nameravali rešiti tudi vprašanje državljanstva. Septembra 1941 so priključitev preložili na 1. november 1941, za vzrok pa navedli zakonskotehnične razloge. Predlog odloka o priključitvi namreč še ni bil dodelan, prav tako še niso izdali odredbe o podelitvi državljanstva, proti koncu oktobra pa so iz Berlina vodjema civilne uprave sporočili, da se priključitev zaradi zakonskotehničnih razlogov odloži na poznejši čas. Vmes pa se je že razširil narodnoosvobodilni boj.¹¹⁰

Državni organizacijski vodja dr. Robert Ley je 30. novembra 1941 v imenu Führerja umestil novega gauleiterja in »Reichstatthalterja« (državnega namestnika) ter vodjo civilne uprave. Franz Kutschera je bil vpoklican v glavni štabni urad državnega komisarja za utrditev nemške narodnosti v Berlinu, februarja 1942 pa je bil v štabu višjega vodje SS in policije Rusija-sredina. Aprila 1943 je bil imenovan za vodjo SS in policije v Belorusiji in septembra v Varšavi. Zaradi zločinov proti civilnemu prebivalstvu ga je odporniška Armada Kraiowa 1. februarja 1944 z odobritvijo begunske vlade v Veliki Britaniji obsodila na smrt in obsodbo izvršila. 90. SS-Standarte v Celovcu se je nato preimenovala v SS-Standarte Franz Kutschera. Novi vodja civilne uprave dr. Friedrich Rainer je bil rojen leta 1903 v Šentvidu na Glini. Od marca 1940 je bil državni namestnik v Salzburgu, divizijski vodja SS in področni vodja HJ. Od septembra 1943 je bil visoki komisar za operacijsko cono Jadransko primorje. Zavezniki so ga aretirali maja 1945 in ga leta 1947 izročili Jugoslaviji. Vojaško sodišče ga je obsodilo na smrt, vendar je bil živ še v začetku leta 1950. Najbrž ga je Jugoslavija uporabila za pogajanja za avstrijsko državno pogodbo.¹¹¹

110 Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 67.

111 Dežman in Filipič (ur.), *Hitlerjeva dolga senca*, str. 48; Elste, Koschat in Filipič, *NS-Österreich auf der Anklagebank*; Danglmaier in Koroschitz, *Nationalsozialismus in Kärnten, Opfer, Täter, Gegner*, str. 95.

12. januarja 1942 je Rainer prenesel svoj sedež v Celovec, že tri dni prej pa je občino Dravograd priključil Volšperku, občine Črna, Mežica, Ravne in Prevalje pa Velikovcu in za te občine uvedel ime Mežiška dolina. Ozemlje preostalih okrožij upravne enote Južne Koroške pa je 11. februarja preimenoval v Oberkrain (Zgornja Kranjska oz. Gorenjska).¹¹² Že 22. januarja 1942 je Hitlerjev osebni tajnik reichsleiter Martin Bormann po obisku gauleiterja Rainerja pri Adolfu Hitlerju v Vzhodni Prusiji poslal dopis, da se je Adolf Hitler odločil, da se bo novo območje, ki ga je zastopal gauleiter Rainer, imenovalo Oberkrain.¹¹³ Okrožne politične komisarje je gauleiter 1. februarja 1942 preimenoval v deželne svetnike, vodstvo političnih organizacij pa je januarja 1942 prepustil stranki NSDAP. Civilno upravo so prihajali nadzorovat različni nemški ministri, že avgusta 1941 je Južno Koroško obiskal državni notranji minister dr. Wilhelm Frick.¹¹⁴ Med drugimi si je 3. maja 1943 prišel Gorenjsko ogledat tudi državni vodja SS in vodja policije Heinrich Himmler. Obiskal je ranjence v bolnišnici na Golniku, položil venec na vojaškem pokopališču v Kranju, se pozdravil z mladimi v Domžalah, obiskal posestvo nemškega naseljenca na Zgornjem Brniku in odšel še na pogovore na Bled.¹¹⁵

Najpomembnejšo nalogo pri ponemčevanju slovenskega prebivalstva sta dobili politični organizaciji »Steirischer Heimatbund (SHB)«, Štajerska domovinska zveza, in Kärntner Volksbund (KVB)«, Koroška ljudska zveza. Ustanovitev SHB je bila predvidena že v elaboratu, ki ga je pripravil Südostdeutsches Institut leta 1940. Vodja civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Sigfried Uiberreither je razglasil ustanovitev organizacije že 14. maja 1941. Z grožnjami in propagando so skušali vanjo pritegniti kar največ ljudi. Izdelan je bil načrt za narodnostni,

112 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 135.

113 Ferenc, *Quellen*, Mitteilung des Reichsleiters der NSDAP Martin Bormann über die neue Bezeichnung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains, Nr. 193, ur, str. 379.

114 *Karawankem Bote*, št. 5, 30. 8. 1941, str. 2, Državni notranji minister obiskal Južno Koroško.

115 *Karawanken Bote*, št. 36, 8. 5. 1943, str. 1, Reichsführer SS Himmler na Gorenjskem.

rasni in politični pregled vseh, ki so se prijavi. Posebne sprejemne komisije, v katerih so bili nacionalnopolitični referent, rasni preiskovalec in krajevni vodja politične organizacije, so na terenu pregledovale prosilce za vpis. Vsak je moral tudi priložiti izpolnjene formularje. Politično oceno je dal vodja krajevne skupine, rasno pa rasni preiskovalec. Na podlagi obeh ocen je vodja komisije odločil, ali je bila oseba primerna za sprejem v SHB. Sprejete so razdelili na dokončne in začasne člane. Dokončni člani so postali predvsem »folksdojčerji«, etnični Nemci, ki so živeli zunaj Nemčije. Po podatkih naj bi jih v tridesetih letih zunaj rajha živelo okoli 30 milijonov. Adolf Hitler je leta 1938 izraz »Volksdeutsche« uporabljal za ljudi, katerih jezik in izvor sta nemška, nimajo pa nemškega državljanstva.¹¹⁶ Dokončni člani so postali tudi člani Švabsko-nemške kulturne zveze.¹¹⁷

Na Koroškem so že leta 1924 ustanovili Koroško domovinsko zvezo, politična organizacija na Gorenjskem pa je dobila podobno ime. Vodja civilne uprave Franz Kutschera je 24. maja 1941 ustanovil »Kärntner Volksbund (KVB)« oziroma Koroško ljudsko zvezo, ki je bila pomembna institucija v procesu ponemčevanja in je predstavljala podlago za ustanavljanje nemške stranke NSDAP na Gorenjskem.¹¹⁸ Za zveznega vodjo KVB je bil imenovan Wilhelm Schick.¹¹⁹ Na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske so bila štiri okrajna vodstva, in sicer: okraj I je obsegal Kranj (z upravnim območjem Škofja Loka), okraj II Radovljico, okraj III Kamnik (z upravnim območjem Litija) in okraj IV Dravograd. Okraje so vodili okrajni vodje KVB s sedeži v Kranju (Albert Samonigg), Radovljici (Gustav Oberwinkler, za njim pa od 19. septembra 1941 Julian Kollmitz), Kamniku (Martin Just) in Dravogradu (Hans Grum). Okraji so bili razdeljeni v »Ortsgruppen«, krajevne skupine, katerih meje so se ujemale z mejami občin. Okraj Kranj je imel 31 krajevnih

116 Bergen, The Nazi Concept of ‚Volksdeutsche‘ and the Exacerbation of Anti-Semitism in Eastern Europe, str. 569–582, <https://www.frias.uni-freiburg.de/downloads/veranstaltungen/hc-draftpaper-zakic>, 1. 6. 2016.

117 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 744–753.

118 Ferenc, *Quellen*, str. 216.

119 Prav tam, str. 129.

skupin, Radovljica 17, Kamnik 27 in Dravograd 5. Okrajni vodje so bili podrejeni zveznemu vodji, ki je imel svoj sedež na Bledu. Kakor pri zveznem vodstvu so bili tudi pri okrajnem vodstvu in krajevnih skupinah urejeni različni oddelki.¹²⁰

Krajevne skupine so se delile naprej na »Blöcke«, bloke, in »Zellen«, celice, tu so bile zajete družine, ki so predstavljale najmanjše enote skupnosti. Celice krajevne skupine so obsegale več vasi, vsaka vas pa je tvorila po potrebi eno skupino. Posebno pozornost so posvečali temu, da so člani družin vstopali v KVB, NSKK, NSF, NSV,¹²¹ DAF¹²² ali NSKOV¹²³ in da so se posamezne družine udeleževale zborovanj, prireditvev, zbiranj denarja itd. Vodstvo bloka so sestavljali vodja bloka, uradnik v bloku, t. i. »Blockmann« ter voditeljica ženske organizacije v bloku. Krajevno skupino so sestavljali krajevni vodja, organizacijski vodja, vodja personalnega urada, šolski vodja, propagandni vodja, vodja poročevalskega urada, blagajnik, krajevni vodja nemške delavske fronte, krajevni vodja urada za ljudski blagor – v okviru tega urada je delovala tudi posvetovalnica »Mutter und Kind« oz. Mati in otrok, sem pa je spadala tudi oskrba otroških vrtcev, krajevna vodja ženskega društva, vodja kmetijskega urada, gospodarski svetovalec, urad za rasno politiko, urad za žrtve vojne urad za telesno vzgojo, krajevni odgovorni za zbiranje starega materiala, krajevni vodja vermanshafta, krajevni vodja KVB-mladine, krajevna voditeljica KVB-mladine.¹²⁴

120 *Karawanken Bote*, št. 4, 26. 7. 1941, str. 4, Spodnja Koroška naj se dostojno uvrsti v veliko nemško skupnost.

121 NS-Volkswohlfahrt (NSV) je bila socialna organizacija, ki je skrbelo za »ljudski blagor«. S svojimi zdravstvenimi in socialnimi programi je bila pomemben element v samopodobi nacionalsocialističnega režima. Scriba, »Die NS Volkswohlfahrt (NSV)«, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ns-organisationen/volkswohlfahrt.html>, 25. 5. 2016.

122 Die Deutsche Arbeitsfront (DAF) je bilo nemško delavsko združenje, ki je bilo priključena organizacija NSDAP, ki je nadzorovala delavno prebivalstvo tako v delovnem procesu kot v prostem času. Ustanovljena je bila leta 1933. Weber, Die Deutsche Arbeitsfront (DAF), <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ns-organisationen/deutsche-arbeitsfront.html>, 25. 5. 2016.

123 NS-Kriegsopferversorgung (NSKOV) je bila priključena organizacija NSDAP. Skrbelo je za ranjene vojake iz prve svetovne vojne. <http://www.enzyklo.de/Begriff/NS-Kriegsopferversorgung>, 24. 5. 2016.

124 ARS, AS 1604, šk. 989/5/50, Dopis okrožnega vodstva NSDAP Kranj, za službeno uporabo Ortsgruppenleiterja, nedatirano.

Propagandi za prijavo v KVB so v organizaciji namenili veliko pozornost. Že junija 1941 so razposlali 25.000 plakatov in 50.000 letakov.¹²⁵ V prvih mesecih se je predvsem zaradi strahu pred posledicami prijavilo za sprejem v KVB več kot 90 % prebivalcev, starih nad 18 let. Tako v osrednjem gorenjskem časopisu KVB *Karawanken Bote* poročajo, da se je v okraju Kranj na Jezerskem prijavilo 100 % prebivalstva, v Železnikih 98 %, v Kovorju 100 %. V okraju Radovljica se je v Bohinjski Bistrici prijavilo 99,4 %, v Ribnem 99,2 %, v okraju Kamnik v Moravčah, Zgornjem Tuhinju, Podgorici, Kamniški Bistrici pa 100 % prebivalstva.¹²⁶ Najmanjši odstotek prijavljenih je bil v Begunjah – 83,3 %, Šentvidu nad Ljubljano – 85 % in Kropi – 87,9 %.¹²⁷ Oktobra 1941 je *Karawanken Bote* poročal o 113.000 prijavljenih, dveh tečajev nemškega jezika pa se je udeležilo 20.000 ljudi.¹²⁸

Za Gorenjsko gradivo za postopek pregleda prebivalstva ni ohranjeno, a je bil potek najbrž podoben tistemu na Spodnjem Štajerskem. Na Gorenjskem in v Mežiški dolini prebivalstva niso rasno pregledovali posebej za sprejem kot na Spodnjem Štajerskem, temveč so skoraj vse prebivalce pregledali že po zasedbi.¹²⁹

Na podlagi politične in rasne ocene so bili prebivalci sprejeti v KVB kot dokončni ali začasni člani. Dokončni člani so postali predvsem »folksdojčerji« in člani Švabsko-nemške kulturne zveze. Novembra 1941 so prvim članom KVB podelili članske izkaznice. Dokončni člani so dobili zelene izkaznice, začasni pa bele; nekateri so bili na podlagi politične in rasne ocene zavrjeni. Če sklepamo iz podobnega postopka kot za sprejem v SHB,¹³⁰ je odločitev sprejela sprejemna komisija. O rezultatih so komisije poročale okrožnim vodstvom in predale gradivo zveznemu vodstvu KVB.

125 Ferenc, *Quellen*, str. 332.

126 *Karawanken Bote*, št. 1, 5. 7. 1941, str. 3, Izid prijav k Kärntner Volksbundu.

127 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 760.

128 *Karawanken Bote*, št. 20, 25. 10. 1941, str. 5, Kärnten je za 3503 km² povečano.

129 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 760.

130 Prav tam, str. 751.

Novi prosilci za članstvo v KVB so potrdili svojo odločitve tudi s podpisom na evidenčni list pod izjavo: »Opredeľujem se za Adolfa Hitlerja in Veliki Rajh. Kot vidni izkaz tega priznanja izvršim s tem svojo prijavo h KVB.«¹³¹ Predlog za sprejem v KVB pa je tudi vseboval daljšo izjavo:

S tem podajam prošnjo za sprejem v KVB. Sem arijskega porekla in nimam judovskih ali barvnih rasnih primesij, ne pripadam nobenemu tajnemu združenju, niti prepovedanemu združenju ali združbi in ne bom med pripadnostjo KVB v nobeno vstopil. Obljubim, da bom kot zvesti privrženec Führerja zvezo z vsemi močmi podpiral. Zavežem se k plačevanju mesečne članarine.¹³²

Izkaznice so najprej prejeli krajevni vodje, nato pa nemški nameščenci krajevnih skupin. Ob prvih zaobljubah novih članov KVB, ki so bile že novembra 1941, so izdali 15.000 članskih izkaznic.¹³³ Podeljevanje je bilo zaradi propagandnih namenov organizirano zelo slovesno. Krajevni vodja KVB Fischer (ime ni znano) iz Kranja je tako odprl slovesnost podeljevanja izkaznic v kinodvorani v Kranju. Hkrati so izkaznice podelili tudi okrajni vodje na slovesnostih, ki se jih je udeležilo več blokov. V Kamniku je okrajni vodja v dvorani KVB 160 moškim in ženskam izročil članske izkaznice in znake. Ob sprejemu je sledila tudi prisega.¹³⁴

Organizacija KVB se je zelo posvečala tudi izobraževanju svojih članov oz. vodij, zato so v Gozdu pri Kranjski Gori organizirali zvezno šolo KVB. V njej so potekali tečaji in predavanja za krajevne vodje KVB, ženske vodje in druge predstavnike uradov KVB.¹³⁵

V okviru KVB je delovala tudi mladinska zveza, »Kärntner Volksbundjugend«, in 110 izbranih so že septembra 1941 poslali na prvi tritedenski voditeljski tečaj na Koroško v državno špor-

131 ARS, AS 1604, šk. 997, Evidenčni list KVB, okraj Kranj, krajevna skupina Smlednik.

132 ARS, AS 1604, šk. 997–998, 17/190, Prošnje za sprejem.

133 *Karawanken Bote*, št. 28, 22. 11. 1941, str. 5, Zaobljuba prvih članov KVB.

134 Prav tam.

135 *Karawanken Bote*, št. 22, 1. 11. 1941, str. 5, Zvezna šola KVB v Wald.

tno šolo Landskron. Tam so fantje skupaj s člani Hitlerjugenda iz Beljaka vadili vojaško disciplino, igre, šport in vaje.¹³⁶ V skupini, ki je šla v tabor HJ aprila 1942, je bilo 50 mladih fantov iz Radovljice, Trziča in Škofje Loke. Poleg pouka nemščine in petja nemških pesmi so jih poučevali o disciplini in redu, med drugim pa so tudi veliko telovadili in tekmovali med seboj. V okviru dejavnosti KVB so bile ženske organizirane tudi v »NS-Frauenschaft« (ženski skupini) in v »Nationalsozialistische Volkwohlfahrt (NSV)« (Urada za ljudski blagor v KVB). Ti sta že leta 1941 odpirali otroške vrtce, ustanovljena je bila tudi organizacija »Kraft durch Freude« oz. Moč skozi veselje, ki je sodelovala s kulturnim referentom državpropagandnega urada. Ta, leta 1933 ustanovljena najpopularnejša organizacija v NS sistemu, je bila podorganizacija Nemške delavske fronte, DAF. Skrbela je za aktivno preživljanje prostega časa delavcev, poleg organiziranja različnih potovanj in srečanj so skrbeli tudi za izboljšanje delovnega prostora delavcev.¹³⁷ KVB se je že od leta 1941 pripravljala tudi na ustanovitev delavske organizacije »Deutsche Arbeitsfront (DAF)« oz. Nemške delavske fronte na Gorenjskem. Ob ustanovitvi NSDAP je začela delovati tudi DAF in organiziranih je bilo več kot 2000 obratov, s 1. marcem 1942 pa so gorenjske delavce pričeli sprejemati v DAF.¹³⁸ Z namenom propagandnega delovanja KVB so že poleti 1941 na Gorenjskem uvedli tri t. i. »tonfilmske« vozove, ki so mesečno obiskali 96 krajev.¹³⁹

V okviru političnega delovanja je bilo sprejetih več novih praznovanj in aktivnosti. Zanimiv je vpogled v vaše aktivnosti, ki izkazujejo, tako v poročilih, veliko vključenost v novi sistem. V Smledniku so krajevno skupino KVB ustanovili že 30. junija 1941. Razdeljena je bila na dve celici s 12 bloki. Jeseni je prišel v kraj šolski učitelj, ki je skupaj z ženo vodil tečaje nemščine.

136 *Karawanken Bote*, št. 11, 13. 9. 1941 str. 3, Južnokoroška mladina na Koroškem.

137 Jullig, NS gemeinschaft Kraft durch Freude, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ns-organisationen/kraft-durch-freude.html>, 1. 6. 2016.

138 *Karawanken Bote*, št. 12, 10. 2. 1943, str. 5, Ustanovitev der Deutschen Arbeitsfront na Gorenjskem.

139 *Karawanken Bote*, št. 11, 13. 9. 1941 str. 3, Delo Volksbunda na vseh področjih.

Januarja 1942 so ustanovili krajevno skupino NSDAP in marca organizirali prvo srečanje. Prišlo je več kot 450 ljudi. Že aprila so imele prvo srečanje ženske, maja pa so v KVB sprejeli več kot 200 novih članov. Aprila so izvedli zbiranje za zimsko pomoč vojakom (»Winterhilfswerk«)¹⁴⁰ in zbrali več kot 1900 RM. Za vojake so vaše ženske zbrale 270 svilenih šalov, nabrale 1000 l borovnic za marmelado, v bolnišnico Golnik pa so ranjenim poslali več kot 90 kokoši in zajcev. Ženske so zbirale perilo, za nastanjene enote pa so pletle in krpale. V vasi so ustanovili tudi »organizacijo starih vojakov«, ki je štela več kot 200 članov.¹⁴¹ Tudi krajevna skupina Šentvid je v letu 1941 organizirala KVB, NS-Frauenshaft, NSV in v letu 1942 še DAF, NSKOV, HJ, BDM, in DRK. Imeli so tudi šest zborovanj: na dan spomina na junake¹⁴² je krajevni vodja položil venec na vojaške grobove na krajevnem pokopališču, dan nemške vojske¹⁴³ so obeležili v krajevnem ljudskem domu, za materinski dan¹⁴⁴ pa so članice ženskega društva priredile srečanje. Krajevni vodja je organiziral 29 službenih srečanj, skupaj s člani vermanšafta so se udeležili vojaškega urjenja in »vojaškega zadržanja«, društvo iz Kranja je pripravilo tri koncerte in pet predstav za vojake in civiliste. V letu 1942 je bilo podeljenih 1959 članskih izkaznic KVB. Organizacija NSV je imela 1214 članov, priključena zveza Mati in otrok pa je revnim materam razdelila 2.000 RM. 138 članov NSKOV se je do-

140 »Winterhilfswerk (WHW)« oz. Zimska pomoč je bila ustanovljena leta 1933. V pretežno zimskih mesecih so v uličnih zbiranjih, na prireditvah in akcijah različne organizacije zbirale denar in material za vojake na frontah. Scriba, »Das Winterhilfswerk (WHW)«, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ns-organisationen/winterhilfswerk.html>, 22. 5. 2016.

141 MNZS, fototeka, album Slikovni arhiv okrožja NSDAP Kranj 1942–1944, zvezek 4, Kronika krajevne skupine Smednik.

142 T. i. Heldentag je bil pravzaprav dan žalovanja, ki so ga uvedli že v weimarski republiki. V tretjem rajhu se je primenoval v dan junakov in se je praznoval drugo postno nedeljo v marcu. Spominjali so se predvsem padlih vojakov nemške vojske in NSDAP. Hitler je 1. 1939 uvedel t. i. Heldengedenktag, ki so ga povezali s praznovanjem uvedbe vojaške dolžnosti 16. marca 1935. Tako je bil praznik 16. marca ali pa na nedeljo pred 16. marcem. <https://de.wikipedia.org/wiki/Volkstrauertag>, 26. 5. 2016.

143 T. i. Tag der Wehrmacht so praznovali 16. marca, v spomin na 16. marec 1935, ko je bil sprejet zakon o ustanovitvi oboroženih sil. http://de.metapedia.org/wiki/Tag_der_Wehrmacht, 2. 6. 2016.

144 Praznoval se je drugo nedeljo v maju.

bilo trinajstkrat. HJ je imel 120 članov, ki so imeli vsako nedeljo redne vaje. 126 članic BDM je tedensko opravilo dve uri službe, športno društvo je imelo 50 članov, članice NSF so za vojake pripravile sladkarije, marmelado, borovničev sok, spletle so šale, copate in zbirale sadje in suho sadje. Organiziranih je bilo tudi več kuharskih in šiviljskih tečajev. Članice so se tedensko in mesečno dobivale na pogovorih. Oktobra 1942 je 47 žena izdelalo 400 tekočih metrov venca za odprtje nove železniške povezave Šentvid–Črnuče–Laze. 400 žensk je 1200 ur nabiralo borovnice in pripravilo 689 steklenic soka in 48 loncev marmelade (500 kg) za »rezervni lazaret« na Tirolskem. Decembra 1942 je v zbiralni akciji sodelovalo 60 žensk. Vermanšaft je obsegal vse vojaške obveznike, vsako nedeljo so se dobivali in se urili na prostem in sodelovali pri vseh dogodkih. Deutsches Rotes Kreuz (DRK) je bil organiziran decembra 1942 in v vsakem gospodinjstvu je bil en član DRK. V pevskem društvu je bilo 19 deklet, kulturno društvo pa je začelo delovati januarja 1943.¹⁴⁵

Iz obeh poročil ugotovimo, da se je KVB trudil vzpostaviti čim več aktivnosti v krajevnih skupnostih in vključiti čim več prebivalstva. Uvedeni so bili tudi novi prazniki, povezani z nemško državo in nemško vojsko. Ko je bila januarja 1942 na Gorenjskem ustanovljena stranka NSDAP,¹⁴⁶ so okrajni vodje KVB predali delo okrožnim vodjem NSDAP.¹⁴⁷ Če so bili od marca 1942 člani KVB hkrati tudi člani NSDAP oziroma njenih oddelkov in pridruženih organizacij, so ostali še naprej člani KVB. Vodja finančne uprave v KVB pa je določil mesečno članarino 50 Rpf.¹⁴⁸

Članstvo v KVB je bilo povezano tudi s pridobitvijo nemškega državljanstva. Ministrski svet za obrambo rajha je 14. oktobra 1941 v Berlinu z močjo zakona odločil, da z veljavnostjo

145 MNZS, fototeka, album Slikovni arhiv okrožja NSDAP Kranj 1942–1943, zvezek 2. Kronika krajevne skupine NSDAP Šentvid.

146 Ferenc, *Quellen*, Anordnung des Gauleiters der NSDAP in Kärnten über den Aufbau der NSDAP in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, str. 370.

147 ARS, AS 1689, šk.989/5/50, Dopis Bezirksführerja Pg. Samonigga, 2. 2. 1942.

148 ARS, AS 1604, šk. 998, Okrožnica 4/42, 12. 3. 1942.

14. aprila 1941 dobijo nemško državljanstvo nekdanji jugoslovanski državljani nemške narodnosti in osebe nemške narodnosti brez državljanstva, ki so na ta dan (14. aprila) prebivale na osvobojenih območjih Spodnje Štajerske, Koroške in Gorenjske ali pa so posedovale domovinsko pravico. 2. člen je določal, da osebe nemške ali tej sorodne krvi, ki so bile jugoslovanski državljani ali brez državljanstva in so imele 14. aprila »svoje bivališče na osvobojenih območjih Spodnje Štajerske, Koroške in Gorenjske«, dobijo nemško državljanstvo na preklic, če jih bodo priznali za »domu zveste prebivalce«. Te osebe bi lahko najpozneje v desetih letih pridobile nemško državljanstvo, če jim ga ne bi notranji minister v tem času preklical. Vsi, ki ne bi dobili državljanstva po 1. in 2. členu, bi postali t. i. »Schutzangehörige«, zaščitenci.¹⁴⁹

Odlok k tej uredbi je nemški notranji minister izdal šele 10. februarja 1942, ko je bila priključitev obeh pokrajin k rajhu že odložena za nedoločen čas. Odlok je določal, da vprašanju izvora nemških prednikov posvetijo posebno pozornost, upoštevajo pa naj t. i. izpoved za nemštvo, ki so jo posamezniki podali pred nemško zasedbo. Upoštevajo naj tudi članstvo v Švabskonemškem Kulturbundu. Za priznane člane domu zvestega prebivalstva so šteli tudi začasne člane SHB. O tem, koga šteti za domu zvestega prebivalca Gorenjske, pa so napovedovali nove odločbe.¹⁵⁰ Na Spodnjem Štajerskem so spomladi 1942 dokončno uredili vprašanje državljanstva tako, da so dokončni člani SHB dobili nemško državljanstvo, začasni člani pa nemško državljanstvo na preklic. Vsi tisti, ki niso bili sprejeti v SHB, so postali t. i. zaščitenci.¹⁵¹

Vprašanje državljanstva so na Gorenjskem urejali na več sestankih in konferencah, ideja je bila tudi, da bi prebivalstvo razdelili v štiri skupine (t. i. »Deutsche Volkslisten«), kot so to naredili na Poljskem, vendar pa so ugotovili, da glede jasnejšega

149 ARS, AS 1605, šk. 1052/III, Odločba o pridobitvi državljanstva na osvobojenih ozemljih Spodnje Štajerske, Koroške in Gorenjske. RGBl I, s. 648, 14. oktober 1941.

150 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 763.

151 Prav tam, str. 764.

razlikovanja Nemcev in Slovencev na Gorenjskem ni bilo možno uveljaviti takih kriterijev kot na Poljskem, zato so predlagali, da vse prebivalstvo še enkrat rasno in zdravstveno pregledajo. Iz ohranjenega gradiva ni razvidno, ali so ta pregled, ki naj bi bil, da ne bi vznemirjali prebivalstva, razglašen za zdravstveni pregled, s katerim bi med prebivalstvom ugotavljali tuberkulozo in druge bolezni, res izvedli.¹⁵² Vprašanje državljanstva so na Gorenjskem uredili šele jeseni 1942. 27. septembra 1942 je gaulleiter dr. Friedrich Rainer z razglasom, v katerem je poudaril, da je Gorenjska »pomirjena« (po nemški protipartizanski operaciji Encijan), Gorenjcem podelil državljanstvo.¹⁵³ Veliko vprašanj v zvezi z vprašanjem državljanstva pa se je pojavljalo še naprej, npr. ob vpisu polnoletnih Gorenjcev v KVB, zato so nameravali popisati vse prebivalce, ki so 14. aprila 1941 bivali na zasedenem območju Koroške in Kranjske, in sezname poslati organizacijam NSDAP, ki bi odločile, ali so »osebe nemške krvi« in »domu zveste« in kakšno državljanstvo jim tako pripada. 1. junija 1943 so prebivalstvo res popisali, nadaljnjih delitev Gorenjcev v različne skupine kot npr. na Poljskem pa niso izvedli.¹⁵⁴

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je po sestanku sredi julija 1941, ko so razpravljali o začetku vstaje na Slovenskem, poslalo na Gorenjsko člana glavnega poveljstva in CK KPS Stanka Žagarja. Člani vojaških komitejev so do tedaj ustanovili že 11 skupin. Po posvetu o začetku oborožene vstaje 20. julija 1941 na Jelovici so sklenili, da skupine povežejo in ustanovijo čete in bataljone ter pripravijo načrte za rušenje komunikacij in napade na nemške patrulje.¹⁵⁵ 24. julija je bila ustanovljena Rašiška četa, poveljstvo Kamniškega bataljona je 1. avgusta 1941 ustanovilo Kamniško in Radomeljsko četo, nato pa še Mengeško-moravško četo. V Zgornjesavski dolini so združili Jeseniško ali Cankarjevo četo in Jelovško četo v Gorenjski

152 Prav tam, str. 767.

153 *Karawanken Bote*, št. 81, 14. 10. 1942, str. 1, Od 10. oktobra strankine formacije v Oberkrainu.

154 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika*, str. 767.

155 Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 103.

partizanski bataljon Ivana Cankarja. Tržiška četa se je z 2. kranjsko četo združila v Storžiški bataljon.¹⁵⁶ Nemške enote so kmalu razbile njegovo jedro. Proti aktivnostim partizanskih enot so Nemci poslali okrepljene policijske enote 72., 171., in 181. rezervnega policijskega bataljona, ki so v dveh mesecih razbile vse čete Kamniškega bataljona in zadušile vstajo na Kamniškem.¹⁵⁷ Gorenjske čete so proti nemškim policijskim enotam izvajale predvsem posamične sabotažne akcije. Enote so od avgusta do oktobra izgubile precej borcev, veliko pa se jih je zateklo v Ljubljansko pokrajino.¹⁵⁸

Obseg protipartizanskih aktivnosti se je zopet povečal po oboroženi vstaji v jeseniškem in kranjskem okrožju decembra 1941. Cankarjev bataljon je 12. decembra 1941 pod Malim vrhom ustrelil 45 policistov voda 2. čete 181. rezervnega policijskega bataljona in sprožil obsežno akcijo nemških policijskih enot.¹⁵⁹ 15. decembra 1941 je bil ustanovljen Prešernov bataljon. Zaradi aktivnosti partizanskih enot so ukinili več orožniških postaj, na Gorenjsko pa sta prišla 44. rezervni policijski bataljon ter 325. policijski bataljon. Večina novincev iz bohinjskega in gornjskega konca ter iz Zgornjesavske doline se je do 21. decembra razšla. Ustanovili pa so Kokrško, Prešernovo in Jeseniško četo. Novačenje so izpeljali tudi patrolje Cankarjevega bataljona in borci nekdanjega Kamniškega in Storžiškega bataljona.¹⁶⁰

Po spopadih z nemškimi enotami je glavnina Cankarjevega bataljona 1. januarja 1942 prišla v Dražgoše. 11. januarja so se borci po tridnevni boj umaknili od tam. V napadu so sodelovali 44., 93. in 171. rezervni policijski bataljon, 325. policijski bataljon in pripadniki varnostne policije in varnostne službe ter vojska. Ustrelili so 17 moških, pomorili 41 Dražgošanov ter požgali 81 hiš, vaščane pa izgnali.¹⁶¹ Gorenjsko vstajo so nemške

156 Prav tam, str. 106–107.

157 Prav tam, str. 137.

158 Prav tam, str. 138.

159 Prav tam, str. 197.

160 Prav tam, str. 198–199.

161 Prav tam, str. 209.

enote zadušile najprej v dolinah obeh Sav, nato pa tudi na območju Poljanske Sore. Za boj proti partizanskim četam je bilo na Gorenjskem januarja 1942 angažiranih okoli 5000 mož različnih rezervnih policijskih bataljonov, in sicer 10., 44., 93., 171., 181. rezervni in 325. policijski bataljon ter policijski smučarski oddelek in orožništvo.¹⁶²

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je 30. marca 1942 ukazalo ustanovitev grup partizanskih odredov. Tako naj bi z ustanovitvijo Gorenjskega, Kokrškega in Koroškega odreda nastala I. grupa odredov.¹⁶³ Gorenjske partizanske enote so konec aprila 1942 štejele 200 partizanov. Terenske organizacije so bile zaradi aretacij oslabiljene, zato je glavno poveljstvo na Gorenjsko spomladi poslalo 140 prostovoljcev. Kamniški partizani so se povezali v Kamniški bataljon, Kokrško četo so preoblikovali v Kokrški bataljon in razglasili ustanovitev Kokrškega odreda.¹⁶⁴

Aprila 1942 so bile ustanovljene tudi t. i. »Gegenbanden«, po domače imenovane »raztrganci«. Ti so se oblečeni kot partizani pred prebivalstvom izdajali za partizane in napadali partizanske enote. Izurili so jih nemški policisti na Brezjah in v Šentvidu nad Ljubljano, poveljevali pa so jim policisti v civilu, po katerih so se enote tudi imenovalе – Phillip, Martin, Ludwig in Stefan.¹⁶⁵

Državni vodja SS in šef nemške policije Heinrich Himmler je 25. junija 1942 ukazal zadušiti upor na slovenskem ozemlju in izdal smernice za obsežno protipartizansko ofenzivo Encijan. Na Gorenjskem so policijske enote okrepili še z 10. rezervnim policijskim bataljonom.¹⁶⁶

1. julija 1942 je poveljstvo redarstvene policije civilistom prepovedalo zadrževanje zunaj svojih hiš med 20. uro in 6. uro zjutraj. Uvedli so osebne izkaznice s sliko (to so bile t. i. »Kennkarten«; polnoletni nemški državljani, dokončni člani KVB, so

162 Prav tam, str. 211.

163 Prav tam, str. 245.

164 Prav tam, str. 246.

165 Križnar, *Škofjeloško okrožje*, str. 108; Križnar, *Kranjsko okrožje*, str. 181.

166 Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 261.

dobili bele izkaznice, začasni člani KVB bele z zeleno črto, tisti, ki niso bili sprejeti v KVB, t. i. zaščitenci, pa so imeli bele izkaznice z rdečo črto) in sezname stanovalcev vsake hiše. Poseben nadzor nad moškimi nad 15 let so imeli orožniki, ki so bili prisotni ob razdeljevanju živilskih nakaznic. Ponje so morali vsi moški, starejši od 15 let, priti osebno.¹⁶⁷

Partizanske enote so se pripravljale na prehod II. grupe odredov čez Gorenjsko na Štajersko. Jedro II. grupe odredov je nekaj časa delovalo skupaj s I. grupo odredov, po spopadu na Veliki planini pa so se prebili do Kamniške Bistrice h Kamniškemu bataljonu, z njim izvedli nekaj napadov in odšli naprej na Štajersko.¹⁶⁸ V odgovor na partizanske napade je okupator izganjal partizanske družine in požigal vasi v bližini napadov. Od marca do oktobra 1942 je bilo izgnanih 1858 ljudi.¹⁶⁹ V letu 1942 je nemški okupator ustrelil 474 talcev.¹⁷⁰ S premestitvijo 18. policijskega polka gorskih lovcev v Garmisch-Partenkirchen okrog 20. septembra se je končala nemška ofenziva Encijan. Do konca oktobra je v partizanskih enotah na Gorenjskem ostalo le 180 borcev.¹⁷¹ Konec leta so preživeli po tragediji v Udin borštu iz 2. bataljona Kokrškega odreda odšli v Kamniški bataljon, na Kostanjsko planino pa je prišla tudi četa Moravškega bataljona.¹⁷² Ta je že mobiliziral fante, vpoklicane na nabor v nemško vojsko na Moravškem.¹⁷³ 26. decembra je bil Kokrški bataljon ukinjen, Kamniški bataljon pa vključen v IV. cono. 14. januarja 1943 so ustanovili Kamniško-savinjski odred, skupina borcev Kokrškega bataljona pa se je vrnila v Gorenjski odred. 26. decembra 1942 je bil štab I. grupe odredov ukinjen. Enote v Dolomitih, na Primorskem in Gorenjskem ter na Koroškem so povezali v 3. ali Alpsko operativno cono; vse gorenjske partizanske enote pa so, razen

167 Križnar, *Škofjeloško okrožje*, 109.

168 Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 278, in str. 357–366.

169 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 167.

170 Križnar, *Škofjeloško okrožje*, str. 110.

171 Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 367.

172 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 191.

173 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 191.

kamniških, povezali v Gorenjski odred.¹⁷⁴ Konec decembra 1942 je bilo na Gorenjskem samo 309 partizanov.¹⁷⁵

174 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 192.

175 Križnar, *Škofjeloško okrožje*, str. 124.

**VERMANŠAFT
NA GORENJSKEM**

Adolf Hitler je 19. januarja 1939 v odredbi o pred- in povojaški vzgoji opredelil t. i. službo »SA-Wehrmannschaft« in postavil SA za nosilca usposabljanja.¹⁷⁶ Vključeni so bili vojaški obvezniki, ki še niso služili vojske, in tisti, ki so bili že odpuščeni iz aktivne službe in so bili za vzdrževanje duhovne in telesne moči razporejeni v vermanšaft, če niso bili že dodeljeni drugim oddelkom NSDAP. Ena izmed pomembnih aktivnosti članov SA, povezanih z osnovnimi nalogami in poslanstvom formacije, je bila tudi pridobitev športnega znaka, pozneje vojaškega znaka SA. 28. novembra 1933 je bil ustanovljen »SA-Sportabzeichen«, športni znak SA, ki so ga lahko po dokončanem usposabljanju in opravljanju izpitov pridobili tudi nečlani SA, če so le ustrezali ravnim in svetovnonazorskim merilom SA. Znak SA je bil znak za dosežke. Za pridobitev znaka sta obstajali dve možnosti, usposabljanje v šolah ali s krajevnimi treningi znotraj SA. Izpiti so obsegali skupino I: telesne vaje, tek na 100 m, skok v daljino, met kija, met krogle, tek na 3000 m; skupino II: osnovne vaje, malokalibrsko streljanje, pohod na 25 km; in skupino III: šport na prostem. Hkrati je Hitler z razširitvijo odredbe o pridobitvi športne značke SA in letnih ponavljalnih vajah 15. februarja 1935 in 18. marca 1937 povzdignil športni znak SA v »SA-Wehrabzeichen«, vojaški znak SA. Vsak nemški moški, ki je dopolnil 17 let in izpolnil pogoje za častno službo z orožjem, je imel moralno dolžnost, da v pripravi na vojaško službo pridobi vojaški znak SA. Tudi mladeniči, vključeni v HJ, so se z dopolnjenim 16. letom pripravljali na pridobitev znaka. Za izvrševanje odredbe je štabni šef SA v dogovoru z vrhovnim poveljnikom nemške vojske pripravil predpise, strankine in državne službe pa so dobile navodila, da podpirajo SA pri usposabljanju.¹⁷⁷

Odgovornost SA za predvojaško in povojaško vzgojo je v štirih točkah oblikoval korpusni vodja¹⁷⁸ SA Max Luyken in opredelil SA kot formacijo NSDAP, ki »pripravi nemškega moža

176 Snyckers, *SA.-Wehrmannschaften – wehrbereites Volk*, str. 1.

177 Prav tam; *Organisationsbuch der NSDAP*, str. 369–374.

178 Primerljiv vojaški čin je general.

v vojaško harmonijo duše, duha in telesa in ga vzgoji, da lahko vermaht kadarkoli dobi vojaško pripravljene in vojaško navdušene moči«. ¹⁷⁹ Že 3. julija je o nadaljnjih ukrepih po radiu poročal štabni šef Viktor Lutze. Do 1. oktobra 1939 so podrobno izgradili organizacijsko shemo in jo uskladili s tehničnim aparatom vojaških nadomestnih okrajev, vojaških okrajnih poveljstev in vojaških prijavnih uradov. Hkrati so vzpostavili pogoje za vzpostavitev vermanshaftov v posameznih skupinah SA in postavili prostovoljne enote »SA-Wehrmannschaft«. Mladi Nemci so se lahko za pridobitev vojaškega znaka SA urili v HJ. Svojo pripravljenost na vojaško službo so dokazovali s pridobitvijo vojaškega znaka SA. Viktor Lutze je zagovarjal, da:

bo služba za SA znak in s tem razvoj njihovega svetovno-nazorskega pogleda in telesna vzgoja pri mladih razvila duševno in moralno moč ter jih usposobila, da bodo RAD in službo z orožjem v nemški vojski odslužili srečno in popolnoma pripravljeni. ¹⁸⁰

Zagotavljali so, da bodo mladi vermani s SA-službo hkrati dobili tudi občutek vojaškega tovarištva in povezanosti, ki jih bo za vedno spremljal na njihovi poti nosilca orožja in političnega vojaka in ga bo po aktivni službi pripeljal nazaj v SA k povojaški vzgoji v vermanshaftu ali v drugih pristojnih formacijah. Del tega vzgojnega procesa so bile državne šole SA oziroma »Reichsschulen der SA«, ki so enotno usposabljele. Zato se je moral vsak vodja usposobiti v šoli za vodje, vsak višji vodja SA pa je moral pridobiti izkušnje in izobrazbo za vodenje večjih enot ter usposabljanje vodij in podvodij na šolah SA. Delovanje vseh šol so preverjali inšpektorji višjega vodstva SA. ¹⁸¹

SA so ustanavljali tudi v zasedenih deželah. Na Poljskem so oblikovali »SA-Gruppe Weichsel« s sedežem v Danzingu in »SA-Gruppe Warthe« s sedežem v Posnu. Vzhodna zgornja Šlezija je dobila brigado v Katovicah in bila priključena »SA-Gruppe Sc-

179 Sponholz, *Die SA der NSDAP 1933–1943*, str. 37.

180 Sponholz, *Die SA der NSDAP*, str. 38.

181 Prav tam, str. 38.

hlesien«. Brigada 202 je pripadla »SA-Gruppe Ostland«, h kateri je spadalo tudi območje mesta Bialystok. V Generalni guberniji je bil sedež »SA-Gruppe« v Krakovu. Območje Eupen Malmedy je spadalo k »SA-Gruppe Niederrhein«, »SA-Gruppe Oberrhein« pa je imel sedež v Strassbourgu in je oblikoval »SA-Brigade Elsass Nord« in »SA-Brigade Elsas Süd«, del Alzacije je bil dodeljen k »SA-Gruppe Südwest«, v Lotaringiji pa je SA-brigada 250 pripadala »SA-Gruppe Westmark«. V Luksemburgu sta bili »SA-Standarte 105« in »SA-Standarte 124« dodeljeni »SA-Gruppe Mittelrhein«. Hans Sponholz v knjigi *Die SA der NSDAP 1933–1943* omenja, da so bili že kmalu vidni rezultati tega pionirskega dela in da so se številni moški nemške krvi, ki so šli skozi usposabljanje SA ali vermanšafta, prostovoljno javili k orožju. To je veljalo tudi za območje Spodnje Štajerske in Gorenjske.¹⁸² Prav tam omenja, da pa je bilo še posebej težko v zasedenih območjih Sovjetske zveze.¹⁸³ Do konca leta 1942 naj bi bilo v nemški vojski že več kot 2,5 milijona mož, ki so bili prej v vermanšaftu. Izvenvojaška vzgoja je potekala na prostovoljni podlagi.¹⁸⁴ Vzgoja in usposabljanje sta sledila navodilom za pridobitev vojaškega znaka SA, ki ga je do konca avgusta 1939 dobilo skoraj 1,6 milijona mož.¹⁸⁵

Odredbam in izkušnjam na terenu so v SA sledili tudi pri ustanavljanju enot vermanšafta¹⁸⁶ na Gorenjskem. »Gau Steiermark« in »Gau Kärnten« s pokrajinami sta spadala k »SA-Gruppe Südmark«, ki jo je vodil divizijski vodja SA¹⁸⁷ Walther Nibbe.¹⁸⁸

182 Prav tam, str. 42.

183 Prav tam.

184 Prav tam.

185 Prav tam.

186 V besedilu uporabljamo za opis organizacije kot formacije in njenih članov slovenska preveda po SSKJ – vermanšaft in verman, vermani; za navajanje posameznih enot znotraj formacije pa ohranjamo originalni naziv.

187 Primerljivi vojaški čin je generalporočnik. Pri prevajanju činov SA se pojavljajo težave, pri dobesednem ali hierarhičnem prevodu in pa kateremu činu je določeni čin SA ustrezal v vermahtu. Za prevode činov sem primerjalno uporabljala članek Marjana F. Kranjca, generalmajorja v pokoju. <http://freeweb.t-2.net/Vojastvo/clanki-c46.html>

188 Gruppenführer Walther Nibbe je bil leta 1938 imenovan za vodjo SA-Gruppe Südmark. Od avgusta 1939 do avgusta 1940 je služil kot poročnik oz. stotnik v nemški vojski na Poljskem in nato na Norveškem, kjer je sodelovala tudi gorska enota SA-Wehrmannschaft

»SA-Gruppe Südmark« so sestavljale tri gorske lovske brigade oz. »Gebirgsjägerbrigaden«, in sicer »GJ-Brigade 95« v Gradcu, »GJ-Brigade 96« v Leobnu in »GJ-Brigade 97« v Celovcu.¹⁸⁹

Z dokumentom z dne 20. junija 1941 je vodja »SA-Gruppe Südmark« Walther Nibbe (zanj podpisan vodja štaba dr. Lorenz Ohrt) sporočil, da je »SA-Gruppe Südmark« na željo koroškega gauleiterja prevzela organizacijo vermanšafta v KVB. SA brigadni vodja¹⁹⁰ Erich Beck je bil v soglasju z gauleiterjem in z dovoljenjem vodje štaba SA in »SA-Gruppe Südmark« pooblaščen za vodenje. Za izvajanje nalog je bil neposredno podrejen gauleiterju, saj naj bi ta od Hitlerja dobil naročilo:

da se Koroški pripadlo Gorenjsko naredi nemško in je zato naloga vermanšafta, da se z ukrepi, ki izhajajo iz njenega pristopa k organizaciji KVB, kjer bodo vsi sonarodnjaki v Kranjski združeni, opredeli k nemškemu narodu in s tem pospeši vračanje teh mož v nemško narodno skupnost.¹⁹¹

V istem dokumentu je bilo tudi določeno, da bodo na Gorenjskem vključno z Mežiško dolino ustanovili tri »Wehrmannschaftsstandarten« – s sedežem v Radovljici, Kranju in Kamniku, meje pa se bodo ujemale z mejami okrajev z istim imenom. Vermanšaft v Mežiški dolini je bil organiziran v čete, ki so se ujemale z mejami krajevnih skupin KVB. V vertikalni organizaciji je bil postavljen vodja vermanšafta s sedežem na Bledu, kjer je bilo tudi zvezno vodstvo KVB, ki je nosilo celotno odgovornost za vodenje, usposabljanje in upravljanje. Vodji vermanšafta so bili podrejeni vodje »Wehrmannschaftsstandarten«, oz. polkov in vodja »Sturmbann«, oz. bataljona Mežiška dolina. Vodje »Wehrmannschaftsstandarten« so bili vodje urada vojaške vzgoje v

iz SA-Gruppe Südmark. S 1. januarjem 1940 je prevzel vodstvo SA-Gruppe Nordmark in po odpustu iz vojske zopet prevzel vodstvo SA-Gruppe Südmark, ki sta jo med njegovo odsotnostjo vodila SA-Oberführer Kuhn in SA-Oberführer Lorenz Ohrt. V vojsko je bil zopet vpoklican junija 1941, ko ga je zopet nadomeščal vodja štaba, sedaj že SA-Brigadeführer Lorenz Ohrt. Zorko, *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: Zgodovinski razvoj in organiziranost na Spodnjem Štajerskem 1941–1945*, str. 17.

189 ARS, AS 1689, šk. 359, SA der NSDAP, Dopis Der Führer der Gruppe Südmark, 2. 9. 1941.

190 Primerljivi vojaški čin je generalmajor.

191 ARS, AS 1689, šk. 357/II, Dopis SA Gruppe Südmark, 20. junij 1941.

KVB. V vsaki krajevni skupini KVB je bil vsaj en »Wehrmannschaftsstorm«, oz. četa. Naloga vodje vermanšafta je bila, da je pridobil k sodelovanju kar največ prebivalstva. Vodja čete je bil izbran izmed stalno bivajočih zaposlenih domačinov. Vsak član vermanšafta je moral biti član KVB in ga je KVB tudi politično preverila. Finančno je vermanšaft v celoti podpirala »SA-Gruppe Südmark«. Že ob ustanovitvi so predvideli, da bo KVB razpadla, ko se bo gauleiter strinjal z ustanovitvijo NSDAP. Vsi pogovori o tem so potekali med gauleiterjem, vodjo »SA-Gruppe Südmark« in vodjo stranke v gauu. V »SA-Gruppe Südmark« so posebej poudarili, da na območju Gorenjske ne bodo ustanavljali oddelkov SA pred razpustitvijo KVB.¹⁹²

V okviru »SA-Gruppe Südmark« je vermanšaft na Gorenjskem spadal pod »GJ-Brigade 97«.

Že 25. junija 1941 je vodja »SA-Gruppe Südmark« v obsežnem zaupnem dokumentu poslal vodjem standart osnovne direktive o organizaciji in usposabljanju. Izhajal je iz naročila Adolfa Hitlerja gauleiterjema Štajerske in Kranjske, naj po zmagi nad Jugoslavijo zasedeni območji Spodnje Štajerske in Kranjske spet naredita nemški:

Tu velja nemškemu rajhu dobiti nazaj nemško prebivalstvo nemške krvi, ki je bilo zaradi zgodovinskih dogodkov in zaradi popolnoma napačno razumljenega državnega vodstva v času pred veliko vojno nemškemu ljudstvu izgubljeno.¹⁹³

Ugotovil je, da sta obe področji gospodarsko kazali kmečko strukturo in zdravo mešanico industrije in kmetijstva ter: »V vsakem primeru pa slovensko prebivalstvo ni bilo le nemškemu sovražno, v več primerih so se izrazili prijazno do Nemcev«.¹⁹⁴ Kot dokaz je navajal »popolno popušcanje slovenskih nacionalnih prizadevanj ob začetku vojne in zadržanje slovenskih

192 ARS, AS 1689, šk. 357/II, Dopis SA Gruppe Südmark, 20. junij 1941.

193 ARS, AS 1689, šk. 387/I/1, Grundsätzlich Weisung Nr. 1 (dalje: Osnovna navodila št. 1), 25. 6. 1941. Ker je vse gradivo v nemščini, bomo zaradi boljšega razumevanja, kjer je možno, v opombah navajali slovenske prevode naslovov dokumentov.

194 ARS, AS 1689, šk. 387/I/1, Osnovna navodila št. 1, 25. 6. 1941.

vojakov z redkimi izjemami v boju proti sovražnikom tedanje k. u. k.¹⁹⁵ Prebivalci Spodnje Štajerske so imeli po njegovem mnenju povezave s Štajersko in je bilo vračanje k Štajerski zanje samo ponovna navezava na prizadevanja izpred vojne, enako je veljalo za Mežiško dolino, ni pa veljalo za Kranjsko. Lorenz Ohrt je nadalje navajal, da je bilo tudi zaradi navedenega narodnostnega razmerja odločeno, da se naloge ne izpeljejo neposredno prek NSDAP, temveč je bila za Spodnjo Štajersko ustanovljena Štajerska domovinska zveza – »Steirischer Heimatbund – SHB«, za Mežiško dolino in Gorenjsko pa Koroška ljudska zveza – »Kärntner Volksbund – KVB«. Cilj obeh organizacij je bil zajeti celotno prebivalstvo in ga »pripeljati nazaj v nemštvo«.¹⁹⁶ Hkrati je ugotavljal, da je bilo v obe organizaciji, SHB in KVB, vključenih skoraj 100 odstotkov prebivalstva, »kar kaže na pripravljenost aktivnega sodelovanja«.¹⁹⁷ V navodilih je dodal, da se je velika večina v organizaciji vključila prostovoljno, manjši del pa iz strahu, kar pa je potrebno spremeniti v pripravljenost. Naloge organizacij so se nanašale predvsem na:

odstranitev rasno neuporabnih in politično nezanesljivih elementov, ki jih je potrebno izseliti, širitev uporabe nemškega jezika, obuditev domovinskega občutka in pripadnosti gauoma Štajerska in Koroška in Veliki Nemčiji, dvig življenjskega standarda z ukrepi v gospodarstvu s poudarkom na nacionalsocialističnem dojetju dela, »Blut und Boden«, nacionalsocialistično vzgojo moškega prebivalstva v enotah vermanšafta in nacionalsocialistično vzgojo mladine kot prihajajoče generacije.¹⁹⁸

Predvideno je bilo tudi sodelovanje z okrajnimi in krajevnimi skupinami KVB. Za vodje je bilo planirano usposabljanje v šoli za vodje in s tečaji ob koncu tedna v okviru polka in bataljona. Vsak vodja čete je moral v treh mesecih obvezno v šolo za

195 Prav tam.

196 ARS, AS 1689, šk. 387/I/1, Osnovna navodila št.1, 25. 6. 1941.

197 Prav tam.

198 Prav tam.

vodje. »Vermašaft se mora naučiti verjeti v Führerja in v ideje«, je v direktivah zapisal Ohrt in že nakazal namen usposabljanja enot: »Vzgoja v tovariško razmišljanje, petje nemških pesmi, telesno urjenje, usposabljanje za marš, lahko urjenje in pozneje vojaška služba«. ¹⁹⁹

Na Štajerskem je bilo ustanovljenih deset standart (primerljivo s polki) – Maribor mesto, Maribor podeželje, Ptuj sever, Ptuj jug, Celje vzhod, Celje zahod, Ljutomer, Slovenj Gradec, Brežice in Trbovlje –, na Kranjskem pa tri. »Vermašaft v KVB je pokrival območje Južne Koroške s priključenimi okraji Radovljica, Kranj, Kamnik in Mežiška dolina. Predvidenih je bilo 16 bataljonov in 105 čet. ²⁰⁰

Najpomembnejša enota vermašafta je bila »Sturm« (primerljivo s četo). Sestavljali so jo aktivni člani od 18. do 50. leta in rezervisti, stari nad 50 let. Glede na potrebe so se delili na aktivni I, može, stare od 18 do 38 let, in aktivni II od 39 do 50 let. Rezervisti so imeli v četi svojo enoto. V večjih krajih z več četami je bila rezerva priključena k eni od čet. Več teh enot, ki so pripadale isti standardi (primerljivo s polkom), ²⁰¹ se je združilo v bataljon oz. »Sturmbann«. »Sturmbann« je bil označen z rimskimi številkami z dodatkom »Standarte«, npr. »Sturmbann V/Standarte Stein«. ²⁰²

Vermašaft na Gorenjskem je vodil vodja »Führer der Wehrmannschaft« na Bledu. Ob adjutantnu in vodji štaba so bili nastavljeni še referent za izobraževanje, športni referent, referent za glasbo, personalni referent, blagajnik in blagajnik 2, referent za socialno skrbstvo, sanitetni referent, referent za tisk, pravni svetovalec ter pet pisarniških moči in dva šoferja. V »Wehrmannschaftsstandarte Krainburg« v Kranju je bilo predvidenih 6 bataljonov in 37 čet, v »Wehrmannschaftsstandarte Stein« v

199 Prav tam.

200 ARS, AS 1689, šk. 357, SA NSDAP, Vodja Grupe Südmark, Osnovna navodila št. 14, 9. 9. 1941.

201 Ker enote SA pravzaprav primerjalno odgovarjajo enotam v vojski, za boljše razumevanje uporabljam v poimenovanju slovenske izraze za vojaške enote.

202 ARS, AS 1689, šk. 359/II, Die Wehrmannschaften in KVB (nedatirano).

Kamniku 5 bataljonov in 30 čet, v »Wehrmannschaftsstandarte Radmannsdorf« v Radovljici 4 bataljoni in 25 čet ter v »Wehrmannschaftssturmbannu Miesstal« v Mežica en bataljon in 13 čet.²⁰³

»Wehrmannschaftsstandarte« so piramidalno sestavljali: »Führer der Standarte« z adjutantom, ki so mu bili podrejeni vodje standart-SA z adjutanti, izobraževalna komanda, skrbnik za šport, skrbnik za glasbo in zdravnik. En »Sturmbann« oz. bataljon se je delil na več čet s poveljnikom, to je bil t. i. »SA Sturmführer«, računovodjo, referentom za notranjo službo in tremi pisarji. V poveljevalnem oddelku oz. »Befehlsschar des Sturmes« so bili: vodja, 6 prijavnih (kurirjev), 3 sanitetni in en hornist, nato pa še skrbnik za šport, skrbnik za pesmi, zdravnik, skrbnik za socialo, skrbnik prostorov, skrbnik za poročanje – »Pressewart«, skrbnik za knjige – »Bücherwart«, nato pa so bili v piramidi trije voditelji z nazivom »Truppenführer« za Truppe I, II in III, pri vsaki »Truppe (vod)« pa so bili še »Schar (oddelek) 1, 2, 3 in 4«.²⁰⁴

6. avgusta 1941 je bil za vodjo vermanshafta potrjen brigadni vodja SA²⁰⁵ Erich Beck, vodja štaba in adjutant je bil višji jurišno-četni vodja SA²⁰⁶ Rudolf Winkler. Nastanjena sta bila v Belem dvoru na Bledu. Blagajnik je bil glavni jurišno-četni vodja SA²⁰⁷ Franz Simontsch. Vodja »Wehrmannschaftsstandarte Kranenburg« s sedežem v Kranju je bil višji jurišno-bataljonski vodja SA²⁰⁸ Franz Kuscher. Vodja »Wehrmannschaftsstandarte Stein« s sedežem v Kamniku je bil jurišno-bataljonski vodja²⁰⁹ SA Gregory, za vodjo »Wehrmannschaftsstandarte Radmannsdorf« s sedežem v Radovljici je bil imenovan glavni jurišno-četni vodja SA²¹⁰ Liebenwein, vodja »Wehrmannschaftssturmbann Mies-

203 Prav tam.

204 ARS, AS 1689, šk. 359/III, Razdelitev in sestava služb, Bled 8. 10. 1941.

205 Primerljivo s činov generalmajor.

206 Primerljivo s činom nadporočnik.

207 Primerljivo s činom stotnik.

208 Primerljivo s činom podpolkovnik.

209 Primerljivo s činom major.

210 Primerljivo s činom stotnik.

stal« s sedežem v Mežiški dolini pa je bil polkovni vodja SA²¹¹ Walz. Od 1. oktobra 1941 je bil Beckov adjutant Josef Robitsch. Šoferji in pisarniška moč, tudi tajnica, so bili nastavljeni že od julija 1941.²¹²

Po vzpostavitvi sistema vodenja so začeli oblikovati nižje podrejene enote. 29. avgusta 1941 je brigadni vodja SA Lorenz Ohrt sprejel predloge za »Wehrmannschaftsstandarten«. Tako naj bi imela »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Radovljici 4 bataljone s 34 četami, s sedežem v Kamniku 5 bataljonov s 46 četami, v Kranju pa 6 bataljonov s 56 četami.²¹³

Ko so bile nekatere tržiške občine z reorganizacijo okrajev v okrožja vključene v okrožje Kranj, so bili s 5. avgustom 1941 tudi »Sturm« Tržič, Kovor, Sv. Katarina (Lom) in Sv. Ana (Podljubelj) iz radovljiškega okrožja znova vključeni v okrožje Kranj.²¹⁴

Zvezni vodja KVB Wilhelm Schick je predvidel, da se bodo enote vermanshafta naselile v domove različnih društev in združenj, ki so bila razpuščena. Po pregledu že pridobljenih domov je bilo jasno, da ima večina stavb poleg enega večjega prostora le še dva do tri majhne prostore za urade in da domovi torej niso bili dovolj veliki, da bi bili vsi možje enote naseljeni v enem domu. Zato so iskali še druge zgradbe.²¹⁵ V radovljiški »Standarte« so bili nastanjeni v Sokolskem domu v Radovljici, v penzionu Jelonca v Kamni Gorici, v Kropi na naslovu Kropa 78, v Lescah v občinski zgradbi, v hiši KVB na Bledu, v Sokolskem domu v Begunjah, v hiši kulturnega društva v Bohinjski Bistrici, v hiši KVB na Jesenicah in v gostilni Ocepek v Hrušici.²¹⁶

Po vzpostavitvi in potrditvi enot je vodja vermanshafta 20. septembra ukazal vzpostaviti evidenco mož, ki bi jih vključili

211 Primerljivo s činom polkovnik.

212 ARS, AS 1689, šk. 359/II, Načrt zasedbe mest, 1. 2. 1942.

213 Prav tam, Predlog formiranja, SA der NSDAP, 29. 8. 1941.

214 Prav tam, šk. 359/II, Dopis Führer der Wehrmannschaftsstandarte Radmannsdorf, 5. 8. 1941.

215 Prav tam, Dopis zveznega vodje, 23. avgust 1941.

216 ARS, AS 1689, šk. 358/II, Dopis vodje Wehrmannschaftsstandarte Radmannsdorf, 8. 8. 1941.

v vermanšaft.²¹⁷ Po natančnih evidencah obveznikov se je izkazalo, da bi se število mož v posameznih enotah zelo povišalo oz. bi bilo število višje, kot je bilo določeno v pravilnikih, zato je vodja »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Kamniku poslal na Bled predlog za ureditev čet, v katerih je bilo več kot 350 mož. V predvidenem novem oblikovanju bi bile tiste skupine, ki so šteje več kot 350 mož, oblikovane v čete s 150 do 230 možmi.²¹⁸

Do 20. oktobra 1941 je bila zaključena evidenca obveznikov, ki so jo vzpostavili po seznamu prebivalstva, s 1. novembrom pa bi morale enote začeti delovati. Vodja vermanšafta je posebej opozoril, da služenje v enotah ni prostovoljno, temveč dolžnost.²¹⁹ Ne glede na zaključeno evidenco obveznikov so dogovori o organizaciji enot potekali še vse do konca leta 1941. Po pogovorih z divizijskim vodjem SA Waltherjem Nibbejem je bila oktobra 1941 predvidena ustanovitev nove »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Škofji Loki. Takrat naj bi »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Kranju štela 17.700 mož s 37 četami. Po reorganizaciji bi imela »Standarte« s sedežem v Kranju 6 bataljonov, 32 čet in 10.100 mož, Škofja Loka pa 4 bataljone, 25 čet in 7.600 mož. Do delitve naj bi prišlo, ker je bilo področje preveliko za vodenje.²²⁰

Novembra 1941 so obstajali 3 »Wehrmannschaftsstandarten« na Gorenjskem in »Sturmbann« v Mežiški dolini, in sicer »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Radovljici s 25 četami in 2.400 možmi, »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Kranju s 30 četami in 1.200 možmi in »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Kamniku s 30 četami in 2.300 možmi.²²¹ Reorganizacij in predlogov pa še ni bilo konec. »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Kranju je 1. decembra

217 Prav tam, Verteiler v/V, 11. 9. 1941.

218 ARS, AS 1689, šk. 359/II, Nova ustanovitev enot, dopis vodji vermanšafta na Bledu, 8. 9. 1941.

219 ARS, AS 1689, šk. 387/III/6, Evidenca, Vodja Wehrmannschafts, Bled 18. 10. 1941.

220 ARS, AS 1689, šk. 357, Vodja Wehrmannschafts, Bled Delitev Standarte Krainburg, 13. 10. 1941.

221 ARS, AS 1689, šk. 359/III, Poročilo o moči, november 1941.

1941 predlagala novo sestavo, in sicer naj bi imela 5 bataljonov: »Sturmbann I« v Kranju s 5 četami, kamor bi spadalo mesto Kranj, »Sturmbann II« v Stražišče, in sicer občine oz. čete v vaseh Stražišču, Žabnica, Besnica in Mavčiče, »Sturmbann III« bi obsegal Kranj, Šenčur, Cerklje in Smlednik, »Sturmbann IV« Naklo, Križe in Golnik in »Sturmbann V« Predoslje, Preddvor in Jezersko, kar bi bilo skupaj 26 čet.²²² 12. decembra 1941 so poročali o vsakem bataljonu posebej, tako je imel »Sturmbann I« oz. občina Kranj 8.923 ljudi, od tega 4.476 moških – vojaško sposobnih je bilo 2215 s petimi četami. Skupaj je bilo v petih bataljonih 19.230 moških, od tega 8.573 vojaških obveznikov.²²³

Dejansko število vermanov se je od predvidenih, po evidencah sestavljenih načrtov razlikovalo. Brigadni vodja SA Erich Beck je novembra 1941 poročal o številčnem stanju mož, in sicer naj bi bilo v »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Radovljici 2.500 mož, v Kranju 1.416, v Škofji Loki 1.238, v Kamniku 4.400 in v Mežici 1.400, skupaj 100 čet in 10.954 mož. Od oktobra do novembra se je število povečalo za 4.628, decembra 1941 pa je Erich Beck poročal že o 13.687 možeh, največ novih mož je bilo v Kamniku, in sicer 1.900.²²⁴

222 Prav tam, Predlog razdelitve, 1. 12. 1941.

223 Prav tam, Dopis, Wehrmannschaftsstandarte Krainburg, 12. december 1941. Tukaj so najbrž upoštevani moški, rojeni od leta 1895 naprej, kot je sledilo v ukazih o vzpostavitvi vojaške evidence.

224 ARS, AS 1689, šk. 359/III, Poročilo o številu, december 1941. (Tone Ferenc v svojem članku Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojni na Štajerskem piše o 28.052 moških v vermanšaftu na Gorenjskem – ponatis v: *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni*, str. 588.)

POSEBNE ENOTE IN GLASBENI VODI

Poleg »navadnih« enot so v vermanskaftu poleti 1941 pričeli ustanavljati posebne enote. 18. julija 1941 so se vodje »Standarten« dogovarjali o ustanovitvi kolesarskih enot, v vsaki četi naj bi bil en »Radfahr Schar«, na področjih, kjer ni bilo prevoznih sredstev, pa bi vzpostavili kolesarske čete.²²⁵ Iz dokumentov ni razvidno, da bi kolesarske enote sploh ustanovili.

Vodja »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Kamniku je na začetku oktobra 1941 predlagal ustanovitev glasbenih vodov »Musikzug«, in sicer naj bi bilo v glasbene vode v Kamniku, Domžalah in Mengšu vključenih 81 mož.²²⁶ 13. oktobra 1941 je brigadni vodja SA Beck ustanovil »Standartenmusikzug« v Kamniku s »Truppe« v Domžalah in Mengšu. »Standartenmusikzug« v Radovljici je imel sedež na Jesenicah, »Truppe« pa na Bledu in v Gorjah. »Standartenmusikzug« s sedežem v Kranju pa je imel »Truppe« v Trziču, Šentvidu in Šenčurju. »Standartenmusikzug« je bil tudi v Škofji Loki, obstajal pa je tudi »Sturm-bannmusikzug« v Dravogradu.²²⁷ Januarja 1942 so pričeli v vermanskaftu ustanavljati dodatne posebne enote. Do 20. januarja 1942 so se morali javiti vsi vermani, ki so v jugoslovanski vojski

225 ARS, AS 1689, šk. 387/IV, 1d, Dopis Vodje Wehrmannschafta, 18. 7. 1941.

226 ARS, AS 1689, šk. 359/III, Dopis Vodje Wehrmannschaftsstandarte Stein, 1. 10. 1941.

227 Prav tam, Dopis Vodje Wehrmannschafta, 13. 10. 1941.

služili v saniteti.²²⁸ Vzpostavljene so bile sanitetne, poročevalske in inženirske enote. Te enote so bile tehnični bataljon, ki so ga v vseh četah pripojili k vodu in oddelku, porazdeljene pa so bili po celotni »Standarte«. Tehnično usposobljene so januarja 1942 poslali na dela na mostovih in železnici.²²⁹ Veliko sestav je ostalo le na papirju, saj je bilo v praksi drugače. Številni Gorenjci so se izogibali službi, tako da se je vodstvo vermanšafta dogovorilo s KVB, da bodo vermani, ki ne pridejo v službo, izključeni iz KVB, s tem pa bi se končala tudi pripadnost vermanšaftu.²³⁰

228 ARS, AS 1689, šk. 399, Vodja Wehrmannschaftsstandarte Stein, Verteiler W/V, 12. 1. 1942.

229 Prav tam, Vodja Wehrmannschafta v KVB, 8. 1. 1942; ARS, AS 1689, šk. 401a/I, Vzpostavitev posebnih enot, 27. 1. 1942.

230 ARS, AS 1689, šk. 357, Wehrmannschaft služba, navezava na Gruppenbefehl Nr.3 /1942, Dopis za SA-Gruppe Südmark, 28. 1. 1942.

USPOSABLJANJE IN AKTIVNOSTI

V skladu z navodili in organiziranjem vermanšafta²³¹ je bila v Rogaški Slatini ustanovljena t. i. »SA-Gruppenschule Südmark«, in sicer v prostorih zdravilišča. Tja so na različne tečaje prihajali možje s Spodnje Štajerske in tudi Južne Koroške. Vodja oz. šef štaba SA-Gruppe Südmark Lorenz Ohrt se je dogovoril z vodjem vermanšafta v Štajerski domovinski zvezi (SHB) polkovnim vodjem SA Franzom Blaschem in vodjem vermanšafta v KVB brigadnim vodjem SA Erichom Beckom, da bo iz SHB na vsak tečaj prišlo 130 do 135 udeležencev, iz KVB pa po 40 udeležencev. Iz dnevnih planov je razvidno, da so se tečaji začeli že 1. julija 1941. Udeleženci so se po teoretičnih predavanjih in praktičnih prikazih učili tudi nemščine, sestava NSDAP, »sve-tovnonazorskega« pogleda, delov puške, čiščenja orožja, povelj, razumevanja geografskih kart, metanja ročnih granat, streljanja, činov, medalj in odlikovanj ter znakov, petja in korakanja.²³² Namen tečajev je bil, da se najprej usposobijo vodje in podvodje, ki bodo potem lahko usposabljali moštvo.

231 ARS, AS 1689, sk. 387/I/1, Osnovna navodila št. 1, 25. 6. 1941.

232 ARS, AS 1689, sk. 359/II, Dopis Vodje SA-Gruppe Südmark, 2. 9. 1941.

Gorenjci na tečaju v SA Gruppenschule v Rogaški Slatini, jeseni 1941
(Arhiv Franc Erce)

Od septembra 1941 so na tečaje v Rogaško Slatino pošiljali tudi Gorenjce. Kot je bilo določeno že v osnovnih odredbah o ustanovitvi vermanšafta na Južnem Koroškem,²³³ so vodje in podvodje v šoli SA-Gruppe Südmark v Rogaški Slatini na različnih tečajih v treh tednih pridobili izobrazbo za naloge, ki so jim bile zaupane. Že 15. septembra 1941 je štabni vodja višji jurišno-četni vodja SA Rudolf Winkler ukazal, naj na tečaje v Rogaško Slatino pošiljajo po 12 članov iz »Standarte« s sedežem v Kranju, 10 iz Radovljice, 12 iz Kamnika in 8 iz Mežiške doline.²³⁴

Za vodje in podvodje so potekali tudi tečaji po vsem južnem Koroškem, in sicer vsako drugo nedeljo v mesecu pod vodstvom polkovnih vodij. V razporeditvah dela za Južno Koroško je bila za moštvo vermanšafta vsako prvo nedeljo v mesecu predvidena celodnevna služba, vsako tretjo nedeljo v mesecu pa poldnevna služba. K temu je sodila tudi t. i. večerna služba vsak torek od

²³³ ARS, AS 1689, šk. 387/I/1, Osnovna navodila št. 1, 25. 6. 1941.

²³⁴ ARS, AS 1689, šk. 360/I, Dopis vodje Wehrmannschafta, 15. 9. 1941.

osme do desete ure zvečer in vsak četrtek od osme do devete ure ter izobraževanje za vodje in podvodje vsako drugo nedeljo v mesecu kot vikend tečaj. Cilji izobraževanja so bili »prenesti razmišljanje o ideji Nemčije na vsakega moža, ga svetovnonazorsko in karakterno vzgojiti skozi skrb za telo, petje, korakanje, veselje do vadbe ter vzpostaviti pojoči in marširajoči narod«. ²³⁵

Napovedano usposabljanje mož se je začelo že poleti 1941. 26. in 27. julija je potekal tečaj v Kranjski Gori, in sicer v nekdanjem hotelu Sokol. Tečaj je bil obvezen za vpoklicane vodje čet. ²³⁶ 31. avgusta 1941 je v Kranjski Gori že potekal tečaj za vodjo, namestnika, vodjo notranjega dela, vodjo blagajne in vodje vodov. ²³⁷

Vodja »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Radovljici je v začetku septembra 1941 povabil na tečaj v Kranjsko Goro 165 vodij. Vodje so usposabljali tisti, ki so bili že na tečajih v Rogaški Slatini. Po predavanjih so korakali po ulicah Kranjske Gore. ²³⁸ Na začetku oktobra 1941 je bil v »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Kranju prvi razgovor za pripravnike za vodje – »Führeranwärter«, ki se ga je udeležilo 40 mož. Po uri petja se je tečaj nadaljeval na športnem igrišču, kjer so vadili nemške koračnice in spoznavali temelje urjenja. Na razgovor je v spremstvu vodje vermanšafta brigadnega vodje SA Ericha Becka prišel tudi vodja SA-Gruppe Südmark Gruppenführer oz. divizijski vodja SA Walther Nibbe. ²³⁹ To je bil dokaz, da je bilo tudi za celotno SA pomembno, da se vermanšaft na Gorenjskem razvije in zaživi.

S 1. novembrom 1941 naj bi se usposabljanje mož pričelo, do takrat pa je delovala »služba za telesne vaje po modelu SA-Eksercit«, ki je predstavljala »krepitev telesne vzdržljivosti z vajami za telo, učenjem nemških povelj in nemščine«. ²⁴⁰ Še

235 ARS, AS 1689, šk. 359/II, Osnovna navodila št. 1, Vodja skupine Südmark, 25. 6. 1941.

236 ARS, AS 1689, šk. 387/I, Tečaj 26. in 27. 7. 1941, 22. 7. 1941.

237 ARS, AS 1689, šk. 399, Standartensammelbefehl, Verteiler V., 20. 8. 1941.

238 *Karawankwen Bote*, št. 10, 6. 9, 1941, str. 3, V duhu novih časov.

239 *Karawanken Bote*, št. 17, 15. 10. 1941, str. 4, Razvoj Wehrmannschaft Standarte Krainburg.

240 ARS, AS 1689, šk. 358/4, 2. odredba o vzpostavitvi in izobraževanju Wehrmannschaft enot., 10. 9. 1941.

decembra 1941 je vodja vermanšafta ugotavljal, da se morajo tekmovalna moštva izpopolniti tudi v streljanju. Ker vermanšaft na Južnem Koroškem ni imel orožja, so polki GJ-Brigade 97 prevzele pokroviteljstvo za vermanšaft standarte in so začasno posojale orožje. GJ 8 je prevzel pokroviteljstvo nad »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Radovljici, GJ 7 za Kranj, GJ 17 za Škofjo Loko, GS 1 za Kamnik in GS 4 za »Wehrmannschaftssturm« v Mežiški dolini.²⁴¹

Naloge mož v vermanšaftu so bile na Gorenjskem leta 1941 omejene le na urjenje, predavanja, udeležbe na proslavah in sodelovanje z drugimi organizacijami – zbiranje pomoči za vojake. 25. in 26. oktobra 1941 je tako na primer potekalo zbiranje za Koroško Zimsko pomoč 1941/42, ki so ga izpeljale organizacije NSDAP, sodelovale pa so tudi vse enote SA in vermani.²⁴²

Vodstvo SA-Gruppe Südmark je načrtovalo, da bo za vse može SA, ki so službeno usposabljali vermanšaft na Spodnjem Štajerskem ali na Gorenjskem, 1. oktobra 1941 ustanovljen Sturm »SA-Gruppe Südmark«. Za vodjo je bil določen višji jurišno-bataljonski vodja SA²⁴³ Raimund Winkler. Ta »Sturm« bi bil zaključena enota, neposredno podrejena »SA-Gruppe«, vendar so 1. novembra 1941 z višjega poveljstva dobili odgovor, da bodo člani SA vključeni v »SA-Kommando Untersteiermark und Südkärnten« – SA-komando Spodnja Štajerska in Južna Koroška.²⁴⁴ Zaradi velikega števila mož SA so bile naloge vodje SA-komande Spodnja Štajerska in Južna Koroška 15. januarja 1942 prenesene na vodji vermanšaftov v Mariboru in na Bledu. »SA-Kommando Südkärnten«, SA-komanda Južna Koroška, je obsegala na Južnem Koroškem delujoče može v SA. Obe komandi, na Spodnjem Štajerskem in na Južnem Koroškem, sta pripadali neposredno »SA-Gruppe Südmark«. Vodji komand sta imela pravico usmerjati delo pripadnikov enot vermanšafta posameznega območja, po potrebi tudi z disciplinskimi ukrepi.

241 ARS, AS 1689, šk. 387/III, KK tekmovalna v streljanju na južnem Koroškem, 4. 12. 1941.

242 ARS, AS 1689, šk. 357 SA der NSDAP Gruppenbefehl Nr. 25/1941.

243 Primerljivo s činom podpolkovnik.

244 ARS, AS 1689, šk. 388, Verteiler III u.W/II, 1.11. 1941.

Člani komand so bili za posebne naloge dodeljeni »Wehrmannschaftsstandarte« na področjih, kjer so se nahajali. Vodji SA-komand sta dajala ukaze in odredbe vodjem SA svojega območja vermanšafta. Pripadniki SA-komand so nosili t.i. službene obleke in oznake SA skupine Südmark, z barvnim trakom v roza barvi (rosa »Spiegel«).²⁴⁵ Vodja je bil, kot je bilo odrejeno, od 15. januarja 1942, ko se je komanda prenesla na vodjo vermanšafta, do 8. junija 1942 brigadni vodja SA Erich Beck, nasledil ga je polkovni vodja SA Raimund Winkler,²⁴⁶ vodja »Standarte« GJ 8. Erich Beck je potem kot zvezni vodja vermanšafta ostal v povezavi z gauleiterjem.²⁴⁷ Ob ustanovitvi »SA-Kommando Oberkrain« so moše SA ponovno popisali in jih z ukazom ponovno dodelili enotam vermanšafta.²⁴⁸ S ponovno vzpostavljeno celotno evidenco mož je bil nadzor njihove povezave z drugimi območji rajha (zaradi evidenc, če so bili člani SA prestavljeni iz drugih enot SA) in tudi zaradi oskrbe preglednejši. Hkrati so tako lažje skrbeli za izobraževanje vermanov. Možje SA so še naprej nosili službeno obleko skupine Südmark z oznakami dotedanjih enot.²⁴⁹ Člani SA, ki so v letih od 1939 do 1941 v predvojaški vzgoji v enotah vermanšafta dosegli posebne uspehe in so na Štajerskem ali Južnem Koroškem sodelovali pri vzgoji vermanov, so se lahko prijaviili za pridobitev zaslužnih vojnih križcev.²⁵⁰

Številni folksdojčerci iz nekdanjih jugoslovanskih dežel, pa tudi člani enot vermanšafta s Štajerske in iz različnih krajev Gorenjske so bili že pred pridobitvijo državljanstva sprejeti v SA čete kot prosilci oz. kandidati »SA-Anwärter«. Posebej je bilo določeno, da se tisti, ki že imajo državljanstvo ali ki so zanj že zaprosili in je njihova prošnja še v obdelavi, lahko prijaviijo

245 ARS, AS 1689, šk. 365/I, SA der NSDAP Vodja skupine Gruppe Sudmark, Verteiler III uV/III, 17. 1. 1942.

246 ARS, AS 1689, šk. 401a, Gruppenbefehl 23, 17. 6. 1942.

247 ARS, AS 1689, šk. 357/II, Gruppenbefehl Nr. 28/42, 22. 7. 1942.

248 ARS, AS 1689, šk. 369/II, Verteiler III, 22. 6. 1942.

249 ARS, AS 1689, šk. 369/II, SA Kommando Oberkrain, Verteiler III, 26. 6. 1942.

250 ARS, AS 1689, šk. 388, Prošnje za podelitev zaslužnih vojnih križcev, 1. 11. 1941.

v SA kot »SA-Anwärter« ali »SA-Mann«, vermane s Spodnje Štajerske in Gorenjske pa so lahko vodili le kot »Wehrmänner«, vermane, dokler ni bilo uradnega sporočila o njihovem državljanstvu. Šele ko so dobili nemško državljanstvo, so bili lahko sprejeti v SA. Člani NSDAP SA so morali imeti nemško državljanstvo. Vodja vermanšafta je ukazal, da morajo enote do 15. februarja 1942 sporočiti, ali se v enotah SA nahajajo Gorenjci, ki nimajo nemškega državljanstva.²⁵¹

Vodja »SA-Gruppe Südmark« Walther Nibbe je januarja 1942 sporočil, da je SA z začetkom vojne prevzela »SA-Wehrmannschaft«, kjer je skrbela za predvojaško vzgojo tistih, ki se niso vključili v vojsko. Hkrati je navajal, da je pripadnost tem enotam prostovoljna.²⁵²

Januarja 1942 so enote vermanšafta šteje že več kot 17.000 mož, največ v »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Kamniku, kjer jih je bilo več kot 8.000. Na podlagi odredb o sestavah enot SA je t. i. »SA-Brigade« sestavljalo od tri do devet polkov, »SA-Standarte«, tako je bila iz »Wehrmannschaftsstandarten« tudi ustanovljena brigada, t. i. »Wehrmannschaftsbrigade Nordkrain«. Iz dokumentov ne moremo ugotoviti, kdaj natančno je bila ustanovljena, 3. marca 1942 pa se je preimenovala v »Wehrmannschaftsbrigade Oberkrain«.²⁵³ Vodja SA-Gruppe Südmark je z ukazom »Gruppenbefehl Nr. 27« z dne 15. julija 1942 za vodjo brigade imenoval nekdanjega vodjo »Standarte« s sedežem v Škofji Loki višjega jurišno-bataljonskega vodjo SA Franza Kutscherja.²⁵⁴

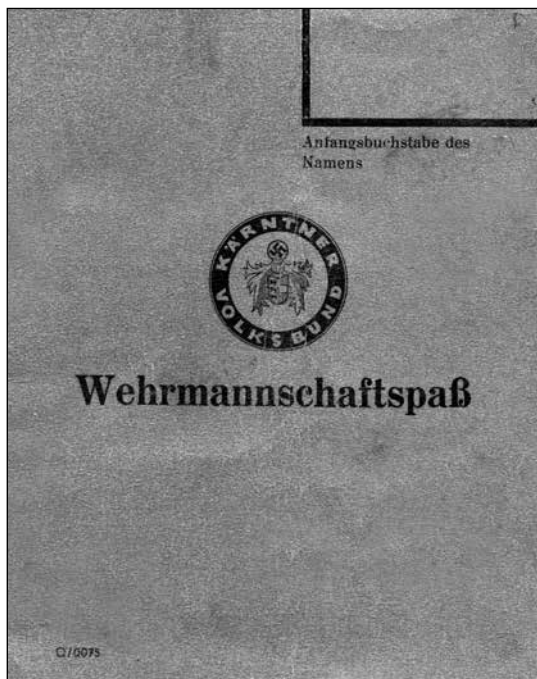
Čete so se spomladi 1942 številčno krepile in vodje polkov, »Wehrmannschaftsstandarten«, so večkrat zaprosili vodstvo za delitev in ustanavljanje novih. Vodja vermanšafta pa je moral zaprositi za potrditev ustanovitve novih čet na SA-Gruppe Südmark. Tako je imel »Sturm« v Komendi že marca 1942 480 mož, zato so želeli ustanoviti »Sturm« še v Lahovčah. Tudi v krajih

251 ARS, AS 1689, šk. 364, Dopis vodje vermanšafta, 15. 1. 1942.

252 ARS, AS 1689, šk. 364, Verteiler III, 3. 1. 1942.

253 ARS, AS 1689, šk. 364/I, Preimenovanje brigade, 3. 3. 1942.

254 ARS, AS 1689, šk. 357, Gruppenbefehl Nr. 27, 15. 7. 1942.

Izkaznica vermanšafta na Gorenjskem
(Arhiv Uroš Košir)

Oselica, Suha in Zminec so čete šteje več kot 450 mož. Vodje so poročali tudi, da možje prihajajo v enoto po dve uri daleč. V »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Kranju pa je bilo v četi v Šenčurju 395 mož in na Lužah 354 mož, zato so predlagali nov »Sturm« v Voklem.²⁵⁵

Ker je ohranjenih le nekaj poročil posameznih enot, za primer sestave navajamo »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Kranju, ki je imela maja 1942 5 bataljonov (vsaka po 4 do 5 čet). Skupaj je štela 22 čet in en posebni bataljon s 3 četami – poročevalsko, pionirsko in sanitetno, ki so bile nastanjene v Kra-

²⁵⁵ ARS, AS 1689, šk. 364, Predlogi formiranj novih Sturmov, Dopis vodji Wehrmannschaft brigade Oberkrain, Bled, 26. 6. 1942.

nju. Posebni enoti sta bili še glasbeni vod ter igralski vod. 20. aprila 1942 je »Wehrmannschaftsstandarte« štela 6.000 moških. V povprečju je bilo v eni četi 200 moških. Na tečajih v Rogaški Slatini je bilo do pomladi že približno 60 moških.²⁵⁶ Za vodje in podvodje je bila pomladi 1942 že usposobljenih ena desetina moških.

Ker ni bilo točno določeno, kakšen status imajo enote vermanšafta in ali je sodelovanje v njih obvezno ali ne, vodja SA Gruppe je v okrožnicah navajal, da je služba prostovoljna,²⁵⁷ so obvezniki iskali različne možnosti, da bi se izognili služenju oziroma občasni službi. Večje število vermanov se je glede neudeležbe opravičevalo, da so zaposleni v tovarnah, ki delajo za oboroževalno industrijo, in prosilo za razrešitev. Vodja »Wehrmannschaftsbrigade« je ugotavljal, da take razrešitve pravzaprav ne more odobriti, potrebno je bilo le preveriti, ali je obremenitev v službi dejanska in delovno mesto odgovorno, v takem primeru se je lahko izdala delna oprostitev na podlagi presoje pristojnih odgovornih vodij »Standarte«. Vermani, zaposleni v takih oboroževalnih obratih, so se morali enkrat na mesec udeleževati vsaj celodnevne službe.²⁵⁸ Vodja vermanšafta je bil do prosilcev zmerno naklonjen, kar nakazuje, da služba v enotah vermanšafta le ni bila tako obvezna oz. je bilo to služenje nedorečeno.

Ker so se po vaseh izgovarjali, da so gasilci in da ne morejo v službo za vermanšaft oz. na različne aktivnosti, sta se vodja vermanšafta Erich Beck in vodja gasilcev major Köhla dogovorila, da gasilci niso izvzeti iz vermanšafta. Le tisti od službenega položaja vodje »Truppe« navzgor so se po dogovoru lahko odločili, ali ostanejo pri gasilcih ali sodelujejo pri vermanšaftu. Iz vermanšafta so bili izvzeti gasilci strojniki, vozniki vozil in vodje gasilskega skladišča. Dogovorjeno je bilo, da bodo gasilci služili v vermanšaftu le eno nedeljo v mesecu.²⁵⁹ Tudi železničarje oz.

256 ARS, AS 1689, šk. 369/II/3b, Poročilo Wehrmannschaft Standarte Kranj, 1. 5. 1942.

257 ARS, AS 1689, šk. 364, Verteiler III, 3. 1. 1942.

258 ARS, AS 1689, šk. 364/II, Oprostitev vermanšaft službe, dopis vodje Wehrmannschaftsbrigade Oberkrain, 23. 3. 1942.

259 ARS, AS 1689, šk. 400, Verteiler III, Vermanšaft in gasilci, 15. 6. 1942.

delavce, zaposlene pri železnici, so skušali vključiti v vermanšaft. Tako naj bi železničarji služili na proste nedelje in zvečer.²⁶⁰

Vermane so pošiljali tudi v druge enote. Februarja 1942 so pričeli zbirati može za enote »Technische Nothilfe (TN)«, Nujne tehnične pomoči. Predvidenih je bilo 150 mož iz enot v Kranju in Kamniku. SA polkovni vodje v okrožju so imenovali 250 mož v starosti od 18 do 40 let, ki so tudi v rasnem pogledu ustrezali osnovnim načelom SS. Morali so biti tudi politično zanesljivi, za kar so bili zadolženi SD in gestapo. Sezname so predali uradu Višjega SS in policijskega vodje.²⁶¹ Ko so na meji z Ljubljansko pokrajino marca 1942 pričeli graditi obmejni pas ter porušili hiše in izselili prebivalstvo iz od 500 do 1000 m širokega pasu, je bilo za ta dela vpoklicanih 1.200 vermanov.²⁶² Od maja 1942 naprej je večje število vermanov odhajalo na delo na Koroško oz. so bili zajeti v delovno službo. »Standarten« so jih v dogovoru z vodjo GJ-brigade 97 in v povezavi z delovnimi uradi zaradi ureditve vojaške evidence vodile kot poseben del čet. Poseben poudarek je bil na usposabljanju in poučevanju nemščine. Vodja GJ-brigade 97 je predlagal, naj se jim da tudi uniforme in se jih vodi kot vermane tudi na Koroškem.²⁶³

Vermani so se lahko prijavi tudi k »Schutzpolizei« (zaščitni policiji). Junija 1942 se je v »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Škofji Loki prijavilo 18 mož, razen štirih so bili vsi rojeni v takih letih, da so bili pozneje predvideni za vpoklic v nemško vojsko.²⁶⁴ Uradne preglede, vključno z zdravniškim pregledom, so vermani najbrž opravili šele spomladi 1942, vendar ni ohranjenega gradiva, iz katerega bi lahko ugotovili, kdaj so pregledi potekali. Vodja »Wehrmannschaftsbrigade Oberkrain« je junija 1942 ukazal, da morajo vermani na Gorenjskem predložiti dolžnostni listek, personalni list, zdravniško potrdilo,

260 ARS, AS 1689, šk. 400/I, Vermanšaft in železničarji, 27. 11. 1941.

261 ARS, AS 1689, šk. 399/II, Ustanovitev Nujne tehnične pomoči, Dopis vodje okrožja Radovljica okrožnemu vodji NSDAP v Kranju in Kamniku, 4. 2. 1942.

262 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 141.

263 ARS, AS 1689, šk. 364/II, Dopis GJ Brigade 97, 18. 5. 1942.

264 ARS, AS 1689, šk. 403, Poročilo Wehrmannschaftstandarte Laak, 5. 6. 1942.

»Wehrmannschaftspass«, vpoklicni listek in vprašalnik.²⁶⁵ Vodja »Wehrmannschaftsbrigade Oberkrain« je poročal, da se je zaradi premestitev, prestavitev v TN, službenih prestavitev, ugotovitev nesposobnosti, vpoklicev v delovno službo ter padlih in umrlih število vermanov že maja 1942 zmanjšalo za 2.355.²⁶⁶

Vermani načeloma v enotah niso imeli orožja, je pa vodja Erich Beck že aprila 1942 zaprosil urad državnega namestnika v Celovcu, da bi izdal navodila deželnim svetnikom. Vodje pri »Wehrmannschaftsstandarte« bi nosili pištole, ker se je izkazalo, da so partizani napadali predvsem vodje in podvodje. Tako bi dobilo orožje osem ljudi, za katere je jamčil vodja vermanšafta.²⁶⁷ Pri posameznih »Wehrmannschaftsstandarten« naj bi že z ukazom vodje »SA-Gruppe« uredili skladišča za strelivo, ki pa ga niso smeli izdajati četam. Izobraževanje vodij in podvodij je bilo povezano tudi z usposabljanjem v streljanju, zato so zaprosili, da se izda strelivo za tečaj.²⁶⁸

Ker do 8. junija 1942 vodje »Wehrmannschaftsstandarten« niso poslali seznamov mož za pomožne policiste, je vodja »Wehrmannschaftsbrigade Oberkrain« znova ukazal vodjem »Wehrmannschaftsstandarten«, naj pošljejo sezname s po 300 vermani.²⁶⁹

Vodja »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Radovljici se je 4. junija 1942 najprej v Radovljici, potem pa še v drugih okrožjih dogovoril, da enote vermanšafta in »Selbstschutz« (samozaščita) sodelujejo pri posameznih orožniških postajah kot zaščitna enota. V samozaščiti so bili »Reichdeutsche«, nemški državljani, ki so jim bili priključeni vermani. »Selbstschutz« naj bi sestavljali moške v starosti od 18 do 45 let, pa tudi starejši z vojaško izobrazbo, ustanovljen pa naj bi bil po vojaških nače-

265 ARS, AS 1689, šk. 403/I, Vodja Wehrmannschaftsbrigade Oberkrain Bled, Verteiler VW Brigadebefehl Nr. 3/1942, 17. 6. 1942.

266 ARS, AS 1689, šk. 364/I, Številčno stanje, dopis vodje Wehrmannschaftsbrigade Oberkrain, 27. 5. 1942.

267 ARS, AS 1689, šk. 364/I, Pištole za vermanšaft vodje in podvodje, 13. 4. 1942.

268 ARS, AS 1689, šk. 364/II, KK strelivo, dopis vodje GJ Standarte 139, 23. 5. 1942.

269 ARS, AS 1689, šk. 399/II, Dopis vodje Wehrmannschaft vodjem Wehrmannschaftsstandart, 9. 6. 1942.

lih. Predstavljal je zaključeno enoto in je bil razdeljen v manjše bojne enote. Vodjo in podvodjo, ki sta morala imeti vojaško znanje, so izbrali med člani moštva. Vodja in podvodja sta prevzela tudi usposabljanje moštva, ki je v primeru posredovanja vključevalo tudi uporabo orožja. »Selbstschutz« se je oskrboval iz vojaških zalog deželnega svetnika, ki so bile deponirane na orožniških postajah. Vsak član je dobil orožje v osebno uporabo. Za akcijo naj bi bila vedno pripravljena vsaj tretjina mož. Naloga samozaščite je bila skrbeti za lastno varnost, v sodelovanju z nemškimi zaščitnimi enotami skrbeti za zaščito nevojaških enot in sodelovati pri splošnih zaščitnih ukrepih pri obrambi ob partizanskih napadih. Za »Selbstschutz« so morali urediti tudi službeno sobo, kamor so se v primeru alarma javili z orožjem. V isti stavbi, ki naj bi bila zgrajena kot postojanka, naj bi uredili tudi prostore za nevojaške enote in folksdojčerje. V primeru nevarnosti bi se tja nastanili možje iz samozaščite in nevojaških enot ter se od tam branili.²⁷⁰ Kot nevojaške enote so bile najbrž mišljene enote vermanšafta.

Zaradi naraščajočih partizanskih dejavnosti je bila junija 1942 ustanovljena krajevna zaščita, t. i. »Ortsschutz«. Za službo so uporabili nemške državljane, t. i. folksdojčerje in »zanesljive Gorenjce«, skupaj 200 mož, ki so bili zaradi telesnih ali drugih vojnopomembnih razlogov odpuščeni iz drugih vojaških služb. Da bi jih tudi navzven poenotili, so SA-Standarten skrbele za uniforme, tako za krajevno kakor tudi za deželno zaščito. Novembra 1942 pa je krajevna zaščita razpadla.²⁷¹

Okrožno vodstvo NSDAP Kranj je 13. junija 1942 poslalo kranjskim krajevnim vodjem NSDAP prošnjo za pripravo občinskih statistik o moških od 18. do 60. leta starosti in tudi o številu vključenih med vermane, gasilce, TN ali Nemški rdeči križ.²⁷² Krajevni vodja iz Žabnice je v poročilu navedel, da je v tem naselju živelo 722 moških, od tega jih je bilo 112 v verman-

270 ARS, AS 1689, šk. 390/III, Ureditev Selbstschutza v Radovljici, (nedatirano).

271 ARS, AS 1604, šk. 1076/III, Uradniški zaznamek, Deželni svetnik Kranj, 8. 5. 1943.

272 ARS, AS 1689, šk. 369, Okrožno vodstvo NSDAP, Statistika moških v občini, 13. 6. 1942.

šaftu, 96 jih je bilo gasilcev, nihče pa ni bil pri TN ali Nemškem rdečem križu.²⁷³ Aktivna je bila torej le približno četrtina mož iz evidenc.

Vodstvo NSDAP Koroška je že 1. junija predlagalo, da je potrebno v vermanšaftu najti moše, ki bodo pozneje člani oddelkov NSDAP – SA, SS, NSKK ali NSFK –, in predvideti ustanovitev teh oddelkov. Ustanovili bi 134 SA čet v krajih tedanjih vermanšaftovih enot, 5 SS čet v Radovljici, Kranju, Kamniku, Škofji Loki in na Jesenicah, 12 NSKK čet (Radovljica, Jesenice, Bled, Tržič, Kranj sever, Kranj jug, Škofja Loka, Šentvid, Kamnik mesto, Kamnik podeželje, Domžale in Litija) in 2 NSFK četi na Jesenicah in v Kranju.²⁷⁴

Vsaka četa oz. »Sturm«, ki bi do nadaljnjega ostala sestavni del vermanšafta, bi štela 150 mož. Za izpeljavo teh ukrepov je vodja vermanšafta poklical vodjo 90. NSKK-Motorstandarte Oberstaffelführerja Rossa, vodjo 90. SS-Standarte glavnega jurišno-četnega vodjo (stotnika) SS Blaha in vodjo 113. NSFK Standarte glavnega jurišno-četnega vodjo (stotnika) Rudla. O teh predlogih so se morali dogovoriti še z okrožnim in krajevnim vodjem. Na zahtevo gauleiterja so vse moše, predvidene za »Selbstschutz«, preverili pri NSDAP, SD in gestapu, posebej so preverjali Gorenjce, ki so bili v teh enotah t. i. pomožna pomoč.²⁷⁵

Glede na razmere in povečanje partizanske dejavnosti sta se divizijski vodja SA Walther Nibbe in gauleiter dogovorila, da je vodja SA-Gruppe vermanom poleti 1942 zaradi »povečanega števila nalog v kmetijstvu in za zaščito prehranske situacije« odredil dopust, in sicer do 15. septembra. Podaljšal ga je do 10. oktobra 1942, ko je bil vermanšaft ukinjen.²⁷⁶

Ko je gauleiter dr. Friedrich Rainer Gorenjcem 27. septembra 1942 s proklamacijo v Kranju podelil državljanstvo, je tudi objavil, da se bodo z 10. oktobrom ustanovili oddelki nacistične stranke. Povedal je, da je bilo delovanje vermanšafta zaradi raz-

273 ARS, AS 1604, šk. 998, Statistika mož, 19. 6. 1942.

274 ARS, AS 1689, šk. 399/II, Izvajanje odredbe št. 14, Celovec, 1. 6. 1942.

275 Prav tam, Dopis okrožnega vodje Lea Pilza, 8. 6. 1942.

276 Ferenc, Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem, str. 146.

mer (na Gorenjskem se je partizansko gibanje okrepilo in je potekala nemška protipartizanska operacija Encijan) začasno ustavljeno, medtem pa so bili imenovani vodje strankinih oddelkov SA, SS, NSKK in NSFK in stranka je bila pripravljena za ustanovitev oddelkov. Ko je ustanovil strankine oddelke, je gauleiter razpustil gorenjski vermanshaft in zahteval, da moštvo prestopi v oddelke NSDAP.²⁷⁷

Kot je napovedal gauleiter, je z veljavnostjo 10. oktobra 1942 v dogovoru s polkovnim vodjo (polkovnikom) SA Kuscherjem, NSKK polkovnim vodjem (polkovnikom) Kloetzerjem, SS višjim jurišno-bataljonskim vodjem (podpolkovnikom) Kleistom, NSFK glavnim jurišno-četnim vodjem (stotnikom) Rudlom in vsemi tremi okrožnimi vodji na Gorenjskem ukazal vzpostavitev oddelkov NSDAP v okrožjih Radovljica, Kranj in Kamnik, in sicer v vsakem okrožju 16 SA čet, v vsakem 35 mož, 11 SS čet, v vsaki 125 mož (in sicer v Radovljici, Kranju, Škofji Loki, Trziču, Šentvidu, Domžalah, Litiji, Dobu, na Bledu in Jesenicah); 12 NSKK čet, od tega v vsaki 35 mož (v Radovljici, na Jesenicah, na Bledu, v Trziču, Kranju mesto, Kranju podeželje, Škofji Loki, Šentvidu, Kamniku mesto, Kamniku podeželje, Domžalah, Litiji), ter 2 NSFK četi s po 120 možmi na Jesenicah in v Kranju. V enotah so bili lahko le nemški državljani in državljani z nemškim državljanstvom na preklic, sprejem pa je bil možen le s privolitvijo okrožnega vodje.²⁷⁸

Nekdanje vermane so v seznamih oddelkov NSDAP še vedno navajali kot vermane, dokler niso dobili potrdila o državljanstvu, nato pa so lahko vstopili v enote SA. Čas, ki so ga preživeli kot vermani, je bil lahko vštet v predpisani čas za pripravnika («SA-Anwärter»), ki je trajal 6 mesecev, vsekakor pa Gorenjci pred pridobitvijo državljanstva niso mogli biti SA-Anwärter ali SA-Mann.²⁷⁹

Na sestanku pokrajinskega vodstva NSDAP 1. decembra

277 *Karawanken Bote*, št. 81, 14. 10. 1942, str. 1, Od 10. oktobra strankine formacije v Oberkrainu.

278 ARS, AS 1623, šk. 2, Gruppenbefehl Nr. 16, dopis Der Führer der G.J. brigade 97 na SA Standarte Oberkrain, 24. december 1942.

279 ARS, AS 1689, šk. 357, Gruppenbefehl Nr. 11/1942.

1942 so se sestali vodja urada dr. Karl Pachneck,²⁸⁰ okrožni vodje NSDAP dr. Walther Hochsteiner, Wilhelm Pilz in Leo Kuss, SAStandartenführer, polkovni vodja (polkovnik) Franz Kuscher (ta je bil hkrati tudi vodja GJ-Brigade 97),²⁸¹ vodja NSKK-Standarte M 90 SA Standartenführer oz. polkovni vodja (polkovnik) Klötzer iz Celovca, vodja SS-Standarte 90 Obersturmbannführer (višji jurišno-bataljonski vodja, podpolkovnik) Kleist iz Celovca in vodja NSFK Standarte 113 Hauptsturmführer oz. glavni jurišno-četni vodja (stotnik) Rudl iz Celovca ter se dogovorili o ustanovitvi oddelkov formacij NSDAP na Gorenjskem, o samozaščiti na Gorenjskem in vzpostavitvi deželne straže – »Landwacht«, propagandi in tečajih nemščine. V NSDAP so se lahko prijavili nemški državljani, dokončni člani KVB z zeleno in začasni člani KVB z belo izkaznico. Predlagali so ustanovitev 48 čet SA na Gorenjskem, in sicer 14 v okrožju Radovljica, 20 v okrožju Kranj in 14 v okrožju Kamnik s po 150 možmi v vsaki enoti, ter 10 čet SS (po naročilu državnega vodje SS Heinricha Himmlerja) po 250 mož na Jesenicah, v Radovljici, na Bledu, v Trziču, Kranju, Škofji Loki, Kamniku, Domžalah, Dobu in Litiji. Na gauleiterjevo željo naj bi en bataljon (800 do 1000 mož) priključili Waffen-SS. Govorili so tudi o vzpostavitvi oddelkov NSKK in NSFK. NSKK naj bi imel 12 čet s po 35 možmi, ki bi se ujemale s četami SS. NSFK bi imel dve četi s po 120 možmi, in sicer v Kranju in na Jesenicah. Dotedanja samozaščita »Selbstschutz« je bila 1. decembra razpuščena, člani SA, NSKK, NSFK pa izvzeti. Novi »Selbstschutz« naj bi vzpostavile enote SS, ki bi može oblekle in oborožile. T. i. »Landwacht« oz. deželne straže so bile vzpostavljene skoraj v vseh občinah in so bile pod vodstvom krajevnega orožništva. V njih so bili zastopani člani različnih oddelkov.²⁸² V kranjskem okrožju je bilo 7. decembra

280 Karl Pachneck je bil okrožni vodja v Celovcu in je začasno vodil gau, ko je marca leta 1940 Franz Kutschera služil v 139. GJregimentu. Nato je bil vodja pisarne. Jerome, Identification of Party leaders, <http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=182491>, 2. 6. 2016.

281 Sturmbannführer Franz Kuscher je 9. 11. 1942 postal Standartenführer. MNZS, Zbirka tiskanega gradiva druge svetovne vojne, Führerbefehl Nr. 80, Munchen, 9. 11. 1942, str. 17.

282 ARS, AS 1623, šk. 2, Pogovor pri vodji gaus, 2. 12. 1942.

1942 1.891 članov deželne straže, v radovljiškem pa 1.985. Orožniki so skupine, ki so postale zelo močne, začeli razpuščati in jih opustili aprila 1943. Ostale pa so skupine v mestih. V Kranju so ustanovili mestno stražo 9. novembra 1942.²⁸³ 24. decembra 1942 so iz urada vodje GJ Brigade 97 v Celovcu sporočili, da bodo z odobritvijo gauleiterja ter divizijskega vodje SS in generalporočnika policije Erwina Rösenerja vsi moški, ki so bili člani SA, NSKK ali NSFK, odpuščeni iz samozaščite, ostali naj bi le neporočeni možje. Tako bi »Selbstschutz« postal osnova za vzpostavitev SS na Gorenjskem. Člani SA, NSKK in NSFK so se lahko prijavi v deželne straže. Za izvedbo je bil pooblaščen vodja 90. SS-Standarte višji jurišno-bataljonski vodja SS Kleist.²⁸⁴

Gorenjski vermani so nosili t. i. gorske obleke, ki so bile predpisane za SA. Imeli so jih le vodje in podvodje. Vodja vermanšafta brigadni vodja SA Erich Beck je že junija 1941 sporočil, da morata vodja in podvodja med službo nositi uniformo. Predvidel je, da bodo naslednji dobili uniforme vozniki.²⁸⁵ Spomladi 1942 so delili uniforme le preverjenim posameznikom. »Standarten« so zato naročale še dodatne uniforme. Februarja 1942 so za škofjeloško »Standarte« potrebovali 770 uniform za podvodje,²⁸⁶ v Kamniku pa so zaprosili za 1410 uniform za podvodje. Aprila so »Wehrmannschaftsstandarten« dobile po 1000 kompletnih uniform. Oblekli naj bi preverjene in zanesljive Sturm-Schar- in Truppenführerje, glasbene vode in zaključene čete v pomembnejših krajih, uniforme pa bi prevzeli na Bledu.²⁸⁷ Maja 1942 so iz čet v Radovljici sporočili, da imajo 76 uniformiranih vermanov, v četi v Kropi 19 in prav toliko v četi v Hrušici.²⁸⁸ Vodja vermanšafta v KVB je opozarjal, »da je pri uniformiranju vermanov treba paziti, da bodo imeli uniformo vodje in

283 Križnar, *Kranjsko okrožje*, str. 221, 234–235; ARS, AS 1614, šk. 1.

284 ARS, AS 1623, šk. 2, Samozaščita na Gorenjskem, 24. 12. 1942.

285 ARS, AS 1689, šk. 359/II, Posebna navodila, 15. 7. 1941.

286 ARS, AS 1689, šk. 364/I, Dopis Wehrmannschaftsstandarte Laak, 13. 2. 1942.

287 ARS, AS 1689, šk. 364/I, Vermanšaft uniforme, 1. 4. 1942.

288 ARS, AS 1689, šk. 392, Potrdilo o prevzemu, 15. 5. 1942.

podvodje in posebne glasbene enote, ker bodo ti možje nekega dne pri SA. Uniforme naj dajo le možem, ki se bodo odločili, da se priključijo oddelkom NSDAP«. Opozoril je, naj počakajo s spraševanjem mož, h kateremu oddelku želijo. V štabih enot »Standarten« je bil predviden zvezni vodja za posamezne oddelke.²⁸⁹

Gorsko uniformo so sestavljali t. i. gorska bluza in gorske hlače, ki so lahko bile tudi jahalne ali dolge. Vermani so nosili tudi »Bergmütze« oz. gorsko kapo. Kapa je imela nacionalni simbol – orla v srebrnosivi barvi; višji čini so imeli gumbe v srebrnosivi barvi, nižji pa v rjavi. Kapa je imela ob levi strani planiko, prišito na »Spiegel« oz. barvni trak v barvi skupine »SA-Gruppe Südmark«, ki je bila roza. Na bluzi so nosili ovratne oznake, epolette in na spodnjem delu levega rokava službene položajne oznake. Posebej so bila izdana navodila za izdelavo gorskih bluz pri GJ-enotah SA. Določeno je bilo sukno za uniforme SA, bluzo so zapenjali s petimi matiranimi kovinskimi gumbi. Kroj je bil enak kroju oficirske bluze kopenske vojske, s prsnimi žepi in spodnjimi stranskimi žepi. Bluza je imela tudi notranje žepe. »Erkennungsmarke«, kovinsko identifikacijsko ploščico, so nosili v levem prsnem žepu.²⁹⁰ Ker je bilo napredovanje vodij in podvodij vermanšafta možno šele po izpolnitvi določenih pogojev, tj. pridobitvi vojaškega znaka SA, »L-Scheina« ali t. i. »Prüfscheina«,²⁹¹ so bile za označevanje vodij in podvodij uvedene službene položajne oznake na spodnjem delu levega rokava. Za označevanje so uporabljali 12 mm dolge in 4 mm široke obrobe oz. črte v sivosrebrni barvi kot pri narokavnih znakih za starejše službene moške SA. Nosili so jih na spodnjem delu levega rokava, vzporedno z robom rokava, tako da so bile 10 cm oddaljene od roba. Črta je bila vidna tako pri stoječem člo-

289 ARS, AS 1689, šk. 400/III, Dopis Vodje vermanšafta, 10. 4. 1942.

290 ARS, AS 1689, šk. 364/3, *Gruppenbefehl* Nr. 23/1942, 17. 6. 1942.

291 L-Schein ali Leistungsschein je bilo potrdilo o dosežkih za pridobitev vojaškega znaka SA. P-Schein ali Prüfungsschein pa je bilo potrdilo o udeležbi na posameznih vajah oz. preskusih za pridobitev vojaškega znaka. ARS, SA 1623, šk.1, Sprememba določil za pridobitev SA vojaškega znaka, 9. 6. 1942.

veku kakor v gibanju, od spredaj in tudi z leve. Druga črta je bila pritrjena na prvo z razmikom 1 cm. Vodja bataljona, dodeljeni vodja pri vodji vermanšafta in pri »Wehrmannschaftsstandarte« so imeli dve široki črti, vodja čete, adjutanti pri vodjih »Wehrmannschaftsstandarte« in »Sturmbann« eno široko in eno ozko črto. Vodja t. i. »Truppe« in vodja za notranje delo (»Innendienstführer«) sta nosila eno široko črto, vodja t. i. »Schar« pa eno ozko črto. Oznake so imeli tudi zdravniki, zobozdravniki, lekarnarji in računovodje ter vozniki.²⁹² Predvideno je bilo, da bodo položajni znaki prišiti na rjavo podlago, vendar blaga niso dobili, zato je vodja GJ-Brigade 97 Erich Beck ukazal, naj oznake prišijejo neposredno na službeno obleko. Oznake so naročali pri firmi Schuscha v Celovcu.²⁹³

Že z odredbo iz decembra 1939 je bilo določeno, da se na levem zgornjem delu rokava na službeni obleki SA-vermanšafta nosi narokavni trak s kljukastim križem. Vse različice z vtkanim vojaškim znakom SA na službeni obleki so bile prepovedane, nosili pa so jih lahko vermani, ki so službo opravljali v civilnih oblačilih.²⁹⁴ Da bi uniforme vermanov jasno ločili od podobnih uniform, ki so jih nosili drugi, je vodja SA-Gruppe Südmark aprila 1942 ukazal, naj vermani na območju Gorenjske nosijo »Wehrmannschaftsarmbinde« oz. t. i. vermanšaftove narokavne trakove, ki naj bi jih dostavila uprava skupine.²⁹⁵ Uniformirani vermani so morali od aprila 1942 nositi t. i. »Hakenkreuzarmbinde« – narokavne trakove s kljukastim križem –, vsi neuniformirani vermani pa so nosili »Wehrmannschaftsarmbinde mit Wehrabzeichen« – narokavni trak z vojaškim znakom. Potrebo po narokavnih trakovih so vodje vsake »Standarte« sporočali upravnemu vodji na štab na Bledu.²⁹⁶ Aprila 1942 je vodja

292 ARS, AS 1689, šk. 364/I/3, *Verteiler V*, 28. 1. 1942.

293 ARS, AS 1689, šk. 364/I, *Položajne oznake*, 6. 5. 1942.

294 ARS, AS 1689, šk. 357, *Gruppenbefehl Nr. 15/42*, 22. 4. 1942.

295 ARS, AS 1689, šk. 364/I, *Narokavni trakovi za vermane*, 9. 4. 1942.

296 ARS, AS 1689, šk. 402, *SA der NSDAP, Der fuhrer der G J. Brigade 97*, 23. 4. 1942. Po pričevanjih so gorenjski vermani, ki so jeseni 1941 odšli na tečaje v Rogaško Slatino, dobili narokavne trakove Štajerske domovinske zveze. To je nekako razumljivo, saj je predpis o nošnji narokavnih znakov za gorenjske enote izšel šele spomladi 1942. Podobne

»Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Kamniku naročil 3000 narokavnih trakov s kljukastim križem in 5000 narokavnih trakov za vermanšaft.²⁹⁷ Koliko so vermani res uporabljali te trakove, ni znano, saj za zdaj ni dokumentiranih fotografij ali dodatnih dokumentov, ki bi potrjevali, da so vermani v civilu dejansko nosili ta narokavni trak.

Že junija 1942 pa je vodja vermanšafta v KVB poslal sporočilo, naj, razen v krajih Radovljica, Bled, Kranj, Kamnik in Škofja Loka, vermani v drugih enotah vrnejo uniforme in jih oddajo v »Wehrmannschaftsstandarte«. Ponekod so bile uniforme shranjene na orožniških postajah, a so jih morali vrniti na »Standarte«. Novih uniform niso več dobivali. Zaradi dejavnosti partizanskih enot so se v vermanšaftu dogovarjali o ukinitvi nekaterih »Sturm«, ravno tako so imeli vodje »Standarte« pravico, da so po takojšnjem obvestilu »Wehrmannschaftsbrigade Oberkrain« sami določili, v katerih četah se je zaradi partizanske dejavnosti opustilo službo. Še naprej pa so potekali tečaji oz. izobraževanja za vodje in podvodje. »Wehrmannschaftsstandarten« so dobile tudi pravico, da zaradi partizanskih dejavnosti opustijo večerno službo.²⁹⁸ 20. junija 1942 je vodja »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Kranju sporočil vodji »Wehrmannschaftsbrigade Oberkrain«, da so uniforme že shranili v prostorih »Standarte«. Iz »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Radovljici so uniforme z vlakom poslali na železniško postajo Maria Saal in na GJ-Standarte 8 v Celovec. Poveljnik redarstvene policije Alpenland je sporočil, da se od 18. julija 1942 umakne vse vermanšaftove uniforme, razen 15 izjem: to so bili poveljniki v brigadi in v treh bataljonih, upravni vodja in vozniki. Tem je polkovni vodja SA Winkler podelil dovoljenje, da so nosili vermanšaftove uniforme

narokavne trakove SA, in sicer s t. i. športnim znakom SA – svastiko, obdano z vencem in z mečem v ospredju, ki je bil pozneje preimenovan v vojaški znak SA, so nosili člani SA in drugih enot NSDAP, ki so tekmovali za športno značko SA. Omenja se tudi žig na narokavnem traku. Davis, *Badges and insignia of the Third Reich 1933–1945*.

297 ARS, AS 1689, šk. 400/I, Ukaz Brigade 97 upravi Brigade, 27. 4. 1942.

298 ARS, AS 1689, šk. 403/III/7, Vodja Wehrmannschafta v KVB sporočilu vodji Wehrmannschaftsstandarte, Brigadefehl Nr. 1/42 o vračilu vseh uniform vermanov, 12. 6. 1942.

z narokavnim trakom s kljukastim križem in žigom pristojnega polka oz. »Standarte«, ki so ga nosili na zgornjem delu leve rame. Člani »Selbstschutz« oz. »Ortsschutz« mest Kranj, Radovljica in Kamnik pa so imeli na narokavnem traku poleg kljukastega križa žig deželnega svetnika.²⁹⁹

Glavna naloga SA GJ-Brigade 97 v letu 1942 je bila še vedno usposabljanje vermanov in tudi usposabljanje za pridobitev vojaškega znaka, ki naj bi ga imeli vsi pripadniki SA. Vodje in podvodje so izobraževali vodje polkov na tečajih ob koncu tedna. Na vojaških dnevih skupnosti (t. i. »Wehrgemeinschaftstage«) so usposabljali vse vojaško sposobne moške, ki niso bili v oddelkih (športna društva, gasilci ...). Hkrati so skrbeli za »svetovnonazorsko« usposabljanje vermanov na podlagi izobraževalnih dopisov GJ-Brigade 97, ki so jih iz brigade pošiljali vsakih osem tednov. Potekalo je tudi usposabljanje dodeljenih vodij vermanšafta in opravljanje izpitov za vojaški znak SA za tiste dodeljene vodje, ki se niso mogli udeležiti usposabljanja v Rogaški Slatini. Izvajanje t. i. »Stunde der SA« je potekalo vsake štiri tedne v krajih, kjer so imeli glasbeni vod.³⁰⁰

V SA so skrbeli tudi za pripravo kadrov. Aprila 1942 so z ukazom vodje vermanšafta imenovali može, ki so imeli naziv »dodeljeni vodje« pri »Wehrmannschaftsstandarte«, za vodje posameznih čet, da bi dobili tudi praktične izkušnje in jih pripravili na pridobitev t. i. L-Scheina. Ti so skupaj z vodji vermanšafta pripravili različne »svetovnonazorske«, izobraževalne ali politične teme za svoje čete. Tako naj bi v šestih do sedmih mesecih dobili usposobljene vodje.³⁰¹

Tečaji za vodje in namestnike vodij oziroma podvodje v Rogaški Slatini so potekali že leta 1941, do konca leta 1942 se jih je zvrstilo že 15. V povprečju je bilo prisotnih 150 tečajnikov – 100 vermanov iz SHB in 50 vermanov iz KVB. Poleg tečajev za usposabljanje, t. i. »Ausbildunglehrgang«, so bili organizirani

299 ARS, AS 1689, šk. 364/I, Nosilci vermanšaft uniform, dopis redarstvene policije *Alpenland*, Bled, 18. 7. 1942.

300 ARS, AS 1689, šk. 364/I, Dopis GJ brigade 97, 23. 4. 1942.

301 ARS, AS 1689, šk. 357. Nastavitev dodeljenih vodij, 30. 3. 1942.

tudi posebni tečaji, tako je npr. od 15. oktobra do 15. novembra 1942 potekal tečaj, ki je bil priprava za pridobitev L-Scheina. Udeležili so se ga posamezni vodje in dodeljeni vodje. Hkrati so potekali tudi tečaji za glasbeni vod, ki so bili namenjeni bobnarjem in hornistom. Vsaka »Wehrmannschaftsstandarte« je morala poslati po enega usposobljenega iz glasbenega voda.³⁰²

Posebej pa so usposabljali vodje in podvodje čet na tečajih ob koncu tedna, ki jih je organiziral posamezni vodja »Wehrmannschaftsstandarte«. Poleg tega so bila predvidena še usposabljanja za podvodje čet, ki so jih organizirali vodje bataljonov. Usposabljanje mož v četah v okviru nedeljske in večerne službe so organizirali vodje posamezne čete, obsegalo je: osnovno usposabljanje in vaje, telesne vaje brez pripomočkov, moštvene in vojaške igre, učenje pesmi, svetovnonazorska predavanja v nemškem in slovenskem jeziku, pogovor o posameznih vprašanjih, ure nemščine, učenje nemških pozdravov in korakanja. Obseg izobraževanja se je po potrebi razširil in je lahko služil za pripravo za pridobitev SA-znaka.³⁰³

SA je ob koncu tedna v Radovljici organiziral tečaje za vodje in podvodje. Tudi v Mengšu je 31. maja 1942 potekal vikend tečaj za podvodje bataljonov. Pričel se je s predavanjem o vojaških znakih SA, sledila je gimnastika, nato tekmovanja za skupino I za vojaški znak SA, vaje v korakanju, petje pesmi (»Es zittern die morschen knochen«, »Die blaue Dragoner«, »Deutschlandlied«, »Horst Wessel Lied«), sledila so navodila o kaznovanju, predpisih in pravilih. Nato so organizirali propagandni pohod skozi Mengeš. Glavni nameni usposabljanja vermanov so bili »vzgoja v vojaško disciplino, pripravljenost, vzoren nastop, vzgoja v tovarištvu in narodni skupnosti, vzgoja soborcev za izpeljavo zastavljenih nalog in uporabne sodelavce na Gorenjskem«.³⁰⁴

302 ARS, AS 1689, šk. 364, Tečaji na šoli za vodje v drugi polovici 1942, 1. 6. 1942.

303 ARS, AS 1689, šk. 369/II, 3b, Poročilo Wehrmannschaftsstandarte Krainburg, 1. 5. 1942.

304 Prav tam.

Vsi vodje čet in vodje »Truppe« so se morali od 1. do 30. septembra 1942 udeležiti tečajev v Rogaški Slatini, 1. oktobra pa je za vodje čet potekal ponavljalni tečaj za pridobitev vojaškega znaka SA, in sicer za skupini II in III, za skupino I pa so že opravljali izpite pri »Wehrmannschaftsstandarte«.³⁰⁵

Z razpustitvijo vermanšafta se je izobraževanje in urjenje nadaljevalo tudi v novovzpostavljenih enotah SA. Naloge SA enot so ostale podobne tistim v vermanšaftu. Ni pa ohranjenih dokumentov, ki bi nakazovali, da bi se Gorenjci tudi v letu 1943 usposabljali v šoli v Rogaški Slatini. Marca 1943 je služenje za SA potekalo vsako prvo nedeljo v mesecu kot poldnevna služba, med tednom pa dva večera, eden za SA službo in eden za učenje nemščine. Izobraževanje za podvodje pa je bilo vsako tretjo nedeljo v mesecu po »pol dneva v trajanju 4 ure«.³⁰⁶ Od 17. do 22. maja 1943 je po odredbi GJ-Brigade 97 na Jesenicah potekal izredni tečaj za podvodje SA, na katerem so morali sodelovati vsi vodje čet, »Truppe« in »Schar«. Pred tem je bil podoben izredni tečaj že od 26. aprila do 1. maja 1943.³⁰⁷

Gorenjske pripadnike SA so poleti 1943 pošiljali na tečaje v Celovec. Gauleiter dr. Friedrich Rainer je obiskal t. i. »Flieger- gemeinschaftlager Welzenegg« pri Celovcu, kjer sta junija potekala 4. in 5. tečaj za vodje in pomočnike vodij SA-Standarte Oberkrain.³⁰⁸

Z razpustitvijo vermanšafta in ustanovitvijo oddelkov NS-DAP naj bi vermani prehajali v enote SA, kar pa se je dogajalo zelo počasi. Moštva SA so s težavo sestavljali in vodje SA so nagovarjali nekdanje člane vermanšafta, da bi se jim pridružili. Vodja Standarte Oberkrain je pisal nekdanjemu vodji čete v vermanšaftu, naj ustanovi enoto SA, in izrazil upanje, da se mu bo le posrečilo zbrati 15 do 20 mož za SA. To je utemeljeval z izkušnjami: »Bili ste tudi v Rogaški Slatini in veste, tako da

305 ARS, AS 1689, šk. 364/I, Tečaji za vodje v Rogaški Slatini, 20. 1. 1942.

306 ARS, AS 1623, šk. 1, Verteiler V, SA Standarte Kranj, 23. 3. 1943.

307 Prav tam, Verteiler V, Posebni izredni tečaj za vodje in podvodje, 3. 5. 1943.

308 *Karawanken Bote*, 23. 7. 1943, str. 5, Vzgledno vedenje gorenjskih SA Männer.

možem lahko razložite namen«. ³⁰⁹ V začetku leta 1943 je prišlo tudi do vpoklica nekdanjih vermanov, ki so bili rojeni v letih 1916–1926, v nemško vojsko. Tako je SA-Standarte Oberkrain po popisu februarja 1943 štela 1165 mož (na seznamu so posebej navajali vpoklicane v nemško vojsko – orožništvo – RAD, odpeljane, umrle, umorjene), in sicer: Kranj 116, Stražišče 68, Cerklje 24, Šenčur 10, Škofja Loka 53, Šentvid 107, Šmartno 38, MZ (glasbeni vod) Kranj 28 in MZ Škofja Loka 25, Radovljica 21, Jesenice 33, Javorje 80, Tržič 53, Podnart 17, Bled 20, Kranjska Gora 53, MZ (Musikzug) Jesenice 45 (dva vpoklicana k RAD iz Tržiča). Tako so bili štirje iz Šentvida in dva iz Tržiča vpoklicani k RAD, k »Wehrmacht« pa 2 iz Tržiča, 3 iz Kranjske Gore, 4 iz Škofje Loke. ³¹⁰ Čete so bile še v Kamniku, kjer je bilo 12 mož, v Komendi 26, Mengšu 30, Domžalah 55, Litiji 57, Radomljah 21, Dobu 5, Črnučah 7, Dolu 5, Lazah 0, MZ Domžale 27. V seznamih iz aprila 1943 je od 1123 mož že 42 vpoklicanih. ³¹¹ V Sturmu Kranj je bilo skupaj 95 mož. ³¹² Člani KVB, ki so bili vpoklicani v nemško vojsko, niso plačevali članarine. Vodja bloka je moral člana še naprej voditi v seznamih, vendar je v seznam članov dodal zapis »W« (Wehrmacht). ³¹³

Priloga k poročilu o številčnem stanju moštva SA je vsebovala tudi seznam odlikovanj, ki so jih imeli člani. Po večini so imeli odlikovanja iz prve svetovne vojne, in sicer so junija 1943 imeli trije možje »EK des Weltkrieges 1914–18« (železni križec), ³¹⁴ pet jih je imelo t. i. »Kärtner Kreuz«, dva »Kriegsverdienstkreuz mit Schwertern« (vojnozaslužni križec z meči), dva srebrni V. križ s krono, osem KTK, dva »Deutsches Frontkämpfer Kreuz«, ³¹⁵ devet bronasto medaljo TPFKT, pet malo srebrno

309 ARS, AS 1623, šk. 3, Dopis SA Standarte Oberkrain, 27. 11. 1942.

310 ARS, AS 1623, šk. 3, SA Standarte Oberkrain, februar 1943.

311 Prav tam, SA Standarte Oberkrain, april 1943.

312 ARS, AS 1623, šk. 2, Liste des Sturmes Krainburg.

313 ARS, AS 1604, šk. 997, KVB Finanzverwaltung, Okrožnica 6/42, Bled, 14. 3. 1942.

314 V prvi svetovni vojni so podeljevali železni križec 1. in 2. stopnje za hrabrost. Ehrenzeichen-Orden, <http://www.ehrenzeichen-orden.de/c/erster-weltkrieg/deutsches-her, 1. 6. 2016>.

315 DFK je bil častni križec, ki ga je vzpostavil nemški predsednik von Hindenburg leta 1934, in sicer v spomin na prvo svetovno vojno. Deutsches Frontkämpfer Kreuz, <http://>

medaljo TPFK, eden medaljo »Kriegsverdienst«, štirje ranjeniški znak,³¹⁶ eden »Bayrisches Ehrenkreuz«, dva veliko srebrno medaljo TFK, dva vojaško zaslužno medaljo »Signum Laudis mit Schwertern«.³¹⁷ Medalje in odlikovanja so imeli starejši možje SA, ki so se borili še v prvi svetovni vojni. Med možmi SA je bilo kar nekaj starejših Gorenjcev, nekaj odlikovanj so zagotovo imeli vodje SA enot, ki so bili prestavljeni od drugod. Deutsches Frontkämpfer Kreuz je, glede na izvor odlikovanja, najbrž dobil nekdo, ki je v tridesetih letih živel v Nemčiji.

Novembra 1943 sta se t. i. štabni vodja SA in državni vodja SS Heinrich Himmler dogovorila, da bodo v Waffen-SS ustanovili enoto SA. Vodje čet in krajevnih skupin so morali začeti propagando za vstop in pozivali letnike, rojene med 1900 in 1912. Vsaka četa bi morala prispevati vsaj enega prostovoljca.³¹⁸

»SA-Standarte« oz. vodja čete SA je pripravljal tudi sezname vpoklicanih »SA-Anwärter« – pripravnikov, in sicer z natančnimi podatki, kdaj je bil kdo vpoklican, v katere enote, pošto številko enote, čin. Med pripombami je velikokrat sledil pripis, da je vpoklicani padel.³¹⁹ Vodje čet so na »SA-Standarte Oberkrain« sporočali število vpoklicanih in pripravljali njihove kartoteke.³²⁰

23. januarja 1945 je »SA-Standarte Oberkrain« za zapolnitev 18. SS-Panzer-Grenadier-Division Horst Wessel iskala može, rojene 1906 in mlajše.³²¹

1. decembra 1944 je bil ustanovljen t. i. »Deutscher Volkssturm«. Enote so bile vzpostavljene tudi na Gorenjskem. To je bil zadnji poskus, da bi mobilizirali vse preostale človeške moči. Vključeni so bili vsi moški od 16. do 60. leta starosti. Njihova

www.ehrenzeichen-orden.de/nationalsozialismus/ehrenkreuz-des-1-weltkrieges-frontkampferkreuz.html, 1. 6. 2016.

316 Verwundeteabzeichen, <http://www.ehrenzeichen-orden.de/deutsche-staaten/verwundetenabzeichen-fur-die-armee-und-kolonialtruppen-1918-in-gold.html>, 1. 6. 2016.

317 Signum Laudis, http://www.dhm.de/datenbank/dhm.php?seite=5&fld_0=MO000425, 1. 6. 2016.

318 ARS, AS 1623, šk. 1, SA der NSDAP, SA Standarte Oberkrain, *Verteiler V*, 29. 11. 1943.

319 ARS, AS 1623, šk. 3, SA der NSDAP SA Standarte Oberkrain.

320 Prav tam, kartoteka Sturm Jesenice, november 1943.

321 Prav tam, Dopsis SA Standarte Oberkrain, 23. 1. 1945.

Izkaznica člana Deutscher Volkssturm
(ARS, AS 1623, škl. 10)

naloga je bila podpora aktivnim oboroženim silam in obramba nemške zemlje do poslednjega moža.

Rekrutirani so bili pod nadzorom stranke, ki je tudi pri-skrbela častnike. Usposabljanje za orožje je potekalo pod nad-zorom SA, preostalo usposabljanje pa pod NSKK. Najvišji poveljnik je bil državni vodja SS Heinrich Himmler. Služba v Volkssturmu je bila vojaška služba. Poudarjeno je bilo, da ima vojak Volkssturma enake dolžnosti in pravice kot vojak nemške vojske. Vpoklicani so dobili oskrbo kot pri vermahtu, ravno tako tudi vojaško plačo. Člani družine so bili tudi upravičeni do dru-žinske podpore.³²²

322 ARS, AS 1623, šk. 10, Uredba o položaju članov Nemškega Volkssturmu, 1. 12. 1944.

Če povzamemo, po začetnem dolgotrajnem organiziranju in oblikovanju enot vermanšafta so se v letu 1942 enote pričele krepiti. Če bi se trend prvih mesecev leta 1941 nadaljeval, bi lahko število mož do jeseni naraslo čez 30.000. Glede na v dejanski evidenci obveznikov navedeno precej nizko število mož leta 1942 (navkljub odredbi, da možem, ki se ne vključujejo v enote vermanšafta, grozijo izključitev iz KVB in s tem povezane težave na vseh področjih) lahko sklepamo, da hujših sankcij za neudeležbo pri služenju v vermanšaftu ni bilo. Ravno tako ni ohranjenega dokumenta, ki bi dokazoval, da bi bil kdo sankcioniran zaradi neudeležbe. Prostovoljnemu služenju v prid govori tudi navajanje vodje SA-Gruppe Südmark, da je udeležba prostovoljna. Višji jurišno-bataljonski vodja (podpolkovnik) SA-Hans Snyckers,³²³ je leta 1939 na univerzi v Heilderbergu zagovarjal disertacijo o SA vermanšaftu, ki je že leta 1940 izšla v tiskani obliki pri NSDAP založbi v Münchnu. Obvezno službo v SA-vermanšaftu je zagovarjal, razlago pa je izpeljal iz obveze SA-službe za urjenje vermanšafta. Dolžnost povezuje z obvezo služenja v RAD in vojaško obvezo. Potrdil je, da je bil prostovoljen samo vstop in izstop iz SA, ni pa bila prostovoljna izpolnitev službenih obvez SA. Pomembna je razlaga, da ima služba v SA enak pravni položaj kot služba v SA-vermanšaftu. Vermane bi bilo potrebno glede udeležbe na služenju »strožje držati«. Ugotavljal je, da se bo stanje izboljšalo, ko se bo položaj vermanov približal položaju vpoklicanih v vojaško službo.³²⁴ Sklepamo, da je s tem mislil, da se bodo zadeve spremenile, ko bo služba za vermanšaft obvezna. Sam ukaz o vzpostavitvi SA-vermanšafta, ki ga je izdal Adolf Hitler, ne govori o dolžnosti ali prostovoljnosti vermanšafta.

Tudi v obdobju od začetka leta 1942 do razformiranja septembra 1942 so vermanšaftove enote na Gorenjskem še vedno ostale polvojaške enote. Sodelovale so predvsem v dejavnostih krajevnih skupin KVB in pri obeležitvi novih praznikov. Iz pri-

323 Snyckers, SA.-*Wehrmannschaften*, str. 97–98.

324 Snyckers, SA.-*Wehrmannschaften*, str. 98–99.

prav vojaških evidenc, ki so jih naročili vojaški prijavni uradi na začetku leta 1942, pa sklepamo, da so bili že, vsaj neuradno, vključeni v t. i. nadomestno oz. rezervno sestavo nemške vojske (v XVIII. Wehrkreis), kot jo je opredeljeval vojaški zakon iz leta 1935. Neuradno zato, ker Gorenjci še niso imeli nemškega državljanstva in niso mogli služiti v nemški vojski. Sklepamo, da so bili zdravstveni pregledi spomladi 1942 povezani z razporejanjem vermanov v druge aktivnejše enote, ki so uporabljale tudi orožje, npr. krajevna straža, TN, »Selbstschutz«. Hkratna razpustitev vermanšafta, podelitev državljanstva in ustanavljanje oddelkov NSDAP pa so pomenili aktivno vzpostavljanje nadomestne rezervne vojske oz. njenih enot in vpoklic v vojsko.

Gorenjski vermani niso aktivno sodelovali z orožjem, aktivni pa so bili, ko so bili priključeni drugim enotam, npr. pomožnim policistom, samozaščiti, deželni in krajevni straži in orožniškimi postojankam. Nekaj jih je v teh enotah tudi padlo. Vodje in podvodje vermanov so bili večkrat žrtve napadov partizanskih enot ali pa aktivistov. V letu 1942 so se v občinah po navodilih lotili urejanja pokopališč za padle. Povečini je bilo predvideno, da bodo pokopališče uredili poleg pokopališč iz prve svetovne vojne, ponekod pa je bilo predvideno, da bodo na krajevnih pokopališčih uredili prostor, kamor bodo polagali vence ob spominskih dnevih. Politični komisarji v občinah so januarja 1942 dobili obvestilo državnega namestnika v zvezi z vojaškimi grobovi na zasedenih območjih Koroške in Kranjske. Pokopališča, ki so imela tudi vojaške grobove, so bila v oskrbi občinskih uradov, ravno tako tudi krajevna pokopališča, ki so imela grobove iz prve svetovne vojne. Vhode na pokopališča in poti naj bi pri prvih uredili tako, da bi bili dovolj široki za vkorakanje ob spominskih proslavah. Ograja bi morala preprečiti vstop živine, vhod bi moral biti dostojen in bi se moral zapirati, nad vhodom bi bil napis »Heldenstätte«, kraj junakov. Uredili bi osrednji prostor, ki bi ga uporabljali za polaganje vencev kot simbolično dejanje za vse mrtve na pokopališču. Vojaške grobove bi lahko uredili tudi na posebnem delu civilnih pokopališč,

če se je tam že nahajal kakšen vojaški grob, ta del bi uredili kot »Heldenfriedhof«, pokopališče junakov. Hkrati je državni namestnik omenjal, da je v Mekinjah, Rupi pri Kranju, na Bledu in v Ukancu gradnja »Heldenfriedhofov« že potekala.³²⁵ Tudi pri teh delih so pomagali vermani.

Prehajanje vermanov v enote SA je po razpustitvi vermanšafta potekalo zelo počasi, z vpoklicem nekdanjih vermanov, rojenih v letih od 1916 do 1926, v nemško vojsko pa se enote SA niso nikoli okrepile do števila, ki ga je imel gorenjski vermanšaft.

325 ARS, AS 1689, šk. 366, Dopis državnega namestnika političnim komisarjem, Skrb za vojaške grobove na zasedenih območjih Koroške in Kranjske, Celovec, 20. 1. 1942.

MOBILIZACIJA

Na podlagi splošne vojaške obveznosti, uvedene v Zakonu o razvoju nemške vojske z dne 16. marca 1935 in vojaškem zakonu »Wehrgesetz« z dne 21. marca 1935, so bili ustanovljeni tudi uradi in organizacija za vodenje sistema vpoklica. Na podlagi lokalnih registrov prebivalstva je bila vzpostavljena evidenca mož, primernih za vojaško službo. Notranji minister Wilhelm Frick in vojaški minister Werner von Blomberg sta izdala odlok o naboru, ki je vseboval tudi določila o sodelovanju civilnih in vojaških oblasti pri pripravi evidenc. Vsako korpusno območje so razdelili na primerna rekrutna okrožja (t. i. »Wehrkreis«), ki so ustrezala vojaškim potrebam in so se ujemala z obstoječo administrativno razdelitvijo dežele. Vojaška poveljstva so nadzorovala vpoklice in odpuščanje iz vojske. Nadzorni organ je bil »Abteilung Ersatzwesen« oz. oddelek za zadeve, povezane z rezervno vojsko, iz rekrutnega urada »Wehrersatzamt« oz. vojaškega urada rezervne vojske pri OKW. Njegove ukaze so izpolnjevali poveljstva vojaških okrožij »(Wehrkreiskommando«) in inšpekcije rekrutnih področij »(Wehrersatzinspektionen, WEI«) ter nižja podpoveljstva »(Wehrbezirkskommando, WBK« oz. vojaško okrajno poveljstvo). Ti so nadzorovali vojaške prijavnice urade »(Wehrmeldeamt«) in postavljali naborne štabe. Večina rekrutnih okrožij je imela dve ali tri vojaška področja, Wehrkreis VI (Porurje in Porenje) je imel kar 4, Wehrkreis VII, XX in XXI (Češka in Moravska ter Generalna gubernija) pa so imeli samo po enega. Število poveljstev »Wehrbezirkskommando« pa je variiralo od štiri do dvanajst. Vsako rekrutno območje je nadzoroval inšpektor »(Wehrersatzinspekteur«). Poleg primernih za služenje so bili tudi drugi iz vojaške evidence razdeljeni v rezervo. V skupini »Reserve I« so bili mlajši od 35 let, ki so že opravili aktivno službo, pripadniki »Reserve II« so že opravili krajše usposabljanje in so bili mlajši od 35 let. »Ersatzreserve I«, nadomestna rezerva I, so bili sposobni mošje, mlajši od 35 let, ki še niso bili usposobljeni, v »Ersatzreserve II« so bili nesposobni in le omejeno uporabni moški pod 35 let, ki še niso bili usposobljeni, »Landwehr I«, deželna straža I, so bili moški v starosti med 35.

in 45. letom, že usposobljeni, v »Landwehr II« neusposobljeni, stari od 35 do 45 let, »Landsturm I« so predstavljali usposobljeni moške od 45 do 55 let, »Landsturm II« neusposobljeni moški od 45 do 55 let. Okrožni policijski uradi so pozivali moške, naj se javijo na policijski postaji, da jih vpišejo v evidenco. Registrirali so tekoče letnike za vpoklic, ob začetku vojne tudi starejše letnike, v letu 1944 pa še letnik 1884. Po registraciji so »Wehrbezirkskommandos« izdali ukaze za nabor, tega so izpeljali naborni štabi, ki so jih sestavljali tudi predstavniki vojaških uradov in policije, civilni uradniki, predstavniki delovnega urada in zdravniki. Na podlagi zdravniškega pregleda so bili moške in fantje razporejeni v zgoraj navedene skupine.³²⁶

V vojnem času so drugi pregled, po katerem bi razporedili obveznike v enote, združili z razporeditvijo ob vpoklicu. Sporočilo za vpoklic, t. i. »Einberufung«, so uradi WMA poslali po pošti v obliki nabornega povelja »Gestellungsbefehl«, ki je usmerilo obveznika, da se je v določenem času javil v poveljstvu enote. Ko so prišli v enote, so jih po vnovičnem zdravstvenem pregledu razporedili. Vpoklicane so razvrstili v enote na podlagi zahtevkov, ki so jih oddale vse tri veje OKW do 15. v mesecu za naslednji mesec. Glede na potrebe in splošno situacijo so poveljstva vojaških okrožij dobila navodila, koliko mož naj pošljejo v posamezne enote. OKW je na podlagi potreb tudi določil, katere starostne skupine bodo vpoklicane glede na tip služenja. Če za določen rod oz. enote v posameznem okrožju ni bilo dovolj mož, je OKW lahko ukazal premestitev rekrutov iz enega okrožja v drugo. V vojsko naj bi bil vsakdo razporejen po svojih telesnih sposobnostih, civilni preteklosti in posebnih znanjih. Premestitve iz enega vojaškega okrožja v drugo niso bile pogoste in vpoklicanci so se na splošno usposabljali in bojevali skupaj z možmi iz svojih dežel. To pa ni veljalo v primeru vpoklicancev iz zasedenih dežel.³²⁷

³²⁶ *Handbook on German Military force*, str. 56.

³²⁷ Prav tam, str. 58.

Vsaka enota na fronti je bila povezana z enoto nadomestne vojske za usposabljanje in zamenjavo vojakov v matičnem vojaškem okrožju, t. i. »Ersatzereinheit«, ki je skrbela za rekrute, jih usposabljala in pripravljala na odhod na položaje. Tudi ranjene vojake so iz rezervnih bolnišnic najprej poslali v nadomestne enote, preden so se vrnili na fronto. Če so bili vojaki premeščeni iz ene enote v drugo, so jim v vojaško knjižico vpisali novo nadomestno enoto, in sicer v polje »jetzt zuständige Einsatzereinheit«. Vsak polk na fronti je v zaledju v baznem kraju pustil bataljon z isto številko, ki se je imenoval »Ersatzbataillon«. Njegov namen je bil usposabljanje novih rekrutov in njihovo razporejanje po polku na fronti. Bataljon je imel sprejemne čete (»Stammkompanie«), ki so jih sestavljali novi rekruti, čete, ki so se usposabljale (»Ausbildungskompanie«), in transferne čete (»Marschkompanie«), v katere so bili rekruti razvrščeni po koncu usposabljanja, če niso bili razporejeni na fronto. V transfernih četah so rekruti čakali na razporeditev na fronto. Poleg že imenovanih čet so imeli bataljoni še rekonvalescentsko četo, t. i. »Genesungskompanie«, ki so jo sestavljali možje, ki so se vračali iz rezervnih bolnišnic. Tako so npr. trije nadomestni bataljoni ustrezali trem bataljonom na fronti. Nadzorovalo jih je poveljstvo pehotnega nadomestnega polka s številko enote, le da je imel nadomestni polk ob njej oznako »Grenadier-Ersatz-Regiment«. Nadomestne enote so bile podrejene poveljstvu vojaškega okrožja, ki je imelo vlogo nadomestnega poveljstva, t. i. »Stellvertretendes Generalkommando«. Enote na fronti so lahko zahtevale zamenjave oz. okrepiteve, če so izgubile več kot 10 odstotkov moštva.³²⁸

Po letu 1942 je prišlo do reorganizacije nadomestne vojske, in sicer so rezervne enote razdelili na del, ki je sprejemal rekrute in pošiljal rekonvalescente nazaj na fronto, t. i. »Ersatzereinheit«, in del, ki jih je usposabljal, t. i. »Ausbildungseinheit«. Tako so prve enote ostajale v domačih okoljih, druge pa so se prosto premikale po okupiranih deželah, s čimer so usposabljanje presta-

³²⁸ *Handbook on German Military force*, str. 60.

vili bližje fronti. V praksi se je ta sprememba kazala tudi v imenu bataljonov. Iz nadomestnih enot, ki so bile že v novozasedenih ali okupiranih deželah, so se deli, ki so skrbeli za nadomeščanje in sprejem, vrnili na izhodiščne domače položaje, da so prevzeli naloge sprejemanja in nadomeščanja. Ti so obdržali ime »Grenadier- Ersatz- Bataillon«. Njihov del, ki je usposabljal, pa je bil vključen v rezervno divizijo in se je umaknil s fronte ter dobil naziv »Reserve-Bataillon«; če je ostal v okviru ozemlja tretjega rajha, pa »Ausbildungs-Bataillon«. V primerih, ko sta bili obe skupini, sprejemna in skupina za usposabljanje, nameščeni v okupiranih in zasedenih območjih, pa sta bili vlogi kombinirani in so bataljoni prevzeli vlogo nadomeščanja in usposabljanja. To je bil t. i. »Ersatz und Ausbildungsbataillon«. Leta 1943 je tako obstajalo 23 rezervnih divizij in kar nekaj jih je bilo vključenih v protipartizansko bojevanje, druge pa so razporedili ob atlantski obali. Leta 1944 so te divizije začele razpadati, nekaj jih je bilo uničenih, tri pa so se še bojevale. Rezervne divizije so počasi izgubljale svojo vlogo usposabljanja, saj jim v novi, defenzivni vlogi ni več uspelo usposablјati novih rekrutov. Do poznega poletja so vse nadomestne enote postale kombinacija nadomestnih enot in enot za usposabljanje, čas usposabljanja pa se je skrajšal na 6 tednov.³²⁹ Spremenila pa se je tudi povezava med rednimi in nadomestnimi enotami. Posamezen pehotni nadomestni bataljon je postal nadomestna enota za vse pehotne regimente znotraj ene pehotne divizije. To je pomenilo, da pehotni regimenti niso imeli več nadomestnega bataljona z isto številko, tradicionalne povezave med nadomestno vojsko in vojsko na fronti ni bilo več. Konec leta 1943 sta bila v nadomestni vojski okoli 2 milijona vojakov, ob koncu leta 1944 pa precej manj. Po invaziji na Normandijo novih rekrutov niso več pošiljali v rezervne divizije na zahod, usposablјali so jih v Nemčiji, osnovne povezave med nadomestnimi enotami in enotami na fronti pa so ostale do konca vojne.³³⁰

329 Prav tam, str. 72.

330 Prav tam, str. 67–68.

USTANOVITEV VOJAŠKIH OKRAJNIH POVELJSTEV IN VOJAŠKIH PRIJAVNIH URADOV NA GORENJSKEM

Konec aprila 1941 je bila Gorenjska vključena v zaledno oblast XVIII. vojaškega okrožja (»Wehrkreis«). Od leta 1939 do 31. januarja 1943 ga je vodil general Hubert Schaller Kalide, sledil mu je general Friedrich Materna do decembra 1943, nato general Franz Böhme do junija 1944, do 4. maja 1945 general Julius Ringel in do konca vojne general Kurt Versock.³³¹

Ker arhiv vojaške okrajne komande (»Wehrbezirkkommando«, WBK) in vojaških prijavnih uradov (»Wehrmeldeamt«, WMA) za Gorenjsko ni ohranjen, je možno le iz posrednih ohranjenih poročil drugim institucijam oz. uradom, ohranjenih pri različnih drugih arhivskih fondih, posredno sklepati na razvoj dogodkov.

Že v dokumentih Zveznega vodstva KVB iz novembra 1941 je vodja personalnega urada Peter Macher sporočil vodji vojaškega prijavnega urada, da iz rajha prestavljeni člani KVB, uradniki idr., ki so vojaški obvezniki, niso vodeni v svojih naslovnih (domačih) vojaških prijavnih uradih. Napovedal je tudi, da bodo na Južnem Koroškem v Radovljici, Kranju in Kamniku uredili

331 Wehrkreis XVIII., <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Wehrkreise/WK18-R.htm>, 2. 6. 2016.

Okrožni vodja NSDAP, dr. Walther Hochsteiner, gauleiter dr. Friedrich Rainer, višji vodja SS in policije Erwin Rösener, polkovnik Martin Kubert, vodja WBK Kranj in drugi, Kranj, 27. september 1942 (MNZS, fototeka, Bildarchiv des Kreises Krainburg der NSDAP, zvezek 7)

vojaške prijavne urade, v Kranju pa vojaško okrajno komando.³³² Ti uradi in komanda so začeli delovati 13. decembra 1941.³³³

Komandant »WBK Krainburg« (WBK Kranj), pod katerega so spadali trije vojaški prijavni uradi (v Kranju »Wehrmeldeamt Krainburg«, v Radovljici »Wehrmeldeamt Radmannsdorf« in v Kamniku »Wehrmeldeamt Stein«), je bil polkovnik Martin Kubert.³³⁴

Vodeni so bili pri Obračunski intendanturi XVIII. vojaškega okrožja Salzburg in so bili tako kot vojaki na fronti razporejeni v plačilne skupine (»Wehrsoldgruppe«).³³⁵ To okrožje

332 ARS, AS 1689, šk. 358/4, KVB, Zvezni personalni urad, 27. 11. 1941.

333 ARS, AS 1689, šk. 358/4; Verteiler III/W, 13.12. 1941.

334 Najbrž Martin Kubert iz »Wehrmannschaft Osterode«, Vzhodna Prusija: Major (E) 01.03.35 KUBERT Martin (Ltr. Wehrmannschaft Osterode/Ostpr.) Oberst (01.03.42), <http://forum.panzer-archiv.de/viewtopic.php?p=193187>, 29. 1. 2016.

335 Vodja WBK Kubert je bil npr. v 5. razredu in je zaslužil na deset dni 50 RM, vodje vermanšafta, ki so bili majorji, so bili v 7. razredu in so dobili mesečno – izplačevalo se

je imelo dve inšpekciji (»Wehrersatzinspektion«), in sicer v Innsbrucku in Gradcu. Po stanju 22. julija 1941 so v inšpekcijo Gradec sodili vojaški okraji Špital, Celovec, Judenburg, Leoben, Gradec, Leobnitz in Fürstenfeld, po vzpostavitvi prijavnih uradov slovenskega ozemlja pa še WBK Kranj in ustrezni na Štajerskem v Mariboru in Celju. V XVIII. vojaško okrožje so spadali gaui Salzburg, Tirolska/Predarlška, Koroška in Štajerska.³³⁶

Poleg polkovnika Martina Kuberta so bili v komandi še major Bornefeld, stotniki Konrad, Russek in Fels (imena niso znana), skupaj 20 do 36 mož, ki so jih kar pogosto premeščali. V WBK Krainburg je bilo v juniju in juliju 1943 razporejenih 22 ljudi, in sicer vodniki Markl, Raudner, Parting, mlajši vodnik Lackner in Schleicher ter podčastniki Hoffmann, Kolmberger, Tuffers, Lueger, Hecher, naddesetnika Harpf in Bauer, nato pa »Gefreite vom Dienst«: višji strelec Spielbicher, desetniki Mathis, Bachler, Veitshegger, Machatsch, Prilassnig in Gomahr ter trije vozniki: Kleinhappel, Kropf in Swoboda (imena niso znana).³³⁷

Ko je bil polkovnik Martin Kubert 20. aprila 1944³³⁸ imenovan za komandanta WBK München IV, je polkovnik Roman Wygnanki,³³⁹ »Gruppenleiter I« v štabu WEI Graz, prevzel WBK Kranj, ki ga je vodil od 10. maja do 10. decembra 1944. Polkovnik Lange, ki je bil pooblaščen za vodenje WBK Kranj od 27. marca 1944, se je po predaji poslov vrnil v WEI Graz.³⁴⁰ Polkovnika Romana Wygnankija je decembra 1944 nadomestil polkovnik Eduard Wlatschiha.³⁴¹

je na deset dni – 108 RM, hauptmani so bili v 8. razredu, podoficirji so bili v razredih 12–14, kar je pomenilo 54 oz. 42 RM mesečno, moštvo je bilo glede na čine *Gefreiter ali Obergefreiter, Oberschütze* v 15. ali 16. razredu, torej 36 ali 30 RM mesečno. Poleg tega so dobili še dodatek za ločeno življenje. ARS, AS 1604, šk. 908, Wehrmannschaft Kranj, Obračun za mesec oktober 1942); Wehrmacht salaries, <http://www.panzerworld.com/wehrmacht-salaries>, 30. 1. 2016.

336 Wehrkreis XVIII, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Wehrkreise/WK18G2-R.htm>, 2. 6. 2016.

337 ARS, AS 1604, šk. 908, Izplačilo dodatkov, junij, julij 1942.

338 Prav tam, Inspektionbefehl Nr.6, 24. 4. 1944.

339 Major (E) (1. 3. 1935) Wygnanki Roman (Stab WBK Hamburg V), oberst (1. 3. 1942). <http://forum.panzer-archiv.de/viewtopic.php?p=203305>, 2. 6. 2016.

340 ARS, AS 1604, šk. 908, Inspektionsbefehl 5, 7. 4. 1944.

341 Najbrž polkovnik Eduard Wlatschiha: Major 1. 6. 1935 (Kom. II/Art.Reg.109), oberst 1. 12. 1942, <http://forum.panzer-archiv.de/viewtopic.php?p=203733>, 4. 2. 2016.

1. januarja 1945, ko so ukinili WMA Radovljica in WMA Kamnik, so bili v WBK Kranj premeščeni vodnik Sinnhuber iz WMA Radovljica, desetenik Kuhnel iz WMA Kamnik, nameščenca Hafner S. in Franzl iz WMA Kranj, na WBK so bili tudi deseteniki Bechler, Kropf, Pirker in Lechner (imena niso znana). Vodnik Derreiter iz WBK Kranj je dobil črno ranjeniško značko (ime ni znano). Takrat je bilo na WMA Kranj iz WMA Kamnik in WMA Radovljica premeščenih 13 mož.³⁴²

WMA Kranj je vodil major Voigt,³⁴³ ki je prišel v urad s komande WBK v Kranju. Že decembra 1941 se je podpisoval pod dokumente WBK. V prijavnem uradu Kranj je bilo v začetku sedem podoficirjev, šest članov moštva in trije nameščenci, septembra 1942 pa je bilo še vedno približno enako število mož, to je 15.³⁴⁴

Po podatkih iz januarja 1943 so bili v uradu oficirji Parting, Raudner, Poland, Holleis, Kummer, podoficirji Blaschke, Kolmberger, Hecher, Seitz, Lueger, Maschek, Ulbing, deseteniki Jungbeck, Schweinester, Perschler, Stubenvoll, Greistorfer, Kandler, Hauptmann in voznik Kropf (imena niso poznana). Aprila 1944 je bil major Voigt premeščen v WMA Bruck/M kot vodja, po zaključku komande pa je bil od 24. aprila do 4. maja 1944 poslan na tečaj o vojnih ujetnikih na Dunaj in 13. julija 1944 dodeljen komandi za vojne ujetnike v XVIII. vojaškem okrožju.³⁴⁵ Polkovnik Lange, ki je nadomeščal bolnega komandanta WBK Celje, je bil 27. marca 1944 imenovan za namestnika komandanta WBK Kranj. Stotnik dr. Konrad, pomožni oficir pri WMA Kranj, je bil 27. marca 1944 imenovan za vodjo poslov WMA Kranj.³⁴⁶ Člane uradov so precej pogosto predstavljali iz enega prijavnega urada v drugega, leta 1944 pa so jih, predvsem nižje čine, klicali tudi na fronto.³⁴⁷ Desetenik Dteiger je bil z dnevnim poveljem št. 8 pre-

342 ARS, AS 1689, šk. 369/I, Kommandobefehl Nr.2, 15. 1. 1945.

343 Najbrž hauptman Otto Voigt: hauptman 1. 8. 1936 (Nachr.Abt.47), major (1. 6. 1941), <http://forum.panzer-archiv.de/viewtopic.php?p=203056>, 4. 2. 2016.

344 ARS, AS 1604, šk. 908, Kommandobefehl Nr. 2, 12. 9. 1942.

345 Prav tam, Inspektionsbefehl Nr. 6, 24. 4. 1944.

346 Prav tam, Inspektionsbefehl Nr. 5, 7. 4.1944.

347 Prav tam, Inspektionsbefehl Nr. 6, 24. 4. 1944.

meščen iz WMA Kranj v WBK Innsbruck, 16. novembra 1942 pa je bil od tam premeščen strelec Schweinster. 15. februarja 1943 je bil desetnik Kreiner z dnevnikom poveljem št. 13 odpuščen iz službe in poslan v WBK Celovec. 26. februarja 1943 je bil višji strelec Gohmar iz WMA Kamnik prestavljen k WMA Kranj. Podpolkovnik Plaschka je bil 14. aprila 1944 premeščen k WBK Kranj kot referent, podpolkovnik Bornefeld, vodja poslov pri WBK Kranj pa je bil premeščen v WMA Bruck/M kot vodja.³⁴⁸

Že 12. novembra 1941 so bili vzpostavljeni naborni štabi – »Musterungsstabs«. Za WMA Kranj je dnevno povelje št. 7 o imenovanju štabov podpisal major Voigt. WMA Kranj je dodelil nabornemu štabu I majorja Voigta in podoficirja Luegerja in Wratschka; 13. novembra 1942 so se morali javiti pri majorju Bornefeldu na WBK Kranj. Na naborni štab II Radovljica je WMA Kranj dodelil strelca Moserja. Ta se je moral javiti na WMA Radovljica 15. novembra 1942. Nabornemu štabu III Kamnik je WMA Kranj postavil desetarja Steigerja, strelca Kreinerja in nameščenca Lotha. Odhod z avtobusi iz Kranja je bil 13. novembra ob 16.50. Javiti so se morali v WMA Kamnik.³⁴⁹ Od drugih povelj o imenovanju nabornih štabov je ohranjeno samo še dnevno povelje št. 21, po katerem je WMA Kranj 10. aprila 1943 dodelil na naborni štab I majorja Voigta, podoficirja Luegerja in Seitza in nameščenca Doscheka ter k nabornemu štabu II Radovljica naddesetnika Harpa. Ta štaba sta sodelovala pri naknadnem naboru v Kranju in Radovljici.³⁵⁰

WMA Kamnik je vodil podpolkovnik dr. Fritz Schloenbach,³⁵¹ v uradu sta bila tudi major Eiselt (ime ni znano) in stražmojster Hirtner (ime ni znano). Skupaj je bilo v uradu od 17 do 29 mož. Oktobra 1942 je bilo na WMA Kamnik 17 mož – med njimi podpolkovnik Schloenbach, major Eiselt, vodnik

348 ARS, AS 1604, šk. /908, Inspektionsbefehl Nr. 6, 24. 4. 1944.

349 ARS, AS 1604, šk. 908/I, Inspektionsbefehl Nr. 7, 12. 11. 1942.

350 ARS, AS 1604, šk. 908/I, Inspektionsbefehl Nr. 21, 10. 4. 1943.

351 Dr. Fritz Schloenbach. Major (E) 1. 9. 1938 (Stab WBK Frankfurt/M), Oberstleutnant 1. 3. 1942, <http://forum.panzer-archiv.de/viewtopic.php?t=8699&postdays=0&postorder=asc&start=150>, 2. 6. 2016.

Gibelhauser – decembra 1942 pa 29, med njimi podpolkovnik Schoenbach, polkovnik dr. Terhechte, stotnika Lacker in Lober.³⁵² Od 1. oktobra 1944 je WMA Kamnik vodil major Seelack, podpolkovnik Schloenbach pa je bil prestavljen za vodjo WMA Špital.³⁵³

Za WMA Radovljica obstajajo samo posredni podatki. Iz različnih ukazov o premestitvah izvemo, da so bili v uradu WMA Radovljica vodnik Douscha, Alfred Kandler in podpolkovnik dr. Toellner, ki je bil premeščen iz WMA Radovljica k WBK Špital.³⁵⁴

Inšpekcija v Gradcu je članom prijavnih uradov za dobro opravljeno delo podeljevala odlikovanja. Tako je »Wehrersatz Inspektion Graz« 26. novembra 1943 podpolkovniku Bornefeldu iz WBK Kranj in vodniku Friedlu iz WBK Kranj s poveljem št. 17 podelil »KVK 2. Klasse mit Schweren« (vojni zaslužni križec 2. stopnje z meči).³⁵⁵ 14. februarja 1944 je s poveljem št. 3 podelil vodniku Douschi iz WMA Radovljica enako odlikovanje.³⁵⁶ 31. avgusta 1944 je komandant WBK Kranj v komandnem ukazu št. 11 objavil, da je 5 mož iz WBK Kranj dobilo »KVK 2. Kl. mit Schweren«.³⁵⁷

Na podlagi zakona o državljanstvu, ki ga je pripravil ministrski svet za obrambo rajha 14. oktobra 1941 z veljavnostjo od 14. aprila 1941,³⁵⁸ so bili že pripravljene pogoji za pripravo seznamov vojaških obveznikov na Gorenjskem. Podlaga za izvedbo je bila uredba o evidencah z dne 15. februarja 1937, ki je bila objavljena v državnem Uradnem listu v Berlinu. Postopek evidentiranja so vodili policijski in matični uradi. Izhodišče za evidenco so bili osebna dokumenta (vojaški matični list – »We-

352 ARS, AS 1604, šk. 908/I, Inspektionsbefehl Nr. 21, 10. 4. 1943.

353 Prav tam, Kommandobefehl Nr. 11, 1. 10. 1944.

354 Prav tam, Inspektionsbefehl Nr. 11, 22. 7. 1943.

355 Prav tam, Inspektionsbefehl Nr. 17, 26. 11. 1943.

356 Prav tam, Inspektionsbefehl Nr. 3, 14. 2. 1944.

357 Prav tam, Kommandobefehl Nr. 11, 31. 8. 1944.

358 ARS, AS 1605, šk. 1052/III, Odločba o pridobitvi državljanstva na osvobojenih ozemljih Spodnje Štajerske, Koroške in Gorenjske, Državni uradni list – RGBI, 14. oktober 1941, str. 648.

hrstamblatt« in rojstni list) in pripadajoče listine in priloge. Policijski urad je na podlagi policijskega prijavnega lista, popisa prebivalstva idr. izdal vojaški matični list za vsakega vojaškega obveznika. Dokument so dopolnili ob osebni prisotnosti nabornika. Policijski urad je obvezniku izdal tudi potrdilo o prijavi. Vojaški matični list je bil sestavljen iz petih listov formularja (listi 1a do 1e) v zeleni, rjavi, rdeči in beli barvi v kopiji. Rdeči list (policijsko poročilo) je bil pripet navznoter, direktno so izpolnjevali le zeleni list 1a. Policijski uradi so izpolnjevali le sprednje strani formularjev 1a, 1b, 1d in 1e, zadnje strani pa so ostale prazne. Po izpolnitvi vojaškega matičnega lista je policijski urad izpolnil vojaško prijavno polo, »Wehrstammrolle«, ki je bila sestavljena iz štirih papirjev (formular 3a do 3d) v zeleni, rjavi, beli in rdeči barvi in so jo izpolnili v kopiji. Direktno na original je bil izpolnjen le list 3a. Na dokumente so odtisnili tudi žig.³⁵⁹

Politični komisarji v okrožjih so po navodilih vojaških uradov odredili občinskim komisarjem, naj pripravijo sezname. S tem so vojaški prijavni uradi dobili dober pregled nad številom obveznikov in so vedeli, s kakšnim številom lahko računajo ob naborih.

Politični komisar v Kamniku dr. Rudolf (ime ni poznano) je 30. januarja 1942 pisal občinskim komisarjem v okrožju Kamnik, da po nalogu WMA Kamnik glede na stanje 7. februarja 1942 sporočijo število rojenih od leta 1897 do 1925 in starejše. Število nemških državljanov so morali navesti v oklepaju, po seznamih sodeč jih je bilo le nekaj.³⁶⁰ Občinski komisar iz Domžal je 2. februarja 1942 poslal seznam moških po letnikih rojstev od 1916 do 1926, takih je bilo v občini 173. V Kamniški Bistrici jih je bilo leta 1916 rojenih 12, leta 1917 sedem, 1918 osem, 1919 enajst, 1920 devet, 1921 enaindvajset, 1922 devetnajst, 1923 osemnajst, 1924 dvaindvajset in 1925 petindvajset.³⁶¹

359 ARS, AS 1603, šk. 842/I/2, Državni uradni list RGBI, št. 21, 16. februar 1937, str. 205.

360 ARS, AS 1603, šk. 842/I, Dopis političnega komisarja občinskim komisarjem, 30. 1. 1942.

361 ARS, AS 1603, šk. 849/IV, Občinski komisar Domžale, Seznam moških na dan 4. do 7. 2. 1942. Upoštevali so letnike do 1850.

Gemeindeamt Boas, am 27. November 1942.

VORLADUNG.

Betrifft: Erfassung der Wehrpflichtigen.

Sie werden vorgeladen sich persönlich am 2. Dezember 1942 verlässlich beim Gemeindeamt einzufinden. Mitzubringen haben Sie Ihre Geburtsurkunde /Taufschein/ inwiefern vorhanden, sowie Ihr Arbeitsbuch. Ausserdem haben Sie 2 Passbilder in der Grösse 37 x 52 mm vorzulegen, falls Sie im Besitze derselben sind. Ansonsten werden Sie sich die Passbilder später anschaffen.

Der Bürgermeister:
Füredér e.h.

P O Z I V .

Zadeva: Vpis vojnih obveznikov.

Pozivam Vas, da se dne 2. decembra 1942 brezpogojno zglasite pri tuk. občinskem uradu. S seboj morate prinesiti rojstni oz. krstni list, vkolikor istega že posedujete. Poleg tega je prineseti s seboj tudi delavsko knjižico in dve Vaši sliki v velikosti 37 x 52 mm, ako jih že imate na razpolago. Sicer si boste iste naknadno nabavili.

Der Bürgermeister:
Füredér e.h.

Poziv za vpis v evidenco (Arhiv družine Ivana Muleja)

Občinski urad iz Litije je poslal seznam vojnih obveznikov, rojenih od 1900 do 1923. In sicer jih je bilo leta 1916 rojenih šestnajst, 1917 trinajst, 1918 sedemnajst, 1919 enaindvajset, 1920 sedemndvajset, 1921 dvainštirideset, 1922 šestinštirideset in 1923 prav tako šestinštirideset. V Podgorici jih je bilo 55, v Črnučah 81, Trebeljevem 147, Vodicah 197, Glogovici 82, Ihanu 89, Krašnji 57, Kresnicah 94, Lukovici 113, Mengšu 200, Moravčah 222, Motniku 83, Zgornjem Tuhinju 75, v mestu Kamnik 445, Vinju 88, Selah pri Kamniku 69, Dobu 207, Radomljah 193, Vačah 55, Komendi 269. V občini Dol je bilo mož, rojenih med 1916 in 1925, 78. V Šmartnem v Tuhinjski dolini je bilo 112 mož, rojenih od leta 1916 do 1925.³⁶²

V Uradnem listu vodje civilne uprave na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske sta 7. julija 1942 izšli uredbi o vpe-

362 ARS, AS 1603, šk. 849, Občinski komisar, Dopis deželnemu svetniku v Kamnik, 4. 1. 1942.

ljavi zakonodaje o delovni službi («Arbeitsdienstrecht») in vojaškega zakona («Wehrrecht»)³⁶³ na zasedenih ozemljih Koroške in Kranjske.³⁶⁴

27. septembra 1942 je vodja civilne uprave dr. Friedrich Rainer razglasil konec izrednih ukrepov in tistim Gorenjcem, ki so se včlanili v Koroško ljudsko zvezo, podelil nemško državljanstvo na preklic. V razglasu je poudaril, da so s pridobitvijo nemškega državljanstva na preklic kot državljani velikonemškega rajha med drugim obvezni odslužiti «Wehrpflicht» oz. vojno obveznost in «Arbeitsdienstpflicht» oz. dolžnost državne delovne službe.³⁶⁵

Oktober 1942 je deželni svetnik dr. Helmut Hierzegger³⁶⁶ iz urada vodje civilne uprave za zasedena območja Koroške in Kranjske poslal uradniško zaznambo k pripravi vojaške evidence na zasedenih območjih. 1. oktobra 1942 se je v Radovljici sestal z vsemi tremi deželnimi svetniki in jim razložil celoten postopek izvedbe evidenc v času od 12. do 13. oktobra 1942. Odločil je tudi, da bodo takoj, ko bodo določeni vpoklicani letniki in čas vpoklica, svetniki poslali župane na šolanje o pravilih priprave vojaških evidenc. Natisnjeno gradivo je bilo že na voljo pri deželnih svetnikih. Besedilo vpoklicev je bilo določeno in pripravljeno, da lahko po pogovorih z župani pride iz tiskarne. Tiskati so dali tudi vojaške vpoklicne pole. V pogovoru z deželnimi svetniki se je izkazalo, da so članske izkaznice KVB dobili tisti, ki so bili rojeni pred 1. septembrom 1923, torej niti letniki 1924 niti 1925 niso bili vpisani,³⁶⁷ čeprav bi morali prav ti prvi oditi v vojaško službo in k RAD. Večji del nekdanjih prijavnih pol KVB se je izgubil in jih je bilo potrebno obnoviti. O državljanstvu v

363 V Alzaciji je bila vojaška obveznost uvedena 25. avgusta 1942, v Loreni 19. avgusta 1942, Luksemburgu 30. avgusta 1942, Eupen Malmedyju 23. septembra 1941, na Poljskem oktobra 1941. *Malgre Eux*, <http://www.malgre-eux-2012.eu/projet>, 6. 2. 2016.

364 *Verordnungs- und Amtsblatt*, 20. 7. 1942, št. 16, str. 146.

365 *Karawanken Bote*, št. 77, 30. 9. 1942, str. 1, Proklamacija prebivalstvu Gorenjske.

366 ARS, AS 1603, šk. 842/I, Zaznamek, 1. 10. 1942.

367 Junija 1942 sta letnika 1923 in 1924 dobila poziv, naj se rojeni v teh letih zgledajo v krajevni pisarni KVB, da se vpišejo to organizacijo. Tisti, ki so zavrnil, so bili razvrščeni v tretjo skupino – «Schutzangehörige». Šilc, *Ko mladost kroji krvava vojna*, str. 172.

evidenci vojnih obveznikov se je posvetoval z vodjem članske pisarne, »Mitgliedsamt KVB«, na Bledu, Pg.³⁶⁸ Steinbergerjem (ime ni poznano). Strinjala sta se, da mora župan vsake občine evidentirati vse moške vpoklicanih letnikov, ne glede na to, ali imajo člansko izkaznico KVB ali ne. Imena evidentiranih oseb naj bi župan dnevno sporočal krajevni vodji NSDAP in ta naj bi v vsakem posameznem primeru posebej ugotovil, ali je oseba primerna za sprejem v KVB. Svetniki so se strinjali, da je vprašanje državljanstva na preklic s tem razjasnjeno in da zadošča za vpis v evidenco že nemško državljanstvo na preklic. Dr. Helmut Hierzegger je tudi ugotavljal, da se bodo pojavljale težave pri oddajanju dveh fotografij za dokumente, ki naj bi jih obvezniki, kot so svetovali predstavniki nemške vojske, prinesli s seboj, saj na zasedenih območjih ni bilo dovolj fotografov in fotomateriala. Zavzel se je, da material dobijo pri nemški vojski, pomanjkanje fotografov pa rešujejo s službeno obveznostjo. Komandant SP in SD za zasedena območja ni imel glede evidence in razlage državljanstva nobenih pomislekov. Krajevni vodje naj bi odobrili sprejem v KVB čim večjemu številu in tako bi vsi vpoklicani letniki šli v vojsko in »dobili ustrezno nemško šolanje«. Komandant SIPO in SD se je zavzemal za to, da bi bilo število vpoklicanih čim višje, če pa bi se izkazalo, da kdo ni primeren, bi lahko tudi pozneje dosegli umik iz vojske. Ta dogovor je dr. Helmut Hierzegger dorekel tudi z deželnimi svetniki v Velikovcu in Volšperku na sestanku 3. oktobra 1942.³⁶⁹

5. oktobra 1942 je deželni svetnik dr. Helmut Hierzegger poslal dopis o evidencah vojnih obveznikov še dr. Pachu na pokrajinski urad »Gaustabsamt der NSDAP« in prosil krajevne vodje NSDAP na zasedenih območjih Koroške in Kranjske, naj zaprošeni župani naredijo zaznamek na vpoklicne pole. Navajal je pobudo komandanta SIPO in SD za sprejem v KVB in skoraj 100-odstotno pripoznanje državljanstva na vpoklic. Dopis je poslal tudi komandantu SD in SIPO, deželnim svetnikom, tudi

368 Parteigenosse, strankarski tovariš.

369 ARS, AS 1603, šk. 849, Uradniški zaznamek, 1. 10. 1942.

v Velikovec in Volšperk, in vodji članskega urada KVB na Bledu Pg. Steinbergerju.³⁷⁰

6. oktobra 1942 je vodja civilne uprave, poslal vsem deželnim svetnikom dopis o evidencah za vojaško službo in državno delovno službo (RAD), ki ga je po naročilu podpisal dr. Helmut Hierzegger. Obvestil je tudi WEI v Gradcu, delovni urad RAD (»Arbeitsamt RAD«) XXXVI v Gradcu, glavni prijavni urad (»Hauptmeldeamt XXXVI des RAD Graz«) in okrožnega vodjo dr. Waltherja Hochsteinerja v Radovljici kot vodjo KVB. Na podlagi uredbe o vpeljavi vojaške službe in pravic do delovne službe na zasedenih območjih Koroške in Kranjske z dne 7. julija 1942 je ukazal ureditev evidence moških, rojenih v letih 1923 in 1924. Postopek evidence naj bi izpeljali policijski prijavni uradi na podlagi okrožnice notranjega ministra Wilhelma Fricka z dne 12. novembra 1938 in bi moral biti izpeljan do 31. decembra 1942. Bele vojaške prijavne liste z belimi in rdečimi vpisnimi polami je bilo potrebno na WBK poslati do 5. novembra, pa tudi vsakič, ko je bilo v evidenco vpisanih od 150 do 200 mož. Za izvedbo je bilo potrebno upoštevati policijski prijavni urad, občinske komisarje in deželne svetnike in posebej paziti, da so se vojaški obvezniki zglasili pri policijskih prijavnih uradih (na županstvu) v kraju, kjer so bili stalno prijavljeni. Vodja civilne uprave je opozoril, da je treba pri nepolnoletnih paziti, da se javijo tam, kjer dejansko živijo. Če je študent živel v kraju šolanja, je bil tam tudi obveznik, čeprav zaradi mladoletnosti ni mogel imeti svojega lastnega stanovanja, če pa je živel pri starših, se je moral javiti v tem kraju. Zapisati je bilo potrebno tudi vajence in delavce. Vsakemu je bilo treba dati potrdilo. Judje so bili izvzeti iz vojaške obveznosti in RAD. Potrdilo o poreklu je moralo vsebovati podatke, da vojni obveznik ni Jud. Za Juda je veljal tisti, katerega najmanj trije stari starši so bili povsem judovski. Če pa sta bila le dva stara starša povsem judovskega porekla in je bil en stari starš Poljud, je bil vojaški obveznik judovski mešanec. Za Juda je veljal tudi judovski mešanec

370 ARS, AS 1603, šk. 849/I, Priprava evidenc na Gorenjskem, 5. 10. 1942.

z dvema povsem judovskima starima staršema, ki je pripadal judovski veri ali je bil poročen z Judinjo. Vsak obveznik je moral prinesiti potrdilo. Če je bil eden ali sta bila dva stara starša Juda in je bil obveznik tako judovski mešanec prve ali druge stopnje, je moral posredovati dokumente, rojstne liste oz. poročne liste staršev in rojstne liste starih staršev. Če je bil obveznik poročen, je moral prinesiti tudi dokumente o zakonski ženi. Romske mešance so morali posebej zapisati v polje 6b z oznako ZM, »Ziegeuner Mischling«. Vpis v evidenco je bil obvezen, tudi če državljanstvo ni bilo ugotovljeno. Pri evidenci oz. dokumentaciji je bilo potrebno pri županih vzpostaviti dve vojaški prijavnici, »Wehrstammrolle I« in »Wehrstammrolle II« (po potrebi pa še »Nachtragswehrstammrolle«, dodatno vojaško prijavno polo). Na prvem seznamu so bili vsi obvezniki vpoklicanega letnika (z državljanstvom in državljanstvom na preklic); te sezname so nato prek okrožnega policijskega urada poslali na vojni odsek oz. »Wehrersatzdienststelle«. V drugi prijavnici so bili navedeni tisti, pri katerih državljanstvo še ni bilo ugotovljeno. Obvezniki so morali izpolniti še vprašalnico k »Wehrstammkarte« oz. vojaški prijavnici karti za obveznike z zasedenih območij Koroške in Kranjske. Za podatke o nekaznovanju pa so dobili izvešček pri »Staatsanwaltschaft« – državnem tožilstvu v Celovcu. Vodja civilne uprave je opozoril, da je potrebno v polja domači okraji in pripadnost vpisovati pripadnost oz. pristojnost pred 14. aprilom 1941 in posvetiti posebno pozornost pri ponemčenju imen in nemškem načinu pisanja slovenskih priimkov, ki je bilo v rabi od 13. avgusta 1942, kar je bilo objavljeno v Uradnem listu. Material za evidence je naročil v založbi Formularverlag Erwin Metten na Dunaju, in sicer za Kranj za 3000 oseb, 2000 za Radovljico in 2500 za Kamnik, ter napovedal, da bo skušal dodatnega pridobiti pri drugih založbah.³⁷¹

Iz tega dopisa lahko sklepamo, da je bilo za vpis v evidenco predvidenih okoli 7500 vojaških obveznikov letnikov 1923 in 1924.

371 ARS, AS 1603, šk. 842/I, Dopis šefa civilne uprave, 6. 10. 1942.

7. oktobra 1942 je kamniški deželni svetnik dr. Hermann Doujak³⁷² poslal vsem občinskim komisarjem v okrožju dopis glede evidenc za vojaško službo in RAD s pripisom, da naj evidence oddajajo sproti, ker jih mora poslati na WBK najpozneje do 5. novembra 1942,³⁷³ kar je še isti dan z dodatnim dopisom spremenil v 31. oktober 1942. Istega dne so z deželnega sodišča v Celovcu poslali dopis deželnim svetnikom v Radovljici, Kranju, Kamniku, Volšperku in Velikovcu. K dokumentom za evidenco vojnih obveznikov je bilo potrebno, kot rečeno, priložiti dokumente o sodnih predkaznovanjih. Dr. Paul Messiner je v Ljubljani in Mariboru priskrbel te dokumente in jih predložil v nadaljnjo obdelavo državnemu tožilstvu v Celovcu. Zaradi velikega števila zahtevkov je bilo dogovorjeno, da bodo v pomoč oddelku v Celovcu poslali z zasedenih območij več uradnikov, da bo na vse zahtevke pravočasno odgovorjeno.³⁷⁴

8. oktobra je deželni svetnik dr. Helmut Hierzegger po telefonski depeši naročil županom, ki so se sešli na sestanku, naj sporočijo, da morajo iz prijavnih seznamov izpisati može letnikov 1923 in 1924 in sezname poslati krajevnim vodjem ali po dogovoru okrožnemu vodji, da ta določi, ali posameznik lahko postane član KVB.³⁷⁵

8. oktobra 1942 je inšpektor z WEI Gradec pisal na »Wehrkreiskommando XVIII« v Salzburg in sporočil gauleiterjevo željo, naj čim več nabornikov odide v RAD in vojaško službo. V nasprotju s Spodnjo Štajersko so na zasedenih območjih Koroške in Kranjske veljale bele in zelene članske izkaznice KVB,

372 Dr. Hermann Doujak (1904–?), v Celovcu rojeni pravnik, je bil 26. 4. 1941 imenovan za političnega komisarja v Radovljici, konec oktobra je bil premeščen v Kamnik, kjer je bil imenovan za deželnega svetnika. Nato je bil nemški upravni svetovalec pri pokrajinski upravi v Ljubljani. Po vojni je bil najprej v zaporu v Celovcu, nato pa v taborišču Volšperk, od koder so ga predali jugoslovanski oblasti. Na procesu proti nekdanjemu gauleiterju Rainerju in ostalim leta 1947 je bil obsojen na 18 let zaporu in prisilno delo. Oktobra 1952 je bil izpuščen. Elste, Koschat in Filipič, *NS- Österreich auf der Anklagebank*, str. 184–186.

373 ARS, AS 1603, šk. 842/I, Evidence za vojaško službo in RAD, 7. 7. 1942.

374 Prav tam, Vojaške evidence v zasedenem področju, Dopis dr. Paula Messinerja deželnim svetnikom, 7. 10. 1942.

375 Prav tam, Telefonska depeša vodje civilne uprave v Celovcu z dne 8. 10. 1942, 10. ura dopoldne.

za nemško državljanstvo na preklic bele in za dokončne člane zelene. Evidenca letnikov 1923 in 1924 naj bi se izvedla od 12. do 31. oktobra 1942. Material naj bi bil dostavljen v WBK Celovec za Volšperk in Velikovec in v WBK Kranj. Nabor mož teh dveh letnikov, za katere je predvideval, da jih je okoli 6000, naj bi bil izpeljan od 15. novembra do 20. decembra 1942. Pri evidenci je bilo potrebno na vojaške prijavnne karte zapisati državljanstvo: za imetnike zelenih kart »D.R.« (Deutscher Reicher, nemški državljan), pri belih »D.R.a.W« (Deutscher Reicher auf Widerruf, nemški državljan na preklic), pri tistih, ki jih še niso imeli, pa »Sca« (»Schützangehörige« oz. zaščitenci). Dogovorjeno je bilo, da bodo prijavljeni prostovoljci evidentirani in prek WBK takoj poslani naprej. Inšpektor je tudi pozival, naj se vodje NSDAP pri nejasnih primerih velikodušno odločajo, kar je pomenilo, da skušajo zagotoviti skoraj 100-odstotni vpoklic. Glede odložitve služenja vojaškega roka študentov visokih šol pa je svetoval, naj gredo vsi v aktivno vojaško službo z le redkimi izjemami. Posebej je bilo določeno, kdaj se lahko odloži vpoklic vajencev glede na datume izpitov. Postavili so tudi termine za naprej, in sicer za može, rojene leta 1925 in od 1916 do 1922. Letniki 1925, 1922 in 1921 naj bi imeli evidenco od 6. do 25. januarja 1943, nabor pa od 20. februarja 1943, letniki 1920, 1919 in 1918 evidenco od 10. do 31. marca 1943 in nabor 25. aprila 1943, letnika 1917 in 1916 pa evidenco 15. maja 1943 in nabor od 1. julija 1943. Določeno je bilo, da bo WBK Kranj deloval s tremi nabornimi štabi in WBK Celovec z enim nabornim štabom. Inšpektor je hkrati tudi zapisal, da »zastopnik naborne komande Celovec ve, da je na teh območjih veliko oborožitvene industrije, kjer so v veliki večini zaposleni mladi ljude«, zato je predvidel zamenjavo teh mladih s starejšimi letniki iz drugih občin, ujetniki in tujimi delavci. Za varnost nabornega kraja bi skrbela policijska zaščita.³⁷⁶

WBK je deželnim svetnikom sporočil, da morajo policijski uradi za prostovoljce v nemško vojsko voditi posebne voja-

376 ARS, AS 1603, šk. 842/I, Evidenca in nabor na zasedenih področjih Koroške in Kranjske, 8. 10. 1942.

ške prijavne pole za prostovoljce. Tako so morali za vsak letnik vzpostaviti še eno vpoklicno polo.³⁷⁷

Deželni svetnik iz Kamnika je 10. februarja 1943 poslal povzetek pogovorov za vojaško evidenco. Iz skupne ocene osebnih podatkov in sposobnosti je bilo potrebno ugotoviti, h kateremu vojaškemu korpusu bodo vojake dodelili. Na podlagi ukaza vodje civilne uprave so bili lahko pregledani le tisti vojaški obvezniki, ki so na podlagi prijave v KVB dobili nemško državljanstvo na preklic. Evidenca je morala vsebovati vse vojaške obveznike, nemški zaščitenci pa so bili evidentirani posebej.³⁷⁸

Za evidenco vojnih obveznikov so bili tako pripravljene vojaške prijavne pole, vojaški prijavniki in vojaški prijavniki kartoni. Na vojaškem prijavnem listu (»Wehrstammblatt«) so popisali vpisna polja: letnik, delovna knjižica, številka osebne izkaznice, ime, priimek, kraj rojstva, stan, otroci, poklic, podatki o očetu, mami, bratih in sestrah, izobrazba, tuji jeziki, članstvo, datum nabora, zdravniško mnenje o primernosti, odločitev ob naboru.

Na vojaškem prijavnem kartonu (»Wehrstammkarte«) so bili zapisani: letnik, številka delovne knjižice, številka osebne izkaznice, ime, priimek, rojstni podatki, državljanstvo, poklic, podatki o starših, »Wehrnummer«, bratje in sestre, naslovi sorodnikov, izobrazba, znanje tujih jezikov, pripadnost enotam, »Aufenthaltsmeldung« oz. potrdilo o bivališču, policijsko poročilo, in sicer kriminalistično in politično s podpisom okrožnega policijskega urada.

Posebej so bile na listu IIa Musterung vpisane ugotovitve pregleda in sposobnost; polje »geeignet besonders zum« je opisovalo, za katere vojaške enote je bil posameznik posebej primeren.

377 ARS, AS 1605, šk. 1052/III, Dopis WBK na deželna svetnika Radovljica in Kamnik, 19. 9. 1942.

378 ARS, AS 1603, šk. 842/I, Dopis deželni svetnik Kamnik, 10. 2. 1943.

a) Geburtsjahr [b]		c) Wehrnummer: (mit Zahl eintragen)	
1 19		Wehrstammblatt Nr.	
d)	e)	f) Wehrnummer: (mit Zahl eintragen)	
Wehrdienst Nr.		Wehrdienst Nr.	
1 Familienname			
2		3	
Bewerber (Name ausgeschrieben)		Schutztag u. Wehr	
4		5	
a) Geburtsort		b) Dienstverhältnis	
b)	c)	d)	
Wehrdienst		aus führen	
6		7	
Wehrdienst		Wehrdienst	
8			
Wehrdienst			
9			
a) Vater		b) Mutter	
c) Name		d) Name	
e) Wehrdienst		f) Wehrdienst	
10			
11			
12			
13			
14			

»Wehrstammblatt« – Vojaški prijavni list
(ARS, AS 1604, škl. 908/IV)

a) Geburtsjahr [b]		c) Wehrnummer: (mit Zahl eintragen)	
1 19		Wehrstammkarte Nr.	
d)	e)	f) Wehrnummer: (mit Zahl eintragen)	
Wehrdienst Nr.		Wehrdienst Nr.	
1 Familienname			
2		3	
Bewerber (Name ausgeschrieben)		Schutztag u. Wehr	
4		5	
a) Geburtsort		b) Dienstverhältnis	
b)	c)	d)	
Wehrdienst		aus führen	
6		7	
Wehrdienst		Wehrdienst	
8			
9			
a) Vater		b) Mutter	
c) Name		d) Name	
e) Wehrdienst		f) Wehrdienst	
10			
11			
12			
13			
14			

»Wehrstammkarte« – Vojaški prijavni karton
(ARS, AS 1604, škl. 908/IV)

IIa Musterung						
Untersuchung an der Tauglichkeit:						
		I	II	III		
14 A bis F	A	Gehör in Drehmaschinen				
		Gehör in Stützgeräten				
	B	Sehvermögen				
	C	Seh- sehen sehen sehen sehen	mit Sehe			
			mit Sehe			
			mit Sehe			
	D	Sehe Sehe Sehe	mit Sehe			
			mit Sehe			
			mit Sehe			
	Gehen (für - (Korn)*)					
E	Sehe Sehe Sehe	mit Sehe				
		mit Sehe				
		mit Sehe				
F	Sehe Sehe Sehe	mit Sehe				
		mit Sehe				
		mit Sehe				
14 a bis d	a.	b.	c.	d.		
	ja / nein	A. B. C.	Sehe Sehe Sehe Sehe	Sehe Sehe Sehe Sehe		
				nicht geeignet für		

Gesundheit		als	
ärztlich untersucht		(Zustand, Beruf, etc.)	
Beschäftigungszustand / Krappheit / Beruf		Zeit, Dienst, etc.	
I			
II			
III			
Tauglichkeitsgrad Entscheid: Wehrdienstverhältnis			
I			
II			
III			
Beschreibung			
I			
II			
III			
14 e			
14 f			
14 g			

* Beschäftigungszustand

C (Ges., Dienst, etc.) (Beschreibung (Bew. u. Zustand) bei Krappheit)

IIa Musterung
(ARS, AS 1604, škl. 908/IV)

K temu je bil dodan še poseben vprašalnik z dodatnimi vprašalnici: o znanju nemškega jezika, vozniškem izpitu, ali je bil posameznik športnik, je imel sanitetno izobrazbo, poznal stenografijo in tipkanje, znal jahati in delati s konji, risati, voziti kolo, kuhati, koliko časa je preživel v vojski itd.³⁷⁹ Dodana so bila tudi navodila, da je treba pri vojaškem prijavnem listu črno polje 1c, desno zgoraj, pustiti prazno za vpise WBK.

Dobili so tudi navodila, kako sestaviti vojaško številko posameznega obveznika – »Wehrnummer«. Sestavljena je bila iz letnika rojstva, številke občine (občine so dobile svoje številke, t. i. »Wehrstammrollenummer«, občine v okrožju Kamnik so imele npr. dodeljene številke od 61 do 88), številke vojaške prijavnice, ki jo je občina dodelila vojaškemu obvezniku (ker sta obstajali dve vojaški prijavnici, torej številka 1 ali 2) in tekoče številke na vojaški prijavnici. Tako je npr. nekdo, ro-

³⁷⁹ ARS, AS 1604, škl. 908, Dodatna vprašalnica k »Wehrstammkarte« za vojne obveznike na Spodnjem Štajerskem in Kranjskem.

Zusätzlicher Fragebogen

zur Wehrstammkarte für Wehrpflichtige i. d. Untersteiermark und Krain

I. a) Familienname	
b) Vorname	
c) Geburtsdaten	
d) Geburtsort	
e) Heimatzuständigkeit am Tage der politischen Erfassung. (Da es im früheren Jugoslawien sehr viele gleichlautende Ortsnamen gibt, ist die ge- naueste Angabe erforderlich.)	
II. a) Schulbildung	
b) Muttersprache	
c) Beherrschung der deutschen Sprache (in Wort und Schrift)	
d) Sprachkenntnisse: Wort und Schrift	gut. mangelhaft. gering
e) Kfz. Führerschein I od. II od. III (wann zuletzt gefahren)	
f) Sportabzeichen und dergleichen	
g) Sanitätsausbildung (wo und wie lange ausgebil- det, welche Spezialkenntnisse?)	
h) Kenntnisse in Stenographie und Maschinenschrift Kenntnisse im Reiten . . Linsang mit Pferden . . Zeichnen (für welche Darstellung) . . Radfahren . . Kochen (bei ausgeübten Beruf; bei welchen Betrieb oder Dienststelle)	} Zutreffendes rot unterstreichen.
i) Sonstige Befähigungsschwäche	
III. a) Dienstzeit in (von — bis)	
1. der alten deutschen Wehrmacht 2. der deutschen Reichswehr 3. der alten österr. Wehrmacht 4. im österr. Bundesheer 5. in einer fremden Wehrmacht	} Zutreffendes rot unterstreichen
b) Waffengattung	
c) Ausbildung- Sonderausbildung	
d) Dienstgrad	
e) Verwundung	
f) Gefangenschaft	
g) Orden und Ehrenzeichen	

(Unterschrift des Wehrpflichtigen)

Dodatna vprašalnica
(ARS, AS 1604, škl. 908/IV)

jen leta 1920, iz Kamnika (oznaka občine je bila 81), z vojaške prijavnice pole št. 2 in s tekočo številko 7 na prijavnici poli dobil končno številko 20/81/2/7.

Župani oz. politični komisarji so morali na WMA sporočiti število vojaških obveznikov oz. popis vojaških obveznikov ter dodati tudi vojaško prijavnico in vojaški prijavnici karton. Občinska uprava Kamna Gorica je 10. oktobra 1942 na WMA Radovljica sporočila število vojnih obveznikov letnikov 1923 in

1924, in sicer jih je bilo 8.³⁸⁰ Občina Mojstrana je na WMA Radovljica sporočila, da je v občini Bled 25 moških, rojenih leta 1923, in 17 vojaških obveznikov, torej skupaj 42. V občini Ribno jih je bilo 11 rojenih leta 1923 in 16 leta 1924. V občini Podljubelj jih je bilo 5 rojenih leta 1923 in 4 leta 1924.³⁸¹

Jeseniška železarna KIG je novembra 1942 poslala dopis na delovni urad v Kranj, v katerem je na povpraševanje oboroževalne industrije v Celovcu sporočila podatke o osebah, rojenih v letih 1923 in 1924, ki so spadale v »Mangelberufsgruppe« IA in IB – skupini poklicev, ki jih je primanjkovalo. Poslali so tudi prošnje in sezname delavcev letnikov 1923 in 1924, za katere so zaprosili za odložitev služenja RAD. Podobne dopise so pripravili tudi v tovarni verig Kettenfabrik A.G. v Lescah.³⁸²

Župani so pošiljali sezname na WMA, deželni svetniki pa na WBK. Le nekaj takih seznamov je delno ohranjenih. Deželni svetnik v Radovljici je za nabor poslal na WBK Kranj število obveznikov letnikov 1923 in 1924, in sicer je v 21 občinah živelo 379 obveznikov, rojenih leta 1923, in 370, rojenih leta 1924. Za letnike od 1916 do 1919 jih je bilo iz istega okrožja 812, kar ena četrtnina iz občine Jesenice. Mož letnika 1916 je bilo 205, letnika 1917 185, letnika 1918 187 in letnika 1919 235.³⁸³

Občina Srednja vas v Bohinju je 29. oktobra 1942 poslala WMA Radovljica sezname vojaških obveznikov letnikov 1923 in 1924, dve vojaški prijavnji poli za letnik 1923 in dve poli za letnik 1924 ter 33 vojaških prijavnih kartonov s prilogami. Občina Breznica je 9. novembra 1942 poslala na WMA eno prijavno polo za obveznike letnika 1923 z desetimi prijavnimi kartoni in dve prijavnji poli za letnik 1924 z 19 prijavnimi kartoni. Občina Kovor je 27. oktobra 1942 poslala eno vojaško prijavno polo za letnik 1923 in dve poli za obveznike, rojene 1924, ter 21 vojaških prijavnih kartonov, nato pa obvestilo o kartonih z dodatnega na-

380 Prav tam, Dopis občine Kamna Gorica, 10. 10. 1942.

381 Prav tam, Dopis občinskega urada St. Anna pod Ljubeljem, 12. 10. 1942.

382 ARS AS 1604, šk. 908/VI, Kettenfabrik A.G. in Lees, Prijava letnikov 1923 in 1924, 17. 11. 1942.

383 ARS AS 1623, šk. 3, Seznam, število vojaških obveznikov (nedatirano).

bora s še 74 imeni. Občina Kranjska Gora je 12. oktobra 1942 sporočila na WMA, da ima 15 nabornikov letnika 1923, letnika 1924 pa 18. Župan v Gorjah je 12. oktobra 1942 sporočil, da je bilo v letu 1923 rojenih 28 mož, leta 1924 pa 22. Občinski urad Lesce je navajal 6 mož letnika 1923 in 5 letnika 1924. V Ratečah je bilo 6 mož letnika 1923 in 5 letnika 1924, podatki so bili poslani na WMA Radovljica 9. oktobra 1942. Pozneje so pripravili tudi skupne popise za okrožje Radovljica za letnike 1920, 1921, 1922 in 1925, na katerih so bile občine, označene s številkami od 31 do 52. V vseh občinah je bilo skupno 1166 obveznikov.³⁸⁴

Ker so morali v vojaški evidenci zabeležiti tudi tiste obveznike, ki so bili na delu v drugih delih pokrajin ali v drugih gauih, so občine WMA pošiljale prošnje za podatke. Iz WBK Špital so 13. januarja 1943 poslali na WMA Radovljica tudi sezname tistih Gorenjcev, ki so se preselili v njihovo okrožje, in sicer 27 obveznikov letnikov 1922, 1923, 1924 in 1925.³⁸⁵

V sezname vojaških obveznikov so tudi zapisovali, kje se obvezniki nahajajo, npr. za tiste, ki so bili poslani v koncentracijska taborišča, zapore ali izgnanstvo.

384 ARS, AS 1605, šk. 1047, Seznam letnikov 1920, 1921, 1922 in 1925 (nedatirano).

385 Prav tam, WBK Spittal, Evidenca podatkov, 13. 1. 1943.

IZVEDBE NABOROV

O pripravah evidenc in naborov je bilo prebivalstvo seznanjeno tudi prek objav v Uradnem listu vodje civilne uprave, t. i. *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains*. Od 12. do 31. oktobra 1942 je potekala evidenca nabornikov letnikov 1923 in 1924,³⁸⁶ od 30. novembra do 19. decembra istega leta so klicali nabornike letnikov 1920, 1921, 1922 in 1925,³⁸⁷ 20. februarja 1943 je bilo objavljeno, da bodo nabori za letnike od 1916 do 1919 potekali od 1. do 27. februarja 1943,³⁸⁸ priprava evidenc za RAD za letnik 1927 pa je bila najavljena 22. novembra 1943³⁸⁹ in se je izvajala od 1. do 20. decembra 1943. Objave za letnik 1926 v uradnem listu ni bilo.

Ob pripravah na nabor so deželni svetniki posvetili precej pozornosti temu, kje in kako bo nabor potekal. Kamniški deželni

386 *Verordnungs und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains*, št. 21, 24. 10. 1942, str. 180, Bekanntmachung über die Erfassung für den Wehrdienst und den Reichsarbeitsdienst in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains.

387 Prav tam, št. 25, 12. 12. 1942, str. 218, Bekanntmachung über die Erfassung für den Wehrdienst und den Reichsarbeitsdienst in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains.

388 Prav tam, št. 2, 20. 2. 1943, str. 8, Bekanntmachung über die Erfassung für den Wehrdienst und den Reichsarbeitsdienst in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains.

389 Prav tam, št. 12, 22. 11. 1943, str. 73, Bekanntmachung über die Erfassung für den Wehrdienst und den Reichsarbeitsdienst in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains.

svetnik Hermann Doujak je občinskim komisarjem v Kamniku, Domžalah in Litiji naročil skrbno pripravo in izbor prostorov za nabor, saj je komisija potrebovala 5 sob, vsaj ena naj bi bila večja, najmanj 5 x 7 m.³⁹⁰ 13. novembra 1942 je znova pisal, da je potrebno posebno pozornost posvetiti pripravi glavne sobe, in sicer postaviti tri mize, na sredini naj bi sedel vodja. Na zadnji steni so morale viseti državna vojaška in politična zastava in slika Adolfa Hitlerja. Na desni strani sta morali biti še dve mizi za člane krajevnega policijskega urada. Na levi strani je morala stati majhna miza s tremi stoli za štabnega zdravnika, ravno tako so morali biti tam umivalnik, milo in brisača ter poljska postelja. Omenjal je tudi dobro luč, za naborni štab je bilo potrebno urediti tudi telefon.³⁹¹

Na naboru so bili navzoči tudi občinski komisar in dva pisarja, za točnost in gladek potek nabora pa je bil odgovoren občinski komisar.³⁹²

V navodilih za izvedbo naborov so deželni svetniki naročili županom, naj obveznikom pošljejo poziv, da pridejo vsaj pol ure pred začetkom nabora. Predstavniki županstva so morali prineesti s seboj rjave vojaške prijavnice in vojaške prijavnice, žig in popis vojaških obveznikov v treh izvodih. Objave o poteku nabora so morali poprej nabiti na krajevne oglasne deske.³⁹³ Občine so vojaškim obveznikom potem pošiljale podobno vabilo:

Na podlagi uredbe šefa civilne uprave o uvedbi delovno-službenega prava in vojaškega prava na zasedenih področjih Koroške in Kranjske z dnem 7. junij 1942 (VOuABL. Nr. 16, s. 146), na podlagi zakona o državni delovni službi z dne 26. junija 1935 in vojaškega zakona z dne 21. maja 1935, po pooblastilu deželnega svetnika okrožja Kranj, se

390 ARS, AS 1603, šk. 842/I/2, Nabori, dopis deželnega svetnika občinskim komisarjem, 12. 10. 1942.

391 ARS, AS 1603, šk. 842/I/ Nabori in telefonski priključek, dopis deželnega svetnika Kamnik občinskim komisarjem, 13. 11. 1942.

392 Prav tam, Nabor in vpoklic na nabor, 11. 11. 1942.

393 ARS, AS 1603, šk. 1052, Nabor letnikov 1923 in 1924, dopis deželnega svetnika Kamnik županom, 11. 11. 1942.

javite 1. avgusta 1943 v Kranju, šolska stavba, Gallenfelsstr., ob 7. uri na nabor.³⁹⁴

S seboj je bilo potrebno prinesiti rojstni list, člansko izkaznico KVB, delovno knjižico, osebno izkaznico, potrdilo o športnih znakih in vojaških znakih SA, izkaznice o pripadnosti HJ, SA, SS, NSKK, NSFK, TN, gasilcem, dokazila o udeleževanju v letalskih dejavnostih, vozniško dovoljenje, potrdilo o sprejemu v nemško vojsko kot prostovoljca ali v SS enote za razpolaganje ter vojaško knjižico Wehrpass, če jim je bila že vročena. Vojaški obvezniki, ki so imeli težave z vidom, pa so morali prinesiti s seboj tudi recept za očala. Poleg tega je moral vsak prinesiti še dve doprsni fotografiji v velikosti 37 x 52 mm v civilnih oblačilih.³⁹⁵ Posebej je bilo poudarjeno, da se morajo obvezniki pojaviti umiti, s postrizženimi lasmi in čistim spodnjim perilom, poleg tega naj bi imeli s seboj še športne hlače ali kopalke. Potrebovali so še hrano za dva dni, obešalnik, robec, toaletno torbico, krtačko za čiščenje čevljev, jedilni pribor, milo in milo za britje in tudi odrezek – karto za pralni prašek.³⁹⁶ Obvezniki, ki so od priprave vojaške evidence spremenili bivališče in tega niso javili pri policijskih prijavnih uradih, so morali to storiti pred naborom. Obvezniki, ki so predvidevali, da bodo na dan nabora odsotni, so morali to sporočiti vsaj dva tedna pred naborom, da so jih predvideli za nabor na drugem kraju ali za drugi čas. Odlog zaradi domačih ali službenih razlogov ni prišel v poštev. Možen je bil odlog za dokončanje vajenske dobe. Prošnje s potrdili je bilo potrebno vložiti pisno pri deželnem svetniku.³⁹⁷

Naborniki, ki so bili zaradi bolezni zadržani, so potrebovali zdravniško potrdilo. Občinski urad z Golnika je moral po seznamu, ki jim ga je dostavil WBK, javiti tudi vojaške obveznike, ki so bili v bolnišnici na Golniku, in sicer je bilo na Gol-

394 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

395 ARS, AS 1605, šk. 1052, Objava deželnega svetnika v Radovljici, nabor letnikov 1923 in 1924.

396 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

397 Prav tam.

niku januarja 1943 po seznamih WBK 11 obveznikov. Tisti, ki so bili odpuščeni, so se morali javiti na WBK Kranj.³⁹⁸ Posebej je bilo zagroženo, da bodo poskusi lažnega prikazovanja bolezni kaznovani. Uživanje alkohola na naborni dan je bilo strogo prepovedano in kaznovano. Zagroženo je bilo tudi, da se tisti, ki se ne bo odzval na nabor, lahko kaznuje z denarno kaznijo, z zadržanjem ali pa bo s policijskimi ukrepi prisilno pripeljan. Naborniki so spadali pod vojaški zakon in pod vojaško kazensko pravo. Kršitve reda in discipline in kršitve uredb WBK so bile disciplinsko obravnavane. Stroškov poti in odškodnine za izpad zaslужka naborni urad ni pokril.³⁹⁹

Za razvrščanje v enote je bila po pregledih pomembna naborna ugotovitev, ki je bila v obliki okrajšav zapisana na seznamu.⁴⁰⁰ Uporabljali so naslednje oznake:

k.v. – kriegsverwendungsfähig – za vsako uporabo

g.v. Feld – garnisationsverwendungsfähig/ruckwärtiges Operationsgebiet – le v omejenem obsegu uporaben za bojne enote, vedno pa za pisarne, kuhinje itd. in povsem uporabni za preskrbovalne enote, gradbene enote, deželne straže, zaledne enote

g. v. Heimat – uporaben v domovini in na zasedenih območjih, predvsem v enotah deželnih straž v domovini, pri štabih in uradih v domovini, v enotah v domovini, tudi v enotah za usposabljanje, varovanje objektov, posebej v pisarnah, v upravi, pri poveljstvih, okrožnih poveljstvih itd.⁴⁰¹

a.v. Feld – arbeitsverwendungsfähig/Beurteilung je nach dem Grad des Leidens und nach dem Berufe – sposoben za delo, razdelitev glede na stopnjo bolezni in glede na poklic (pri štabih, uradih)

a.v. Heimat – nicht mehr für die Wehrmacht, aber in die Heimat als Arbeitskraft – ni več primeren za nemško vojsko, temveč za delo v domovini

v.a.u. – völlig arbeitsunfähig – povsem nesposoben

398 ARS, AS 1604, šk. 931, Seznam pacientov vojnih obveznikov, ki so bili na Golniku v bolnišnici, 21. 1. 1943.

399 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

400 ARS, AS 1603, šk. 842/I, Okrajšave nabornih ugotovitev, (nedatirano).

401 Absolon, *Die Wehrmacht im Dritten Reich*, str. 281.

Za tiste, ki niso bili potrjeni, je bilo izdano potrdilo o izpisu (»Ausmusterungsschein«): »Je povsem nesposoben za službo v vermahtu in se izloči s seznama vojaških obveznikov«. Pod dokument sta se podpisala predstavnik okrožnega policijskega urada in WBK.

WMA Kranj je vojaškim obveznikom poslal Wehrpass in sporočil, da so z vpisom v vojaško evidenco pod nadzorom WMA, opozarjali so tudi, da je potrebno vsako spremembo bivališča javiti v 48 urah. Posebno pozornost se je posvečalo stranem 52, 53 in 54 v knjižici Wehrpass, kjer so bila zapisana pravila.⁴⁰²

Tudi časopisje je poročalo o prvih naborih gorenjskih letnikov:

Naborniki s pisanimi trakovi in velikimi barvastimi rožami za klobukom in na suknjiču, tovarištvo starih vojakov je one, ki so bili spoznani za vredne, popoldne povabilo na kratko slavlje in kozarec vina, pozdravil jih je tudi Kreisleiter Kuss, ki je pozdravil mlade tovariše in vojake velikonemškega reicha in jim je zaželel iz vsega srca mnogo vojaške sreče. Ko se bodo nekoč vrnili domov, bodo našli pri starih vojaki na Gorenjskem odprta vrata in veselo srce, ker bodo dokazali, da častno vzdržujejo in nadaljujejo tradicijo svojih staršev iz let 1914–1918.⁴⁰³

Nabor za letnika 1923 in 1924 je v kranjskem okrožju potekal od 16. novembra do 16. decembra 1942, in sicer so vojaški obvezniki prihajali na nabore po občinah: 23. novembra iz Mavčič, 24. novembra iz Predoselj in Sv. Križa, 25. novembra iz Predoselj in Besnice, 26. novembra iz Cerkelj, 27. novembra iz Šenčurja in z Jezerskega, 30. novembra iz Šenčurja, 1. decembra iz Žabnice, 2. in 3. novembra iz Škofje Loke, 4. decembra iz Javorja in Železnikov, 7. decembra iz Šentvida in Črnuč, 8. decembra iz Šentvida, 9. decembra iz Šmartnega, 10. decembra iz Žirov, 11. decembra iz Oselice in Sorice, 14. decembra iz

402 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

403 *Karawanken Bote*, 21. 12. 1942, str. 6, Prvi nabori na Gorenjskem.

Medvod, 15. decembra iz Trate in Poljane, 16. decembra iz Selc. Skupaj je bilo v seznamih predvidenih 1176 mož.⁴⁰⁴ V kranjskem okrožju je bil naslednji nabor od 11. januarja 1943 v Kranju, in sicer za vojaške obveznike iz naslednjih občin: 11. januarja iz Predoselj, 12. januarja iz Naklega in z Jezerskega, 13. januarja iz Sv. Križa, 14. januarja iz Žabnice, 15. januarja iz Žabnice in Besnice, 16. januarja iz Cerkelj, 18. januarja iz Preddvora in Cerkelj, 19. januarja iz Preddvora in Smlednika, 20. januarja iz Smlednika in Golnika, 21. in 22. januarja iz Šenčurja, 23. januarja iz Šenčurja in Mavčič, 25. januarja iz Šentvida, 26. januarja iz Šentvida in Medvod, 27. januarja iz Medvod, 28., 29 in 30. januarja ter 1. februarja iz Škofje Loke, od 2. do 11. februarja iz Kranja. V poročilu o naboru od 11. januarja do 4. februarja 1943 je zabeleženih 1305 mož (na naboru jih je bilo 1316, ki so jim dodelili oznake o razvrstitvi: oznako kv jih je dobilo 534, gvf 490, gvh 254, av 27).⁴⁰⁵

Nabor mož letnikov 1920, 1921, 1922 in 1925 je potekal od 5. do 12. februarja v Kranju (naborna komisija I) in v Škofji Loki (naborna komisija II), in sicer jih je bilo po evidencah 2463.⁴⁰⁶ 5. februarja 1943 so pričeli z naborom v meščanski šoli v Škofji Loki, in sicer do 12. februarja za občini Železniki in Oselica, nato za Poljane, Žire, Sorico in Črni vrh. 13. in 14. februarja pa so potekali še nabori za občini Selce in Trata, skupaj za 347 mož. V Trati so za nabornike letnika 1922 organizirali prevoz v Škofjo Loko: občina je za nabor 14. februarja 1943 priskrbela vozilo, ki je obveznike prepeljalo na nabor.⁴⁰⁷

5. februarja 1943 je nabor potekal tudi v Kranju. Od 36 fantov in mož letnika 1922, pa tudi dveh letnika 1925 (ki je bil zadr-

404 ARS, AS 1604 Kranj, šk. 908, Seznami planov naborov nabornih štabov.

405 Prav tam, Pregled naborov od 11. 1. 1943 do 4. 2. 1943.

406 ARS, AS 1623, šk. 3, Musterungsplan für Musterungsstab II im Kreis Krainburg für die Musterung der Geb.Jahrgänge 1920, 1921, 1922, 1925.

407 »Kakor je že objavljeno, se vrši vojaški nabor za občino Trata v nedeljo dne 14. februarja 1943 v ljudski šoli v Škofji Loki ob 9. uri dopoldan. Občina je zato poskrbela avto in se vas vsled tega poziva, da se prej omenjenega dne za gotovo zglasite točno ob pol osmih zjutraj pred občinsko pisarno v Gorenji vasi, od koder se vas bo odpeljalo na nabor v Škofjo Loko, občinski tajnik Tratnik Franc. (Vir: ARS, AS 1604, šk. 908, Dopis župana, 7. 2. 1943).

žan do 31. avgusta 1943) in letnika 1926, je bilo šest obveznikov zadržanih in vpisanih z oznako Z, »zurückgestellt«. ⁴⁰⁸ 9. februarja je v Kranju spet potekal nabor, tokrat letnikov 1920–1922. Od 48 sta dobila odlog dva nabornika. 10. februarja 1943 je bil v Kranju nabor za rojene leta 1925, večina od 66 je bila določena za RAD, zadržanih je bilo 13 (delavec v LGW do 31. avgusta 1943, nekateri celo do februarja 1944). ⁴⁰⁹ Od 10. februarja 1943 dalje so se v Kranju zvrstili naborniki letnika 1925, in sicer po 37 obveznikov na dan. 17. februarja je bilo na naboru 66 oseb letnika 1925. ⁴¹⁰ 18. februarja 1943 so bili na vrsti letniki 1920–1925, na sezname so vpisali, kdo bo šel v RAD. ⁴¹¹ »Nachmusterung« oz. naknadni nabor se je v Kranju začel 12. aprila 1943, 14. aprila je bil za občini Smlednik in Preddvor, 15. aprila za Sv. Križ in Golnik, 16. aprila za Žabnico in Naklo, 19. aprila za Mavčiče, Predoslje in Besnico, 20. aprila za Cerklje in Jezersko, 21., 22., 28. in 29. aprila za občino Kranj. Po podatkih naj bi bilo obveznikov 712. ⁴¹² 22. aprila 1943 je v istem mestu potekal nabor za občino Kranj za letnik 1917. Od 45 jih je bilo zadržanih, to pomeni, da so dobili odlog vpoklica, kar 15. Vsi so bili delavci ali v LGW v Kranju ali v tovarni W. Schubert iz Stražišča in v zadnji stolpec so jim v naborni komisiji dodali odločitev »pozneje«. Pri imenih so pri vsakem, ki je delal v za vojaško industrijo pomembnem podjetju oz. za katerega so iz tovarn zaprosili za odlog, naredili zaznamek: obkrožen veliki A (»Arbeiter«), pri nekaterih pa M (»Maschinist«). Pri železničarjih, ki so imeli odlog, so pri odločitvi zapisali Z.a.u.Z. ⁴¹³ (zadržan za nedoločen čas). ⁴¹⁴ Železniška direkcija v Beljaku je 15. oktobra 1942 že premestila 192

408 ARS, AS 1604, šk. 908, sezname nabornikov, 5. 2. 1943.

409 Prav tam, Sezname nabornikov, 10. 2. 1943.

410 Prav tam, različni datumi seznamov.

411 Prav tam.

412 Prav tam; ARS, AS 1623, šk. 3, seznam datumom naborov.

413 Zurückhaltend auf unbestimmte Zeit

414 OKW je 2. marca 1942 izdal navodila za vpoklice železničarjev in odredil, da vsi železničarji letnika 1918 in starejši, ki so bili pri železnici, tam tudi ostanejo. Ravno tako tudi vsi, ki so pri železnici, brez ozira na letnico rojstva do nadaljnjega niso bili vpoklicani. Absolon, *Die Wehrmacht im Dritten Reich*, str. 289.

slovenskih železničarjev v Nemčijo.⁴¹⁵ 30. aprila 1943 so prišli v Kranj na nabor obvezniki letnikov od 1916 do 1919 iz občine Šenčur. Med njimi so bili tudi možje letnikov 1913 in 1922.⁴¹⁶ 3. maja so bili v Kranju letniki 1916–1919 iz občine Medvode.⁴¹⁷ 4. maja je bil nabor za občino Šentvid, in sicer letnikov 1916–1919. Od 46 jih je 17 dobilo t. i. zadržan odhod v vojsko, od tega sta bila dva v službi na železnici. Služenje v vojski so odložili za največ dva meseca, razen zaposlenim v LGW.⁴¹⁸ Na »Nachmusterung« od 5. do 12. maja v Kranju je prišlo 126 mož.⁴¹⁹

5. maja so bili v Škofji Loki na naboru letniki 1916–1919, in sicer iz občin Železniki, Sorica in Trata. Hkrati je bil istega dne v Kranju nabor za občino Škofja Loka za možje letnikov 1916–1919. 6. maja 1943 so bili v Škofji Loki na naboru obvezniki iz občin Javorje, Oselica, Črni vrh in Poljane, v Kranju pa nabor obveznikov letnika 1919 za občini Škofja Loka in Šmartno pod Šmarno goro. 8. maja je bil že naknadni nabor različnih letnikov do letnika 1895, od 31 mož jih je 13 dobilo odlog za dva meseca. To so bili predvsem delavci v tovarnah Schubert, Gummiwerke, Intex itd. Na nabor v Škofji Loki od 5. do 8. maja 1943 je prišlo 135 obveznikov.⁴²⁰

Nabor za okrožje Radovljica za letnika 1923 in 1924 je potekal od 16. novembra do 3. decembra, in sicer 16. novembra za mesti Radovljica in Bled, 17. novembra za Lesce, Breznico, Kropo in Kamno Gorico, 18. novembra za Ovsiše in Brezje. 19. novembra pa je potekal v prostorih KVB na Jesenicah, in sicer za Jesenice, 20. in 23. ter 24. novembra za Jesenice ter Rateče in Kranjsko Goro, 25. novembra za Dovje-Mojstrano in Srednjo vas v Bohinju, 26. novembra za Gorje, 27. novembra za Bled, 30. novembra za Bled in Bohinjsko Bistrico. 2. decembra se je komisija selila v meščansko šolo v Trzič, in sicer je bil tam nabor

415 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 186.

416 ARS, AS 1604, šk. 908, sezname nabornikov.

417 Prav tam.

418 Prav tam.

419 Prav tam.

420 Prav tam.

za občine Tržič, Sv. Katarina in Sv. Ana, 3. decembra pa še za Tržič in Kovor.⁴²¹

Naborni štab II za okrožje Radovljica je predvidel nabor po občinah od 11. do 15. januarja 1943 v ljudski šoli v Radovljici, in sicer za letnike 1920, 1921, 1922 in 1925. Začeli so z občino Radovljica, 11. januarja je sledila Breznica, 12. januarja Radovljica in Brezje, 13. januarja Radovljica in Ovsišje, 14. januarja Lesce, Kropa in Kamna Gorica, 15. januarja Radovljica in Begunje, in sicer vsak dan od 8. ure naprej, dnevno od 53 do 67 mož. Nato so šli na Jesenice in od 16. do 30. januarja izvajali nabor v tamkajšnji Hiši športa, in sicer 16. januarja za Jesenice, 18. januarja za Jesenice in Kranjsko Goro, 19. januarja za Jesenice in Rateče, od 20. do 23. januarja za Jesenice in Bohinjsko Bistrico, 25. in 26. januarja za Jesenice in Gorje, 27. januarja za Jesenice, 28. januarja za Jesenice in Bled, 29. in 30. januarja pa le za Jesenice. Ko se je komisija od 1. do 3. februarja preselila v meščansko šolo v Tržič, so pregledali še nabornike iz Tržiča, Sv. Katarine, Kovorja in Sv. Ane. Skupaj je bilo načrtovanih 1789 pregledov, od tega 390 mož letnika 1920, 445 letnika 1921, 440 letnika 1922 ter 503 letnika 1925.⁴²²

Naborni štab II je od 12. aprila do 7. maja nadaljeval delo na Jesenicah, v Radovljici in Tržiču z naborom letnikov od 1916 do 1919, pa tudi izvedel ponovni nabor. Skupaj je bilo pregledanih 927 mož.⁴²³

Za kamniško okrožje ni ohranjenih seznamov, obstajajo le delni sezname o posameznih naborih. Nabor v Litiji je potekal 24. in 25. novembra 1942, skupaj je bilo pregledanih 65 fantov letnikov 1924 in 1923. Deželni svetnik je 1. novembra 1942 pisal občinskim komisarjem, da morajo na nabor klicati po tekoči številki vojaške prijavnice. Na dan nabora je moral priti tudi občinski komisar z dvema pisarjema.⁴²⁴ V Kamniku je naborna

421 ARS, AS 1605, šk. 1052/III, Plan za nabore nabornega štaba II.

422 ARS, AS 1623, šk. 3, Musterungsplan für Musterungsstab II, Kreis Radmanskendorf., 11. 1. do 3. 2. 1943.

423 Prav tam, 12. 4. do 7. 5. 1943.

424 ARS, AS 1603, šk. 842/I, Dopis deželnega svetnika, 1. 11. 1942.

komisija, štab III, pregledovala letnike 1920, 1921, 1922, in 1925, in sicer od 11. januarja do 6. februarja 1943 v prostorih okrožnega vodje. Zvrstili so se fantje in možje iz Kamnika, Komende, Zg. Tuhinja, Vodice (16. januarja), Kamniške Bistrice, Trebeljevega (23. januarja), 21. januarja so bili v šoli v Litiji. Skupaj je bilo pregledanih 1543 moških.⁴²⁵

Datumsko sestavljeni nabori po ohranjenih seznamih

(ARS AS 1623, škl. 3)

Naborni plan Nabornega štaba II okrožje Radovljica			
DATUM	KRAJ	OBČINA	ŠTEVILO
16. 11. 1942	Radovljica	Radovljica, Begunje	50
17. 11. 1942		Lesce, Breznica, Kropa, Kamna Gorica	57
18. 11. 1942		Ovsiše, Brezje	59
19. 11. 1942	Jesenice	Jesenice	50
20. 11. 1942		Jesenice	50
23. 11. 1942		Jesenice	50
24. 11. 1942		Jesenice, Rateče, Kranjska Gora	53
25. 11. 1942		Dovje, Mojstrana, Bohinjska Srednja vas	54
26. 11. 1942		Gorje	53
27. 11. 1942		Bled	50
30. 11. 1942		Bled, Bohinjska Bistrica	48
2. 12. 1942	Tržič	Tržič, Sv. Katarina, Sv. Ana	52
3. 12. 1942		Tržič, Kovor	48

Naborni plan Naborni štab I za letnike 1920, 1921, 1922 in 1925			
DATUM	KRAJ	OBČINA	ŠTEVILO
11. 1. 1943	Kranj	Predoslje	62
12. 1. 1943		Naklo, Jezersko	71

⁴²⁵ ARS, AS 1623, škl. 3, Seznami naborov.

13. 1. 1943	Križe	72
14. 1. 1943	Žabnica	66
15. 1. 1943	Žabnica, Besnica	77
16. 1. 1943	Cerklje	65
18. 1. 1943	Preddvor, Cerklje	67
19. 1. 1943	Preddvor, Smlednik	72
20. 1. 1943	Smlednik, Golnik	72
21. 1. 1943	Šenčur	69
22. 1. 1943	Šenčur	68
23. 1. 1943	Šenčur, Mavčiče	77
25. 1. 1943	Šentvid	75
26. 1. 1943	Šentvid, Medvode	76
27. 1. 1943	Medvode	76
28. 1. 1943	Škofja Loka	71
29. 1. 1943	Škofja Loka	68
30. 1. 1943	Škofja Loka	69
1. 2. 1943	Škofja Loka	70
2. 2. 1943	Kranj	70
3. 2. 1943	Kranj	68
4. 2. 1943	Kranj	72
5. 2. 1943	Kranj	70
6. 2. 1943	Kranj	72
8. 2. 1943	Kranj, Javorje	71
9. 2. 1943	Šmartno/Šm. goro	71
10. 2. 1943	Šmartno, Selce	69
11. 2. 1943	Selce	63
12. 2. 1943	Trata	64
13. 2. 1943	Dodatni nabori	

Naborni plan Naborni štab II v okrožju Kranj za letnike 1920, 1921, 1922 in 1925

DATUM	KRAJ	OBČINE	ŠTEVILO
5. 2. 1943	Škofja Loka	Železniki	70
6. 2. 1943		Oselica	73
8. 2. 1943		Poljane, Črni vrh	70
9. 2. 1943		Sorica, Črni vrh	60
10. 2. 1943		Žiri	69
11. 2. 1943		Žiri	46
12. 2. 1943		Žiri	42

Naborni plan Naborni štab II letniki 1920, 1921, 1922, 1925

DATUM	KRAJ	OBČINE	ŠTEVILO
11. 2. 1943	Škofja Loka	Javorje, Žiri	74
12. 2. 1943		Žiri, Javorje, Selce	76
13. 2. 1943		Selce	72
14. 2. 1943		Trata	64

Naborni plan Naborni štab II okrožje Radovljica letniki 1920, 1921, 1922, 1925

DATUM	KRAJ	OBČINE	ŠTEVILO
11. 1. 1943	Radovljica	Radovljica, Breznica	63
12. 1. 1943		Radovljica, Brezje	67
13. 1. 1943		Radovljica, Ovsišje	64
14. 1. 1943		Lesce, Kropa, Kamna Gorica	53
15. 1. 1943		Radovljica, Begunje	48
16. 1. 1943	Jesenice	Jesenice, Dovje, Mojstrana	70
18. 1. 1943		Jesenice, Kranjska Gora	70
19. 1. 1943		Jesenice, Rateče	70
20. 1. 1943		Jesenice, Bohinjska Bistrica	76
21. 1. 1943		Jesenice, Bohinjska Bistrica	70
22. 1. 1943		Jesenice, Bohinjska Srednja vas	70
23. 1. 1943		Jesenice, Bohinjska Srednja vas	70

25. 1. 1943		Jesenice, Gorje	70
26. 1. 1943		Jesenice, Gorje	70
27. 1. 1943		Jesenice, Bled	
28. 1. 1943		Jesenice, Bled	
29. 1. 1943		Jesenice	
30. 1. 1943		Jesenice	
1. 2. 1943	Tržič	Tržič, Podljubelj	
2. 2. 1943		Tržič, Kovor	
3. 2. 1943		Tržič, Sv. Ana	

Naborni načrt za Naborni štab II okrožje Radovljica za letnike 1916, 1917, 1918, 1919

DATUM	KRAJ	OBČINA	ŠTEVILO
12. 4. 1943	Jesenice	Naknadni nabor I. 1925	73
13. 4. 1943		Jesenice, Gorje	71
14. 4. 1943		Jesenice, Kranjska Gora, Rateče	71
15. 4. 1943		Jesenice, Bled	70
16. 4. 1943		Jesenice, Bled	72
17. 4. 1943		Jesenice, Bohinjska Bistrica	70
19. 4. 1943		Jesenice, Bohinjska Srednja vas	70
20. 4. 1943		Jesenice, Bohinjska Bistrica, Bohinjska Srednja vas	69
21. 4. 1943		Jesenice, Dovje	71
22. 4. 1943		Jesenice	41
23. 4. 1943		Naknadni nabor	
29. 4. 1943	Radovljica	Radovljica, Ovsišje, Kropa	68
30. 4. 1943		Radovljica, Breznica	75
3. 5. 1943		Brezje, Kamna Gorica, Begunje	67
4. 5. 1943		Naknadni nabor	
6. 5. 1943		Tržič, Sv. Ana, Sv. Katarina	52
7. 5. 1943		Tržič, Kovor	60

Naborni plan za Naborni štab III okrožje Kamnik za letnike 1920, 1921, 1922 in 1925

DATUM	KRAJ	OBCINA	ŠTEVILO
11. 1. 1943	Kamnik	Kamnik	63
12. 1. 1943		Kamnik	65
13. 1. 1943		Kamnik	67
14. 1. 1943		Komenda	71
15. 1. 1943		Komenda, Zg. Tuhinj	70
16. 1. 1943		Vodice	72
18. 1. 1943		Sela, Kamniška Bistrica	60
19. 1. 1943		Šmartno v Tuhinju, Motnik	57
21. 1. 1943	Litija	Litija	69
22. 1. 1943		Litija, Vače	72
23. 1. 1943		Trebeljevo	72
25. 1. 1943		Šmartno pri Litiji	52
26. 1. 1943		Kresnice	41
27. 1. 1943	Domžale	Domžale	74
28. 1. 1943		Dob	77
29. 1. 1943		Glogovica, Ihan	69
30. 1. 1943		Homec, Radomlje	69
1. 2. 1943		Homec, Radomlje, Podgorica, Motnik	70
2. 2. 1943		Mengeš, Trzin	78
3. 2. 1943		Dol, Moravče	73
4. 2. 1943		Moravče	74
5. 2. 1943		Krašnja, Črnuče	68
6. 2. 1943		Črnuče, Vinje, Lukovica	60

V *Karawanken Bote* so poročali, da so številni naborniki pri odgovorih na vprašanje, v katere enote bi želeli, odgovorili, da »si večina želi k motorjem, mnogo jih želi k letalcem, ostali pa h gorskim četam«. Nabornikom je komisija postavljala tudi več vprašanj, npr. »kaj veste o življenju in delovanju Adolfa Hitlerja,

kdaj je bil rojen Adolf Hitler, kako se imenuje Gauleiter Kärntna, kratek opis domovine« ipd.⁴²⁶

V zvezi z nabori letnikov 1923 in 1924 na Gorenjskem je delovni urad v zaznamku navedel, da so imeli v nabornih štabih 68 odložitvev služenja vojaškega roka: 33 v štabu I Kranj, 30 v štabu II Radovljica in 5 v štabu III Kamnik. Služenje so odložili predstavnikom poklicev, ki jih primanjkuje (IA in IB); t. i. zadržane naj bi od 1. februarja dalje pošiljali v RAD. Ta odločitev je bila sklenjena s predstavnikom RAD pri naboru od 16. novembra do 1. decembra 1942. Deset zadržan je bilo prestavljenih do 31. marca 1943. Največ odlogov je bilo pri delavcih obeh oborožitvenih podjetij W. Schubert in LGW. V redkih izjemah so omogočili odlog vajencem, ki bi opravljali zaključni izpit v roku treh mesecev. Nekaj odlogov je bilo tudi v Škofji Loki, kjer se je nabor pričel 2. decembra; tam so pričakovali, da bo odlogov do 30.⁴²⁷

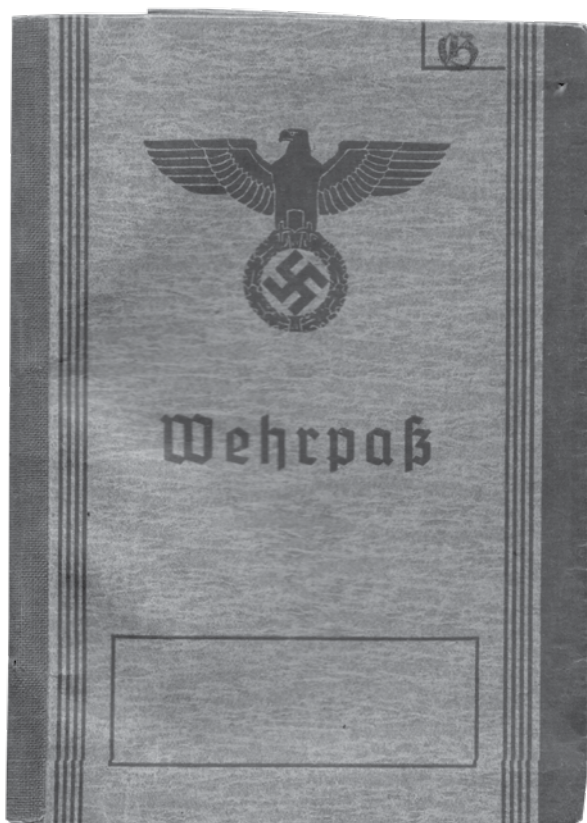
Vsak vojni obveznik je po pregledu dobil vojaško knjižico Wehrpass.⁴²⁸ Obstajalo jih je več variant, tj. z različnim številom strani in številčenjem. V knjižico so na vrhu vpisali »Wehrnummer« oz. vojaško številko nabornika in spodaj ime vojaka, vpisali so tudi številko osebne izkaznice in delovne knjižice, če jo je imel; ko je bil dodeljen enoti, pa še »Erkennungsmarke«, razpoznavno številko. Kot datum izdaje knjižice je bil vpisan datum nabora. Podpisan je bil komandant WBK, pri katerem je bil nabor opravljen. Eno izmed prinesenih fotografij so nalepili v knjižico poleg podatkov o obvezniku, ob državljanstvu, poklicu, podatkih o starših.

Na 4. strani so bili vpisani podatki o izobrazbi, poznavanju tujih jezikov, tehnični ali športni usposobljenosti in naslov sorodnikov, ki se izpolni samo v vojni. Na strani 5 IIa so bili podatki o naboru, tudi to, ali je bil imetnik obveznik ali prostovoljec, in WBK, kamor je spadal. V odločbi je bila napisana stopnja sposobnosti – »Tauglichkeitgrad« – in kam so bili do-

426 *Karawanken Bote*, 12. 12. 1942, str. 2, Prvi nabori na Gorenjskem.

427 ARS, AS 1604, šk. 908/VI, Zaznamek. Nabori letnikov 1923 in 1924.

428 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

Vojaška knjižica Wehrpass
(Arhiv Uroš Košir)

deljeni (povečini so šli v »Ersatzreserve I«), nato sta sledila podpisa okrožnega policijskega uradnika in komandanta vojaškega okrožja. Na stran 6 so zapisali odločitev glede RAD z istim datumom nabora. Na stran 8 so vpisali, če je bil obveznik nastavljen kot A.m. oz. »Arbeitsmann«, vpisali so »RAD Stammrolle Nr.« oz. številko prijavne pole, kdaj je odšel v RAD in kam. Pod tem so bili podatki o zaprisegi v RAD in morebitnih premestitvah v RAD, spodaj pa datum odpusta in čin ob odpustu, po navadi je bil odpuščen »Arbeitsmann«, kar je bil najnižji naziv. Na 9. strani je bil že v prvem mesecu služenja RAD dodan žig s pod-

pisom vodje prijavnega urada RAD (»Oberstfeldmeister RAD-Meldeamt«), ki je potrjeval, da je bil »Arbeitsmann« opozorjen glede vohunstva, izdaje in varovanja službenih tajn. Na strani 9 spodaj so pod razloge za odpust iz RAD po navadi zapisali, da je posameznik izpolnil obveznost – »Reichsarbeitsdienstpflicht erfüllt«. Na stran 10 so zapisali posebne zaznamke – po navadi »Nichts zu bemerken«, nič – in v naslednje polje datum odpusta in žig prijavnega urada RAD (»Dienstmeldeamt«), kjer je obveznik služil. Kot domači prijavni urad je bil zapisan »RAD Heimatmeldeamt Kranj M 348«. Na strani 11 so v IV. razdelek vpisovali podatke o aktivnem služenju vojaške službe. Vpisana je bila enota (četa in bataljon), dodana sta bila zdravniško mnenje in tudi dan dodelitve enotam. Službeni čas se je štel od dodelitve enotam. Vojaška zaprisega je bila po navadi po enem mesecu. Na 12. stran so vpisovali vse spremembe enot, na 20. stran usposabljanje, po navadi je bilo zapisano, za katero orožje je bil usposobljen. Na 22. strani so bili zapisani doseženi čini, na 24. strani pa odlikovanja in častni znaki. Na 30. stran so vpisovali aktivna sodelovanja v spopadih, na strani 34 in 35 podatke o ranjenosti in boleznih, na strani 36 in 37 so vpisali, ali je voden v »Reserve II«, rezervi II, in dopuste, na 46. strani so bili podatki o krvni skupini, številke plinske maske, čelade, kape in škornjev ter podatki o cepljenju.

Ker se je Wehrpass hranil pri enoti, so nekateri odgovorni ob koncu vojne dodajali komentarje. V Wehrpassu so imeli tudi kratek zapis vodje čete (»Oberleut u. Komp Chef«), in sicer imajo vsi zapisi v ohranjenih dokumentih, ki smo jih pregledali, datum 9. julij 1945: »Wehrpass sem osebno pregledal. Po mojem najboljšem znanju in poznanju so podatki v tem dokumentu pravi. Ta Wehrpass pripada ... in se pri njem nahaja«. ⁴²⁹ Ker se je knjižica hranila pri enoti, so po prihodu v ujetniška taborišča nekaterim vanjo vpisali tudi ujetniške številke in številko ujetniškega taborišča, kjer so se nahajali.

429 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

GORENJSKI PROSTOVOLJCI V NEMŠKI VOJSKI

Na Spodnjem Štajerskem naj bi bilo več kot 600 prostovoljcev v nemško vojsko.⁴³⁰ Podatkov o gorenjskih prostovoljcih je zelo malo, tisti, ki so padli do marca 1943, so bili najbrž v večji meri prostovoljci. Na prostovoljca lahko sklepamo tudi iz pisma, ki ga je že septembra 1941 objavil časopis *Karawanken Bote*. »Gefreiter«, po pisanju sodeč Gorenjec, je pisal o življenju na vzhodni fronti, in pozdravljal

vse, ki se zjutraj zbudijo in zagledajo gore, katerih ime nosiš ti, ljubi Karawanken Bote, pozdravi vse od onih, ki korakajo tisoče kilometrov oddaljeni na vzhodu na vojnem potu in ki vedo, da se na dan po zmagi vrnejo v domovino.⁴³¹

Deželni svetnik iz Kranja je 2. aprila 1942 poslal okrožnemu vodji dr. Franzu Hradetzkyju v Radovljico sezname prostovoljcev za OKM, ki so že imeli nabor. Ugotavljal pa je, da jih ne morejo vpoklicati, ker še nimajo članske karte KVB ali državljanstva. Zato, ugotavlja, »so bile dosedanje evidence in nabori brez pomena«. ⁴³² To je edini najdeni dokument, ki se nanaša na vstop v mornarico. Ker ni ohranjenega gradiva, ne moremo sklepati, kako je nabor potekal in zakaj so se prostovoljci prijavljali samo

430 Žnidarič, Mobilizacija v nemško vojsko na slovenskem Štajerskem 1942–1945, str. 39.

431 *Karawanken Bote*, št. 13, 27. 9. 1941, str. 2, Položaj na vzhodu.

432 ARS, AS 1605, sk. 1047, 2. 4. 1942.

v mornarico. Vanjo kot prostovoljci niso mogli oditi, ker niso bili nemški državljani ali imeli državljanstva na preklic, kar je bil pogoj za sprejem v nemško vojsko.

WBK Kranj je aprila 1942 poslal deželnemu svetniku v Kranj prošnjo za ugotovitev državljanstva 25 prostovoljcev iz Gorenje vasi, Zgornje Senice, Stražišča, Kokrice, Brekovic, Škofje Loke, Stare Loke in z Jezerskega, rojenih od 1909 do 1924.⁴³³ Žal ni ohranjenih dokumentov, iz katerih bi lahko ugotovili, kaj se je s prostovoljci zgodilo. Najbrž je deželni svetnik enako kot za prostovoljce v mornarico ugotovil, da jih nemška vojska ne more vpoklicati, ker niso nemški državljani.

Leta 1944 so v nemško vojsko vpoklicevali le še nemške državljane. Na WBK Kranj so se prijavi tudi prostovoljci prosilci za oficirsko kariero. Trije učitelji prostovoljci z Dunaja, iz Špitala in Kranja, letnik 1920, so želeli k letalcem, k »Flieger Aus. Regt. Klagenfurt«. Med prostovoljci je bil tudi mož, za katerega lahko iz naslova bivališča sklepamo, da je bil izgnanec (najbrž so njega in njegovo družino izgnali aprila 1942) iz preselitvenega taborišča Windsheim na Srednjem Frankovskem. Prostovoljci so bili razen zgoraj navedenih rojeni leta 1924, 18 jih je bilo rojenih v letih 1927 in 1928, vsi pa so se javili k letalcem.⁴³⁴ 20. februarja 1944 so se na WBK javili prostovoljci, rojeni leta 1929, 26. januarja 1945 pa so sestavili seznam še 18 prostovoljcev, ki so bili vsi nemški državljani.⁴³⁵

433 Njihovi usodi ne moremo slediti po dokumentih, jih pa večino najdemo v centralnem seznamu, vzpostavljenem z zbiranjem podatkov iz različnih virov.

434 ARS, AS 1604, šk. 908, Seznamei prostovoljcev.

435 Prav tam.

**VPOKLICI V
DRŽAVNO
DELOVNO SLUŽBO**

»Reichsarbeitsdienst (RAD)«, državna delovna služba, se je oblikovala iz »Freiwilligenarbeitsdienst (FAD)«, prostovoljne delovne službe, ki je bila ustanovljena leta 1931 z namenom zmanjšanja brezposelnosti. Z zakonom z dne 26. junija 1935 je RAD postal državna organizacija. Takrat je bila tudi uvedena obvezna polletna služba v RAD za moške med 18. in 25. letom starosti. Šele leta 1939 je bilo uvedeno tudi obvezno služenje za dekleta. Vodja RAD je bil v državnem vodstvu stranke, RAD pa je bil po občinah organiziran v 40 skupin, t. i. »Gruppen«, in oddelke, t. i. »Abteilungen«, ki so po navadi šteli 200 mož. Naloge mož v RAD so bile zelo raznovrstne. Pomagali so graditi utrdbe, bili so pri enotah »Luftwaffe«, pripravljali so teren za pionirske enote, popravljali so ceste in železnice. Z začetkom vojne se je RAD militariziral, poleg utrditvenih del so moške usposabljali za polaganje min, protitankovsko in protiletalsko zaščito, leta 1944 pa so naloge zopet postale splošnejše, sodelovali so v protiletalskih enotah, borili so se s požari, čistili področja, ki so jih uničili bombni napadi, in gradili začasna bivališča za ljudi, ki so v bombnih napadih izgubili domove. Enote, ki so ostale blizu fronte, so bile pogosto vključene v nemško vojsko.⁴³⁶ Po letu 1943 so v RAD ustanovili samostojne »flakbaterije«, drugi oddelki so sodelovali tudi z organizacijo Todt (OT).⁴³⁷ Proti koncu vojne so enote RAD delovale tudi v okviru Volkssturma, ustanavljali pa so tudi pehotne divizije RAD. Služba za moške je v začetku trajala pol leta, med vojno pa se je čas skrajševal in po imenovanju SS-Reichsführerja Heinricha Himmlerja za vodjo nadomestnih vojaških enot je RAD prevzel osnovno vojaško usposabljanje, ki je trajalo le šest tednov.⁴³⁸

Gorenjska je spadala v Arbeitsgau XXXVI Südmark, ki je imel sedež v Gradcu. Sestavljale so ga naslednje skupine: Gruppe 360 v Gradcu, Gruppe 361 v Celovcu, Gruppe 362 v Beljaku, Gruppe 363 v Lieznu, Gruppe 364 v Gleichenbergu in Gruppe

436 *Handbook on German Military forces*, str. 205.

437 Thoms, *Die Organisation Todt*, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ns-organisationen/organisation-todt.html>, 3. 6. 2016.

438 *Handbook on German Military forces*, str. 203.

365 v Wildonu. Glavni prijavni urad je bil v Gradcu, posamezni prijavni uradi pa: Meldeamt 318 v Špitalu, 319 v Celovcu, 320 v Judenburgu, 321 v Leobnu, 322 v Gradcu, 323 v Leibnitzu in 324 v Fürstenfeldu.

Werner Lilling je v malem slovarju NSDAP v časopisu *Karawanken Bote* opredelil RAD kot službo, ki ima dvojno nalogo. Poleg obdelovanja nemške zemlje, kultiviranja neobdelane zemlje, izboljšanja že obdelane zemlje, izboljšanja prometa, priprave naseljevanja, zaščite pred katastrofami in pomoči ob žetvah sta bili še pomembnejši uporaba RAD v vojni in predvojaška vzgoja bodočih vojakov.⁴³⁹

Februarja 1942 so bili številni mladi Gorenjci poslani na Koroško na tako imenovan »Pflichtjahr«, kjer so bili za deset mesecev do enega leta dodeljeni na kmetije kot pomoč za kmečka dela.⁴⁴⁰

V RAD so vpoklicevali tudi mlade ženske; 1. maja 1942 je okrožni vodja NSDAP izdal okrožnico o njihovem prostovoljnem služenju v RAD. V pošteev so prišla dekleta od 17. do 25. leta, ki so bila članice KVB. Pripraviti so morala življenjepis, osebne podatke, potrdilo o članstvu in dve fotografiji. Vpoklic se je pričel 1. oktobra 1942.⁴⁴¹ Še 24. avgusta 1944 je v uradnem listu vodje civilne uprave za zasedena območja Koroške in Kranjske izšla objava o pripravi evidenc in naboru ženske mladine letnika 1927, ki sta se izvajala od 15. avgusta do 15. septembra 1944.⁴⁴² V Preddvoru je bilo organizirano taborišče RAD za dekleta, v Kranju pa je bilo t. i. taborišče KHFD za dekleta, za katera je bilo predvideno različno socialno delo in pisarniško delo, tudi v okviru nemške vojske, čeprav jih je večina potem delala v tovarnah v oboroževalni industriji, proti koncu vojne pa tudi kot t. i. »Flakhelferinnen«.

Nekateri fantje so bili še na delu pri kmetih v Avstriji, kamor jih je poslal delovni urad, ko je bil njihov letnik že vpokli-

439 *Karawanken Bote*, št. 2, 15. 1. 1943, Lilling, Mali slovarček NSDAP.

440 Hribar, Mladost v plamenih druge svetovne vojne, str. 118.

441 ARS, AS 1689, šk. 369, Vpoklici ženske mladine. 1. 5. 1942.

442 *Verordnung und Amtsblatt*, 24. 8. 1944, št. 6, str. 31.

can. Tako so v občinah, kjer so delali, dobili vojaške knjižice in odšli v RAD z nekajmesečnim zamikom. Fantje, ki so bili na delu v drugih delih tretjega rajha, so bili vodeni v evidenci WBK v kraju bivanja. Nekaj jih je bilo vpoklicanih v RAD in vojsko že jeseni 1942.

Fantje, ki so na vpoklic čakali doma, so postajali zelo nemirni:

Nestrpno smo čakali in premišljevali, ali se bo to res moralo zgoditi in bomo morali zapustiti svoj rodni dom in da bomo morali iti služiti okupatorju. In ali lahko greš v gozdove, ko nimaš osnovnega vojaškega znanja, in kje boš dobil orožje in kje boš spal, kdo te bo hranil in kdo oblekel. In tudi partizani v tem času niso bili v tolikšni meri organizirani in sposobni, da te sprejmejo in zate poskrbijo. In kaj bo z domačimi, če jih izselijo in zaplenijo domačijo in delavnico, v katero je oče vložil vsaj polovico svojega življenja. Tudi smo vedeli, da Nemci obljubljeni povračilne ukrepe striktno izvajajo, saj smo imeli vsakdanji pregled, kaj se dogaja v bližnjih Begunjah. Tudi moji starši, zlasti mama, so bili zelo prizadeti, kajti skrbelo jih je, kaj bo z nami. A tudi oni niso videli drugega izhoda. Vsi smo se tudi tolažili, da bo vojne kmalu konec.⁴⁴³

Vojaški obvezniki so se soočali s številnimi dilemami. Po eni strani so se želeli izogniti služenju v RAD in nemški vojski, po drugi strani pa jih je bilo strah, kaj se bo zgodilo z njihovimi družinami. Vedeli so tudi, da partizanske enote niso bile zelo številne in dobro opremljene. Velikokrat je prav zaradi odgovornosti do družine vpoklicani res odšel v RAD in nemško vojsko.

Letnika 1923 in 1924, ki sta bila na naboru prva in sta bila prva tudi vpoklicana, sta se morala javiti v Kranju od 11. do 14. januarja 1943, da odideta na služenje RAD. Vsak potrjeni delavec je dobil vpoklic (»Einberufungsbefehl A«), ki mu ga je poslal WMA, in je bil hkrati tudi izkaznica in železniška vozovnica.

443 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, A. W., tipkopis.

Za delavce letnika 1925 se je vpoklic glasil: »Vpoklicani ste v aktivno vojaško službo in se morate dne 24. junija 1943 do 13. ure zglasiti na kranjskemšportnem igrišču, Gallenfelsestr.« S seboj so morali prinesiti vpoklic in vojaško knjižico. Za neopravičen izostanek je bila zagrožena kazen. Posebej je bilo poudarjeno, da se morajo javiti točno, svarili so pred uživanjem alkohola, kršitev zapovedi se je strogo kaznovala, s seboj so morali prinesiti tudi hrano za dva dni.⁴⁴⁴ Pred vpoklicem so morali mobiliziranci občinskemu uradu oddati tudi IV. državno nakažnico za obleko.⁴⁴⁵

Da bi vsi obvezniki prišli do zbirnih mest, so prihode nadzorovali tudi orožniki. Hodili so po vaseh, zbirali mobilizirance in jih spremljali na železniško postajo. Po prihodu v Kranj so možje in fantje v spremstvu orožnikov odkorakali v vojaške barake. Po nekaj urah so jih razporedili v skupine in odšli so nazaj na postajo. Tudi na vlaku so imeli oboroženo spremstvo.⁴⁴⁶ Od 11. do 14. januarja naj bi samo iz Kranja v RAD odpeljali 2011 vpoklicanih, v Lescah in na Jesenicah naj bi jih priključili še 600. 11. januarja 1943 se je v vojaški baraki na Golniški cesti zbralo 552 vpoklicanih iz kranjskega in kamniškega okrožja. Skupaj naj bi bilo v štirih dneh vpoklicanih 2650 Gorenjcev letnikov 1923 in 1924.⁴⁴⁷

Nekateri možje so si tik pred odhodom v RAD premislili. O beguncih so morale orožniške postaje sproti poročati. Tako so z orožniške postaje v Šmartnem orožniškemu okrožnemu vodji poročali, da 12. januarja 1943 dva fanta iz Šentvida pri Radomljah nista »einrikala v RAD« in sta pobegnila. Oba sta odpotovala z vlakom v Kranj in sta se skrivala pri Zgornjih Pirničah.⁴⁴⁸

Potrjeni vojni obvezniki letnika 1925 so bili poslani v RAD 18. in 19. februarja 1943, zato so 19. februarja v Kranju pričako-

444 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

445 MNZS, Zbirka tiskanega gradiva druge svetovne vojne, Uradni glasnik Landrat Stein, 1. marec 1943, št. 2, str. 1. Oddajanje IV. državne nakažnice za obleko pri vpoklicu.

446 MNZS, Zbirka ustni viri, različna pričevanja.

447 Križnar, *Kranjsko okrožje*, str. 258.

448 ARS, AS 1622, šk. 41. Poročilo orožniške postaje, 12. 1. 1943.

vali 550 fantov.⁴⁴⁹ Od občinskih uradov so vojaški prijavni uradi zahtevali sezname moških, rojenih v letih od 1894 do 1925, do 23. marca pa so morali popisati moške, rojene od 1908 do 1915. Moške, rojene v letih 1920, 1921 in 1922, so v nemško vojsko vpoklicali 29. in 30. marca 1943. Takrat se je v Kranju zbralo 2000 vpoklicanih.⁴⁵⁰ Vodja civilne uprave je naročil tudi popis moških, rojenih leta 1926. Občinski uradi so ga morali dostaviti do 10. julija 1943. Od 1. do 10. julija 1943 so občinski uradi v radovljiškem okrožju popisali 354 fantov, rojenih leta 1926, vojaški urad pa jih je od 30. julija do 5. avgusta poklical na nabor v Radovljico, na Jesenice in v Tržič.⁴⁵¹

Odhod vpoklicanih v RAD in nemško vojsko⁴⁵²

(MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Evidenčni listi.)

Letniki	Čas odhodov v RAD in nemško vojsko
1916	april 1943, julij 1943, oktober 1943, november 1943, marec 1944
1917	28. april 1943, maj 1943, julij 1943
1918	14.–18. april 1943
1919	29. marec 1943, 13. april 1943, 1. maj 1943, 5. maj 1943
1920	26.–29. marec 1943, april 1943
1921	29. marec 1943,
1922	29. marec 1943, 1. april 1943, september 1943
1923	11.–14. januar 1943, 30. januar 1943
1924	11.–14. januar 1943, 30. januar 1943
1925	18. februar 1943
1926	6. avgust 1943, 2. februar 1944

449 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, evidenčni listi.

450 ARS, AS 1605, šk.1086/II/3, dopis krajevne organizacije KVB.

451 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 216.

452 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Evidenčni listi.

Odhod v RAD, Kranj, 29. marec 1943 (MNZS)

Občinski komisarji so po ukazu vojaških uradov od 1. do 15. decembra 1943 popisali moške, rojene 1927.⁴⁵³ Posebej natančno so morali izpolniti vse priloge, hkrati pa so bili opozorjeni, da bo več preverjanja državljanstva, saj so bili ti obvezniki še mladoletni in so prihajali na urade s svojimi starši.⁴⁵⁴

Od januarja do najmanj konca aprila 1943 in potem še avgusta 1943 je bilo organiziranih več posebnih vlakov, ki so gorenjske fante in može vsakodnevno vozili v RAD in vojašnice.

Na Gorenjskem so tako vpoklicali 11 letnikov, rojenih od leta 1916 do leta 1926. Posamezne občine oz. občinski komisarji so morali sproti poročati, koliko mož je bilo vpoklicanih v RAD in v nemško vojsko. Ohranjenih je le nekaj seznamov. Tako je bilo iz občine Golnik do 24. avgusta 1943, in sicer z odhodi od 7. januarja do 3. maja, v RAD in nemško vojsko vpoklicanih 42 mož, k RAD pa še dodatnih 32, in sicer od letnika 1909 do 1926. V občini Golnik, kjer je takrat živelo 1365 ljudi,⁴⁵⁵ je to predstavljalo 5 % prebivalstva.

453 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 223.

454 ARS, AS 1605, šk. 1052, Evidence letnikov 1927, 15. 11. 1943.

455 ARS, AS 1604, šk. 931, Poročilo o vpoklicanih v vojaško službo in RAD, 24. 8. 1943.

Pogosto je bilo med vpoklicanimi več bratov, tudi po trije in več iz ene družine. Z odločitvijo Adolfa Hitlerja je OKH 6. oktobra 1942 izdal odredbo, da so družine s petimi ali več sinovi, ki so vojaški obvezniki, lahko deležne t. i. spregleda. Če so bili štirje že v vojski, so mlajši lahko ostali doma, da so skrbeli za eksistenco družine. V istem dokumentu so tudi določili, da so edinci iz družin, katerih očetje so padli v prvi svetovni vojni, in zadnji sinovi družin, kjer so očetje ali sinovi padli v prvi svetovni vojni, umaknjeni iz enot, da se obdržita nasledstvo in krvna linija. Izvzeti so bili tudi očetje s petimi ali več nepreskrbljenimi otroki.⁴⁵⁶ Tako številnih družin, ki bi imele več kot štiri sinove v nemški vojski, na Gorenjskem ni registriranih, so pa nekaterim sinovom, katerih očetje so padli med prvo svetovno vojno in so bili edinci, prestavili čas vpoklica.

Nekateri so se skušali izogniti služenju tudi s tem, da so trdili, da naj kot zaščitenci ne bi bili vpoklicani v vojsko. To je sicer res izhajalo iz vojaškega zakona, vendar so skoraj vsem, predvsem mlajšim, ki ob vpoklicu še niso bili polnoletni, že za vojaško evidenco dodelili oz. opredelili državljanstvo. Vprašanje državljanstva je bilo, kot rečeno, še v letu 1943 večkrat odprto.

Na predlog vodje civilne uprave so za druge letnike opustili vpoklice. V prvi polovici leta 1944 so na nabor poklicali samo še obveznike že vpoklicanih letnikov, ki so bili potrjeni na prvem oz. dodatnih naborih. Vojaški prijavni uradi so nadaljevali vpoklice na Gorenjsko priseljenih Nemcev, ki so jih vpoklicevali že v sklopu vpoklicev Gorenjcev, saj so bili vodeni na vojaških prijavnih uradih na Gorenjskem.⁴⁵⁷

Vodja civilne uprave je septembra 1944 ukazal pripravo evidenc moških pripadnikov nemške narodnosti iz Alzacije, Lotaringije, Luksemburga in s Spodnje Štajerske, in sicer letnikov 1908–1913, 1926 in 1927. Deželni svetniki so posebej opozarjali na natančno izpolnjevanje vojaških prijavnih kartonov, ni pa

456 Absolon, *Die Wehrmacht im Dritten Reich, 19. Dezember 1941 bis 9. Mai 1945*, str. 313.

14. septembra 1943 so del odredbe, ki se je nanašal na edince in zadnje sinove, ukinili.

457 ARS, AS 1689, šk. 358/4, KVB, Zvezni personalni urad, 27. 11. 1941.

bilo nujno priložiti dodatnih vprašalnic, ki so bile sicer sestavni del dokumentacije za vsakega posameznika. Gradivo so morali župani in uradi skupaj s poročilom, ali se dotični nahajajo v občini, predložiti do 10. septembra 1944, številke pa so morali poslati že do 5. septembra.⁴⁵⁸ Ponovni dopis je višji upravni svetnik Egger poslal županom čez en mesec. Vodja civilne uprave je takrat tudi ukazal pripravo evidenc moške nemške mladine letnika 1928. Hkrati jih je ponovno pozval, naj pripravijo evidenco moških pripadnikov nemške narodnosti iz Alzacije, Lotaringije, Luksemburga in s Spodnje Štajerske. Priprava evidence bi morala potekati od 10. do 20. oktobra 1944. K dokumentaciji ni bilo potrebno priložiti izvlečka iz registra kaznovanj, ravno tako pri nemških državljanih ni bilo potrebno priložiti dodatnega vprašalnika.⁴⁵⁹ Evidence moških nemških državljanov, rojenih leta 1929, so morali župani pripraviti do 20. marca 1945. Obvezniki so morali priložiti dve fotografiji v civilnih oblačilih, dodatnega vprašalnika pa tudi tokrat ni bilo potrebno priložiti.⁴⁶⁰

Z 31. januarjem 1945 so bili WBK Kranj, WMA Radovljica in WMA Kamnik razpuščeni. Moštvo je bilo predstavljeno v Kranj, tako je bil nadzor nad Gorenjsko centralno voden iz WMA Kranj, aktivnosti WBK Kranj pa je prevzel WBK Celovec.⁴⁶¹

Ob mobilizacijah v nemško vojsko so za to, da so se vpoklicani odzvali pozivu, skrbeli orožniki. O datumih odhodov prisilno mobiliziranih so bile orožniške enote vnaprej obveščene in takrat so okrepile svoje delovanje ter povečale nadzor nad vasmimi. Orožniški oddelek iz Šentvida je 16. februarja 1943 orožniškimi postajami Smlednik, Šenčur, Šmartno in Cerklje poslal sporočilo o vpoklicu:

V teh dnevih bodo vojnimi obveznikom 25 in 23 in 24 vročili RAD pozive. Zbirni mesti za Gorenjce sta Kranj (Landrat, barake) in Jesenice (Hiša nemškega športa). Mesti bodo lahko dosegli z motornimi vozovi in vprežnimi vozili. Vo-

458 ARS, AS 1605, šk. 1052, Deželni svetnik okrožja Radovljica, 4. 9. 1944.

459 Prav tam, Evidenca nemških državljanov in nemških narodnih pripadnikov, 1. 10. 1944.

460 ARS, AS 1605, šk. 1052/IV/2, Evidenca nemških državljanov, 13. 3. 1945.

461 ARS, AS 1605, šk. 1052/IV, Deželni svetnik dopis županu mesta Radovljica, 23. 1. 1945.

zili bodo posebni vlaki. Žandarmerijski vodje postaj imajo za 16., 17. in 18. februarja 1943 od 18. do 5. ure na svojih področjih povečano patroljno službo, da ne bo mogoča prisilna mobilizacija. Nadzorovati je potrebno ceste. Patrulje bodo šteje 2 orožnika in 5 Landwachtmanov, ti morajo molčati o razlogu za povečano patroljiranje.⁴⁶²

Gauleiter dr. Friedrich Rainer je v razglasu 8. januarja 1943 objavil, da bo:

zaradi nepokorščine oz. če se obveznik ne bo odzval vpo-klicu, kaznovan ne samo vojaški obveznik, ampak tudi nje-gova družina, ki bo izgnana, njeno imetje pa zaplenjeno. Ka-znovani pa ne bodo tisti, ki jih bodo partizani odpeljali na silo in bodo izkoristili prvo priložnost, da jim pobegetjo.⁴⁶³

Vpoklicanci so odhajali v vojsko, da ne bi izpostavili svoje družine. Tisti, ki so se odločili, da bodo kljub ustrahovanju vo-jaških obveznikov vseeno odšli v partizane, so se večkrat dogo-vorili s partizansko enoto. Te so izvedle lažno prisilno mobili-zacijo, da je bilo videti, kot da so jih odpeljali na silo. Orožniška postaja Šmartno pod Šmarno goro je v poročilu za leto 1943 navajala »prisilne« mobilizacije šele 27. aprila 1943, nato 6. in 23. maja ter 30. junija in 2. julija. Prve partizanske mobilizacije dopustnikov iz nemške vojske (»Wehrmachturlauber«) so bile junija 1943. V poročilu navajajo, da je 30. julija 1943 k parti-zanom prostovoljno odšel en dopustnik, 1. oktobra sta odšla dva iz Zgornjih in Spodnjih Pirnič, 2. oktobra 1943 naj bi parti-zani ustrelili dopustnika iz Šmartnega in prisilno mobilizirali v Tacnu, 27. oktobra 1943 je odšel kanonir. 28. oktobra so odšli v partizane trije iz Zgornjih Pirnič in »Wehrmachtsurlauber« iz Medvod, pridružili so se jim še trije iz Gameljn, istega dne pa so po navedbah v poročilu partizani prisilno rekrutirali dva vojaška obveznika.⁴⁶⁴

462 ARS, AS 1622, šk. 41, Dopis orožniškega oddelka Šentvid, 16. 2. 1943.

463 ARS, AS 1603 šk. 829/1, Razglas Friedricha Rainerja z dne 8. 1. 1943.

464 ARS, AS 1622, šk. 42, Kronika vpisov orožniške postojanke za l. 1943 in 1944.

V zvezi z vpoklicanimi je deželni svetnik v Kamniku 3. februarja 1943 pisal vsem občinskim komisarjem in vsem orožniškim postajam v okrožju Kamnik, da so nekateri »Dienstpflichtiger«, vojaški obvezniki, ki bi morali v kratkem oditi v RAD ali vojaško službo, pri različnih postajah iskali zaščito, »ker so bili ogroženi od banditov ali pa je obstajala nevarnost, da bi jih ti odpeljali in ne bi mogli izpolniti vpoklica«. Ukazal je, naj take napotijo v Kamnik, kjer bi se javili na uradu za socialno skrbstvo. Tu bi uredili njihovo preskrbo v begunskem domu v Kamniku in jim priskrbeli zaposlitev.⁴⁶⁵

Politični komisar glavnega štaba NOV in PO Slovenije Boris Kidrič je na posvetu z gorenjskim partizanskim vodstvom konec novembra in v navodilih z dne 1. decembra 1942 kot glavno nalogo partizanskih enot izpostavil preprečevanje odhajanja vpoklicanih v nemško vojsko. Navodilo je bilo objavljeno v gorenjski izdaji *Slovenskega poročevalca* 26. novembra 1942, štab Gorenjskega odreda pa je izdal povelje za mobilizacijo 5. januarja 1943, torej nekaj dni pred odhodom prvih nabornikov. Nekatere partizanske enote so mobilizirale že decembra 1942, predvsem Moravški in Kamniški bataljon.⁴⁶⁶ Orožniško okrožje Radovljica je sporočilo, da je na Gorenjskem namesto v RAD od 1. do 18. januarja 1943 v partizane odšlo 196 fantov. Od 11. do 14. januarja 1943 naj bi jih iz radovljiške občine odšlo v partizanske enote 31, iz leške 12, iz občine Kranjska Gora 23, iz rateške 9, Bohinjske Bele 18 in iz občine Srednja vas v Bohinju 33.⁴⁶⁷

Večkrat so se obvezniki pripravljali na to, da jih bodo partizani prišli mobilizirati, pa teh ni bilo in so morali oditi v RAD: »Na večer se je namigovalo, da bodo prišli partizani, in da bomo šli z njimi. Partizanov pa ni bilo. Zima je bila huda, snega je bilo okoli 30–40 cm.«⁴⁶⁸

Okrožni sekretar SKOJ-a France Kavčič, ki ga je Pokrajinski komite KPS za Gorenjsko iz Škofjeloške čete poslal na Ško-

465 ARS, AS 1603, šk. 866, Prevzem vojnih obveznikov v begunski dom, 3. 2. 1943.

466 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 197.

467 Križnar, *Jeseniško okrožje*, str. 198; ARS, AS 1622, šk. 22/I, Orožniško okrožje Radovljica.

468 Šilc, *Ko mladost kroji krvava vojna*, str. 172.

fjeloško, da bi organiziral politično in organizacijsko delo med mladino, v članku, ki ga je leta 1998 objavil v reviji *Loški razgledi*, priznava, da:

politične organizacije na terenu pozimi 1942/43 niso bile dovolj pripravljene na nemško mobilizacijo in da nas je okupatorjev ukrep presenetil. /.../ Preden smo se organizirali, je šel »vlak mimo.« Fante so nam odpeljali, le nekaj posameznikov, ki so bili sami odločeni za odhod v partizane, je vstopilo v Škofjeloško četo. Zato sta vodstvu rajona in čete določili 13. februar 1943 za datum odhoda letnika 1925 v partizane. Fantom je bilo naročeno, naj se zberejo v gostilni Pri Frtunovcu v Stari Loki, kjer bi se poslovili od doma in se poveselili pred odhodom. Prišlo je petnajst fantov. Med policijsko uro je prišel Lojze Kovačič in pozval fante, naj gredo z njim. Na cesti so partizani sprožili v zrak nekaj mitraljeznih rafalov in posameznih puškinih strelcev kot dokaz, da so bili fantje odpeljani na silo. Sorodnikom pa so naročili, naj gredo naslednji dan javit na orožniške postaje, da so jih partizani nasilno odpeljali.⁴⁶⁹

France Kavčič tudi navaja, da so ga fantje hodili spraševat, kaj naj naredijo, ker so dobili pozive:

Andreju na njegovo vprašanje, ali naj gre v partizane, nisem mogel odgovoriti pritrdilno. /.../ svetoval sem mu, naj se sam odloči, kam bo šel. Rekel sem mu, naj se posvetuje s starši in naj napravi tako, da družina in kmetija ne bosta trpeli. Pripomnil sem še, naj, če se bo odločil za nemško vojsko, izkoristi prvi dopust in gre v partizane.⁴⁷⁰

Po pričevanjih so partizani tudi drugod svetovali podobno.⁴⁷¹

Orožniške postaje so morale sproti poročati o beguncih pred nemško mobilizacijo in poizvedovati, kako so bili mobilizirani.

469 Kavčič, *Nemški mobiliziranci so postali partizanski prostovoljci*, str. 114.

470 Prav tam, str. 111.

471 MNZS, Zbirka ustni viri, pričevanja prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko.

rani v partizane. Po nepopolnih podatkih so enote Gorenjskega odreda do 8. februarja 1943 mobilizirale 120 novincev, rojenih leta 1925. Največ tistih, ki se v škofjeloškem koncu ni odzvalo na vpoklic, je odšlo v Kamniški, Poljanski ali Jelovski bataljon.⁴⁷²

Čeprav so skušali veliko odhodov v partizane prikazati kot prisilno mobilizacijo, pa je nemški okupator vseeno pričel z izgonom sorodnikov. 1. februarja 1943 so selili svojce pobeglih pred nemško mobilizacijo iz vasi med Litijo in nemško-italijansko razmejitveno črto, od koder je nekaj vpoklicancev pobegnilo v Ljubljansko pokrajino.⁴⁷³

S prihodom novincev, ki so se izognili nemški mobilizaciji, se je število gorenjskih partizanov povečalo na 500 do 600. Ko so nemški vojaški uradi možem, rojenim v letih 1916–1919, razposlali vpoklice za nabor in odhod v nemško vojsko, je štab Gorenjskega odreda ukazal splošno mobilizacijo samskih moških do 40. leta starosti in poročenih do 35. leta in številni so odšli v partizane.⁴⁷⁴

OKW je 24. aprila 1943 izdal odredbo o vojaški službi izseljenih iz Alzacije, Lorene, Luksemburga, s Spodnje Štajerske in z Gorenjske,⁴⁷⁵ kjer je bilo navedeno, da se glede na gospodarske in zaposlitvene razmere izseljene vojaške obveznike z navedenih področij lahko vpokliče v vojaško službo le s strinjanjem krajevnega pristojnega pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Pri prostovoljcih to privoljenje ni bilo potrebno.⁴⁷⁶ Štabni urad državnega komisarja za utrjevanje nemštva je 1. junija 1943 obvestil vse pooblaščenke državnega komisarja, da bodo vpoklicali izgnane Slovence, Lotaringijce in Luksemburžane letnikov od 1914 do 1925. Vpoklicati so nameravali tiste obveznike, za katere so sodili, »da so voljni služiti vojsko in so obrambnopolitično neoporečni«. Ko so Slovenci dobili državljanstvo, so se mnogi branili oditi v vojsko. Poleti so

472 Križnar, Škofjeloško okrožje, str. 142.

473 Križnar, Jeseniško okrožje, str. 198.

474 Križnar, Škofjeloško okrožje, str. 145.

475 Kokalj Kočevar, Izgon koroških Slovencev, str.

476 Absolon, *Die Wehrmacht*, str. 297.

v taboriščih Lauenstein, Geising in Zinnwald na Saškem prišli po mladeniče orožniki in jih s silo odpeljali na nabor v Dresden. Osem fantov, ki so se upirali, so poslali v koncentracijsko taborišče.⁴⁷⁷ Povečini so bili v nemško vojsko vpoklicani izgnanci s Štajerskega, ki so bili s celotnimi družinami izgnani v Nemčijo že leta 1941, predvsem v tretjem valu izgonov z obsavsko-obsoteljskega območja. Tudi Slovenci z avstrijske Koroške so morali v Wehrmacht in ravno tako koroški izgnanci. Gestapo je s pomočjo krajevne organizacije nacistične stranke sestavil sezname slovenskih družin, ki bi jih izgnali. Za preselitev je bil pooblaščen preselitveni štab iz Rajhenburga, ki se je nastanil v Celovcu, izgon pa je izvedel 171. rezervni policijski bataljon. Več kot tisoč Slovencev je bilo v tako imenovani Akciji K odpeljanih v začasno taborišče v Žrelec pri Celovcu. V taborišču so ljudi in njihovo premoženje popisali in jim dali številke. 14., 15. in 16. aprila 1942 so 917 Slovencev odpeljali na Frankovsko v taborišča Forth, Spalt, Hesselberg, Hagenbüchach, Markt-Bibart, Glasow in Frauenaaurach. Veliko koroških Slovencev je bilo vpoklicanih že pred izgonom družin, vendar skupno število mobiliziranih še ni ugotovljeno. Za Gorenjsko je znanih le nekaj primerov vpoklicev izgnancev. Po večini gorenjski izgnanci poročajo o odločnem upiranju mladeničev v nemških preselitvenih taboriščih Volksdeutsche Mittelstelle, VoMi, ko so jih nagovarjali, naj vstopijo v nemško vojsko.⁴⁷⁸

Velika večina Gorenjcev se je odpravila v državno delovno službo (RAD) in nemško vojsko, ker v danih razmerah velikokrat ni bilo druge izbire. Partizanske enote so bile zelo šibke in jim ni uspelo pravočasno mobilizirati prvih skupin vpoklicanih v RAD in vojsko. Po drugi strani pa je nad vsemi visela gauleiterjeva grožnja, da bodo družine tistih, ki se ne bodo odzvali na vpoklic, poslane v taborišča oz. izgnane. Tiste, ki so se upirali vpoklicu, so prišle iskat policijske ali orožniške enote. Nekatere

477 Ferenc, *Nacistična raznorodovalna politika*, str. 520.

478 Kokalj Kočever, *Družina Vidic*, str. 67.

so policijske enote prišle iskat kar na delo in so jih odpeljale naravnost na vpoklic.

Nemška propaganda je skušala povelečevati odhod v nemško vojsko. Zato so spomnili na nabore in vpoklice v prvi svetovni vojni in vlekli vzporednice med nabori in vpoklici ter vojaškimi izkušnjami vojakov iz prve svetovne vojne,⁴⁷⁹ ki so bili sedaj organizirani v organizacijo »starih vojakov«, t. i. »Reichskriegerbund«, ter nabori v nemško vojsko v drugi svetovni vojni. Pod geslom »Tradicija se nadaljuje« so v časopisu *Karawanken Bote* zapisali: »Očetje so bili v svetovni vojni, vsi so bili vojaki, v vsaki rodbini se pripoveduje o vojaških doživetjih – in to hočejo mladi fantje tudi sami skusiti in doživeti, podžgani z velikimi dejanji in uspehi moderne vojske, kateri naj bi pripadali.«⁴⁸⁰ Del propagandnih slovesnosti ob odhodu vpoklicanih so bili tudi slovesni govori. Okrožni vodja Leo Kuss je v Kranju na zbirališču za vpoklicane nagovoril odhajajoče: »Sedaj ste kot otroci Gorenjske v Reichu, ko se vrnete boste glasniki Reicha na Gorenjskem.«⁴⁸¹ Tu jih je spomnil na vojaško dolžnost in občutek pripadnosti nemškemu rajhu, ki ga bodo razvili v vojaški službi. Na Jesenicah so odhajajoče vpoklicance pozdravili v domu »nemškega športa«, godbeniki glasbenega voda pa so prvič oblekli svoje uniforme. Okrožni vodja zveze vojščakov »Reichskriegerbund«, Pg. Orosny (ime ni poznano), je v govoru odhajajoče spomnil na »veliko dobo skupnih doživetij z očetmi v prvi svetovni vojni in na staro tradicijo«, Pg. Karlsberger (ime ni poznano) je govoril o nalogah delovne službe, krajevni vodja (ime ni poznano) pa je opisal »dolžnosti mladih Gorenjcev, ki se postavijo za čast svoje domovine. Ob zvokih godbe so prvi

479 Nemci so spoštovali vojake prve svetovne vojne, ki so se borili v avstro-ogrskih enotah. V časopisu *Karawanken Bote* so od leta 1941 objavljali njihove življenjske zgodbe. Že junija 1941 so morali vsi vojni invalidi, vojne vdove in nekdanje poklicne vojaške osebe, ki so v nekdanji Jugoslaviji dobivali mesečne rente, občinskim komisarjem predložiti dokumente, na podlagi katerih bi jim še naprej izplačevali rente. *Verordnungs und Amtsblatt*, 9. 6. 1941, št. 10, str. 94.

480 *Karawanken Bote*, št. 98, 12. 12. 1942, str. 3, Iz civilistov postanejo strumni vojaki.

481 *Karawanken Bote*, št. 5, 16. 1. 1943, str. 5, Možje delovne službe v Kreisu Krainburg odhajajo.

možje delovne službe Gorenjske vstopili na pripravljene vlake in se odpeljali v tabore RAD«. ⁴⁸²

Vpoklicanci so odhod doživljali zelo stresno:

Očetje so šli z nami do postaje, v zaprto cono pa niso mogli. Peljali smo se proti Jesenicam, peli smo Oj zdaj gremo, o zdaj gremo, nazaj še pridemo, jok, solze. Na Jesenicah so vagoni zaklenili in pot je šla preko meje v Avstrijo. Pristali smo v vasi Saalfelden, pod visokimi gorami, šli smo peš v Kelbach, tam so bili šotori in nad vrati je bilo napisano RAD. Preoblekli so nas v delovne uniforme, civilno obleko pa je bilo treba poslati domov. Učili so nas nemške komande, za vsako napako si bil kaznovan, če nisi sodeloval, si moral po celo dopoldne padati in vstajati (telovaditi, o. p. Kokalj) ali pa prevažati pesek. ⁴⁸³

Po prihodu v oddelek RAD so mobilizirance razmestili po barakah, kjer so bili že nastanjeni drugi avstrijski vpoklicanci. Dobili so svetlorjavo uniformo RAD, telovadni dres in lopato – simbol RAD.

V vseh oddelkih je dnevni red potekal po približno enakem ritmu. Po budnici so jih zbrali na dvorišču, po jutranji telovadbi sta sledila postiljanje in zajtrk, nato je bil zbor z dviganjem zastav in branje dnevnega povelja. Popoldne so imeli predavanja o vojaških temah, spoznavanje orožja in učenje nemških pesmi. Največ je bilo urjenja z lopatami, ki je bilo skoraj identično vajam s puško. Po mesecu dni so imeli prisego. Potem so začeli prihajati na obisk svojci in prijatelji.

Karawanken Bote je poročal o prisegi, ki so jo položili »gorenjski Arbeitsmanni«, ki so 31. januarja 1943 v sedmih oddelkih Arbeitsgaua XXXIV Oberdonau v RAD 5/341 Mitterdorf Salzkammergut slovesno prisegli Adolfu Hitlerju. ⁴⁸⁴

482 *Karawanken Bote*, št. 6, 20. 1. 1943, str. 5, Možje delovne službe odhajajo.

483 MNZS, Zbirka ustnih virov, Alojz Žibert, videopričevanje, Kranj 2005 (Monika Kokalj Kočevar).

484 *Karawanken Bote*, št. 19, 6. 3. 1943, str. 6, Prisega katero so položili gorenjski Arbeitsmänner Führerju.

Franc Rozman v enoti RAD
(Arhiv družine Franca Rozmana)

Gorenjci so bili poslani v različna taborišča RAD. V vojaški knjižici Wehrpass in Soldbuch so jim vpisali oddelek in »RAD Dienstmeldeamt« – službeni prijavni urad RAD, ki je bil na žigu označen s črko M in številko. Glede na omembe vpoklicancev in znane dokumente so bili Gorenjci v naslednjih taboriščih RAD:

- Alberswenden pri Bregenzu (tu je služilo kar 42 Tržičanov letnika 1925, največ pa je bilo vpoklicanih Dunajčanov in Bavarcev);
- Baumgarten pri Linzu;
- Breitenweida pri Dunaju (pretežno letnik 1926);
- Bregenz (M 325);
- Büschendorf pri Rottenmannu na Štajerskem (Gorenjci so bili tukaj skupaj z Avstrijci z Gornje Štajerske; poleg pri-

prave na vojaško življenje so kopali osuševalne jarke in popravljali ruševine bombardirane tovarne letal);

- Deutschlandsberg na Štajerskem;
- Friedberg, Oberdonau;
- Hengsberg, Štajerska;
- Innsbruck (M 326);
- Jennersdorf vzhodno od Gradca, v bližini madžarske meje (tu je bila večina fantov iz okraja Kamnik, letnik 1925; poleg urjenja so popravljali ceste, gradili športno igrišče in kopali regulacijske jarke, večino Gorenjcev so po odsluženem RAD odpeljali v München v Pi. E. Btl 7.);
- Judenburg (M 320);
- Kehlbach, Salzburg;
- Lüppendorf Abt. 3/363 (M 321 Leoben);
- Litschau, Gmünd;
- Laa an der Thaya ob češko-avstrijski meji severno od Dunaja Abt. 6/350 (avgusta 1943 je bilo tu 180 gorenjskih fantov letnika 1926);
- Lustenau, Abt 6/331 na Predarlskem;
- Mauterndorf;
- Moosham, Murtal;
- Mülbach, Salzburg;
- Neukirchen-Altmünster;
- Nikolsburg(M 309);
- Perg (M340), Oberdonau;
- Rankweil pri Bregenzu na Predarlskem (vpoklicani je v svoje spomine na RAD tabor zapisal: »Takoj po prihodu smo dobili belo platneno delovno uniformo, škornje, perilo, trenirke, telovadne čevlje, pozneje tudi paradno uniformo. Nato so nas namestili v posamezne barake in načrtno pomešali med Nemce, tako da je imel vsak Slovenec za soseda Nemca. V naši štubi je bilo pet Slovencev in enajst Nemcev. Očitno je bil to namen, da se naučimo nemščine in prilagodimo nemški vzgoji in disciplini. V ta namen smo imeli vsak dan še uro nemščine. Tudi šef lagerja nam je dal

vedeti, naj čim manj govorimo slovensko in tudi med seboj naj se pogovarjamo v nemščini«);⁴⁸⁵

- Reinau na Predarlskem;
- Rottenmann Bischeldorf (fantje so bili nato večinoma vključeni v 8. oklepno divizijo);
- Reitdorf pri Altenmarktu;
- St. Johan na Tirolskem II;
- St. Peter am Kammersberg na Štajerskem;
- Salzburg (M327);
- Tessedorf pri Celovcu;
- Untertal, Schladming;
- Weissenbach (M363);
- Wels, Innsbruck;
- Zell am See.⁴⁸⁶

V sistemu hierarhije RAD so bili Gorenjci povečini »Arbeitmann«. Le nekaj se jih je odločilo, da ostanejo v RAD kot »Vormann« ali »Hauptvormann« in usposablajo nove generacije.⁴⁸⁷

Gorenjci, letnik 1926, v RAD oddelku v Breitenweidi pri Dunaju
(Kopijo hrani MNZS)

485 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, A. W., tipkopis.

486 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Kopije dokumentov, Evidenčni listi.

487 MNZS, Zbirka ustnih virov, različna pričevanja prisilnih mobilizirancev.

Čini v RAD

(Reichsarbeitsdienst (RAD), <http://www.wiidaybyday.com/uniformen/reichsarbeitsdienst.htm>, 3. 6. 2016)

Čin v RAD (v nemščini)		Čin v RAD (v nemščini)	
1.	Arbeitsmann	10.	Oberfeldmeister
2.	Freiwillig Arbeitsmann	11.	Oberstfeldmeister
3.	Vormann	12.	Arbeitsführer
4.	Obervormann	13.	Oberarbeitsführer
5.	Hauptforman	14.	Oberstarbeitsführer
6.	Truppführer	15.	Generalarbeitsführer
7.	Obertruppführer	16.	Obergeneralarbeitsführer
8.	Unterfeldmeister	17.	Reichsarbeitsführer
9.	Feldmeister		

V RAD so možje dobili tudi plačilo. Vpoklicani v RAD so dnevno dobili 25 Rpf, kar je bilo malo (znamka za pismo je namreč stala 12 Rpf). Hrana v taborišču je bila primerna, vendar je je bilo za prenekaterega fanta, ki je v tem obdobju še rasel, premalo, zato so družine pošiljale pakete sadja, kruha, klobas in zaseke ter denar. Fantje letnika 1926, ki je imel nabor avgusta 1943, so bili septembra že v enotah RAD. Iz dokumentov ugotovimo, da jih je več šlo že avgusta ali septembra »in besonderen Einsatz im Rahmen der Luftwaffe ins Heimatkriegsgebiet bis 10. 2. 1944« (sodelovanje pri posebnih akcijah v okviru letalskih enot v domačem področju), ali »zum besonderen Einsatz im Rahmen der Wehrmacht ins Heimatkriegsgebiet bis 10. 2. 1944« (za posebne naloge v okviru nemških oboroženih sil na domačem področju), kot so jim vpisali. To je bila pri naboru skupina, ki ji je bila določena oznaka »g. v. Heimat«. Vpoklicanci letnika 1926 so bili ob odhodu v RAD še mladoletni in nekateri niti ob odhodu v nemško vojsko še niso bili stari 18 let.⁴⁸⁸

⁴⁸⁸ MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Kopije dokumentov, Evidenčni listi.

Oddelki RAD iz Vetrinja v Kranju, 10. april 1943
(MNZS, fototeka, Bildarchiv des Kreises Krainburg des NDAP, zvezek 4)

Iz propagandnih namenov, predvsem pa, da so se ljudje na lastne oči prepričali, kako ravnajo z njihovimi fanti, so oddelki RAD iz Vetrinja, kjer so bili pretežno Gorenjci, prišli na slovesnost v Kranju.

Po nagovoru kranjskega okrožnega vodje Lea Kussa, ki je poudaril predvsem, »da se z Gorenjci ravna enako kot z mladeniči iz Altreicha«, so odšli na športno igrišče in prikazali vaje, ki so jih delali pri usposabljanju. Taborišče v Vetrinju je obiskal tudi gauleiter dr. Friedrich Rainer.⁴⁸⁹

Gorenjci so bili razporejeni v oddelke RAD po celotnem rekrutnem področju »Wehrkreis XVIII«. Po navadi je bilo v posameznem oddelku po več Gorenjcev skupaj, tudi do 50. V taborih RAD so bili skupaj tudi z nemškimi fanti enakih letnikov. Nemškimi fantom v RAD so očitno zapovedali, da morajo biti do gorenjskih vpoklicancev strpni, saj se ti spominjajo sicer

⁴⁸⁹ *Karawanken Bote*, št. 29, 10. 4. 1943, str. 5, Svečan nastop Arbeitsdiensta v Krainburgu.

zadržane tolerance: »Imajo pa Nemci, s katerimi smo skupaj v lagerju, nalog, da morajo biti z nami prijazni. Vendar če le morejo, pokažejo, da so več vredni, zavzemajo boljša mesta in če le morejo, ti škodujejo ali nagajajo.«⁴⁹⁰

Gorenjci v RAD oddelku v Rankweilu
(Arhiv družine Ivana Muleja)

Nekaj mož je pri RAD pri različnih opravilih, vendar ne na bojiščih, izgubilo življenje.⁴⁹¹

490 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, A. W., tipkopis.

491 *Karawanken Bote*, 10. 3. 1943, str. 8, Osmrtnica za Andreasa Fleissa.

**V ENOTAH
NEMŠKE VOJSKE**

Tisti, ki so vojaški rok služili že v Kraljevini Jugoslaviji, niso služili v RAD, ampak so jih takoj poslali na urjenje v nemške vojašnice. Tudi može, ki so bili kot nekdanji vojaki jugoslovanske vojske zajeti ob začetku vojne, po 12 mesecih pa so jih iz ujetniških taborišč (eno največjih je bilo taborišče St. Bosten pri Bremnu, kjer je bilo več kot 60.000 ujetnikov)⁴⁹² izpustili domov, so že čez nekaj mesecev poslali na nabor in po šestih mesecih urjenja v vojašnicah na fronto.⁴⁹³

Fantje letnika 1920 so 29. marca 1943 s posebnim vlakom odšli naravnost v vojaške enote. V Kranju so se morali ob vojaških barakah razvrstiti ob table s številkami ali pa z napisi krajev garnizij, potem pa so v kolonah odšli do železniške postaje in na vlak.⁴⁹⁴ Mlajšim Gorenjcem v RAD (letniki 1923, 1924, 1925 in 1926) je bilo obljubljeno, da bodo po koncu služenja v delovni službi prišli domov, šele nato bodo poslani v vojsko. Vpoklicanci so se tolažili, da bodo medtem že našli način, da se izognejo vpoklicu v vojsko. Kljub temu jih je nekaj pobegnilo iz RAD. Proti koncu služenja v RAD so dobili obvestila, naj si priskrbijo civilna oblačila, vendar so že čez nekaj dni izvedeli, da bodo brez dopusta premeščeni v vojašnice. Tja so se odpravili v civilnih oblačilih in v spremstvu nižjih oficirjev.⁴⁹⁵

Po prihodu v vojašnice so jih razporedili po kompanijah – četah, naslednji dan so dobili vojaške uniforme, razpoznavno značko (»Erkennungsmarke oz. EKM«, ovalno, kovinsko značko, ki so jo nosili okrog vratu, zgornja in spodnja stran sta bili enaki, na njej so bili zgoraj in spodaj napisani enota, register in krvna skupina) in oborožitev – puško, bajonet, čelado, plinsko masko, naboje, lopatico, čistilni pribor za orožje, protiplinsko ogrinjalo in sanitetne obveze. Dobili so še obleko za izhode, jedilni pribor, menažko in suho hrano za tri dni. Bili so cepljeni proti kozam,

492 Langus, Stanislav Langus, str. 238.

493 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Kopije dokumentov, Evidenčni listi.

494 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Kopije dokumentov, Evidenčni listi.

495 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Kopije dokumentov, Evidenčni listi.

Razpoznavna značka Erkennungsmarke (J.K.)

tifusu, griži in koleri, kar so jim tudi zapisali v Soldbuch, ki so ga dobili v enotah.⁴⁹⁶

Ne glede na to, kje je bila enota, je bil njen naslov, določen s poštno številko (t. i. »Feldpostnummer«), vedno isti, npr. 077920 (to je bila enota iz Lenggrisa, ki je po usposabljanju odšla v Francijo v Lure, Dijon in naprej). Na to poštno številko so vojaki dobivali tudi vso pošto.

Zaradi dolžnosti varovanja tajnosti je imela vsaka enota poštno številko, ki je vsebovala pet števil, ki so bile dodeljene večjim enotam, npr. bataljonom ali oddelkom. Manjši deli enote, npr. čete, pa so se med seboj ločili po dodatni črki. Tako npr. je imela inženirska enota Bau Pionir Battalion 91 tajno poštno številko 16004, njen štab in čete pa so bili označeni:

- 16004A – štab bataljona
- 16004B – 1. četa bataljona
- 16004C – 2. četa bataljona
- 16004D – 3. četa bataljona

Med vojno so enote večkrat razpustili in zato se je zgodilo, da je imelo več enot isto poštno številko.⁴⁹⁷

496 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Kopije dokumentov, Evidenčni listi.

497 Deutsche Dienststelle (WASSt), Feldpostübersicht, <https://www.dd-wast.de/de/unterlagen/em-verzeichnis-verlustunterlagen/feldpostuebersicht.html>, 3. 6. 2016.

Že na naboru so vojaškim obveznikom določili, v kateri del oboroženih sil bodo dodeljeni. Skoraj vsi so bili v kopenski vojski (»Heer«), le nekaj jih je bilo v mornarici (»Marine«) ali pri letalstvu (»Luftwaffe«). Znotraj kopenske vojske so bili razdeljeni v različne rodove, največ jih je bilo pri pehoti, manj pri artileriji, oklepnih enotah in inženirskih enotah.⁴⁹⁸

Največ Gorenjcev je bilo, glede na dejavnost enot, grenadirjev, soldatov, lovcev (»Jäger«), strelcev (»Schütze«), manj pa oklepnih grenadirjev (»Panzergrenadier«), topničarjev (»Kanonier«), inženircev (»Pionier«), oklepnih lovcev (»Panzerjäger«) in še manj konjenikov, ki so bili tudi v kolesarskih enotah (»Reiter«), pešakov (»Füssler«), in letalcev v Luftwaffe (»Flieger«) ter mornarjev v mornarici (»Matrose«). Pri navajanju so uporabljali zelo zapleten sistem označevanja in okrajšav poimenovanja enot, ki pa se ga v enotah niso vedno držali.

Gorenjci v Gven. Evs. BH 513 v čeških Litoměřicah
(Arhiv Franca Erceta)

498 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Kopije dokumentov, Evidenčni listi.

Vojaška knjižica Soldbuch
(Arhiv družine Ivana Muleja)

V Soldbuch, vojaško knjižico, ki jo je imel vojak vedno pri sebi, so prispelim vojakom prilepili vojaško sliko, vpisali »Dienstgrad« oz. čin, številko na »Erkennungsmarke« (čeprav so vojake premeščali, so obdržali EKM, ki so jo dobili ob prihodu v prvo enoto, tj. njihovo izhodiščno enoto), krvno skupino, številko plinske maske in vojno številko – »Wehrnummer«.

Osnovni podatki so obsegali osebni opis (velikost, brado, barvo oči, številko noge) in enoto, ki ji je bil vojak dodeljen. Na naslednji strani (str. 4) je bilo vpisano, kateri WMA je pripadal in v katerih nadomestnih enotah (»Ersatztruppenteil«), enotah na bojišču (»Feldtruppenteil«) in dodeljenih nadomestnih enotah (»jetzt zustandiger Ersatztruppenteil«) je bil. Na str. 5 so vpisali tudi sorodnike, ki naj bi jih obvestili v primeru, da vojak pade ali je pogrešan.

Na naslednjih dveh straneh so popisali, katero opremo in oborožitev je dobil v enoti, vpisali so tudi prejem rezervne hrane – »eiserne Portion«. Pri desetniku iz Gren. Rgt 62 so v Soldbuch zapisali tudi: 1 paket »Hautentgiftungsmittel« oz. kreme za odstranjevanje strupenih snovi, »Verbandspackchen« oz. povoje, 1 »Gasplane«, 1 »Waffenentgiftungsmittel« oz. sredstvo za razstrupljanje in 5 parov »Klarscheiben« oz. čistilnih plošč. Vpisana je bila tudi vaja s plinom – »Gasraumprobe«. Na str. 9 so bila vpisana cepljenja. Kot posebne značilnosti so vpisovali, ali ima vojak očala in pregledne oči.⁴⁹⁹ Na 12. strani so vpisovali, če je bil vojak v bolnišnicah. Vpisali so tudi denar za čistilna sredstva – »Putzzeuggeld« (5 RM) in prejeti material za osebno porabo – milo, milo za britje, karte za cigarete (»Rauchermarken«), pakete, ki so jih dobili idr.

Nachweisung über etwaige Aufnahme in ein				Standort, Feld-, Kriegs- oder Reservelazarett				
Cigaretten	Tag und Monat	Jahr	Krankheit	Unterschrift des abnehmenden Truppenteils (Hauptmann ufm. Hauptfeldwebel)	Tag und Monat	Jahr	Ermög. Bemerkung in Bezug auf die Entlassung aus dem Lazarett (Überschrift nach III, etc. gemäß vom Truppenteil ufm.)	Unterschrift des die Entlassung bewirkenden Casartheilwehrenten
	der Caz.-Aufnahme				des Entlassung aus dem Lazarett			
	4.9.	43.	-36-		26.1.	44	Verlegt nach Weibler. Au. Platz	David
Kriegslazarett 2/680	20.1.	1944	-3-		15.11.	44	Agg. über E. 310 472 Hauptweibler	Recher
				Eruppenarzt Gren. Rgt. Nr. 672 Gylden				Überzahlmeist.
	23.1.	45	-316-		4.11.	45	Kainval. Laz.	Wagner
Kriegslazarett 4/537	5. Feb.	1945	-316-		12. März	1945		Rechnungsführer
Kriegslaz. 3/637 Abt.	11.11.	45	-316-		23. März	1945		
Reserve-Cigaretten Hamburg/Domna	6.11.	45						

Mitgegebene Wertfachen und Duplize siehe folgende Seiten!

Vojaška knjižica Soldbuch, str. 12, 13, podatki o lazaretih (MNZS, Zbirka Prisilno mobilizirani Slovenci v nemško vojsko)

499 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Kopije dokumentov.

A. Zuletzt zuständige Wehrerfordienststelle:			Ansichten der nächsten lebenden Angehörigen													
<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 360</i> <i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i>			Das _____ (Name und Datum)													
B. Zum Soldheer abgefanbt von:			1. Ehefrau, Vor- und Mädchennamen													
<table border="1"> <thead> <tr> <th>Erfordernisse</th> <th>Kompanie</th> <th>Nr. der Gruppen-Nummer</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>a</td> <td><i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 360</i></td> <td><i>1008/46</i></td> </tr> <tr> <td>b</td> <td><i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 360</i></td> <td><i>1008/46</i></td> </tr> <tr> <td>c</td> <td><i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i></td> <td><i>1173/44</i></td> </tr> </tbody> </table>			Erfordernisse	Kompanie	Nr. der Gruppen-Nummer	a	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 360</i>	<i>1008/46</i>	b	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 360</i>	<i>1008/46</i>	c	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i>	<i>1173/44</i>	(ggf. Wehrort, Jahrg.) _____ Wohnort (Kreis) _____ Straße, Haus-Nr. _____	
Erfordernisse	Kompanie	Nr. der Gruppen-Nummer														
a	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 360</i>	<i>1008/46</i>														
b	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 360</i>	<i>1008/46</i>														
c	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i>	<i>1173/44</i>														
C.			2. Eltern: des Vaters, Vor- und Zunamen <i>Gray St.</i>													
<table border="1"> <thead> <tr> <th>Erfordernisse</th> <th>Kompanie</th> <th>Nr. der Angehörigen-Nummer</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>a</td> <td><i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i></td> <td><i>3 (M.F.)</i></td> </tr> <tr> <td>b</td> <td><i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i></td> <td><i>3</i></td> </tr> <tr> <td>c</td> <td><i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i></td> <td><i>3</i></td> </tr> </tbody> </table>			Erfordernisse	Kompanie	Nr. der Angehörigen-Nummer	a	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i>	<i>3 (M.F.)</i>	b	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i>	<i>3</i>	c	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i>	<i>3</i>	Stand oder Gewerbe _____ der Mutter, Vor- u. Mädchennamen _____ Wohnort (Kreis) <i>St. Gallen</i> Straße, Haus-Nr. <i>Post-Telegraphen-Station</i>	
Erfordernisse	Kompanie	Nr. der Angehörigen-Nummer														
a	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i>	<i>3 (M.F.)</i>														
b	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i>	<i>3</i>														
c	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i>	<i>3</i>														
D.			3. Verwandte oder Braut:*)													
<table border="1"> <thead> <tr> <th>Letzt. zuständige Erfordernisse</th> <th>Standort</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td><i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 360</i></td> <td><i>St. Gallen</i></td> </tr> <tr> <td><i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i></td> <td><i>St. Gallen</i></td> </tr> <tr> <td><i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i></td> <td><i>St. Gallen</i></td> </tr> </tbody> </table>			Letzt. zuständige Erfordernisse	Standort	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 360</i>	<i>St. Gallen</i>	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i>	<i>St. Gallen</i>	<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i>	<i>St. Gallen</i>	Vor- und Zunamen _____ Stand oder Gewerbe _____ Wohnort (Kreis) _____ Straße, Haus-Nr. _____					
Letzt. zuständige Erfordernisse	Standort															
<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 360</i>	<i>St. Gallen</i>															
<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i>	<i>St. Gallen</i>															
<i>Stamm-Komp. Gren. Erf. Btl. 477</i>	<i>St. Gallen</i>															
(Meldung derselben nach Rückkehr zum Soldheer oder Lossetzung, unabhängig für Erfordernisse an Bekleidung und Rüstung)			*) Ausfüllung nur, wenn vorher 1. nach 2. ausgefüllt sind.													
1) Dem Erfordernisse entsprechen, von dem der Soldatenthaber zum Soldheer abgefanbt wird. 2) Dem Erfordernisse entsprechen und bei Beförderung zum ersten zum anderen Erfordernisse keine Abweichung, bis die alten Angaben nur berichtigt werden, also teilsich bleiben.																
Weiterer Raum für Eintragungen auf Seite 17.																
4			5													

Vojaška knjižica Soldbuch, podatki o služenju v enotah (MNZS, Zbirka prisilno mobilizirani Slovenci v nemško vojsko)

Na 15. strani je vpisoval zobozdravnik, na strani 18 pa je bilo zapisano, kateri »Wehrsoldgruppe« oz. denarni skupini je pripadal vojak. Na stran 22 so vpisovali odlikovanja in znake, ki so jih dobili. Stran 23 je bila namenjena podatkom o dopustih.⁵⁰⁰

Tipičen vojaški dan je naznanil glas trobente, zvonca ali piščalke. Ob prvem zvoku so morali skočiti na noge, obleči hlače in obuti čevlje ter oditi ven na 20-minutno ritmično gimnastiko. Nato so morali pospraviti postelje in počistiti sobe. Po zajtrku so bili zbor in dviganje zastave, pregled enot in sprejemanje povelj za dnevni red. Sledile so vaje, popoldne kosilo in spet vaje ter pohod.⁵⁰¹

Vojake so usposabljali glede na rod, ki so mu pripadali. V enotah so jih pričeli intenzivno uriti takoj po prihodu v vojašnice. Vojak v topniški enoti se je spominjal napornih urjenj:

Takoj smo prijeli puške in z njimi običajno vežbali dopoldne, popoldne pa s topom kalibra 18 cm in težkim 6 ton.

500 Prav tam.

501 Skumavec, *Po enosmerni poti*, str. 131.

Na pohodu (Arhiv Franca Erceta)

Morali smo ga sami vlačiti, kar je bilo precej naporno, a prav tako sama namestitvev v strelni položaj, kajti sestaviti ga je treba v 36 sekundah.⁵⁰²

V Stammkp Pi E. Btl 46 so bili usposobljeni za ravnanje s puško karabinko 98, ročnimi granatami, delo z razstrelivom v vodi (t. i. »Sperre und Spreng in Wasserdienst«), boj na blizu (t. i. »Nahkampf«) in boj proti oklepnim vozilom (t. i. »Panzernahbekämpfung«).⁵⁰³

Hrana v vojašnicah je bila, kot omenjajo nekdanji vojaki, zadostna. Zjutraj so dobivali kavo in kruh, včasih marmelado ali margarino, opoldne različne juhe s krompirjem in tudi špinačo. Prehrano so si izboljševali z živilskimi kartami, ki so jih dobivali od doma in so jih porabili v bližnjih trgovinah. Unovčevali so tudi mesne karte.⁵⁰⁴

Kakšen mesec po prihodu so imeli vojaki prisego:

502 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, A. W., tipkopis.

503 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943-1945, kopije dokumentov.

504 MNZS, Zbirka ustnih virov, Franc Erce, avdiopričevanje, Kranj 2010 (Monika Kokalj Kočeverar).

Prisegam pri Bogu to sveto prisego, vodju nemškega rajha in naroda Adolfu Hitlerju, vrhovnemu poveljniku vojske, brezpogojno poslušnost in kot junaški vojak sem pripravljen vsak čas za to prisego zastaviti svoje življenje.⁵⁰⁵

Večina Gorenjcev niti še ni dobro razumela nemško, prisego pa je opravila »s figami v žepih«. ⁵⁰⁶ Ob koncu usposabljanja, po navadi po pol leta, so po jutranjem apelu prebrali datum in seznam vojakov, ki so odhajali na fronto. Večkrat so bili vojaki že namenjeni na določeno fronto, a so jih zaradi razvoja dogodkov na fronti poslali drugam:

Poslan sem bil s Koroškega v Šlezijo, Frankfurt an der Oder in v Oberswalde. Tam so nas sredi maja 1943 preoblekli. Bili smo pripravljene, da gremo v Afriko, smo že imeli uniforme, pa ni bilo nič in so nas preoblekli in smo šli na Norveško.⁵⁰⁷

Enoto bi morali poslati na afriško bojišče, tam pa je bilo ob času premestitve bojov že konec, zato so vojake poslali na sever. Podobne premestitve v zadnjem trenutku so se dogajale tudi zaradi urgentnih zapolnitev enot na fronti:

Peljali smo se prek Münchna na sever do Stralsunda ob Severnem morju. Tam smo bili teden dni. Govorilo se je, da gremo v Francijo, kar smo bili vsi veseli, potem se je govorilo, da bomo šli na Dansko, kar je bilo tudi v redu, nazadnje smo šli na Poljsko v mesto Rawitz.⁵⁰⁸

Kot je razvidno iz zapisa, so vojaki vedeli, da so imeli na zahodnem bojišču večje možnosti za preživetje in so se premestitev na zahod »razveselili«.

505 Vereidigung Adolf Hitler, <http://www.lebensgeschichten.net/selcont3.asp?typ=L&value=1275>, 3. 6. 2016.

506 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Prisilna mobilizacija v nemško vojsko, J.M., kopija dnevnika.

507 MNZS, Zbirka ustnih virov, Anton Mlinar, videopričevanje, Kranj 2005 (Monika Kokalj Kočevar).

508 MNZS, Zbirka ustnih virov, Janez Meglič, videopričevanje, Kranj 2005 (Monika Kokalj Kočevar).

ŠTEVILO VPOKLICANIH GORENJCEV

Na začetku raziskovanj števila mobiliziranih Slovencev se je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja predvsem med vpoklicanci govorilo o več kot 80.000 v nemško vojsko mobiliziranih Slovencih⁵⁰⁹ oz. 150.000 vpoklicanih v vojaške in paravojaške formacije.⁵¹⁰ Po drugi strani pa so avtorji temeljnega dela o drugi svetovni vojni na Slovenskem *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945* že v sedemdesetih letih navajali podatke Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev, da naj bi »na Štajerskem mobilizirali v nemško vojsko 28.092, na Gorenjskem pa 7.216 fantov in mož, brez tistih, ki so pobegnili v NOV«. ⁵¹¹ V istem delu navajajo, da so »prisilno v nemško državno delovno službo in v vojsko za dalj čas mobilizirali 60.000 oseb«. V opombi pa sledi: »Ceni se, da je od okrog 35.000 mož in fantov (28.000 na Štajerskem in 7.000 na Gorenjskem), ki so bili v nemški vojaški službi in so se udeležili bojev na velikih bojiščih, padlo okrog 5.000.« ⁵¹² Dejansko so ti stavki nakazovali na večje število vpoklicanih, saj številki 28.092 in 7.216 govorita le o tistih, ki so ostali v nemški vojski, niso pa upoštevani tisti, ki so prebegnili. Tudi drugi del trditve o pri-

509 Žibert, »Mobilizirani, zaznamovani, pozabljeni«, str. 70.

510 Puklavec, »Slovenska enciklopedija (16. knjiga)«, str. 55.

511 Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 419.

512 Prav tam, str. 1019.

silno v državno delovno službo in vojsko mobiliziranih 60.000 oseb nakazuje višjo številko vpoklicanih, saj je dejstvo, da so mlajši letniki odšli najprej v državno delovno službo in takoj nato naprej, velikokrat brez dopusta, v nemško vojsko, iz česar lahko sklepamo, da je bilo teh 60.000 dejansko v nemški vojski.

Leta 2001 je zgodovinar dr. Marjan Žnidarič ugotavljal:⁵¹³

V resnici je okupator na slovenskem Štajerskem uspel vpoklicati v svojo vojsko le okrog 28.000 mož. To potrjuje tudi izjava Franca Steindla na štabnem razgovoru 17. maja 1943, ko je povedal, da je bilo do srede maja 1943 v nemško vojsko vpoklicanih 17.000 oseb in da jih predvidoma 8.000 do 10.000 še bo.⁵¹⁴

Na podlagi teh ugotovitev je obveljala skupna številka od 38.000 do 39.000, kar pomeni okoli 28.000 prisilno mobiliziranih Štajercev in okoli 7.000 Gorenjcev in nekaj tisoč Korošcev.⁵¹⁵

Zgodovinar dr. Božo Repe je v svoji knjigi *S puško in knjigo* navajal podatke komisije za bivše politične zapornike, internirance in vojne žrtve pri ZZB, ki je v letih 1965 do 1988 zbirala podatke, in pisal o skupni številki do 70.000 vpoklicancev.⁵¹⁶

Doslej največ zbranih poimenskih podatkov o mobiliziranih Gorenjcih je v vpisih članov v Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko 1943–1945 iz leta 2001. Podatki društva govorijo o 3.355 vpisanih mobilizirancih.⁵¹⁷ Ocene števila gorenjskih mobilizirancev se tako precej razlikujejo med seboj. Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev (KUZ) poroča o 7.216, vendar dejanski kompleksni

513 Žnidarič, *Nemška mobilizacija na slovenskem Štajerskem*, str. 49.

514 »Pri ocenjevanju števila vpoklicanih v nemško vojsko je pomembna tudi Steindlova navedba na omenjenem štabnem razgovoru o tem, da je bilo iz Spodnje Štajerske v vojsko in na delo v rajh do srede maja 1943 poslanih 45.000 do 50.000 oseb.« (Žnidarič, *Nemška mobilizacija na slovenskem Štajerskem*, str. 33). Na tem mestu kot vir navaja knjigo Stefana Karnerja *Die Stabsbesprechungen der NSZivilverwaltung in der Untersteiermark 1941–1944*. Možno je, da gre pri navajanju »na delo poslanih ...« pravzaprav za večje število mož v RAD, kar posledično ne glede na navedbe o predvidenih vpoklicanih pomeni tudi višje število vpoklicanih v vojsko s Spodnje Štajerske.

515 Žnidarič, Dežman, Puklavc, *Nemška mobilizacija Slovencev*, str. 49, 161.

516 Repe, *S puško in knjigo*, str. 54–55.

517 Dežman, Niso jih uklonili, str. 18.

seznamih, medvojni ali povojni, ki so jih oblasti seveda pripravljale, še niso najdeni. Dr. Jože Dežman na podlagi popisa mobiliziranih v partizanskem okrožju Jesenice ocenjuje, da je bilo z Gorenjskega mobiliziranih več kot 8.000 in manj kot 9.000 ali 10.000 mož letnikov 1916–1926.⁵¹⁸ Alojzij Žibert, eden prvih organizatorjev društva prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko na Gorenjskem, je ocenjeval število vpoklicanih Gorenjcev na več kot 10.000, leta 1994 je pisal o več kot 17.000 mobiliziranih Gorenjcih in Korošcih, v zadnjih ocenah pa je govoril o številki okoli 11.000. Najboljši poznavalec medvojnega dogajanja na Gorenjskem, zgodovinar dr. Ivan Križnar, je na podlagi števila potrjenih obveznikov letnikov 1923 in 1924 sklepal, da je bilo vpoklicanih okoli 14.500 mož.⁵¹⁹

Osnova za preučevanje teme prisilne mobilizacije na Gorenjskem in pripravo statističnih podatkov je bilo gradivo Društva in Zveze društev mobiliziranih v nemško vojsko 1941–1945, največ podatkov pa je v Deutsche Dienststelle (WASt) für die Benachrichtigung der Angehörigen von Gefallenen der ehemaligen deutschen Wehrmacht v Berlinu, kjer imajo osnovne podatke o nemških vpoklicancih, hranjene v posameznih kartotekah, že shranjene v elektronski obliki. Žal je kartoteka urejena abecedno, kar ne omogoča teritorialnega vpogleda. Zbiranje podatkov pa je zahtevalo veliko časa, saj je bilo po seznamu v računalniku treba iskati po rojstnem kraju vpoklicanca, kar je pomenilo nekaj več kot 1500 vpisov krajev in iskanje podatkov, nato fotografiranje ekranov s sezname in doma prepisovanje v skupni seznam. Pri zbiranju teh podatkov je veliko težavo predstavljalo predvsem različno vnašanje imen krajev, tako da je bilo posamezen kraj možno zapisati vsaj na pet načinov in na podlagi tega po vsakem seznamu dobiti veliko različnih imen. Domnevamo tudi, da nam mnogih krajev ni uspelo najti, oz. nismo iskali po nekaterih manjših krajih, ki jih nismo imeli na seznamih oz. zanje nismo vedeli nemškega prevoda. Osnova za

518 Prav tam, str. 12.

519 Prav tam.

iskanje je bil seznam občin iz leta 1942 – *Gemeinde- und Ortschaftsverzeichnis der an den Reichsgau Kärnten angegliederten befreiten Gebiete Oberkrains und Unterkärntens*.⁵²⁰

Na podlagi vsega pregledanega dostopnega gradiva ugotavljamo, da je bilo mobiliziranih najmanj 11.000 Gorenjcev.⁵²¹ Poleg mož, rojenih od 1916 do 1926, ki so bili uradno vpoklicani, so bili iz različnih razlogov med njimi tudi starejši in mlajši. Starejših je bilo okoli 900. Od mobiliziranih, ki so bili vpoklicani, je bilo največ rojenih leta 1923, in sicer 1394, in leta 1924, teh je bilo 1464, skoraj toliko je bilo letnika 1925, in sicer 1391.⁵²² Vpoklicancev, rojenih leta 1920, je bilo 742, leta 1921 je bilo rojenih 1020 vojakov, leta 1922 pa 1112. Veliko je bilo tudi mož letnika 1926 (in sicer 954), letnika 1927 in 1928 pa okoli 100. Za več kot 600 mobilizirancev rojstni podatki niso znani.

Po ugotovitvah lahko domnevamo, da je število 7.216,⁵²³ ki so ga omenjali v Komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorja in njegovih pomagačev, pravzaprav pomenilo število vpoklicanih Gorenjcev, ki so do konca vojne ostali v nemški vojski. Če tej številki dodamo še število dezertirjev, ki so zbrani po dokumentih tiralic SD in SIPO,⁵²⁴ tj. več kot 2000, in prištejemo še okoli 1700 padlih, pridemo do številke 11.000 in več.

V nemški vojski je sodelovalo tudi nekaj Gorenjck, razvrščenih v pomožne enote. O njih izvemo iz tiralic SD in SIPO.⁵²⁵

520 *Gemeinde- und Ortschaftsverzeichnis der an den Reichsgau Kärnten angegliederten befreiten Gebiete Oberkrains und Unterkärntens* (Dunaj 1942).

521 Deutsche Dienststelle (WASSt), Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, arhivi, literatura.

522 Nemška uprava je imela dober pregled nad sezname evidentiranih letnikov in je zagotovo tudi zato izbrala letnika 1923 in 1924 za prva, ki so ju klicali v RAD in vojsko.

523 Klanjšček, *Narodnoosvobodilna vojna*, str. 419.

524 ARS, AS 1622, Tiralice SD in SIPO, šk. 54, 21, 50, 54.

525 Prav tam.

ENOTE, V KATERIH SO BILI GORENJCI

Vpoklicani letniki, ki so že služili vojsko, so bili po vpoklicu poslani naravnost v enote, kjer so se usposabljali. Možje letnika 1919, ki so že služili vojsko, so bili na naboru 20. aprila 1943, 28. aprila 1943 pa so bili že v enotah in že čez en mesec so prisegli. Tako je bil neki vojaški obveznik letnika 1919 najprej dodeljen Stammkp Gr E Btl 102, nato Stammkp G E B 304, Marsch kp 4 Gre Ers Btl 304 in januarja 1944 je v enotah 3 Gren Rgt 685 v Rusiji že po enem tednu padel.⁵²⁶

Enote v nemški vojski

(Milislav Đ. Perišić, Zoran V. Konstantinović, *Nemačko-srpskohrvatski vojni rečnik*, ur. Milinko Đurovič, Vladeta Gajič, Mihael Mišić, Milan Pavlovič, Rajko Tanasković in drugi (Beograd 1965)

Nemški izraz	Prevod	Okrajšava za enoto
Truppe	oddelek	Tpp.
Gruppe	skupina	Gr. Grp.
Zug	vod	Zg.
Kompanie	četa	Kp.
Bataillon	bataljon	Btl.
Regiment	polk	Reg. Regt.

526 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Kopije dokumentov.

Brigade	brigada	Brig.
Division	divizija	Div.
Korps	korpus	Kps
Armee	armada	Arm.

Nekaj starejših letnikov je šlo v vojsko šele januarja 1945. Po pripovedovanju je bilo v nekaterih enotah v vojašnicah tudi do 100 Slovencev. Najprej so bili razporejeni v rezervne enote »Ersatztruppenteil«, kjer so jih urili, s premestitvijo na bojišča pa v operativne enote »Feldtruppenteil«. Ko so vpisovali enote, so pri premestitvah v Soldbuchu le prečrtali prejšnjo enoto in vpisali novo.⁵²⁷

Okrajšave zapisa enot.

(Milislav Đ. Perišić, Zoran V. Konstantinović, *Nemačko-srpskohrvatski vojni rečnik* (Beograd 1965))

Okrajšava imena	enota	Slovenski prevod
Abt.	Abteilung	oddelek
Ers.	Ersatz	rezerva
Aus.Abt.	Ausbildungabteilung	šolski bataljon (za urjenje)
Aus.Div.	Ausbildungsdivision	šolska divizija
Btl	Bataillon	bataljon
Ers.Abt.	Ersatzabteilung	rezervni oddelek
Ers.B.	Ersatzbataillon	rezervni nadomestni bataljon
Ers. u. Aus.Btl	Ersatz und Ausbildungbattalion	rezervni in šolski bataljon
Feld.Ers.	Feldersatz	rezervna enota operativne vojske
Füs.Btl	Füsilierbattalion	motorizirani pehotni bataljon
Geb.Jäg.R	Gebirgsjägerregiment	gorski lovski polk
Gr.R	Grenadierregiment	grenadirski polk
P.B. ali Pi.Batl.	Pionierbataillon	inženirski bataljon

527 Prav tam.

Pi.Kp.	Pionierkompanie	inženirska četa
Pz.Btl.	Panzerbataillon	tankovski (oklepni) bataljon
Pz.Gr.Div.	Panzergrenadierdivision	oklepna pehotna divizija
Pz.Gren.Btl.	Panzergrenadierbataillon	bataljon oklepne pehote
PzJgBtl	Panzerjägerbataillon	protioklepni lovski bataljon
Pz.Jäg.Abt.	Panzerjägerabteilung	protioklepni lovski divizion

Največ Gorenjcev, katerih podatki so povzeti po podatkih iz tristo ohranjenih kopij dokumentov in več kot 4000 evidenc posameznikov, ki jih hrani MNZS, ter kartotek Deutsche Dienststelle, je bilo v enotah s spodnjega seznama. V oklepajih so navedeni matični kraji enot oz. kraji, kjer je bila enota vzpostavljena, okrajšave enot so uporabljene, kot je zapisano v dokumentih.⁵²⁸

Rezervne (nadomestne) enote

Stamm Kp Gr.E. Btl 14 (Mülhausen); Stamm Kp Gr.E.Btl. 188 (Ansbach); Stamm Kp Gr.E. Btl 513 (Leitmeritz); Stamm Kp Gr. E. Btl 316; Stamm Kp I.Geb. Jg E Btl 136 (Innsbruck); 1 Stamm Kp Gr.E. Abt 112; Stamm Kp Gr.E.Btl 458; Art E.u. A. Btl 112; 2 Stamm Kp E. Btl 19 (München); 2 Stamm Kp Gr.E.Btl 61; Stamm Kp Gr.E.Btl. 94; Stamm Inf E Btl 482; Stamm Jg E. Btl II/482 (Braunau am Inn); 1 Stamm Gr. E. Btl 217 (Lenggries);

Stamm Kp Pz Gr E. Btl 215 (Reutlingen); Stamm Kp Geb.J.E.u. A. Btl 319; Gr E.u.A. Btl I/482 (Mistelbach); Stamm Kp Gr. Ers. Btl 488 (Lindau); Gr. E. Btl 320 (Ingolstadt); Stamm Kp Pz. Gr. E. Btl 86; 1 Stamm Kp Gr E. u. A. Btl 179; Jg. E. Btl. 49 (Breslau); Stamm Kp Gr.E. Btl. 453; Stamm Kp Gr.E.Btl 335; Stamm Kp Gr.E. Btl 190; Stamm Kp. Gr.E. Btl 198;

Stamm Kp. Gr.E. u.A. Btl 318; Stamm Kp Gr. E.Btl 195 (Konstanz); Stamm Kp Gr.E. Btl 186; Stamm Kp Gr.E. Btl 94 (Köslin); 2 Stamm Kp Gr.E. Btl 63; Stamm Kp. Gr. E. Btl 89;

⁵²⁸ Prav tam.

Pz Gr. E. Btl 9 (Schwedt); Stamm Kp Gr. E. Btl 360; Pz. Gr. E. Btl 50 (Küstrin); 1 Stamm Kp Gr. E. Btl 199 (Bad Reichenhall); Stamm Kp Pi. E. Btl 20 (Hamburg); Stamm Kp Gr. E. Btl 188 (Ausbach); Geb. Art E. Btl 75 (Garmisch); Stamm Kp Gr. E. Btl 472 (Görlitz); Stamm Kp Gr. E. B 316 (Augsburg); 1 Stamm Kp Gr. E. Btl 199 (Traunstein); 2 Stamm Kp Gr. E. Btl 63 (Ingolstadt); Stamm Kp Gr. E. Btl 91 (Kempten); Stamm Kp Pi. E. Btl 46 (Regensburg); Art E. Abt 10 (Regensburg).

Operativne enote na fronti – »Feldtruppen«

Gr. E Btl 470; 3 Res. Gr. Btl 488; Res. E u. A. Abt 7; Pz. Jg. E. u. A Abt 20; 4 Res Inf. Btl 205; 3 Gr. Rgt 1085; Geb. Jg. E. Rgt 139; 4 Res Gr. Btl 62; Mars. Btl 709; 4 Gr. Res. Btl 62; Pz. Gr Rgt Norwegen; Geb. Jg. Rgt 137; Res Pz Gr. Btl 86; 2 Pz Gr Rgt 19;

Gorenjci v nemških enotah v Normandiji
(Kopijo hrani MNZS)

Gr. Rgt 1084; 3 Res. Gr. Btl 375; Inf. Pi. E. Kp 467; Pz Gr.E. Btl 8; Kf. E.Abt 18; Gr. E. Btl 354; 2 Res. Gr. Btl 375; 5 Geb.Jg. Rgt 756; 3 Res Pi. Btl 8; Gr. Rgt 361; Flak E. Abt. 16; Jg. Rgt 228; Gr. Btl 423; Gr. E. Btl 102; 13 J. G. Gr. Rgt 691; Gr. Rgt 432; Gr. E. Btl 195; Gr. Btl. 476; 2 Fest. Pi. Btl. 5; Inf. Rgt. 866; 4 Sicherungs Btl. 509; 4 Gr. Rgt. 505; 3 Art. Rgt. 1048.

Enote so pogosto združevali ali razdruževali in jih pripajali drugim, na primer: iz rezervne enote Gr Ers Btl 423 v Geb Art Ers Abt 79 in do enote na bojišču 3 Geb. Jg E u A Rgt 137, nato pa v Gebirgs Art Rgt 79 in v pristojno rezervno enoto Stamm Kp G.J.E B 137 (Salzburg) in Geb Art Ers Abt 79 v Garmischu.⁵²⁹ Vojaški obveznik, ki je bil ob naboru ocenjen kot »g. v. Heimat Garnisonsverwendungsfähig Heimat in Ersatzreserve II«, določen v Stamm Kp Bau Ers u Aus Batl 2, je bil čez en mesec premeščen v 3 Bau Ers u Ausb Btl 2, maja 1944 v Marsch Kp Pi E Btl 12 in pozimi 1944 v 2 Pi Btl 340.⁵³⁰ Enoti 3 Art. Rgt. 1048 lahko po zapisih bojev v Soldbuchu sledimo od septembra 1944 ob italijanski sredozemski obali do zadnjih bojev na ligurski obali 29. aprila 1945.⁵³¹

Kako pogosto so prestavljali vojake, lahko ugotovimo tudi iz osebnih zgodb vpoklicanih. Gorenjske vojaške obveznike, povčini rojene leta 1925, ki so bili določeni za topničarje, so leta 1943 iz kasarne v Landsbergu ob Lechu poslali na urjenje na Norveško. To se je izkazalo za srečen dogodek, saj so starejši, ki so bili usposobljeni v Landsbergu, že jeseni odrinili na vzhodno fronto, kjer jih je mnogo kmalu padlo. Sredi julija 1943 so 5000 vojakov odpeljali na Dansko in iz Aarhusa na prekooceanki Monte Rosa v Oslo na Norveško. Večina jih je bila Nemcev, nekaj tudi Francozov in Slovencev. Vojake so nastanili v Arnesu in nato nekatere v vojašnici v Elverumu. Usposabljali so jih za ravnanje s težkimi havbicami, imeli so pohode in hodili so na tečaje in večmesečne šole v okviru 25. tankovske divizije. Čez

529 Prav tam.

530 Prav tam.

531 Prav tam.

nekaj mesecev so Nemce in nekaj Štajercev poslali na dopust, Gorenjci pa tega niso dobili. Nekatere so že septembra prek Danske, Nizozemske in Belgije premestili v Francijo. Del skupine so iz Elveruma prestavili k panzergrenadierjem v Bogstat. Konec maja 1944 so vojake po skupinah že vozili nazaj v osrednjo Evropo. Nekatere so prepeljali na Dansko z isto preko-oceanko, s katero so prišli, drugi pa so se odpravili s tovornimi ladjami. Na kopnem so se enote razdelile na Poljsko, v Italijo in Francijo in tudi na rusko-estonsko mejo.⁵³²

Zelo malo Gorenjcev je bilo pri mornarici. Mornar »Matrose II« je napredoval v »Matrose Gefreiter« v 1 Kp G E Marineartillerie Abt. Le nekaj jih je bilo pri letalstvu – npr. v Fallsch Jg Rgt 14 in vozniki pri Kf E Abt 18 v Bregenzu.⁵³³ Večkrat lahko iz dokumentov ugotovimo le trenutni položaj enote.

532 Arh, Veroval sem v srečno vrnitev, str. 139–172. Vozel, Landsberger in tudi moj soborec iz RAD, str. 173–177.

533 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Kopije dokumentov.

ČINI

V dopisu z dne 1. avgusta 1944 je bil major Otto Messer, častnik za vodenje pri 101. lovski diviziji, obveščen, da je bila na sestanku pri štajerskem zveznem vodji SHB Franzu Steindlu sprejeta uredba, da lahko spodnještajerski vojaki napredujejo le do obergefreiterja – naddesetnika, lahko pa prejmejo katerokoli vojno odlikovanje, če se izkažejo. Če se je vojak posebej izkazal, je morala vojaška služba pri vodstvu Štajerske domovinske zveze vložiti predlog za opustitev uredbe.⁵³⁴

Čini v SS, nemški vojski in pri partizanih.

(ARS, AS 1864, škl. 310a, Komanda Gorenjskega vojnega področja, Obveščevalni center, 10. 2. 1945)

	SS enote	Wehrmacht	Partizani
1.	SS-mann	Soldat	Vojak v NOV
2.	SS-Sturmmann	Gefreiter	desetar
3.	SS-Rottenmann	Obergefreiter	ni
4.	SS-Unterscharführer	Unteroffizier	mlajši vodnik
5.	SS-Scharführer	ni	ni
6.	SS-Oberscharführer	Feldwebel	vodnik

⁵³⁴ Prepoved napredovanja za Slovence, str. 78.

7.	SS-Hauptscharführer	Oberfeldwebel	Starejši vodnik
8.	SS-Sturmführer	Leutnant	poročnik
9.	SS-Obersturmführer	Oberleutnant	nadporočnik
10.	SS Hauptsturmführer	Hauptmann	kapetan
11.	SS-Sturmbannführer	Major	major
12.	SS-Obersturmbannführer	Oberleutnant	podpolkovnik
13.	SS-Standartenführer	Oberst	polkovnik
14.	SS-Brigadeführer	Generalmajor	generalmajor
15.	SS-Gruppenführer	Generalleutnant	generallejtnant
16.	SS-Obergruppenführer	General	V NOV ni
17.	SS-Oberstgruppenführer	Generaloberst	Generalpolkovnik

Podobnega dokumenta, ki bi se nanašal na Gorenjce, ni bilo mogoče najti, vendar je glede na pregledano gradivo nazive in čine, ki so jih imeli, ista uredba najbrž veljala tudi zanje. Med 2129 tiralicami za dezertarji iz nemške vojske je bilo 997 grenadierjev, 128 topničarjev, 79 inženircev, 175 soldatov, 67 lovcev, 108 strelcev, 53 panzergrenadierjev, 2 oberpionirja, 7 oberkanonierjev, 37 obergrenadierjev, 139 desetnikov in 11 naddesetnikov.⁵³⁵ Čin obergefreiter – naddesetnik je imelo približno 0,5 %, gefreiter – desetnik pa 7 % Gorenjcev. Če sklepamo, da te tiralice predstavljajo približno petino vseh vpoklicanih, lahko vsaj okvirno sklepamo, da je bil podoben odstotek desetnikov in naddesetnikov tudi v celotnem številu vpoklicanih Gorenjcev.

Čini v nemški vojski

(Alex Buchner, The German Infantry Handbook 1939–1945, Atglen 1991, str. 15)

Čini v nemški vojski na začetku druge svetovne vojne *

1. Schütze, Reiter, Kanonier, Funker, Kraftfahrer, Pionir, (Grenadier od l. 1942)
2. Ober-
3. Gefreiter
4. Gefreiter/Unteroffiziersanwärter

⁵³⁵ ARS, AS 1622, šk. 54, 21, 50, 54, Tiralice SD in SIPO.

-
5. Obergefreiter
 6. Stabsgefreiter
 7. Unteroffizier
 8. Unterfeldwebel, Unterwachtmeister pri artileriji
 9. Fähnrich
 10. Feldwebel ali Wachtmeister
 11. Oberfeldwebel, Oberwachtmeister
 12. Stabsfeldwebel
 13. Leutnant
 14. Oberleutnant
 15. Hauptmann, Rittmeister
 16. Major
 17. Oberstleutnant
 18. Oberst
 19. Generalmajor
 20. Generalleutnant
-

Med lastniki 182 Soldbuchov in 69 Wehrpassov, ki jih hrani MNZS, je 71 desetnikov, 5 naddesetnikov, 63 grenadirjev, 2 pionirja, 15 kanonierjev, 13 obergrenadirjev, 3 strelci, 2 soldata, 9 lovcev, 4 mornarji, 3 vozniki oklepnih vozil, 2 voznika, 1 panzergrenadier in 2 vojaka z nazivom »Reiter« – konjenika, lahko pa tudi kolesarja.⁵³⁶

V povprečju so Gorenjci potrebovali za napredovanje od grenadierja do desetnika leto in tri mesece do leto in pol, od desetnika do naddesetnika pa skoraj eno leto. Nekateri so v treh mesecih napredovali od obergrenadirja do desetnika in npr. od čina »Schütze« (strelec) do »Oberschütze« v enem letu, od Oberschütze do desetnika pa v petih mesecih.⁵³⁷ Nekateri so, ko so bili prestavljeni v novo enoto ali pa se je njihova enota razpuстила in je bila ustanovljena nova, spremenili tudi osnovni naziv

536 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev vredno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

537 Prav tam.

(soldat, grenadir, lovec). Tako je »Jäger« oz. lovec v šestih mesecih napredoval do čina »Obergrenadier« in nato v treh mesecih do desetnika: ta vojak je svoje služenje v nemški vojski pričel v enoti Geb.Jg. E. u. A. Btl 319 Taus, bil v Feldtruppe 4 Gr E. u. A. Btl 260 Praga, nato pa je služil v Gren Rgt 1082.⁵³⁸ V čine so napredovali tudi po koncu vojne. Tako je npr. neki grenadir napredoval v desetnika decembra 1944, v naddesetnika pa 1. junija 1945.⁵³⁹

Nekaj Gorenjcev je zanesljivo prišlo do podčastniškega čina; tako je Gorenjec letnika 1920 postal podčastnik 1. maja 1945 v Gr. E. Btl. 470 in je bil zajet 7. maja 1945 v Ilirski Bistrici. Po koncu vojne se je vrnil iz ujetniškega taborišča v Sremski Mitrovici.⁵⁴⁰

Znan je tudi primer, da so nameravali vojaka poslati na tečaj za častnike, vendar je sam odklonil:

Na začetku oficirskega tečaja so nas vprašali, kdo ni prišel prostovoljno. Oficirja sem vprašal, če lahko odkrito govorim, povedal sem, da sem Slovenec in da nisem prišel prostovoljno ter da kot Slovenec ne bom mogel opravljati službe tako, kot bi bilo potrebno, in take nočem. Omenil sem mu, da sem videl v Tržiču, kako so ležali talci, in da me je to odvrnilo od Nemcev. Vprašal je, kdo je to delal, civilna ali vojaška oblast. Ko sem mu odgovoril, je rekel, prekleta civilna uprava in gestapo zraven, isto sem videl v Rusiji.⁵⁴¹

538 Prav tam.

539 Prav tam.

540 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–45, kopije dokumentov.

541 MNZS, Zbirka ustnih virov, Janez Kališnik, videopričevanje, Kranj 2005 (Monika Kokalj Kočevar).

VOJAŠKE PLAČE IN IZPLAČILA

V zvezi s pogodбами o delovnem razmerju vpoklicanih v vojaško službo ali RAD je bilo v časopisu *Karawanken Bote* objavljeno, da je pogodba med delavcem in delodajalcem ostala v veljavi tudi po vpoklicu in je podjetnik delavcu ni mogel odpovedati. Obojestranske dolžnosti in pravice so sicer za čas vpoklica mirovale. Tudi drugi dogovori, ki so izvirali iz delovne pogodbe, so ostali v veljavi, npr. dogovor o službenem stanovanju, ki so ga člani družine uporabljali, tudi če je bil delavec na fronti.⁵⁴²

S činom, ki so ga pridobili vojaki in ki je bil vpisan v Soldbuch, in s tem povezano »Wehrsoldgruppe« oz. vojaško plačilno skupino je bilo povezano tudi izplačilo vojaške plače (»Wehrsold«). Vojaki so bili razvrščeni v 31 plačilnih skupin.⁵⁴³ Vojaki do čina Ober- so bili v 16. plačilni skupini in so dobivali mesečno 30 RM (nemških mark). Desetnik in naddesetnik ter stabsgefreiter pa so bili v 15. plačilni skupini, kar je pomenilo 36 RM mesečno. Izplačilo je bilo sicer vsakih 10 dni.⁵⁴⁴

V časopisu *Karawanken Bote* so objavili pismo gorenjskega vojaka, ki je prišel v Gr.Ers. Btl 29 in je poročal, da je dobil prvo

542 *Karawanken Bote*, št.17, 27. 2. 1943, str. 5, Delovno razmerje vpoklicanih v vojaško službo ali RAD.

543 *Handbook on German Military Forces*, str. 9.

544 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

plačo, ki je znašala 25 RM.⁵⁴⁵ Tudi Lojze Wagner, ki je bil v Landsbergu ob Lechu v 3 Art Ers.u. Aus. Abt 63, omenja plačilo 25 RM.⁵⁴⁶ Na fronti so dobivali tudi »Frontzulage« – dodatek za čas na fronti za težje življenjske pogoje, in sicer 13 RM za 14 dni. Lovec je tako aprila 1945 na podlagi plačilne skupine in dodatka za fronto dobil za štiri mesece 675 RM.⁵⁴⁷

Če so se vojaki nahajali na bojiščih oz. v državah, kjer se je uporabljala druga valuta, so dobili izplačila v tamkajšnjem denarju. Vojak iz 16. plačilne skupine je junija 1944 za deset dni dobil izplačilo 150 lir. Od 1. do 10. junija 1944 je bilo vojaku v 16. skupini na vzhodni fronti izplačanih 94 rubljev.⁵⁴⁸

Po vojaškem zakonu⁵⁴⁹ je bilo v Nemčiji prepovedano posedovati tuje valute oz. jih je bilo treba ob vrnitvi v Nemčijo predati. Zakoni so veljali tudi po koncu vojne in tako so vojaki, ki so se vrnili z Norveške, 18. junija 1945 blagajni regimenta vrnili svoj denar.⁵⁵⁰

Zanimivo je, da so vojaško plačo izplačevali tudi po uradnem koncu vojne. Tako ima neki vojak v Soldbuchu zapisano, da so mu 6. septembra 1945 izplačali vojaško plačo za junij, julij, avgust in september 1945, skupaj 144 RM.⁵⁵¹ Profesionalnim vojakom je pripadalo izplačilo vojaške plače tudi v vojnem ujetništvu. Neprofesionalni vojak od čina naddesetnika navzgor je lahko zaprosil za t. i. »Kriegsbesoldung«, vojno redno plačilo, in je bil plačan kot profesionalni vojak.⁵⁵² Vojaku v zgoraj navedenem primeru so najbrž izplačevali po tej možnosti, kot profesionalni vojak pa je bil do vojaške plače upravičen tudi v vojnem ujetništvu.

545 *Karawanken Bote*, št. 30, 14. 4. 1943, str. 6, Gorenjskim vojakom se dobro godi.

546 Wagner, Landsberg am Lech 1943, str. 90.

547 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

548 Prav tam.

549 Gesetz Nr 53 der Mil. Reg, <http://www.freistaat-preussen.info/rechtliches/2014-09-27-06-13-06/shaef-gesetze.html>, 5. 2. 2016.

550 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

551 Prav tam.

552 *Handbook on German Military Forces*, str. 9.

Ker je po koncu vojne primanjkovalo gotovine, so enote izplačevale glede na možnosti, vsa izplačila pa so vpisovali v Soldbuch. Tako so enemu od vojakov napisali zaznambo, da je bilo »za avgust 1945 izplačanih 10 RM« in ker ni bilo denarja, je za izplačilo ostalo še 44,72 RM. Podpisan je bil »Oberzahlmeister«.⁵⁵³

553 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

ZNAKI IN ODLIKOVANJA, KI SO JIH DOBILI GORENJSKI VPOKLICANCI

V nemški vojski so podeljevali številna odlikovanja, medalje in znake. Lahko jih razdelimo na več kategorij: odlikovanja in častni znaki, ranjeniški znaki, vojaški znaki kopenske vojske, letalstva in mornarice, listine, narokavni trakovi, narokavni znaki, narokavni ščiti in medalje.

Najpomembnejša odlikovanja:

- »Eisernes Kreuz II. Klasse (EK II)« – železni križec II. stopnje – podeljevali so ga vojakom za tri do pet pogumnih dejanj nad vojaškimi dolžnostmi.
- »Eisernes Kreuz I. Klasse (EK I)« – železni križec I. stopnje – podeljevali so ga vojakom za posebna pogumna dejanja nad vojaškimi dolžnostmi.
- »Ritterkreuz des Eisernen Kreuzes« – viteški križec k železnemu križcu – podeljevali so ga v več različicah za posebne zasluge v boju in pri vodenju enot.
- »Deutsches Kreuz« – nemški križec – podeljevali so ga vojakom, ki so že imeli EK I in so se izkazali v boju.
- »Kriegsverdienstkreuz« – križec za vojne zasluge – podeljevali so ga v več različicah poveljnikom divizij in višjih nadrejenih enot.
- »Spanienkreuz« – španski križec – podeljevali so ga v več

različicah za udeležbo in zasluge v španski državljanski vojni.⁵⁵⁴

Ranjeniški znaki:

- »Verwundetenabzeichen in Schwarz« – črni ranjeniški znak – dobil ga je vojak, ki je bil na bojišču ali v zračnem napadu enkrat ali dvakrat ranjen ali je utrpel ozeblino na bojnem položaju.
- »Verwundetenabzeichen in Silber« – srebrni ranjeniški znak – dobil ga je vojak, ki je bil trikrat ali štirikrat ranjen na bojnem položaju ali v zračnem napadu in utrpel resne poškodbe (izguba sluha, možganske poškodbe, poškodbe rok, nog, obraza, poškodbe oces – vida, obrazna deformacija).
- »Verwundetenabzeichen in Gold« – zlati ranjeniški znak – vojak ga je dobil, če je bil petkrat ali večkrat ranjen na bojnem položaju in je utrpel izredno hude poškodbe (popolna slepota, invalidnost) na bojnem položaju ali bil smrtno poškodovan.⁵⁵⁵

Najpomembnejši bojni znaki kopenske vojske:

- »Panzertruppenabzeichen«
- »(Allgemeines) Sturmabzeichen« – ustanovitev splošnega jurišnega znaka je bila sprejeta junija 1940 »za odlikovanje tistih vojaških zaslug, ki niso prišle v poštev za odlikovanje pehotnega jurišnega znaka (Infanteriesturmabzeichen) niti tankovskega jurišnega znaka (Panzerkampfabzeichen)«, kot so npr. pionirji, lovci na tanke ali pripadniki jurišne artilerije (»Sturmartillerie«) in protiletalske obrambe (»Luftschutz«). Znak se je podeljeval tistim vojakom, ki so bili od 1. junija 1940 udeleženi »v treh vojaških napadih (juriših) na frontni liniji z orožjem v rokah in prodirali v treh različnih bojnih dneh«. ⁵⁵⁶

554 Orden un Ehrenzeichen der Deutschen Wehrmacht un der SS, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Orden/oue.html>, 3. 6. 2016.

555 Orden un Ehrenzeichen der Deutschen Wehrmacht un der SS, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Orden/oue.html>, 3. 6. 2016.

556 (Allgemeines) Sturmabzeichen« <http://www.wehrmacht-odlikovanja.com/1-allgemeine/allgemeine-11.htm>, 8. 2. 2016.

- »Infanterie Sturmabzeichen in Silber« – srebrni pehotni jurišni znak. Ustanovljen je bil že 20. decembra 1939 in je obstajal v dveh različicah: srebrni za pripadnike nemo-toriziranih strelcev in gorsko-lovskih čet ter bronasti za pripadnike motoriziranih pehotnih enot. Splošni jurišni znak se je podeljeval kot vidni znak priznanja zanesljivega pehotnika v jurišu za tri juriše v frontni liniji, prodirajoč z orožjem, v treh različnih bojnih dneh.⁵⁵⁷
- »Panzerkampfabzeichen« – nekaj tednov po izbruhu druge svetovne vojne, in sicer 20. decembra 1939, je bil ustanovljen t. i. tankovski znak, in sicer v več različicah. »Panzerkampfabzeichen in Silber« oz. srebrna tankovska značka je bila namenjena posadkam tankov oziroma tankovskim enotam. Pozneje je bila ustanovljena tudi bronasta tankovska značka ali »Panzerkampfabzeichen in Bronze« za pripadnike drugih enot tankovskih divizij. Predpogoj za podelitev so bila najmanj tri tankovska posredovanja oz. akcije v treh različnih dneh.⁵⁵⁸
- »Nahkampfspange« – sponka za boj iz bližine

Narokavni trakovi:

- trakove – »Afrika«, »Kreta«, »Kurland«, »Metz 1944« so podeljevali vojakom, ki so se borili na naštetih bojiščih.

Najpomembnejši narokavni ščiti:

- Narokavne ščite »Narvik«, »Cholm«, »Krim«, »Demjansk«, »Kuban«, »Warschau«, »Lappland« so podeljevali vojakom, ki so sodelovali na naštetih bojiščih.

Junija 1943 so v časopisu *Karawanken Bote* pisali o obisku poročnika Huga Primozica na Gorenjskem. Njegov oče je bil sicer rojen v Trziču in se je izselil na Württembergsko. Hugo je bil rojen leta 1914 in je v nemško vojsko vstopil prostovoljno. Služil

557 Infanterie Sturmabzeichen in Silber, <http://www.wehrmacht-odlikovanja.com/index-original.html>, 8. 2. 2016.

558 Panzerkampfabzeichen, <http://www.wehrmacht-odlikovanja.com/index-original.html>, 8. 2. 2016.

je pri lahkem topništvu, na vzhodu je dobil EK II in nato EK I, nato je bil odlikovan z viteškim križcem k železnemu križcu. Za uničenje 60. oklepника je bil kot prvi nižji častnik januarja 1943 odlikovan z »Eichenlaub zum Ritterkreuz« – hrastovim vencem k viteškemu križu. Njegov obisk so v nemški upravi uporabili v propagandne namene. Govoril je na več javnih zborovanjih po Gorenjskem.⁵⁵⁹

Najpogostejši znak, ki so ga dobili gorenjski vojaki in vojaki na splošno, je bil »Verwundertenabzeichen« oz. ranjeniški znak.

Na podlagi pregledanih dokumentov (Wehrpass in Soldbuch) v MNZS so Gorenjci dobili najmanj 48 črnih ranjeniških znakov, 10 srebrnih in dva zlata, seveda gre sklepati, da je bilo število mnogo večje, saj ohranjenih 300 dokumentov predstavlja le okoli 3 % vseh dokumentov. Gorenjci so dobili tudi najmanj devet pehotnih jurišnih znakov.⁵⁶⁰

Najvišji odlikovanji, ki so ju dobili Gorenjci, sta bila železna križca prve in druge stopnje. Skupaj je bilo pripadnikom nemške vojske podeljenih okoli 450.000 takih odlikovanj.⁵⁶¹ Po pregledu dokumentov lahko ugotavljamo, da so Gorenjci dobili najmanj 20 železnih križcev druge stopnje in enega prve stopnje. Pri nekaterih lahko ugotovimo le ime in priimek, pri drugih pa izvemo le enoto, ki so ji pripadali.

Kanonirji na vzhodni fronti ob Dnestru Andrej Cerar, Ivan Kaplja in Franc Spruk so za svoja pogumna dejanja dobili železni križec druge stopnje. »Nemški vojaki so nam zelo zavidali, saj smo bili najmlajši v enoti in še Oberkrainerji povrh,« je v spomine zapisal eden od prejemnikov.⁵⁶²

Ko je vojak 7. Infanterie-Division novembra 1944 dobil železni križec druge stopnje, je za to dobil tri tedne izrednega dopusta za pogum (»Sonderurlaub für Tapferkeit«), ki ga je pre-

559 *Karawanken Bote*, 26. 6. 1943, str. 5, Eichenlaubträger Primozic na Gorenjskem.

560 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko 1943–1945, kopije dokumentov.

561 Wehrmacht odlikovanja, <http://www.wehrmacht-odlikovanja.com/index-original.html>, 8. 2. 2016

562 Cerar, »Moj vojni čas«, str. 118.

Potrnilo o podelitvi črnega ranjeniškega znaka
(Arhiv družine Franca Rozmana)

živel v Celovcu. Črni ranjeniški znak je dobil tri mesece prej v Gr. Rgt 61.⁵⁶³

Kar nekaj Gorenjcev je dobilo več znakov in odlikovanj. Tako je neki vojak marca 1945 dobil črni ranjeniški znak, nato pa aprila 1945 železni križec druge stopnje in 3. maja 1945 narokavni trak Kurland.⁵⁶⁴ Laponski ščit⁵⁶⁵ je dobil vojak v 10 Geb.

563 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

564 Prav tam.

565 Zadnji znak, ki so ga podeljevali v nemški vojski v drugi svetovni vojni, je bil t. i. laponski ščit. Podeljevali so ga šele julija 1945 (Vir: http://www.militaria-lexikon.de/html/militaria-lexikon_de_-_lapplan.html, 2. 6. 2016).

Jg. Rgt 139.⁵⁶⁶ Desetnik lovske enote, ki je bil najprej v Stamm Kp Jg. Btl 49, je dobil štiri odlikovanja oz. vojaške znake, križec druge stopnje v 68. Inf. Div., železni križec prve stopnje v 101. Jg. Div., februarja 1945 pa je dobil srebrni pehotni jurišni znak. Za to je dobil izredni dopust za pogum v Celovcu.⁵⁶⁷

O odlikovanjih Gorenjcem so pisali tudi v časopisu *Heimatgruss*, ki je bil ustanovljen za stik Gorenjcev z domom: »Za Gefreiterja sta bila povišana soldat Roblek Andrej iz Loma in Ropret Franc – Ortsgruppe sv. Katarina, Sonderführer Hubert Muller iz Puterhofa je dobil čin podoficirja. Odlikovan je bil Obergefreiter Max Muller iz Puterhofa z E K. II Klase. Poseduje Ostmedaille 41, 42, trak na rokavu Kreta in Kraftfahrbewahrungsabzeichen v bronu in srebru.«⁵⁶⁸

Odlikovanja so podeljevali vse do konca vojne. Še 28. aprila 1945 je gorenjski vojak v 148 Infanterie Division dobil železni križec druge stopnje.⁵⁶⁹ Vsak vojak je dobil znak oz. odlikovanje skupaj z dokumentom, potrdilom o podelitvi oz. potrdilom o posesti.⁵⁷⁰ Vsa prejeta odlikovanja so vojakom vpisovali tudi v Soldbuch in Wehrpass.

566 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

567 Prav tam.

568 *Heimatgruss*, 15. 4. 1944, št. 6, str. 6.

569 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

570 Forman, *Guide to Third Reich German Documents And Their Values*, str. 126.

OROŽJE

Vojaki so dobili orožje po prihodu v vojašnice, v RAD pa ga še niso imeli. Velikokrat so jim najprej dali staro orožje. Le nekateri so imeli v vojaško knjižico vpisan model orožja, ki so ga prevzeli, večkrat pa so bile zapisane le serijske številke orožja. V Wehrpass in Soldbuch pa so vpisovali usposabljanje s posameznim orožjem in tudi vajo s plinom.

Ker je večina Gorenjcev služila v lahki pehoti, so imeli za standardno oborožitev puško Karabiner 98k. Po pripovedovanju nekdanjih vojakov iz 1 Stamm Kp. Gr. A.u. E. Battaliona 217 iz Lenggrisa so ti imeli dolge italijanske puške. Nekateri so imeli mitraljez MG 34 ali 42, G 98 ali G 98/40, z bajonetom 84/98 in 43.⁵⁷¹

O orožju nekdanji mobiliziranci v svojih spominih bolj redko pišejo. Franc Skumavec omenja, da so imeli v njegovi enoti mitraljeze tipov MG 34 in MG 42.⁵⁷²

571 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

572 Skumavec, *Po enosmerni poti*, str. 127.

NA FRONTI

Ognjeni krst so Gorenjci doživeli zelo kmalu po prihodu na fronto. O spopadih največ izvemo iz osebnih spominov vpo-klicancev.

Franc Erce je z Gr. Ers. Btl 513 25. marca 1944 prišel do Odese. Pripeljali so jih na letališče pri Baltiju. Nemška pehota se je povzpela na samohodke, po trije ali štirje vojaki so legli zadaj v vozilo. Ruski vojaki so se množično predajali. Ko so nemški topovi porabili vse strelivo, se je položaj bliskovito spremenil, zdaj se je začelo umikati nemško vojaštvo. Vojaki so tekli za samohodkami, saj so jih Sovjeti pregnali nazaj:

Krogle so letele po zraku kot čebele iz čebelnjaka. To je bil moj ognjeni krst. Ko smo tekli za samohodko, sem skočil na vozilo in se po nesreči prijel tako, da vojak v notranjosti ni nič videl, saj sem zakrival pogled. Poveljnik se mi je iz notranjosti zadržal, naj se umaknem. Iz tega spopada, ki je trajal kakšnih 45 minut, smo se vrnili v zbirno bazo po strelivo. Izmučeni smo popadali v zaščitne jarke. Vsak vojak je dobil po pol litra brandweina za moč.⁵⁷³

O prvi izkušnji v spopadih s sovjetskimi vojaki pripoveduje naslednja pripoved:

573 MNZS, Zbirka ustnih virov, Franc Erce, avdiopričevanje, Kranj 2010 (Monika Kokalj Kočevar).

Rusi so se pričeli izza približno 300 m oddaljene dolinice približevati in streljati na naše položaje. Mi se na streljanje nismo smeli odzvati, saj je šele izstreljena svetlobna raketa pomenila komando za ogenj. Prihajali so vedno bližje. Tako da smo že razpoznavali njihove obraze. Zdelo se mi je, da so vsi z velikimi bradami, pokriti z velikimi črnimi kučmami. Takrat pa je bilo izstreljeno znamenje za streljanje. Kroglice so švigale vsepovprek. Najbolj se je slišalo ruske kroglice dum-dum, ki so ob zadetku povzročale hude rane. Streljali smo kot iz uma, brez merjenja. To streljanje je bilo sigurno posledica osebnega ognjenega krsta – stresa ali strahu.⁵⁷⁴

Vzhodna fronta je bila sinonim za težke boje:

Zaslišal sem Stalinove orgle. Ko smo tri tedne ležali, sem dobil rano v vrat. Kot tak sem šel nazaj, da so me obvezali, pa sem bil samo en dan in sem moral priti nazaj, ponoči smo se umikali, prišli smo do Sanoka, Sambor pod Karpati. To je bilo neznosno, noč in dan smo se bili s topovi, nismo nič govorili med seboj, bili smo zakopani v že zgrajenih bunkerjih. Vsak dan, ko smo prišli ven, je bila narava povsem spremenjena in vsak je samo čakal, kdaj bo na vrsti, vsak večer je kdo manjkal. 8. septembra 1944 ob pol petih popoldne pa sem bil težko ranjen. Imel sem srečo, kolega, ki me je reševal, pa je zadela granata.⁵⁷⁵

Ko so se nemški vojaki na vzhodni fronti začeli umikati, so se razmere še poslabšale, v spopadih s hitro prodirajočo vojsko Rdeče armade jih je mnogo padlo:

6. januarja smo se izkrkali na Finskem. S transporti smo šli na Murmansk na polotok Kola. Tam smo se dajali, biti ne biti, huda zima, zameti, lakota. Dajali smo se, ko so bili samo ta stari Rusi, je še šlo, ko pa so prišli mladi komсомolci, izvežbani kot SS, so nas napadli, kdor se more, naj

574 J. M., neobjavljeni rokopis, str. 61 (hrani J.M.).

575 MNZS, Zbirka ustnih virov, Jože Ogrinec, videopričevanje, Kranj 2005 (Monika Kokalj Kočevar).

se reši. Bili smo obkoljeni, breze smo glodali in jedli travo, groza mrtvih, šli smo dva, tri dni, ko so prebili črto, kjer je bilo najšibkejše, šli smo dva dni po štirih čez mrtve, čez Ruse, Nemce, vse je ležalo, in se rešili na obalo Severnega morja.⁵⁷⁶

Iz opisov spopadov na vzhodni fronti lahko razberemo, kakšen šok je fronta predstavljala za mlade Gorenjce. V prvi zgodbi so vojaki po prvem spopadu dobili tudi okrepčilo, videti je, da so tudi nadrejeni presodili, da so mladi vojaki doživeli hud preizkus in stres. V drugi zgodbi pa je vojak tudi sam razmišljal o stresu in strahu, nasprotniki so se mu v velikem strahu prikazovali kot domišljajska bitja s potenciranimi negativnimi karakteristikami, dolgimi bradami, kučmami ... Stopnjevana zgodba strahu in brezupnosti, že skoraj vdanosti in otopelosti pa je zgodba četrtega vojaka, v kateri sploh ni bilo več sovražnikov, temveč so bili v vojakovi predstavi vsi enaki, napadalci in nasprotniki, vsi mrtvi.

Zahodno fronto so vojaki dojemali kot lažje bojišče, z več možnostmi za preživetje, zato so vojaki povelje za premik na zahod sprejeli skoraj z olajšanjem. Razmere pa so se zaostriale, ko se je 6. junija 1944 pričela bitka za Normandijo. Vojak s francoske fronte je pripovedoval:

V nedeljo, 5. junija 1944, smo bili v Cherbourgu /.../. V enotah je bilo že neke vrste alarmno stanje, vendar nihče ni vedel, kaj se dogaja, vsaj povedali nam niso. Proti večeru so se množili nizki letalski preleti in proti polnoči so razglasili alarm. Pospraviti smo morali stvari in se namestiti v kamione. Topničarji pa v vlačilce s topovi. Po drugi uri ponoči, že 6. junija, se je kar pošteno bliskalo v smeri proti Atlantiku. Od morja smo bili oddaljeni 5 km in ob svitanju smo krenili do atlantskega zidu. Do tja nismo mogli z vozili, ker so anglo-ameriška letala v nizkem poletu preletavala. /.../ Tedaj pa smo zagledali na morju nešteto ladij na vsem ob-

576 MNZS, Zbirka ustnih virov, Jernej Vombergar, videopričevanje, Kranj 2005 (Monika Kokalj Kočevar).

Priprava bunkerjev pred začetkom invazije na Normandiji
(Arhiv družine Lovra Zakotnika)

zorju in ko smo prehodili 50 m, se je začelo iz večjih ladij svetlikati in kmalu so začele na obalo, na bunkerje in v gozd padati granate.⁵⁷⁷

Tudi Emil Kranjec je bil v Normandiji, ko se je pričel Dan D: V kraju Preal pri Granville smo vežbali. Bil sem pri kolesarjih. Imeli smo vojaška kolesa, vse se je vozilo na njih, od minometov do mitraljezov, delali smo do 50 km na dan. Bili smo v Normandiji ob invaziji. En teden prej smo spali že opremljeni, samo brez čelade, Nemci so nekaj slutili. Invazija se je začela ob enih ponoči, ko je bila *uzbuna*. Šli smo na kolesa in se odpravili do morja, čez Normandijo, šli smo celo noč in cel dan, vmes so nas bombardirali, mar-

577 Feldin, Bledi spomini okrnjene mladosti, str. 240.

sikdo je obležal, drugi dan smo prišli na fronto na koto 72. Slovence so nas imeli za *kanonfuter*, Nemci so nas vedno pošiljali naprej in sem moral biti spredaj in sem bil predstraža, z daljnogledom sem gledal na morje. Kakor daleč je seglo oko, je bila ladja pri ladji, bombardirali so nas, na vsak kvadratni meter je padla granata.⁵⁷⁸

Skušali smo ugotoviti, kje vse so se borili Gorenjci in kakšne so bile bojne poti posameznih enot, kjer so bili Gorenjci, vendar je to zaradi pomanjkanja gradiva skoraj nemogoče. Ugotovimo lahko le, kje so se nahajali določene mesece ali tedne, ali pa iz vpisov spopadov v vojaški knjižici. S proučevanjem nemške vojske, njeno organiziranostjo in prerazporejanjem se je največ ukvarjal Georg Tessin in v svojih knjigah objavil najboljši pregled nemških enot, ki pomaga pri ugotavljanju, kje so se borile posamezne enote.⁵⁷⁹ V kartotekah Deutsche Dienststelle so povečini vpisane le prve matične enote posameznikov. Še največ podatkov smo dobili iz okoli 4000 evidenčnih listov Društva mobiliziranih Gorenjcev 1943–1945. Zaradi preglednosti smo nekaj enot, v katerih so se borili Gorenjci, razvrstili v sklop vzhodno in sklop zahodno bojišče.

Vzhodna fronta:

Pz. Gr. Btl 360 je bil julija 1944 pri Lvovu v Ukrajini. 4 kp Gr Rgt 1082 je bil od februarja do aprila 1945 pri Wodowicwu, Ratibor. Vojaki 14 Pz Jäg Kp so se novembra 1943 borili pri Zwiachelu, Novgorodu, Wallinsku, Korostenu. Gr Rgt 1085 in Gr Ers. Btl II/134 sta bila v Rusiji. Člani 12 Sch (mot) Geb Art Rgt 94 so bili aprila 1945 v Rusiji pri Ostrawi; vojaki 320. divizije so bili od maja do julija 1943 v Besarabiji. Vojak, ki je bil iz Gr A Btl 94 prestavljen v 1 Div Füs Btl 122, se je marca 1944 boril pri Rostoku v Ukrajini. Enota Inf. Pz Jäg E. Btl 517 je bila maja 1944 pri

578 MNZS, Zbirka ustnih virov, Emil Kranjec, videopričevanje, Kranj 2005 (Monika Kokalj Kočevar).

579 Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945. Band 3: Die Landstreitkräfte 6–14. 2.*

Nikolajevu; Gren. Rgt 1083 se je bojeval na Poljskem. Soldat iz 1 Stamm Kp E. Btl 217 je šel v Rusijo v Krivotok in Zaporozžje; Jäg Ers Btl 49 je bil od junija do avgusta 1943 v Ukrajini. Vojaki iz Gr. E. Btl 468 so se od maja do decembra 1943 borili v Ukrajini na območju Korec, Kijev, Zwiahel; Jäg Btl 94 je bil januarja 1944 na fronti v Rusiji pri Swedlovki; vojak iz Stamm Kp Gr E Btl 354 se je januarja 1945 boril v Litvi. Enota Inf Gr E Btl 488/12 Oldenburg je odšla na Poljsko in se septembra 1944 borila v Karpatih; 1 Sch Kav Rgt Nord je bila januarja 1944 v Leningradu. 2 Sch Art Aus Abt 63 je bil poslan v Rusijo. 4 M Gr /Gr E u A Btl 260 je odšel na Norveško, v Rusijo, na Poljsko, januarja 1945 so bili njegovi vojaki pri Lembergu v zahodni Ukrajini. 3/G Rgt 446 je bil v Rusiji.

Tudi za vojake na drugih frontah lahko le redko ugotovljamo celotno pot, saj so jih pogosto prestavljali. Če sledimo enoti, ne pomeni nujno, da je bil tudi vojak vseskozi v njej; večkrat so prehajali z ene fronte na drugo. Zato navajamo le za nekaj enot podatke, ki smo jih lahko zbrali: vojak iz Geb. Pi. Btl 85 se je boril na italijanski fronti. Inf.Pi.E Kp 467 je šla iz Kölna v Mülheim, Aachen in Friedberg, vojaki Art. E. Abt 231 so v okolici Nürnberga doživeli bombardiranje mesta. Vojaki St kp /S Art E. u A.Abt (m) 59 so bili nekaj časa na Danskem; 4 Fest Inf. Btl 1002 je bil iz Ostrove junija 1943 premeščen na Rodos; Pz. Gren. Btl iz Ingolstadta je šel čez Rusijo, Poljsko, Dansko, Belgijo do Normandije. 1kp Geb Pi Btl 95 se je maja 1945 nahajala pri Torinu; 7 Pz Div, Inf. Gr. Btl Landshut je bila najprej v Franciji, nato v Rusiji – Lemberg, nato se je borila v Nemčiji in bila prestavljena nazaj v Rusijo. Gorenjci so bili tudi v 7 Inf Rgt 847 (kroat), ki je spadal pod 392 Div. (kroat), t. i. Modro divizijo, ki se je v okviru nemške vojske borila na jadranski obali. 14 Pz Jäg Div je bila v Franciji in Italiji; Pz Gr A Btl 8 Eberswalde je bila januarja 1944 poslana na Norveško, spomladi pa v Italijo. Nekateri Gorenjci so bili tudi v mornarici, npr. v 1kp /G Erz. Kriegsmarine Art Abt v Kielu in v 2/1 M E A Kiel. Gr. Jäg. Btl iz Garmischa je odšel iz Francije v Italijo ob reki Pad in bil sep-

tembra 1944 v Bologni; St kp Krf Ers Abt 2 so iz Sttentina odšli na Dansko; Inf E. A. Btl 392 je bil maja 1944 na italijanski fronti pri Rimu. Vojak iz Pz Gren. E. u A. Btl 40 v Le Havru je odšel v mornarico na ladjo M.S Boot 3814; Art Abt 167 je bil iz Francije prestavljen v Ingolstadt, nato v Rusijo v Galicijo do Kielca, kjer je bil januarja 1945. 1 Geb Jäg E Btl 136 se je konec vojne zadrževal okoli Monte Cassina; 1 St Kp Geb. Jäg. E. Rgt 139 Celovec je bil v Italiji, Franciji in v Nemčiji.

Pri nekaterih enotah lahko iz podatkov, kje so bili posamezniki ujeti, sklepamo, kje se je enota nahajala.⁵⁸⁰

Gr. E. Btl 217 Lenggris je bil januarja 1944 v Rusiji, aprila na Češkem, julija v Nemčiji in v Franciji. Vojaki iz matične enote iz Lenggrisa so bili v Franciji do decembra 1943, na italijanski fronti od septembra do novembra 1943, nato pa od januarja do februarja 1944 v Rusiji. Grenadir iz Gr. Ers. Btl 488 je bil od aprila do septembra 1943 v Rusiji, in sicer v okolici Novgoroda in Korostena, januarja 1944 na Danskem, nato so šli z enoto v Belgijo, na Norveško in v Francijo, kjer je bil avgusta 1944 ujet. Pi (mot) 83 je bila v Belgiji, na Danskem in nato v Ukrajini; Pz. Btl 476 iz Innsbrücka je odšel v severno in nato južno Francijo. Soldat iz 3 Kp Sch Btl 312 je bil septembra 1944 ujet v Wartelandu, vojak iz 3 A K. Gr. E. A. Btl 365 je bil septembra 1944 ujet na belgijsko-nizozemski meji. Član Res. Gr. Rgt 21 je bil ujet aprila 1945 in odpeljan na otok Oleron v Biskajskem zalivu. Geb. Jäg. Btl Innsbruck je bil od marca 1944 do marca 1945 v Franciji; vojaki iz 9 Pz Div Abt 102 so bili najprej v Rusiji, junija 1944 pa v Franciji. Ujetniki so bili prepeljani v ujetniško taborišče v Dover; vojaki 8 Kp 134 Reg, 44 Div. so bili najprej v Italiji, nato na Madžarskem in v Nemčiji.

Že iz navedenega je jasno, da podatkov za vse vojake ni mogoče navesti. Dopolniti bi jih morali tudi z ohranjenimi zapisi posameznih enot. Podatki so že na videz nepopolni in neurejeni, vendar iz njih izvemo, kje so se Gorenjci ob določenih datumih

580 MNZS, Zbirka predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, evidenčni listi, kopije dokumentov.

ali v določenih obdobjih nahajali. Sklepamo tudi, da so bili Gorenjci zastopani pri vseh večjih spopadih druge svetovne vojne po Evropi od pomladi 1943 dalje.

RANJENCI

Vojaki na fronti so se zavedali velike možnosti, da bodo na bojišču ranjeni ali celo umrli. Nekateri so dobili t. i. vesoljno odvezo že pri maši doma, ponekod pa je pred prvimi spopadi prišel v enoto vojni kurat in dal odvezo.⁵⁸¹ Ranjence so oskrbeli že na bojišču, nato pa jih poslali v bolnišnice, t. i. lazarete. Poldeta Groharja je ranila ruska granata:

Nekako ob 14. uri je priletela ruska granata dva metra stran od mene in me hudo ranila v levo nogo. Za palec velik drobec granate mi je raztrgal levo nogo pod kolenom, ki je bila v trenutku vsa v krvi. Takoj sem poklical na pomoč in kmalu so me zvelkli v neko šupo in mi dali injekcijo proti zastrupitvi, v večernih urah pa so me odpeljali z ostalimi ranjenci s tovornjakom v neko češko šolo. Namestili so nas po učilnicah kar na slamo in dve deki na tla. V sobi nas je bilo 20 ranjencev z različnimi poškodbami in bilo je obupno. Zaradi bolečin se je slišal sam jok in stok. Na vrsto za operacijo sem prišel okrog dveh ponoči. Iz noge so mi izvlekli drobec granate, zašili raztrgane žile in ostalo ter mi

581 MNZS, Zbirka ustnih virov, Franc Erce, videopričevanje, Kranj 2015 (Monika Kokalj Kočevar).

dali nogo v mavec. /.../ Iz češke šole so nas premestili v vojno bolnico v двореc Hofburg pri Dunaju.⁵⁸²

Zaradi načina vojskovanja so vojake večinoma ranile granate oz. granatni drobcji in mine, veliko je bilo strelnih ran in ran, zaradi katerih so morali vojakom amputirati noge ali roke. Velikokrat so bile rane smrtne. Podatki o bolnišnicah in vrstah ran so zbrani iz ohranjenih kopij dokumentov vojakov, ki jih hrani MNZS. Ranjene vojake so bolničarji najprej oskrbeli na bojišču, potem pa so jih odpeljali v obvezovališče in od tam glede na rane v garnizijsko bolnišnico (»Standortlazarett«), poljsko bolnišnico (»Feldlazarett«), vojaško bolnišnico (»Kriegslazarett«) ali pozneje v rezervno bolnišnico (»Reservelazarett«). Vse podatke o sprejemih v vojaške bolnišnice so vpisovali tudi v Soldbuch, skupaj z oznako ran oziroma bolezni, datumom odpusta in zaznambo, kam se vojak vrača (npr. kot ozdravljen v enoto ali še na okrevanje v vojaški dom – »Soldatenheim«). Bolezni oz. poškodbe so vpisovali s številkami, tako je npr. najpogostejša oznaka -31- pomenila rano od min ali granat. Podatki, kje so se zdravili Gorenjci, so zelo fragmentarni, med drugim pa lahko ugotovimo, da so se Gorenjci zdravili v naslednjih bolnišnicah: Kriegslazarett 4/606; Kriegslazarett 3/532; Reservelazarett Wildbad; Reservelazarett III Regensburg; Kurlazarett Plambiere; Kriegslazarett 1/684; Reservelazarett I Graz; Reservelazarett Strass, Štajerska; Reservelazarett Pleschen; Reservelazarett 103; Reservelazarett Leslau; Krps Laz (mot) 2/561; Reservelazarett Tauberbischofsheim; Reservelazarett München; Reservelazarett 197 Brandenburg; Reservelazarett Blöwen; Kriegslazarett II/614; Reservelazarett I Meiningen; Reservelazarett Varšava; Kriegslazarett 904; Reservelazarett Stenzycyca; Reservelazarett Kreuzburg; Reservelazarett Zamosc; Reservelazarett Neheim; Reservelazarett II Krakov; Reservelazarett Schweinfurt; Reservelazarett Gengenbach.

Zaradi ran od granat ali min so vojaki v bolnišnici preživeli od 14 dni do dva meseca. V zimskih mesecih je imelo na

582 Grohar, Spomini na doživetja od 15. februarja 1943 do konca aprila 1945, str. 189.

vzhodni fronti veliko vojakov pljučnico, pomrznjene okončine, pa tudi tifus.

Tudi v bolnišnicah so ranjenci dobivali, kar jim je mesečno kot vojakom pripadalo: od vojaške plače, mila, do kart za tobak.⁵⁸³ Ranjeniške znake in tudi odlikovanja, ki so jih dobili zaradi ran, so jim po navadi podeljevali že v lazaretih, pod zapis v Soldbuchu pa se je podpisal višji zdravnik oz. vodja zdravnikov. Ranjenci, bolniki in osebje na dopustu, ki so bili člani različnih vojaških in policijskih enot, kot tudi strankini člani so bili upravičeni do darilnih paketov. Od oktobra 1942 do marca 1943 so dobivali t. i. »Führerpaket« in od oktobra 1943 do septembra 1944 t. i. »Führergeschenk«. Pripravljale so jih organizacije NSV. Zaznamek v vojaški knjižici je bil narejen, ko je bil vojak upravičen do paketa in ko ga je dobil. Paket je lahko dobil le enkrat. Vojak v rezervni bolnišnici v Gengenbachu je dobil v Führerpaketu »Kontrollkarte M« za tobačne izdelke, pa tudi milo za umivanje in brivsko milo. V t. i. Führergeschenku je bilo 5 kg moke, 2 kg druge hrane, 1 kg sladkorja, 1 kg marmelade, pol kilograma medu in masla. Namesto hrane so lahko dobili živilsko karto in 10 RM. Zapis v vojaški knjižici, ki smo jo pregledali, nakazuje, da je vojak dobil izkaznico za živilske karte »S (Sonder) Lebensmittelkarte« in 10 RM ter 2 steklenici sekta. Ranjenec, ki je zaradi ran od granatnih delcev ležal v rezervni bolnišnici II v Krakovu, je dobil paket – t. i. Führergeschenk – z dvema steklenicama sekta. Obstajali pa so tudi t. i. »Fronturlauberpaket« in različni drugi živilski paketi za različne priložnosti. Ko so se vojaki lahko sami premestili v rezervni lazaret, so dobili pripadajočo oskrbo na poti, t. i. »Marschverpflegung« (brivsko milo idr.), pa tudi vojaško plačo in drugo, kar jim je pripadalo, kar so jim z žigom tudi potrdili v Soldbuch in zapsali: »Verpflegt bis – preskrbljen do ...«

Vojaki na fronti so se pogovarjali o t. i. »Heimatschuss«, strelu, ki bi jim zaradi obsežnosti zdravljenja omogočal, da pridejo domov oz. da jih odpustijo iz vojske.⁵⁸⁴ Večkrat so se sami

583 Führer and other gifts, Der erste Zug, <http://www.dererstezug.com/FuhrerandOtherGifts.htm>, 3. 6. 2016.

584 Heimatschuss, http://universal_lexikon.deacademic.com/337124/Heimatschuss, 3. 6. 2016.

ranili, da bi lahko zapustili fronto, čeprav je bilo to strogo prepovedano in kaznovano. Franc Erce se je odločil, da se bo na ruski fronti ustrelil v roko:

Položaj je bil zelo nevaren. Takrat sem se odločil, da se bom izognil fronti. Vzel sem rokavico, nastavlil roko in se ustrelil. Rana mi je pričela precej močno krvaveti. Poklical sem oficirja, ki mi je dal konjak. Možje iz sanitetne enote so me obvezali in odpeljali v obvezovališče. Prvo noč so mi dali tableto proti bolečinam in poslali naprej, v naslednje večje obvezovališče. Bolničar je bil sumničav, ko je videl rano, in je bil prepričan, da sem se sam ustrelil. Jaz pa sem vse zanikal.⁵⁸⁵

Vojaki, za katere je bilo ugotovljeno, da niso več sposobni za bojevanje, so prejeli sklep o odpustu. Na uradu za odpuste – »Entlassungsstelle« – so jim ga vpisali v Wehrpass. Franc Fabjan je bil ranjen na Narvi v enotah divizije Greif. Sanitejci so ga odpeljali do glavnega obvezovališča, nato v Rigo in Allenstein in v rezervni lazaret Ferbach v Alzaciji. Septembra 1944 je bil napoten v bolnišnico v Ljubljano. Tam so vse ranjence naložili na vlak in odpeljali v Celovec, kjer je ostal do decembra 1944. Takrat ga je zdravnik kot za vojaško službo nesposobnega poslal v Gradec na urad za odpuste. Zbrani so bili v vojašnici Hermann Göring. Dali so mu dopust za nedoločen čas, nato se je nastanil v hotelu Lasnigg in prijavil na občinskem uradu v Celovcu. Šele aprila 1945 so mu napisali odpustnico.⁵⁸⁶

Tisti, ki ob odpustu iz bolnišnice še niso bili sposobni za borbo, so dobili napotnico za vojaški dom, kjer bi lahko do konca okrevali. Številni so ostali tam do konca vojne. Skupno število Slovencev invalidov iz nemške vojske je bilo ocenjeno na 15.000.⁵⁸⁷

585 MNZS, Zbirka ustnih virov, Franc Erce, avdiopričevanje, Kranj, 2005 (Monika Kokalj Kočever).

586 Fabjan, *Bilo je*, str. 76.

587 *Nemška mobilizacija Slovencev*, Priloga 11/9, Spomenica, str. 162.

DOPUST

Prvi dopust so Gorenjci pričakovali že po zaključku služenja v RAD, veliko pa jih tega ni dobilo in so bili takoj poslani naprej v vojaške enote. Številni tudi v vojaških enotah še dolgo niso dobili dopusta, po navadi so ga dobili šele pred odhodom na fronto. Ko so vojakom potrdilo o dopustu – »Urlaubsschein« – potrdili na višjih poveljstvih, so šli na kopanje in razuševanje v kopališče oz. ustanovo za razuševanje – »Bade und Entlausungsanstalt« – in so na dovolilnico dobili žig »entlaust u gebadet« – razušen in skopan. Iz dokumentov nekdanjih prisilno mobiliziranih Gorenjcev ugotovimo, da so vojaki lahko dobili več vrst dopusta: izredni dopust za počitek (»Abstellungsurlaub«), dopust za okrevanje (»Genesungsurlaub«), dopust za oddih (»Erholungsurlaub«), dopust pred odhodom na fronto (»Einsatzurlaub«) in izredni dopust (»Sonderurlaub«). Dopusti, daljši od petih dni, so se vpisovali v Soldbuch. Vsak dopustnik se je moral v 48 urah v kraju, kjer je dopustoval, javiti na garnizijskem poveljstvu nemške vojske ali pri okrajni policiji. Na potrdilu o dopustu je bilo tudi zapisano, za koliko časa je vojak dobil pripadajoče oskrbe v denarju (vojaško plačo, denar, karte za kadilce, karte za dopustnike, potovalne karte in karte za gostilne) in v naturi (milo, milo za britje, kremo za ustno oskrbo). Po vr-

Erholungsurlaub/Einsatz

Gültig für freie Urlaubsreisen auf kleinen Wehrmachtsfahrtschein

Kriegsurlaubsschein

Sie sind verpflichtet, sich bei Fliegeralarm zum Luftschutzdienst zur Verfügung zu stellen (mit Gasmaske).

Der _____
Dienstgrad, Abt. und Nummer
 von _____ **2. Gen.-Ap. Gren. E. u. R. Btl. 460** _____
Treppenteil bzw. Feldpostnummer

Ist vom 25. August 1944 bis einschl. 9. September 1944 2400 Uhr beurlaubt

nach Klagenfurt (Kärnten) nächster Bahnhof Klagenfurt

nach _____ nächster Bahnhof _____

Er reist auf kleinen Wehrmachtsfahrtschein. Es darf nur der verkehrsfähliche Reiseweg benutzt werden. Fahrten über grössere Umwege sowie Zickzack- und Rundreisen sind verboten. Die Inanspruchnahme von Wehrmachtsfahrkarten oder Fahrkarten des öffentlichen Verkehrs für die im Wehrmachtsfahrtschein bezeichnete Strecke ist verboten.
 Über die umstehenden Befehle ist er belehrt worden.

Belehrt über Wehrmachtsfahrtscheinverkehr, sowie über Urlaubsbestimmungen.

Unterschrift: _____

Angefertigt am 24. August 1944
2. Gen.-Ap. Gren. E. u. R. Btl. 460
Treppenteil bzw. Feldpostnummer
Kraus
 Unterschrift, Dienstgrad, Dienststellung
St. u. Komp.-führer 11

Form. GDT. DM A 8 Wehrmachtsdienst 254, 256-258

Dovoljenje za dopust

(MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Društvo mobiliziranih Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945, kopije dokumentov)

nitvi so morali potrdilo o dopustu oddati v enoti. Potrdilo oz. dovolilnica za dopust je veljala le z vojaško knjižico Soldbuch.⁵⁸⁸

Od 3. julija 1943 naprej Gorenjci niso smeli na dopust na Gorenjsko oz. južno od Drave, temveč so povečini dobili dovoljenje za bivanje v Celovcu, Beljaku in bližnjih krajih. Veliko jih je kljub temu dobilo dokumente, da so lahko šli v domače kraje. Aprila 1944 so še vedno hodili na »Einsatzurlaub« v Bohinjsko Bistrico. Kanonir 2 Art Ers u Aus Abt 63 Landsberg je še marca 1945 dobil dva tedna izrednega dopusta »Abstellungsurlaub«, ki ga je lahko koristil doma. Na dovoljenje za dopust so mu v Beljaku na podlagi telefonskega dovoljenja enote in zagotovila komandanta zapisali, da je potovanje v zapisani kraj na Gorenjskem dovoljeno.⁵⁸⁹ Več gorenjskih vojakov je še januarja 1945 dobilo dovoljenje za »Genesungsurlaub« v Kranju. Tudi grenadir

588 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

589 Prav tam.

iz Škofje Loke, ki je bil v rezervni bolnišnici v Tauberbischofsheimu, je januarja 1945 dobil »Genesungsurlaub«, 22. januarja je bil po navodilih zdravnika poslan k enoti, nato pa na dopust.⁵⁹⁰

Vojaki so lahko z dovoljenjem doma nosili civilna oblačila, uniformo in orožje pa so morali za čas dopusta pustiti na orožniški postaji.⁵⁹¹ Hkrati so dopustnikom na postaji predstavili predpise za vojaške dopustnike na Gorenjskem. Če vojak ni prišel po opremo in uniformo oz. je dezertiral, so prevzeto poslali nazaj v enoto.⁵⁹²

590 Prav tam.

591 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

592 Prav tam.

STIKI Z DOMAČIMI

Pošta in časopisje

Marsikateri mobiliziranec je ob odhodu v RAD in v vojsko prvič v življenju odšel dlje od doma in je bil prvič dalj časa ločen od družine. Nekateri so bili ob vpoklicu še mladoletni, predvsem vpoklicanci letnika 1926 in deloma 1925, starejši pa so imeli že svoje družine z majhnimi otroki. Seveda so težko pričakovali ponovno srečanje z družino. Po prisegi v RAD so delavce začeli obiskovati domači in prijatelji, pogosto pa so edini stik predstavljala pisma. Peter Jereb iz Litije si je s starši izmenjal več kot 50 pisem,⁵⁹³ v Gorenjskem muzeju v Kranju pa je ohranjenih 211 pisem, ki jih je mami pisal Janez Veber iz Rateč.⁵⁹⁴ Pisali so si tudi vojaki med seboj in se obveščali o dogodkih.⁵⁹⁵ Svoje stiske in občutke so pogosto izražali v pesmih, ki so jih bodisi obdržali pri sebi bodisi pošiljali domačim. Marija Stanonik je pesmi zbrala in jih objavila v monografiji.⁵⁹⁶

V enotah je v okviru divizije »Feldpost« deloval urad vojne pošte. Uradniki, ki so prevzemali in oddajali pošto, so nosili

593 Jereb, Pisma, str. 191.

594 Benedik, Nasilna pot v neznano, str. 207.

595 Franc Erce hrani več kot sto pisem s fronte, ki so si jih pisali vojaki.

596 Stanonik, *Slovensko pesništvo pod tujimi zastavami*.

povsem enake uniforme kot drugi vojaki, na rokavu pa so imeli črn trak s srebrnim napisom *Feldpost*. Po navadi je pošta med vzhodno fronto in Gorenjsko potovala približno 14 dni. Vojaki so načeloma lahko kadarkoli pisali pisma in razglednice, dobivali so lahko tudi pakete. Namesto naslova oz. imena enote so zapisali »Feldpostnummer (FPN)«. Pošto s fronte so lahko poslali brezplačno. Opremljena je bila z žigom *Feldpost*, datumom in nacionalnim emblemom.⁵⁹⁷

Prve novice o vpoklicanih so objavljali v časopisu *Karawanken Bote*, skoraj v vsaki številki pa je bil krajši članek namenjen tudi pozdravom, ki so jih vpoklicani v nemško vojsko pošiljali domačim. Poleti 1944 se je uredništvo časopisa odločilo, da pozdravov zaradi pomanjkanja prostora ne bo več objavljalo, saj je bilo pisem vpoklicanih preveč. Najbrž pa je bil razlog tudi ta, da je že od jeseni izhajal nov časnik, namenjen predvsem gorenjskim vpoklicancem in njihovemu stiku z domačimi in domačimi kraji. Od novembra 1943 je na 24 straneh izhajal časopis *Heimatgruss*. Izdajal ga je »Reichspropagandaamt Kärnten«, koroški državni propagandni urad, izpostava Radovljica, tiskala pa »NS Gauverlag und Druckerei Kärnten, Zweigverlag Krainburg«, koroška pokrajinska založba in tiskarna, podružnica Kranj. Na naslovni strani je bil vedno upodobljen domač gorenjski motiv. Vsakemu vojaku je časopis pošiljala njegova krajevna skupina. Krajevni vodje NSDAP so pisali o tekočih dogodkih v domačih krajih in tako obveščali vojake, vojaki pa so sporočali pozdrave. V časopisu so tudi navajali, kdo je prišel na dopust, objavljali pisma in pesmi vojakov in sporočali, kdo je padel na fronti. Tako so iz Preddvora objavili, da so na vzhodnem bojišču padli Peter Bukovnik iz Zgornje Bele, Ignaz Lomber iz Bašelj in Rochus Rogel iz Potoč. Krajevni vodja tiskovnega urada je sporočil, da je 26. decembra 1943 na italijanski fronti padel Josef Raschen iz Studorfa, iz krajevne skupine Sorica pa so javili, da so »Vojak Johan Jensterle iz Zgornje Sorice, vojak Johan Jerman iz Davče in /.../ ostali na polju slave«.⁵⁹⁸

597 Buchner, *The German Infantry Handbook 1939–1945*, str. 115.

598 *Heimatgruss*, 15. 3. 1944, št. 5.

Domači so pogosto pomagali pri prebegih in dezertacijah vojakov, bodisi da so vojaku prinesli civilno obleko, speljali sledi žandarjem ali pomagali najti stike s partizanskimi enotami. Zaradi pomoči dezerterju so bili domači tudi zaprti. Večkrat so se bratje iz različnih enot dogovorili za dezertiranje ob istem času.

Družinska podpora

Ko so fantje in možje odšli v RAD in v vojsko, se je veliko družin znašlo v finančni stiski, ker so jim vpoklicani družinski člani s svojimi zaslužki zagotavljali edini ali pomemben dodatni vir preživljanja. Tem družinam je Oddelek za družinsko podporo pri okrožnem svetniku posameznega okrožja na podlagi Zakona o družinskem vzdrževanju z dne 26. junija 1940,⁵⁹⁹ dopolnjenem 5. julija 1940 in 5. maja 1942, izplačeval nadomestilo za kritje tekočih potreb – »Familienunterhalt (FU)«. Država je okrožjem povrnila štiri petine stroškov za vzdrževalnine. Podpora, ki je bila pravzaprav bolj odškodnina, je za državno blagajno, kot je septembra 1941 poročal državni sekretar v ministrstvu za finance Fritz Reinhardt, predstavljala 5 milijard RM, to je osmino državnih prihodkov.⁶⁰⁰

Ko se je vojna nadaljevala, je ureditev preskrbe družin vpoklicanih postajala vse pomembnejša, saj se je število neprekrbljenih hitro povečevalo. Želeli so tudi obdržati življenjsko raven prebivalstva. Pri izračunu podpore so upoštevali neto zaslužek vpoklicanega, znesek, ki ga je namenil družini, del zaslužka, ki ga je potreboval za lastne potrebe, in življenjske stroške cele družine, pri čemer je moral vpoklicani pokrivati vsaj polovico izdatkov. Pri tem se je upoštevalo, ali so zneski predstavljali vsaj tretjino povprečnega mesečnega krajevnega stroška na družino. Za končni izračun podpore so uporabljali več načinov, pomembno je bilo tudi, kje je vpoklicani živel. V srednje velikem mestu so podporo izračunali tako, da so od raz-

599 Einsatz- Familienunterhaltgesetz, v: Reichgesetzblatt, Teil I, 28. 6. 1940, str. 911.

600 Dietrich Eichholz, *Geschichte der Deutschen Wirtschaft 1939–1945*, str. 84.

like med zaslužkom in lastnimi izdatki vpoklicanega odšteli najemnino in to delili z 2,5, če družina ni imela drugih prihodkov, ali pa z desetino zasluženega, če so imeli tudi ostali člani družine lasten zaslužek. Če je imela npr. žena rento v znesku 80 RM, je bil delitelj 8. Za lastne potrebe so upoštevali znesek 40 RM za vpoklicanega, 30 RM za ženo in po 10 RM za vsakega otroka. Na podeželju pa so stroške zaokrožili na 31,50 RM in izdatke za oblačila na 10 RM. Upoštevali so tudi žepnino in najemnino. Na podlagi dokumentov o družinskih podporah, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije v fondu deželnega svetnika Kamnik⁶⁰¹ in fondu deželnega svetnika Kranj,⁶⁰² smo skušali ugotoviti potek postopka za pridobitev podpore, višino in način izplačevanja ter čas izplačevanja. Gorenjske družine, ki so bile upravičene do družinske podpore, so dobile v povprečju 40 RM mesečno. Podporo so za čas vpoklica izplačevali ženi ali staršem vpoklicanega, v nekaterih primerih tudi starim staršem. Izplačilo podpore je izvedla občinska blagajna po 20. v mesecu za pretekli mesec. Na oddelku so vodili zelo natančen popis, za izplačilo pa je bilo pomembno, da se je vojak nahajal v svoji enoti, da je bila družina upravičena do podpore.⁶⁰³

Vlogo za družinsko podporo so vpoklicani izpolnili takoj po vpoklicu. Za pridobitev FU so v vojaškem prijavnem uradu mobilizirancem izdali potrdilo, da so vpoklicani v aktivno vojaško službo. Starši, ki jim je bila namenjena podpora, pa so morali podpisati izjavo, v kateri so potrdili, kolikšen prispevek jim je mesečno dajal vpoklicani. Če so na oddelku ugotovili, da njihovo preživetje ni ogroženo, so prosilca zavrnil.⁶⁰⁴

Tudi nekatera podjetja so ob mobilizaciji svojih delavcev napovedala, da bodo družinam izplačevala prostovoljno pomoč. Med vojno pa so tudi ta za sorodnike izdajala potrdila, da

601 ARS, AS 1603, šk. 864, 866, različni dokumenti.

602 ARS, AS 1604, šk. 957, 958a, različni dokumenti.

603 ARS, AS 1603, šk. 864, različni dokumenti deželnega svetnika iz Kamnika o vprašanju družinske podpore; AS 1604, šk. 958, različni dokumenti deželnega svetnika Kranj o družinski podpori.

604 Prav tam.

za zaposlenega, ki je bil vpoklican v vojaško službo, družini ne bodo več izplačevala podpore. Neto plačilo za delavca, zaposlenega v LGW,⁶⁰⁵ je mesečno znašalo 100 RM,⁶⁰⁶ v Peku pa 22 RM tedensko.⁶⁰⁷

Na podlagi zbranih podatkov so na oddelku za družinske podpore izpolnili vprašalnice, vpisali povprečno plačo v zadnjih šestih mesecih, poklic, ali je vpoklicani član oddelkov NSDAP, ali je podpiral starše in stare starše, ali je delavec v času, ko je bil vpoklican, prostovoljno prispeval, v kakšni višini in koliko časa, navedli pa so tudi podatke bolniške blagajne vpoklicanca.⁶⁰⁸

Ko je bila podpora odobrena, je družina dobila knjižico, v katero so na oddelku vpisovali mesečne podpore, v kartotekah pa so vodili sezname, kjer so bili popisani vpoklicani, prejemnik podpore in znesek. Ob vsakem izplačilu podpore so se morali upravičenci podpisati na skupni seznam upravičencev, zato sklepamo, da so se morali mesečno zglasiti na oddelku. V občini Litija so julija 1944 60 družinam vpoklicanih izplačali 1709 RM v zneskih od 21 do 82 RM.⁶⁰⁹

Izplačevali so tudi podporo za vzdrževanje kmetij in pomoč »Landwirtschaftbeihilfe« v znesku 30 RM. Izplačilo so upravičenci dobili v gotovini kar po pošti ali pri županovem uradu. Če je vpoklicani prišel na dopust za več kot dva tedna, je bilo to treba sporočiti na urad, ker družini za ta čas podpora ni pripadala.⁶¹⁰ Na oddelek so naslavljali tudi prošnje za »Pauschwirtschaftsbeihilfe« oziroma pavšalno kmečko pomoč za vpoklicane kmete, katerih kmetija ni bila vredna več kot

605 Luftfahrgerätewerk Hakenfelde (LGW) v Kranju, tovarna za izdelovanje letalskih strojev, je bila ena izmed 62 vojaških proizvodnih obratov na Gorenjskem. Zaposlovala je 2000 delavcev. Firma Hakenfelde iz Spandau se je že sredi leta 1941 naselila v prostorih nekdanje tovarne Jugočeška in prvih 70 delavcev je jeseni 1941 odšlo na usposabljanje v matično tovarno v Berlinu. Po usposabljanju, ki je v začetku trajalo od 4 do 7 mesecev, so delavce skupaj s stroji poslali nazaj in proizvodnja v Kranju je stekla januarja 1942. Poleg rednikov za letala ME 109 so izdelovali še približno 20.000 malih sestavnih delov letalskih motorjev. Kokalj Kočevar, LGW – Luftfahrtgerätewerk Hakenfelde v Kranju, str. 10.

606 ARS, AS 1604, šk. 957, Dopis LGW občini Križe, 29. 6. 1943.

607 Prav tam, Prošnja za FU vpoklicanega K. S., 29. 3. 1943.

608 ARS, AS 1604, šk. 957 in AS 1603, šk. 864. Različni dokumenti.

609 ARS, AS 1603, šk. 864, Izplačilo FU za mesec julij 1944.

610 Prav tam.

30.000 RM in ni zaposlovala pomožnih moči. Takoj pa je bilo treba javiti odpustitev vpoklicanega iz vojske, prihod na dopust, prihodke, ki niso izvirali iz dela na kmetiji, ter pridobitev pomožnih delovnih sil na kmetiji. Navesti je bilo potrebno tudi družinske člane in tudi, ali so ti delali na kmetiji. Za 10.260 RM vredno posestvo so dobili 36 RM mesečno.⁶¹¹

Deželni svetniki so otrokom vpoklicanih za božič 1944 poleg tekočega FU izplačali tudi dodatno božično izplačilo v znesku 8 RM.⁶¹²

Družina si je lahko s podporo kupila osnovni živež, saj je npr. 1 kg moke stal 0,44 RM, 1 kg kruha 0,56 RM, 1 kg testenin 1,08 RM, 1 kg sladne kave 0,58 RM, 1 kg fižola 0,44 RM, 1 kg krompirja 0,11 RM, 1 kg sladkorja 0,80 RM, liter olja 1,50 RM.⁶¹³ Ob dezertacijah in prebegih vpoklicanih je »Zentralgericht des Heeres – Abt Fahndung« oziroma centralno vojaško sodišče, oddelek za tiralice, v Geri zelo hitro zahtevalo podatke o dezertarju, za katerim je bila izdana tiralica, ker je bilo pod vprašajem plačevanje FU. Z dnem, ko je bilo potrjeno, da je vojak dezertiral, je bilo izplačilo družinske podpore ustavljeno.⁶¹⁴

Če je vpoklicani padel, se je prenehalo plačevanje FU, sorodniki pa so lahko zaprosili za izplačevanje pomoči po umrlem. Prošnjo za dodelitev takšne prehodne pomoči za prejemnike FU, katere nosilec je bil kot posledica vojaške službe nesposoben za delo, pogrešan ali mrtev, je podpisal tudi župan, dodal mnenje in ga poslal okrožnemu svetniku. Urad FU na okrožju je socialnemu uradu v Celovcu nato poslal dopis o začetku postopka za dodelitev preživitve.⁶¹⁵

Zneski izplačanih vzdrževalnin oz. podpor gorenjskim družinam so predstavljali le majhen prispevek k preživljanju, saj so mesečni prispevki navadno predstavljali le povprečni te-

611 ARS, AS 1604, šk. 958a, Pogodba za izplačilo, A.A., 23. 4. 1944.

612 ARS, AS 1603, šk. 864, Izplačilo božičnega dodatka, 24. 11. 1944.

613 *Verordnungs- und Amtsblatt*, št. 6, 26. 5. 1941, str. 43, Priloga k odredbi o najvišjih cenah in najvišjih zaslužkih za kmetijske in obrtne pridelke in opravila z dne 23. maja 1941.

614 ARS, AS 1603, šk. 864; ARS AS 1604, šk. 957. Različni dokumenti.

615 ARS, AS 1604, šk. 957, Dopis župana občine Križe na socialni urad v Celovcu, 15. 3. 1944.

denski zaslužek delavca. Po drugi strani pa je težje preživljanje povečevalo potrebo družine po zaposlovanju družinskih članov, ki so tako odhajali na delo prisilno ali po potrebi v različne dele rajha, nemški rajh pa je s tem dobil novo delovno silo.

Oskrba vojakov

Krajevne skupine KVB so dobivale obvestila o tem, kaj se je dogajalo z njihovimi sovaščani vojaki in so tako imele pregled nad vpoklicanimi. Imele so tudi podatke o ranjenih, padlih, pogrešanih, odlikovanih in ujetih v ujetniških taboriščih. Skrbele so tudi za občasno oskrbo vojakov.

Ohranjenih dokumentov, iz katerih bi na podlagi popisov za oskrbo vojakov lahko ugotovili število vpoklicanih po posameznih krajevnih skupinah in stanje po mesecih, je zelo malo, čeprav na podlagi ohranjenih seznamov domnevamo, da so vse krajevne skupine KVB vodile zelo natančen popis vpoklicanih. Arhiv Republike Slovenije v fondu deželnega svetnika v Kamniku hrani največ podatkov za krajevno skupino Kamnik. Po podobnem principu so popisovali vpoklicane tudi v drugih krajevnih skupinah. Prvi popis vpoklicanih so pripravili 13. oktobra 1943. Na seznamu je 124 vpoklicanih v RAD in nemško vojsko. Pri vsakem je zapisana vojaška enota ali FPN, samo trije pa so bili v tem času v RAD.⁶¹⁶ Seznane so v začetku pripravljali enkrat mesečno, kar sklepamo iz datuma naslednjega seznama, ki je bil sestavljen 14. novembra 1943, pozneje pa so nove seznane pripravljali vsakih 14 dni, in sicer so vpisovali samo nove vpoklicane in spremembe naslovov oz. enot vpoklicanih. Že z letom 1944 je postal pomemben podatek število padlih in pogrešanih, za katere je bilo zapisano, naj jih brišejo s prejšnjih seznamov. Pri padlih in pogrešanih so zapisali tudi datum in kraj rojstva. 29. marca 1944 je krajevna skupina KVB v Kamniku objavila seznane novovpoklicanih iz te krajevne skupine – 21 jih je bilo

616 ARS, AS 1603, šk. 849/IV, 1. Verzeichnis über die Adressen der Eingerückten Soldaten. 13. 10. 1943.

novih v enotah, 6 jih je padlo,⁶¹⁷ 5. maja 1944 jih je bilo novih v enotah 5, 10 pa pogrešanih: pri Novgorodu Volynsk (2 vojaka), Gattschini (1 vojak), Santarski (1 vojak), Kowalewki (1 vojak), Rakowischi (1 vojak) in Schepetovski (1 vojak). En vojak pa je padel.⁶¹⁸ 1. avgusta 1944 so sporočili, da je bilo v enotah 13 novih vojakov, v bolnišnicah sta bila dva, štirje so bili pogrešani na Poljskem in v Rusiji, dva pa sta padla pri Sevastopolu.⁶¹⁹ 12. septembra 1944 je bilo v seznamu za oskrbo 28 vojakov.⁶²⁰ 26. septembra 1944 je bil na seznamu med 6 vojaki tudi vojni ujetnik G. J., ki se je nahajal v POW Camp Nr. 19 v Veliki Britaniji,⁶²¹ na istem seznamu je osem pogrešanih in padlih na vzhodni fronti (Krivoy Rog, Vitebsk ...).⁶²² V seznamu so navajali tudi odlikovane vojake. 5. maja 1944 sta dva vojaka iz krajevne skupine dobila železni križec druge stopnje, kar so sporočili tudi v časopis *Heimatgruss*. V seznamih so tudi podatki o tistih vpoklicanih, ki so iz nemške vojske prešli v enote SS.⁶²³

Seznami imen vpoklicanih za krajevno skupino KVB Kamnik žal niso popolni, 21 popisov se konča z januarjem 1945. Kljub temu je ta sklop seznamov najpopolnejši seznam vpoklicanih za posamezno krajevno skupino. V času od 13. oktobra 1943 do 20. januarja 1945 je bilo vpoklicanih najmanj 500 fantov in mož. Na podlagi skupnega števila prebivalcev občine Kamnik, ki je leta 1942 štela 6846 oseb, in seznamov rojenih v letih 1923, 1924 in 1925 za občino Kamnik⁶²⁴ predstavlja to število 7,3 % prebivalstva. Z upoštevanjem, da je bilo februarja 1944 v krajevni skupini Kamnik 4195 članov KVB, se pravi polnoletnih oseb, in okoli 2500 otrok,⁶²⁵ je bilo vpoklicanih okoli 12 %

617 ARS, AS 1603, šk. 849/IV, KVB, Ortsgruppe Stein, Soldatenbetreuung, 29. 3. 1944.

618 Prav tam, KVB, Ortsgruppe Stein, Soldatenbetreuung, 5. 5. 1944.

619 Prav tam, KVB, Ortsgruppe Stein, Soldatenbetreuung, 1. 8. 1944.

620 Prav tam, KVB, Ortsgruppe Stein, Soldatenbetreuung, 12. 9. 1944.

621 To je bilo taborišče za vojne ujetnike Happenden Camp Douglas, South Lankshire na Škotskem. Jackson, *Churchill's Unexpected Guests*, str.183.

622 ARS, AS 1603, šk. 849/IV, KVB, Ortsgruppe Stein, Soldatenbetreuung, 26. 9. 1944.

623 Prav tam, KVB, Ortsgruppe Stein, Soldatenbetreuung, 5. 5. 1944.

624 ARS, AS 1603, šk. 842/I, Občine okrožja Kamnik, Število letnikov 1923, 1924 in 1925, stanje februar 1942.

625 ARS, AS 1603, šk. 849/I, Podatki o prebivalstvu, 21. 2. 1944.

polnoletnih oseb. Ker je bil namen seznamov vpoklicanih tudi oskrba vojakov, sklepamo, da so vojakom pošiljali v ta namen v različnih akcijah zbrane stvari. Nekdanji vpoklicanec Franc Erce se tega spominja.⁶²⁶ Različne organizacije, ki so bile pridružene NSDAP, predvsem ženska društva, so zbirale material za vojake na fronti, pletle rokavice, pripravljale priboljške idr. Veliko akcij je potekalo predvsem v zimskih mesecih po domovih in ulicah pod gesli zbiranja za vojake na fronti. V okviru »Winterhilfswerk (WHW)« oziroma Zimske pomoči je bilo po Gorenjskem več akcij zbiranja denarja. 12. septembra 1943 je v okviru WHW zbiranje potekalo na prvo daritveno nedeljo (»1. Opfersonntag«).⁶²⁷ V organizacijskem uradu deželnega svetnika Kamnik so v poročilu navedli, da so v 26 krajevnih skupinah okrožja z 58.315 prebivalci zbrali 11.188 RM.⁶²⁸

Z nakupom med drugim več kot 8000 različnih priponek Zimske pomoči v milijonskih izdajah so prebivalci po celotnem tretjem rajhu prispevali za vojake na fronti. Ministrstvo za propagando je z WHW z organiziranjem cestnih zbiranj, loterijami in kulturnimi dogodki, ki so jih izvedli nemška vojska, nemški Rdeči križ in druge organizacije NSDAP, zbiralo material in denar, ki so ga prispevali posamezniki, društva in firme. Ena izmed oblik zbiranja denarnih prispevkov je bila tudi nedelja z enolončnico, »Eintopfsonntag«, ko so po domovih kuhali le zelenjavne juhe, ostalo vrednost denarja, ki bi ga porabili za običajno nedeljsko kosilo z mesom, pa so dali za Zimsko pomoč.⁶²⁹

Obvestila in sožalna pisma

Če je bil vojak na fronti pogrešan, so obvestili svojce na naslov, ki ga je vpoklicani navedel za primer obveščanja že ob

626 MNZS, Zbirka ustnih virov, Franc Erce, videopričevanje, Kranj 2012 (Monika Kokalj Kočever).

627 1. Opfersonntag. <http://chroniknet.de/extra/ereignisse/september-1943/>, 15. 5. 2016.

628 ARS, AS 1603, šk. 849/I, Dosežki Prve daritvene nedelje, 23. 9. 1943.

629 Scriba, Winterhilfswerk. <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ns-organisationen/winterhilfswerk.html>, 15. 5. 2016.

prihodu v vojsko. Ta naslov je bil napisan tudi na kartoteki vojaka v centralni kartoteki.⁶³⁰

Obvestilo, da je vojak pogrešan, je svojcem po navadi poslal vodja čete. Velikokrat je pripisal tudi bodrilni stavek, da upa, da je vojak padel v ujetništvo in da se bo kmalu javil:

Dienststelle FPN 41415. Spoštovani g. K. Po bitki pri Bois d'Ville, v Normandiji 12. 6. 1944, je vaš sin M.K. pogrešan. Domnevamo, da se vaš sin nahaja v ujetništvu in vas bo Rdeči križ kmalu bolj natančno obvestil. Pozdrav. Heil Hitler! Wittich. Poročnik in vodja švadrona. 24. 7. 1944.⁶³¹

Družinam padlih na fronti in umrlih v bolnišnicah so nadrejeni, po navadi vodja čete, poslali sožalno pismo, napisano na roko ali s pisalnim strojem. Neki vojak je bil 22. septembra 1944 ranjen na fronti v Latviji in je istega dne umrl, naslednji dan so mu podelili črni ranjeniški znak. Družina je dobivala družinsko podporo v znesku 18 RM mesečno. »Hauptfeldwebel« je očetu poslal pismo:

Kot namestnik vodje čete imam žalostno dolžnost, da vam sporočim, da je vaš sin v zvestobi izpolnjevanja dolžnosti umrl junaške smrti. Vaš sin se je boril v težkih spopadih in se na splošno zelo dobro držal. Tako tudi ko je sovražnik napadel naša mesta. Skupaj so tovariši z orožjem odbijali vse napade sovražnika, dokler ni bil ranjen. Takoj je bil odpeljan s *Truppenverbandplatz*a v *Hauptverbandplatz* naše divizije. Kljub vsem poskusom je tam umrl. Vaš sin je bil pokopan na vojaškem pokopališču. Četa je izgubila dragega tovariša in izguba nas je zelo pretresla. Večno mu bomo hvaležni. V imenu celotne čete vam izrekam najgloblje sožalje. Če vas lahko kaj tolaži, ste lahko ponosni, da je dal vaš sin življenje, zvest svoji vojaški prisegi, častno za frerjra, narod in domovino.⁶³²

630 Deutsche Dienststelle (WASt). Centralna kartoteka.

631 ARS, AS 1603, šk. 842/IV. Obvestilo o pogrešanju M.K. 24. 7. 1944.

632 ARS, AS 1603, šk. 842/I, Pismo.

Družina je včasih dobila tudi osebne predmete padlega: Rusija, 14. 12. 1943. Spoštovana ga. H.! Kot vodja čete vam moram žal sporočiti žalostno novico, da je vaš sin Alojz padel junaške smrti 1. 12. 1943. Žal vam o izgubi vašega sina nisem mogel sporočiti prej. Četa se je spopadla pri Stary-Buda. V hudem napadu je vaš sin dobil strel v prsi in je zaradi hudih ran takoj podlegel. Njegovi kolegi so ga prinesli s položjev. 4. 12. 1943 je bil pokopan na vojaškem pokopališču v Nawo Wassiljewsku. Njegove osebne predmete vam bomo poslali. Vaš sin se je zavedal dolžnosti. Bil je aktiven vojak in nam vsem ljub tovariš. Z njim izgubljam o enega najboljših in ga ne bomo pozabili. Kot vodja čete vam želim izreči svoje osebno sožalje in tudi sožalje celotne čete. Zaveš, da je vaš sin umrl junaške smrti za prihodnost Nemčije, naj vam pomaga prenašati bolečino. Če imate morda še kakšno vprašanje, se prosim obrnite name, iskreno sožalje. Adolf Rothermel, Lt. U. Komp. Führer.⁶³³

Čeprav so bila pisma naslovljena na domače, jih je precej ohranjenih v Arhivu Republike Slovenije v fondu deželnih svetnikov. Po natančnem pregledu ugotavljamo, da so na uradih deželnega svetnika hranili prepise sožalnih pisem, kar lahko potrdimo s pripisom »Abschrift« oz. prepis, in datumom prepisa, ki ga ima vsak dokument. Sklepamo, da so na uradu pripravili prepis pisma, ki so ga priložili različnim poročilom, potrebovali pa so ga tudi domači za uveljavljanje pravice o preživnini. Oznako »prepis« imajo tudi obvestila o pogrešanih v vojski. Sklepamo lahko, da so uradi prepise potrebovali za različna potrdila, obvestila in statistiko v okviru uradov deželnega svetnika, domači pa, da so naprej poizvedovali za sorodnikom.

633 ARS, AS 1603, šk. 842/III, pismo materi padlega, 14. 12. 1943.

STIKI Z DOMAČINI

Med urjenjem v vojašnicah so vojaki hodili na vsakodnevne pohode, stražili vojaške objekte, varovali žetve in na proste dneve odhajali v mesto. Tako so se seznanili s civilisti. Enota Pz. Gren. Btl 488 je bila maja 1943 v Zwiahelu (Novogradu –Volinskem) v Ukrajini, v bližini pa je bila Stalinova obrambna linija. Ko so vojaki povedali, da so Slovenci in da so prisilno mobilizirani, so se zaradi podobnosti jezika lahko sporazumevali z domačini in ustvarili medsebojno zaupanje, »tako da so jih imeli za prijatelje, ne pa za sovražne okupatorje«. ⁶³⁴

Franc Erce je bil v okviru priprav s svojim bataljonom Gren Ers Btl 513 v vojašnici v čeških Litomeřicah tudi na smučarskem tečaju. Ker je bilo še poletje, so s smučmi drsali kar po smrekovih iglicah, da so se navadili občutka smučanja. Poleg vojaških vaj so pomagali pri obiranju hmelja in so poleti preživeli več tednov pri kmetih, saj je bilo v bližini vojašnice polno nasadov graha, rabarbare, jagod in vinogradov. Spoznal je več slovenskih vojnih ujetnikov in skupin Čehinj, ki so kot prisilne delavke živele v bližnjem gradu. ⁶³⁵ Podobne izkušnje so imeli tudi vojaki na Poljskem: »Ustavili smo se v mestu Vilička blizu Krakova. Tu smo se

⁶³⁴ Šilc, *Ko mladost kroji krvava vojna*, str. 174.

⁶³⁵ MNZS, *Zbirka ustnih virov, Franc Erce, avdiopričevanje*, Kranj 2010 (Monika Kokalj Kočevar).

spoznali z domačini Poljaki, ki so nas Slovence imeli zelo radi. Poljaki so nas spoštovali, mi pa smo jim dajali hrano, oblačila in druge stvari.«⁶³⁶ Ko je bil na Danskem, je vojak z žirovskega konca spoznal dekle, ki se mu je zelo prikupilo. Še po odhodu na druga bojišča ji je pisal in po vojni prišel ponjo ter se z njo poročil. Skupaj sta se odselila v Argentino.⁶³⁷ Veliko vojakov je tudi po koncu vojne ohranilo stike z domačini po Evropi, ki so jih spoznali med vojno.⁶³⁸

636 Polde Grohar, Spomini.

637 Pavel Jelovčan, Radio Ognjišče, Moja zgodba; Jelovčan, *Deseti paradiški otrok*.

638 Franc Erce si še vedno dopisuje s prijatelji iz Nemčije in s Češke, ki jih je spoznal med služenjem v nemški vojski 1943–1945.

STIKI Z DRUGIMI VOJAKI

Gorenjci so se, če je bilo le mogoče, družili med seboj. Jezikovne ovire, ki so pri mnogih omejevale stike z vojaki drugih narodnosti, so bile kmalu premagane, presežena pa je bila tudi v začetku občutena vzvišenost vojakov nemškega rodu,⁶³⁹ saj so se vsi vojaki zavedali, da so skupaj v istih pogojih in imajo enake možnosti za preživetje.

12. februarja 1943 je vodja oborožitve, poveljnik nadomestne vojske in načelnik izobraževanja izdal smernice za obravnavanje Alzačanov, Lotaringijcev in Luksemburžanov ter Spodnještajercev. Pomembno vlogo pri tem so imele nacional-socialistične organizacije, od koder so možje prihajali. V smernicah je bilo odločno povedano, da so Spodnještajerci vpoklicani člani nemške narodne skupnosti, ne glede na njihovo znanje nemščine. Posebej pa je bilo tudi poudarjeno, da Spodnještajerci v vojski niso prostovoljno, ampak da so vojaški obvezniki po zakonu.⁶⁴⁰ Za Gorenjce podobne smernice niso bile izdane, so pa podobno kot za napredovanja najbrž veljale tudi zanje. V Smernicah za obravnavanje Alzačanov, Lotaringijcev, Luksemburžanov in Spodnještajercev v kopenski vojski z 12. februarja

639 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, A. W., tipkopis.

640 Hartman, Smernice za obravnavanje Spodnještajercev v nemški vojski med 2. svetovno vojno, str. 72.

1943 je vodja oborožitve in poveljnik nadomestne vojske »Chef der Heeresrüstung und Befehlshaber des Ersatzheeres« v navodilih za ravnanje s Spodnještajerci posebej zapisal, da

se je treba izogibati, da bi jih tovariši, še zlasti pa predstojniki, zaradi jezikovne pomanjkljivosti poniževali ali se jim rogali. Spodnještajerca nikakor ni dopustno imeti za Slovenca ali Vindišarja. Zanj se sme rabiti le pokrajinska oznaka Spodnještajerec. Spričo desetletja trajajoče tuje vladavine mu manjkajo osnove geografskega in zgodovinskega znanja. Njegova šolska izobrazba nemški predstavi o njej večinoma ne ustreza. Te pomanjkljivosti je treba odpravljati s potrpljenjem in pravično presojo stvarnosti. Spodnještajerca si najbolje pridobiš, če ga oskrbiš duhovno in gmotno.⁶⁴¹

Posebej je bilo tudi poudarjeno, da Spodnještajerci niso prostovoljno v vojski, ampak so vojaški obvezniki po zakonu.⁶⁴² Tudi Gorenjce so imenovali le »Oberkrainer«, ne Slovenec. Po pričevanjih so častniki tolerirali, če niso razumeli nemških ukazov, in jim ponekod dopuščali, da so peli slovenske pesmi, in tudi nemški tovariši so jih že od začetka zmerno tolerirali.⁶⁴³

Tovariška pomoč se je na fronti večkrat izkazala: Zjutraj ob tretji uri se je začela invazija. Rusi so napadli z vsem, da bi uničili naš del armade. Ob deveti uri so začeli s pehotno invazijo, levo in desno, tam, kjer sem jaz ležal v jami, pa ni bilo nobenega. S kolegom sva bila težko ranjena, sreča, ker sva ležala na dnu jame. Okoli 11. ure so pričeli Rusi prodirati s tanki, 100 metrov proč je bil moj bratranec, imel je brzostrelko in kolega na levi tudi in na oba so šli s tanki. Ruski tankist je opazil mojega bratranca in zapeljal na njegovo jamo in začel krožiti, da bi ga zmlel, rešil ga je

641 Prav tam, str. 64.

642 Prav tam, str.72.

643 MNZS, Zbirka ustnih virov, Franc Erce, videopričevanje, Kranj 2015 (Monika Kokalj Kočevar).

njegov kolega Nemeč, ki je imel protitankovsko orožje, da je uničil tank.⁶⁴⁴

Po pričevanjih so se Gorenjci največ družili med seboj, več je bilo tudi stikov z Alzačani, najmanj pa s Poljaki. Peter Komovec se spominja Francozov v vođu v Nicholsbergu. Bili so starejši, pri štiridesetih, skoraj vsi poročeni. Upali so, da jih bodo poslali na fronto v domače okolje v Francijo, vendar so kot drugi končali na vzhodni fronti. Z njimi so se zelo dobro razumeli in se spoštovali.⁶⁴⁵ Veliko Gorenjcev je po koncu vojne ohranilo tudi stike s sovojaki iz drugih držav.

644 MNZS, Zbirka ustnih virov, Janez Meglič, videopričevanje, Kranj 2005 (Monika Kokalj Kočevar).

645 Komovec, *Pastir, nemški vojak in češki sin*, str. 31.

PREBEGI IN PREDAJE NA FRONTI

Natančnih podatkov o vseh dezertterjih iz nemške vojske ni. Nemški zgodovinar Wolfram Wette ocenjuje, da jih je bilo nekaj sto tisoč. Več je podatkov o tistih, ki so jih ujeli in obsodili. Nemško vojaško sodišče je med vojno obsodilo več kot 30.000 vojakov, več kot 22.000 jih je bilo obsojenih na smrt in 15.000 so jih dejansko usmrtili.⁶⁴⁶ Adolf Hitler je že v *Mein Kampf* zapisal: »An der Front kann man sterben, als Deserteur muss man sterben.« (Na fronti se lahko umre, dezertter pa mora umreti.)⁶⁴⁷ Wette ugotavlja, da je bilo dezertterstvo tudi oblika upora »malega človeka« v uniformi proti sklopu dejanj in dogodkov, tudi proti nepravilnosti nacionalsocialističnega sistema, posledica nujnosti političnega upora in zavedanja, da je bila vojna za Nemčijo izgubljena.⁶⁴⁸

Prisilno mobilizirani v nemško vojsko iz različnih delov Evrope so imeli še več razlogov za dezertterstvo. Ravno tako je dezertterstvo iz nemške vojske pri Gorenjcih zagotovo predstavljalo upor, upor proti nacionalsocialističnemu sistemu na splošno in proti vpeljanemu nacionalsocialističnemu sistemu v deželi, kjer so bili zaradi okupacije prisilno mobilizirani, proti

646 Wette, *Die Wehrmacht*, str. 165.

647 Hitler, *Mein Kampf*, str. 587; Wette, *Die Wehrmacht*, str. 166.

648 Wette, *Die Wehrmacht*, str. 165.

konkretni prisilni mobilizaciji in proti razmeram na bojiščih, pri vseh pa je prevladovala velika želja po vrnitvi domov.

Prisilna mobilizacija je izhajala iz vpeljave nacionalsocialističnega sistema na Gorenjskem. Da niso prostovoljci, je v smernicah za obravnavanje Alzačanov, Lotaringijcev, Luksemburžanov in Spodnještajercev priznavalo tudi poveljstvo nemške rezervne vojske,⁶⁴⁹ Nemčija pa z mobilizacijo prebivalstva na zasedenih območjih tudi ni upoštevala haaških zakonov.

Gorenjci v RAD so verjeli, da bodo po zaključku služenja tam dobili dopust in po možnosti izkoristili priložnost, da doma pobegnejo pred vpoklicem v vojsko. Velika večina pa dopusta ni dobila in so jih takoj poslali na usposabljanje v vojaške enote. Nekaj jih je sicer pobegnilo že iz RAD, velika večina pa je po prihodu na fronto upala na priložnost, da bo lahko prebegnila.⁶⁵⁰

Med usposabljanjem, ko so imeli čas za izhod iz vojašnic, so iskali stike z domačini, ki bi jim pomagali najti stike z odporničskimi gibanji, kar je nekaterim tudi uspelo. Naslednje možnosti za prebeg so bile na fronti. Največ jih je prebegnilo ob spopadih na vzhodni fronti. V težkih razmerah in v prepričanju, da se jim je kot »Jugoslovanom«, Slovanom, lažje predati Rusom, ki bi jim zaradi jezikovnih podobnosti lažje pojasnili, da so bili prisilno vpoklicani, pa tudi zato, ker so bili prisilno vpoklicani, se je veliko Gorenjcev odločilo za prebeg.

Ob prebegu so po sporočilih enot v nemške centralne kartoteke zapisali, ali se je posameznik predal – *gegeben* ali prebegnil – *überlaufen*. Pri nekaterih niso bili prepričani o vojakovi usodi in so zapisali pogrešan – *vermisst*, kar je sicer največkrat pomenilo, da je vojak padel.⁶⁵¹

O usodah vojakov imamo v kartoteki Deutsche Dienststelle velikokrat zapisan le kratek zaznamek, ker gre za osebne podatke navajamo le splošno: vojak iz Gre. Erz. Btl 517, na primer,

649 Hartman, Smernice za obravnavanje Spodnještajercev v nemški vojski med 2. svetovno vojno, str.72.

650 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Evidenčni listi, kopije dokumentov.

651 Deutsche Dienststelle (WASt), centralna kartoteka.

se je aprila 1944 predal sovjetskim enotam pri Grigoriapoulu pri Dnestru. Iz 2 Pz Gr Rgt 25 se je julija 1944 v severovzhodnem delu Poljske pri kraju Varsana Bialystok predal ranjen vojak, aprila 1944 je vojak iz 2 Gr. Aus. Rgt 94 prebegnil pri Lapinki, vojak 3 Fuss Btl 291 je julija 1944 prebegnil pri Horochowu na Poljskem.⁶⁵²

Na vzhodni fronti so se vojaki mnogokrat namenoma predali oz. omogočili zajetje:

Rusi so se močno približali repu kolone in preprečili prehod. Na poziv roke kvišku smo odvrgli orožje in nakar so prišli bližje. Bilo nas je le kakih deset. Prvo, kar je vprašal ruski podčastnik, je bilo: Časi jest? Imate ure? Pobrali so nam ure, žlice, nože, denarnice, brivske aparate, vse, razen obleke. Odgnali so nas naprej v štab čete, bataljona, pa polka in nazadnje do štaba divizije. Ob vsakem premiku nas je bilo več, nazadnje pri diviziji že čez tisoč.⁶⁵³

Nekaterih najdrznejših prebegov se spominjajo še dandanes. Pred koncem leta 1943 je Jože Mejač iz enote 122. Div. Greif pri Smoljanovu sredi belega dne tekel čez ravnico in prebegnil k Rusom. Takrat sta prebegnila tudi Ivan Kokalj in Štefan Petrevčič.⁶⁵⁴

Predajali so se tudi na zahodni fronti. Veliko prebegov in vdaj je bilo tudi na širšem normandijskem bojišču. Gorenjec iz 4 Pz Rgt 394 se je junija 1944 predal pri Boscanu, vojak 5 Res Gr Rgt 239 aprila 1944 pri Cagnesu sur Mer, član 1 Gr Rgt 71 pa oktobra 1944 pri Bologni.⁶⁵⁵

V enotah, ki so bile blizu nevtralnih držav, npr. Švedske, so bile želje po dezertiranju še večje. 1. Feldersatz – Bat. 82 je 11. oktobra 1944 sporočil na policijsko postajo, da je gorenjski vojak pustil orožje in nahrbtnik in se oddaljil od svoje enote, predvidevali so, da je odšel na Švedsko.⁶⁵⁶

652 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Evidenčni listi.

653 Novak, *Moja pot*, str. 71.

654 Lončar, *Bog z nami*, str. 50.

655 Deutsche Dienststelle (WASt), kartoteke.

656 ARS, AS 1603, sk. 814/IV, Oddaljitev Jg. F.A., 11. 10. 1944.

Če so prebežnika ujeli, je bil poslan na sodišče. Anton Gerbec in Anton Gladek iz 1 Res Gr Btl 179 sta bila obsojena in 3. marca 1944 na strelišču v Lyonu ustreljena zaradi dezerterstva. Pobegnila sta iz Grenobla k francoskim partizanom.⁶⁵⁷ Stanislav Novak se je izognil vpoklicu in odšel v partizane, potem pa je bil ujet. Vojaško sodišče ga je v zaporu v Torgauu obsodilo na smrt, vendar je bil nato poslan v kazensko enoto.⁶⁵⁸ Jože Janša iz Radovljice je dezertiral k partizanom. Da ne bi preselili njegovih staršev, se je predal in bil obsojen na smrt. Obglavili so ga 12. maja 1944 v Gradcu.⁶⁵⁹ Peter Peternel je prebegnil iz garnizije pri Stettinu. Po enem mesecu so ga ujeli pri Münchnu in ga držali v zaporu, dokler niso dobili informacij z Gorenjske, nato so ga predali vojaški oblasti, ki ga je napotila v Kolberg (Gre. Ers. Btl 4) in nato v enote v Kalisz na Poljskem.⁶⁶⁰ Na vojaškem sodišču je končal tudi Ciril Zajc iz Gren. Ers. Btl 4 v Kaliszu, ker je bil nepreviden pri pisanju pisem.⁶⁶¹ Velikokrat je pobegnilo več vojakov skupaj. Tako npr. sta Štajerec in Gorenjec, Emil V. in Avgust W., desetnika v 8 Gre. Rgt 948, pobegnila s karabinko 98 k, torbico za naboje in bajonetom.⁶⁶²

Nesebična pomoč soborcem je imela večkrat prednost pred lastnim prebegom in možnostjo za rešitev: »Oberschütze« iz 9. Jäg. Rgt 228 je pri napadu na Baškovce na Slovaškem prinesel ranjenega tovariša na obvezovališče v Ruskovce, k enoti pa se ni več vrnil.⁶⁶³

Ponekod je uspelo prebegniti tudi večjim skupinam: Dienststelle F.P. Nr 03402A je poslala sporočilo o nedovoljeni oddaljitvi v noči s 14. na 15. oktober 1943, ko je okoli polnoči enoto zapustilo 18 Gorenjcev iz 1. komp Res Gren Btl 320.⁶⁶⁴ Skupini

657 Šivic, Slovenski makijevci v Franciji, str. 257. Tudi Deutsche Dienststelle (WASSt). Centralna kartoteka.

658 Obtožnica proti Stanislavu Novaku, str. 263.

659 Dežman in Vurcer, Po sili vojak, str. 38.

660 Lončar, Gott mit uns Bog z nami, str. 42.

661 Lončar, Gott mit uns Bog z nami, str. 44.

662 ARS, AS 1604, šk. 931, Sodišče 359. Inf. divizije, 7. 11. 1944.

663 ARS, AS 1604, šk. 931, Obvestilo o nedovoljeni oddaljitvi, 8. 9. 1944.

664 ARS, AS 1604, šl. 931/VI, Obvestilo o nedovoljeni oddaljitvi, 23. 10. 1943.

Slovencev iz enote v Aosti je uspelo pobegniti h gorenjskim partizanom, k pobegu pa so jih nagovarjali tudi domačini:

Naša četa je bila v Gapu, takrat so nas vprašali, kdo bi šel na smučarski tečaj. Javili smo se trije Bohinjci iz Kuplenka, z Bele in iz Ribnega, bili smo skupaj v četi, eden je bil z Raven na Koroškem, eden iz Jelendola in eden iz Loma. Bil je že sneg in odjuga. / .../8. novembra smo imeli v komandirjevi pisarni proslavo. Sušnik z Bele je znal več nemško in je na omari videl dopis, da bodo Oberkrainerje zamenjali, ker smo postali problematični. Dva Bohinjca iz Nomenja so že zamenjali, prišli so štirje Nemci iz Münchna. Nismo se družili, oni niso znali slovensko, mi pa ne nemško. Oni štirje so prenočevali v kmečki kamri, mi pa v hiši. Nato smo mi videli, da nas bodo zamenjali. Orožnik nam je prigovarjal, zakaj ne gremo v Jugoslavijo, saj je veliko osvobojenega. Potem nismo imeli izbire, vsak dan je bila nevarnost, da nas zamenjajo, in smo se odločili, da gremo.⁶⁶⁵

665 MNZS, Zbirka ustnih virov, F. O., avdiopričevanje, Kranj 2012 (Monika Kokalj Kočever).

DEZERTERSTVO MED DOPUSTOM

Po 3. juliju 1943 je bila Gorenjska razglašena za »Bandengebiet« oziroma partizansko območje. Dopustniki iz nemške vojske so lahko prihajali na dopust samo do Drave, zato so številni ostali v Celovcu ali Beljaku. Nekateri so se kljub prepovedi odpravili domov. Številni so odšli peš, nekaj pa se jih je odpeljalo z vlakom. Veliko jih je bilo ujetih že na poti. Ob kontroli na vlaku so vojake brez urejenih dokumentov odpeljali v zapor v Begunje, kjer so ostali do konca vojne.⁶⁶⁶

Da so gorenjski dopustniki množično prehajali v partizanske enote, je bilo splošno znano. Vodja orožniške postaje Šmartno pod Šmarno goro je novembra 1943 v dopisu ob poizvedbi o prebeglem vojaku ugotavljal, da »vojaki slovenskega porekla ne smejo dopustovati v *Gau Kärnten*, ker večji del dopustnikov, kot je znano, prostovoljno prebegne k banditom.«⁶⁶⁷ Junija 1944 je ob pošiljanju podatkov enoti med partizane domnevno prisilno mobiliziranega desetnika P. Š. zapisal, da se je najbrž priključil prostovoljno, saj »se je kot vsi ostali slovenski pripadniki nemške vojske, ki so dopustovali na Gorenjskem, izognil vojaški službi. Ugotavljamo, da skoraj vsi slovenski pripadniki

666 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije dokumentov.

667 ARS, AS 1622, šk. 42, Dopis orožniške postaje Šmartno pod Šmarno goro, 8. 11. 1943.

nemške vojske brez izjeme odidejo k banditom, takoj ko pridejo na dopust na Gorenjsko.«⁶⁶⁸ Isti vodja orožniške postaje je v dopisu centralnemu vojaškemu sodišču tudi zapisal, da »je vse prebivalstvo naklonjeno banditom in jih podpira«. ⁶⁶⁹ Tudi v drugih uradih so ugotavljali podobno. Občinski urad v Vinjah pri Dolu je avgusta 1944 zaprosil deželnega svetnika, naj vpliva na urade nemške vojske, da ukinejo dopuste, saj »v zadnjem času skoraj vse Gorenjce, ki pridejo na dopust, prisilno mobilizirajo ali pa sami odidejo k banditom.«⁶⁷⁰ Pri poizvedbah v domovini so enote zaradi podobnih izkušenj že kar same zaključile, da je treba računati, da se vojaki, »ker so Slovenci, prostovoljno ali pa prisilno priključijo banditom v nekdanji Jugoslaviji.«⁶⁷¹ Največ podatkov o dezertacijah Gorenjcev iz nemške vojske je ohranjenih v Arhivu Republike Slovenije v fondu AS 1622 Nemško orožništvo na zasedenih ozemljih Gorenjske in slovenske Koroške.

Ob prijavi t. i. nedovoljene oddaljitve, bega ali če se vojak ni pravočasno vrnil z dopusta, je njegova vojaška enota začela poizvedovati, kaj se je zgodilo z njim. Po navadi so najprej poslali telegram na krajevni policijski urad⁶⁷² ali orožniško postajo ter poizvedovali pri starešini garnizije nemške vojske v domačem okrožju. Na podlagi telegrama so orožniki izvedli poizvedbo in poslali dopis enoti ter vojaškemu prijavnemu uradu v domačem okrožju. Enota je nato sestavila poročilo o nedovoljeni oddaljitvi, opis dejanja z izpolnjenim obrazcem, ki je vseboval natančne osebne podatke skupaj z odgovori na vprašanje, ali je obstajala možnost bega v tujino in špijonaže, podatke o videzu in oblačilih dezerterja in podatke o njegovi družini. Dopis so dobili tudi krajevni starešina v kraju, kjer je imela enota matično vojašnico, tamkajšnji krajevni policijski urad, krajevni policijski urad v dezerterjevem domačem kraju, okrožni »Abwehrstelle des We-

668 ARS, AS 1622, šk. 41, Dopis Dienststelle FPN 28461 C, 26. 6. 1944.

669 ARS, AS 1622, šk. 41, Dopis centralnemu vojaškemu sodišču, 7. 9. 1944.

670 ARS, AS 1603, šk. 813/III, Predlog za totalno vojno, Dopis občinskega urada Vinje, 10. 8. 1944.

671 ARS, AS 1604, šk. 931, Einheit 04 116D, Sporočilo o oddaljitvi, 4. 6. 1944.

672 ARS, AS 1622, šk. 41, Telegram krajevnemu policijskemu uradu, 16. 11. 1943.

hrkreises«, kjer je imela enota matično vojašnico, glavno poveljstvo vojaškega okrožja, kamor je spadala enota, državni policijski kriminalni urad v Berlinu (»Reichspolizeikriminalamt Berlin«) in divizijsko sodišče.⁶⁷³ V nadaljnjem postopku je sodišče zaprosilo orožniško postajo v domačem kraju za dodatne informacije o dezertertvu in številko, pod katero se je vodila kazenska zadeva. Vodje orožniških postaj so preverili, ali se je dopustnik prostovoljno priključil partizanom ali je bil mobiliziran, in v ugotovitvah pogosto zapisali: »S tega področja so se v zadnjih mesecih le redki dopustniki vrnili v svoje enote. Ugotovitve kažejo, da so tisti dopustniki, ki so želeli nazaj v enote, tja tudi prišli. Poleg tega imajo prisilno mobilizirani k bandam možnost tudi pobegniti.«⁶⁷⁴ Ob obvestilu enote vojaškemu okrožnemu poveljstvu, kamor je bila enota pristojna, je vojaško okrožno poveljstvo poslalo osebne podatke in opis dezerterja ter zaprosilo poveljstvo za kazenske zadeve v XVIII. vojaškem okrožju, kriminalistično policijo in krajevni policijski urad v dezertertevem domačem kraju za izdajo tiralice in poročilo o rezultatih.⁶⁷⁵ Sodišče divizije je zadevo predalo sodišču pri poveljstvu nemške vojske v Berlinu – »Gericht der Wehrmachtkommandantur Berlin«. Le-to je na domačo orožniško postajo poslalo še dodatne poizvedbe – poizvedovali so po naslovih sorodnikov, prijateljev, času zadnjih novic o prebežniku, po najdeni pošti in fotografijah, naslovu delodajalca idr.⁶⁷⁶ Sodišče v Berlinu je aprila 1944 preneslo svoja pooblastila na »Zentralgericht des Heeres, Abt. Fahndung« oziroma oddelek za tiralice pri centralnem vojaškem sodišču, ki je delovalo od 11. aprila 1944 do konca vojne. Le-to je prevzelo del pooblastil od sodišča poveljstva nemške vojske v Berlinu. Glavni sedež je imelo v Berlinu in izpostave, t. i. »Fahndungstellen«, po različnih krajih tretjega rajha. Njegov nadrejeni je bil šef vojaške oborožitve in poveljnik rezervne vojske, do 20. julija 1944 je bil to Friedrich Fromm, potem pa vodja SS in policije Heinrich Himmler. Centralno voja-

673 ARS AS 1622, šk. 41, 42. Različni dokumenti.

674 ARS, AS 1622, šk. 41, An das Gericht der Division Nr. 180, 16. 12. 1943.

675 ARS, AS 1622, šk. 41.

676 ARS, AS 1622, šk. 41, Fahndung Az. F. III 116/44, 9. 2. 1944.

ško sodišče je bilo med drugim pristojno za politične kazenske zadeve za vse Nemce, vključno s pripadniki nemške vojske, korupcijske zadeve posebnega pomena in tudi zadeve, povezane z dezerterstvom iz vojske. Dezertjerji z Gorenjskega so spadali pod izpostavo v Geri.⁶⁷⁷

Ob preiskavah pobegov vojakov so z orožniških postaj zunanjim izpostavam gestapa pošiljali tudi dopise o sorodnikih in njihovem političnem vedenju in odnosu do Nemcev. O starših pobeglega J. P. je vodja orožniške postaje Šmartno zapisal, da so »politično nezanesljivi in protinemško sovražno nastrojeni«.⁶⁷⁸

O oddaljitvah od enot obstaja precej dokumentov. Ker se grenadir iz Zgornjih Pirnič ni pravočasno vrnil z dopusta v Celovcu, je enota domnevala, da se je kot Gorenjec oddaljil iz kraja dopusta v domovino in pobegnil k partizanom. Opis dejanja je bil vložen na divizijsko sodišče (»Gericht der Div. 177«) na Dunaju.⁶⁷⁹ Vojak letnika 1918 iz Zgornjih Pirnič je dobil dopust za poroko in redni dopust po osnovnem usposabljanju (»Grundausbildung«) in se ni vrnil v enoto. Gr Ers Btl 489 je poslal poizvedbo orožniški postaji Šmartno 8. novembra 1943. Po poročilu orožniške postaje so vojaka partizani prisilno rekrutirali.⁶⁸⁰ Enota Geb Jg. Rgt 100 je sporočila, da je bil neki vojni obveznik iz priključenih področij na dopustu v Mariboru. Moral bi se že zglasiti pri enoti, ker pa se ni vrnil, je enota pisala orožniški postaji. Predvidevali so, da se je neupravičeno odpravil na zaprto področje južno od Drave.

Komandant SIPO in SD na zasedenih območjih Koroške in Kranjske na Bledu je za pobeglimi izdal tiralice. V tiralicah, izdanih od 9. februarja 1943 do konca decembra 1944, je bilo zaradi dezerterstva iz nemških enot iskanih 2129 Gorenjcev, od tega jih je bilo 42 še v RAD. Največ primerov dezerterstva je bilo dokumentiranih jeseni 1944.⁶⁸¹

677 ARS, AS 1622, šk. 41, Fahndungsache gegen F. K., 10. 5. 1944.

678 Prav tam, Dopis vodje orožniške postaje Šmartno gestapo izpostavi Kranj, 14. 11. 1944.

679 Prav tam, Gericht der Div. 177, 16. 5. 1944.

680 Prav tam, Sporočilo 3 Aus Kp Gr Ers Btl 489, 8. 11. 1943.

681 ARS, AS 1622, šk. 54, 21, 50, 54. Fahndungsblatt des Kdr. D. Sipo u. d. SD in Veldes (Tiralice).

Kako množično je bilo zapuščanje nemških enot, nakazuje tudi naslednji dokument. Marschkp 4. Gren Ers Btl 304 Plauen je od 15. oktobra do 6. decembra 1943 na 14 dnevni dopust poslal 67 Gorenjcev iz Kranja, Domžal, Vodice, Bleda, Jesenic, Šutne in drugih krajev.⁶⁸² Povečini so bili na dopustu v Celovcu in Beljaku, eden pa je imel domači naslov v preselitvenem taborišču Umsiedlungslager Gelberg v Thüru, iz česar lahko sklepamo, da je bila njegova družina izgnana.⁶⁸³ Več članov te skupine se je odločilo, da se ne vrnejo v enoto. Orožniška postaja okrožja Radovljica je 11. decembra 1943 vsem postajam v okrožju poslala obvestilo o enajstih dopustnikih, ki se niso vrnili. Sklepali so, da je možno, da so odšli k sorodnikom na Gorenjsko, in prav zato jim je bilo treba posvetiti posebno pozornost.⁶⁸⁴

Dezertacije iz nemške vojske so bile zelo pogoste in različne, vsak posamezen primer pa so pristojni zelo natančno raziskali in o njem obveščali nadrejene. Preiskave so se končale, ko je bil pobegli ujet, zgodilo pa se je tudi, da so dezertarja ustrelili kot partizana. Sodišče pri 438. diviziji je v sporočilu državnemu policijskemu kriminalističnemu uradu, orožniški postaji v Šmartnem, poveljstvu SD in SIPO na Bledu, izpostavi »Abwehr« pri XVIII. vojaškem okrožju in kazenskemu registrskemu uradu tožilstva v Celovcu zapisalo, da so policijske enote v večjem spopadu ustrelile nekdanjega dezertarja iz nemške vojske in se je pregon s tem ustavil.⁶⁸⁵ Poveljstvo SIPO in SD na zasedenih območjih Koroške in Kranjske, zunanja izpostava Kamnik, je 23. marca 1944 sporočilo deželnemu svetniku v Kamnik, vodji policijskega urada, vodji WMA in krajevnemu starešini v Kamniku, orožniški postaji, občinskemu uradu in županu H. Riedlu v Ihanu, da je bil ob uničenju partizanske skupine v Oklem 24. februarja 1944 med 52 ustreljenimi tudi partizan, ki je imel

682 ARS, AS 1622, šk. 41, Marschkompanie 4./Gren.Ers. Btl. 304 Plauen/Vogtl. 6. 12. 1943.

Iz dokumenta je tudi razvidno, da je bilo v posameznih enotah dejansko po 20, 50 in več Slovencev.

683 Prav tam, Popis vojakov, ki se niso vrnili z dopusta, Kranj, 6. 12. 1943.

684 Prav tam, Dopis na orožniško postajo o dopustniku, 11. 12. 1943.

685 Prav tam, Preklic tiralice, 19. 3. 1945.

pri sebi knjižico z imeni. Med njimi sta bili tudi imeni dveh vpo-
klicancev, ki sta prišla na dopust in sta dezertirala.⁶⁸⁶

KRIPO Salzburg je marca 1945 izdal navodila o dezerters-
tvu, v katerih je točno definiral, na koga se nanaša dezerters-
stvo. Upoštevale so se vse moške osebe v za vojsko primernih
letih in vsi pripadniki vojske, policije, Waffen-SS, policije OT
in RAD. Nadzor na ulicah, železniških in avtobusnih postajah,
v hotelih, četrtih za begunce in zakloniščih sta izvajali policija
s pomožnimi enotami in nemška vojska. Preveriti je bilo treba
dokumente, pri vojaki posebej pregledati Soldbuch, ga pogle-
dati pod lučjo in primerjati fotografijo s prijeto osebo. Osebe,
ki so jih odkrili in so bile odsotne že več kot 14 dni, so morali
odpeljati v sprejemne centre, ki so se nahajali pri poveljstvih v
Innsbrucku, Gradcu, Bad Gasteinu in Salzburgu ter pri garnizij-
skem starešini nemške vojske na Gorenjskem v Kranju in Škofji
Loki. Osebe z orožjem je bilo treba preiskati in jim takoj odvzeti
vse dokumente. Tiste, ki so jih pripeljali na sprejemne postaje,
so nato odpeljali v »Erfassungsstelle« oziroma kontrolni urad v
Innsbruck, Salzburg, Gradec ali Celovec ali na »Aufstellungsstab
IV/XVIII« oziroma razporeditveni štab v Tessendorf. Kontrolir-
ali niso mož na zaslužnih dopustih, dopustih v primeru smrti
ali poroke, izrednem dopustu za zlato sponko za boj iz bližine
(»Nahkampfspange«), izrednem dopustu za člane ladijskih po-
sadek in podmornic po daljših spopadih in dopustu za okreva-
nje z izvidom zdravnika. O prepeljanih so morali takoj poročati
najbližjim komandam na Bledu, oficirjem RFSS in XVIII. voja-
škemu okrožju.⁶⁸⁷

Če so pobeglega dopustnika ujeli, so ga orožniki najprej
pripeljali h garnizijskemu starešini nemške vojske⁶⁸⁸ in ga potem
poslali naprej na sodišče. Dokumenti o pošiljanju z garnizona na
sodišče niso ohranjeni, MNZS pa hrani pričevanje dezerterja,
ki je bil obsojen v Berlinu in je popisal pot na sodišče.⁶⁸⁹ Neka-

686 ARS AS 1603, šk. 835, Dopis SD in SIPO deželnemu svetniku v Kamniku, 23. 3. 1944.

687 ARS, AS 1622, šk. 31, Pisna navodila, 24. 3. 1945.

688 ARS, AS 1622, šk. 41, Potrdilo garnizijskega starešine nemške vojske, 1. 7. 1944.

689 MNZS, Zbirka ustnih virov, E. K., avdiopričevanje (Monika Kokalj Kočevar), Ljubljana 2016.

teri ujeti so bili v času prestajanja kazni poslani v delovne enote. Florijan Koželj je v času dopusta odšel proti domu, na poti so ga ujeli in ga po tridesetih dneh zapora za enaindvajset dni odpeljali v vojaški zapor v Vroclav, od tam za pet dni v KT Auschwitz, kjer je delal v skupini, ki je obnavljala fasado zapora. Videl je prihod transporta in izvedel, da je prišlo 4000 taboriščnikov, od katerih jih je bila polovica določena za krematorij.⁶⁹⁰

690 Koželj, *Pot življenja in smrti*, str. 359.

POGREŠANI IN PADLI

Od okoli 18.000.000 vojakov *vermachta* jih je padlo približno 5.300.000.⁶⁹¹ Že zelo kmalu po prihodu prvih Gorenjcev na bojišča so domači začeli dobivati sporočila o padlih in pogrešanih. Prvi centralni popis z datumi in kraji smrti Gorenjcev je pripravil dr. Jože Dežman, Inštitut za novejšo zgodovino pa je v sklopu popisov žrtev druge svetovne vojne in smrti zaradi nje pripravil dopolnjen seznam padlih gorenjskih vojakov v nemški vojski. V skupni seznam pripravljen iz obeh zgoraj navedenih seznamov smo na podlagi podatkov s seznamov *Deutsche Dienststelle* dodali še nekatera imena.

V nemški vojski je skupno padlo najmanj 1779 Gorenjcev, od tega 13 že v letih 1941 in 1942. V letu 1943 jih je padlo 262, leta 1944 pa še več kot trikrat več, in sicer 1037. Leta 1945 je v nemški vojski umrlo 270 Gorenjcev. V letu 1944 jih je največ padlo marca – 82 – in v poletnih mesecih – junija 68, julija 53 in avgusta 111. Izstopa tudi oktober, ko je padlo 75 Gorenjcev. Januarja 1945 je padlo 60 vojakov. Nekaj jih je umrlo tudi v ujetniških taboriščih in neznano kje po vojni. Pri skoraj 200 vojakih letnica smrti ni znana. V centralno kartoteko *Deutsche Dienst-*

691 Müller, *Hitlers Wehrmacht*, str. 88.

stelle so pri pogrešanih na bojiščih vpisali »*vermisst*« oz. pogrešan, velikokrat se je izkazalo, da je pogrešani padel. Sporočilo o padlem so poslali tudi v krajevno skupino NSDAP. Od pregledanih 1389 kartotek vojakov z Gorenjske v Deutsche Dienststelle so bili kar 304 pogrešani, padlih je bilo 211 in umrlih 48. Pri preverjanju seznamov pogrešanih s seznamom umrlih na INZ se je v več kot 80 % izkazalo, da je pogrešani padel.

Pogrešani so bili predvsem vojaki na vzhodni fronti: v Podolsku, Moskovski oblasti, Visokuju, Ukrajini, Zaporožju predvsem oktobra 1944; v Zwiahelu v severni Ukrajini leta 1944; v Donbassu v vzhodni Ukrajini pa predvsem leta 1945.⁶⁹² Za nekatere vojake je iz podatkov mogoče sestaviti čas, enoto in kraj, kjer je bil pogrešan.

Izmed vseh nemških vojakov jih je (padlo na bojišču ali umrlo za posledicami spopadov okoli 29 %, izračun za Gorenjsko pa pokaže, da je padlo ali umrlo za posledicami okoli 15,5 % mobiliziranih Gorenjcev, če računamo, da je bilo vpoklicanih okoli 11.000 mož. Tu so seveda upoštevani samo padli v nemški vojski, tisti, ki so dezertirali in potem padli pri partizanih ali domobrancih, v ta odstotek niso všteti. Zagotovo pa je v drugih formacijah padlo še veliko nekdanjih nemških vojakov.

Že leta 1929 je bila ustanovljena organizacija, ki je leta 1939 postala služba OKW pod oznako Wehrmachtsauskunftsstelle für Kriegsverluste und Kriegsgefangene (WASSt). Zbirali so podatke ne le o smrtnih primerih, temveč tudi o ranjenih, in poizvedovali o krajih pokopov. Ob smrti vojaka je vodja čete to sporočil personalnemu uradu vojske in osebno pisal družini padlega. Lazareti so na karticah sestavljali sezname padlih in zapisovali spremembe ter jih tedensko sporočali na WASSt. Če je bilo le mogoče, so vojaki od padlih vzeli pol identifikacijske značke, ki je bila že oblikovana tako, da se je prelomila na pol, polovica pa je ostala pri padlem za identifikacijo. Če je bilo le mogoče, so na

⁶⁹² Deutsche Dienststelle, centralna kartoteka; Seznam INZ; MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945. Kopije dokumentov, evidenčni listi.

smrtovnico zelo natančno zapisali kraj in datum smrti ter njen vzrok, datum pokopa, vojaško pokopališče in številko groba. Za pokope je skrbel oficir, ki je skrbel tudi za zapis lege groba. Če pa je vojak padel in ga niso mogli pokopati, so zapisali – »truplo ni bilo pokopano«. Ranjencem so na kartoteko pripeli roza listek za bolnišnice in prevoze, ki je moral vsebovati podatke o imenu, enoti, činu, imenu lazareta, bolezni ali rani, prihodu, naslovu svojcev za obvestila in pri umrlih točno oznako lege groba. Po vojni so grobove pogosto prekopavali na skupna vojaška pokopališča.⁶⁹³

V centralno kartoteko so vpisovali tudi imena pogrešanih ali ujetih. Zabeležili so npr. tudi predane Gorenjce, ki so prešli iz angleškega ujetništva v prekomorsko brigado, tako npr. z zapisom »23. 12. 1944 prestavljen v YU«. ⁶⁹⁴

Kraj smrti nemških vojakov oziroma pokopališče, kjer so pokopani, lahko vsaj za nekatere najdemo tudi na spletni strani nemške organizacije, ki skrbi za vojaške grobove, Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge, kjer je vpisanih več kot 4.000.000 vojakov z imenom, priimkom, rojstnim krajem, činom, datumom smrti, krajem smrti in krajem, kjer je nekdanji vojak pokopan oz. vojaškim pokopališčem.⁶⁹⁵ Tako lahko npr. v programu poiščemo vse padle, ki so imeli enak priimek. V ta seznam so vključeni podatki, ki jih hrani Deutsche Dienststelle (WASt) in tako bi lahko našli tudi večji del pokopališč kjer ležijo Štajerci in Korošci. Na spletni strani so tudi fotografije pokopališč in vse informacije, kako prispeti do njih ter tudi navodila za sorodnike. Ime in osebni podatki padlih vojakov so vključeni tudi v spominsko knjigo pri organizaciji. Če padli vojak ni bil pokopan na vojaškem pokopališču, je zapisano področje, kjer se predvidoma nahaja njegov grob.

Velikokrat so sorodniki padlih na splošno trdili za vojake, ki so padli na vzhodni fronti, da so padli v Rusiji, po natanč-

693 Deutsche Dienststelle (WASt), Centralna kartoteka in posamezne kartoteke.

694 Deutsche Dienststelle (WASt), Centralna kartoteka

695 <http://www.volksbund.de/graebersuche.html>, 10.5. 2017.

nejšem pregledu krajev in novih mejah pa se je izkazalo, da je največ Gorenjcev padlo v Ukrajini, Belorusiji, Rusiji, Estoniji, na italijanskih bojiščih in v Normandiji. Za nekatere so bližnji celo mislili, da so padli na vzhodni fronti, pa je iz podatkov razvidno, da je kraj smrti na zahodni fronti. To velja predvsem za tiste, katerih sorodniki niso imeli ohranjenih uradnih dokumentov, tekom let pa so se ustni podatki pozabili ali posplošili. Svojci so v časopisu *Karawanken Bote* objavljali osmrtnice in s tem tudi druge obveščali o smrti sorodnika. Objavljenih je bilo več kot 120 osmrtnic, prve so se pojavile že jeseni 1943. Družine so pogosto naročile tudi standardno obvestilo o smrti s fotografijo.⁶⁹⁶ Nekateri prisilno mobilizirani Gorenjci so bili pred vstopom v nemško vojsko poročeni in so imeli otroke. Ni znano, koliko sirot so zapustili padli vojaki.

Spominskih gajev oz. pokopališč s simbolnimi križi za padle vojake, kot so jih postavljali na Štajerskem⁶⁹⁷ in za katere je skrbela Štajerska domovinska zveza, na Gorenjskem ni bilo. Razen nekaj zapisov o pripravi vojaških pokopališč iz leta 1942 viri, ki bi nakazovali, da so za padle vojake pripravljali pokopališča, niso ohranjeni. Iz posameznih člankov in zapisov v kronikah NSDAP⁶⁹⁸ je mogoče ugotoviti, da so imeli v posameznih krajih na pokopališču »spomenik junakom«, h kateremu so ob spominskih dnevih, npr. dnevu spomina na vojake (»Heldengedenktag«, 21. marca) ali dnevu nemške vojske (»Tag der Wehrmacht«, 16. marca), polagali vence, vendar ni možno ugotoviti, ali so bili to še spomeniki iz prve svetovne vojne ali pa so bili postavljeni med drugo svetovno vojno. Po koncu vojne na gorenjskih pokopališčih ni ostala nobena sled, na podlagi katere bi lahko sklepali o tem, ali so spomeniki obstajali.

696 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Prisilna mobilizacija v nemško vojsko.

697 Penič, Gaj junakov, str. 30.

698 MNZS, fototeka, Bildarchiv des Kreises Krainburg der NSDAP (iz leta 1942 do 1944), album št. 2, 4, 7.

**GORENJCI
V ENOTAH
WAFFEN-SS**

Marca 1942 so na Gorenjskem zbirali prostovoljce za gorske enote Waffen-SS – »Gebirgstuppe der Waffen-SS«. Vodja vojnega odseka Alpenland jurišno-bataljonski vodja SS Hans Hauser je računal na podporo orožniških postaj in predvsem na prostovoljce iz hribovitih predelov. V ta namen je komisija iz Celovca in Šentvida ob Glini 12. maja prišla v Kranj in 13. maja v Radovljico, kjer je bilo na orožniški postaji zbirno mesto za pregled novincev.⁶⁹⁹

Že prej je okrožni vodja NSDAP poročal o pripravah na prihod komisije, ki naj bi po rasnih pregledih med vermani in drugimi mladimi v starosti od 17 do 25 let izbrala približno 100 prostovoljcev, ki bi odšli na prešolanje v taborišče Seeheim in pozneje v Waffen-SS. Podatke o vseh prijavljenih vermanih je bilo treba poslati na »Wehrmannschaftsstandarte« s sedežem v Radovljici.⁷⁰⁰

Odziv na novačenje je bil zelo slab. Pred vpoklicem v nemško vojsko pa je vojni odsek Waffen-SS že 22. oktobra 1942 poslal poziv nabornikom letnikov 1925 in 1926. Vodja SS in policije Erwin Rösener je 20. oktobra 1942 ukazal, da se na krajevnih orožniških postajah na Gorenjskem in Spodnjem Štajerskem poveča propaganda za vstop prostovoljcev v Waffen-SS. Posamezne postaje so morale rezultate propagande z imeni propagandistov do 1. decembra 1942 poslati na vojni odsek Waffen-SS Alpenland v Salzburg, kjer naj bi bili najboljši propagandisti nagrajeni. Opozorili so, da je pomembno, da so plakati na vidnem mestu.⁷⁰¹

Razglas o sprejemu prostovoljcev v Waffen-SS je objavil tudi časopis *Karawanken Bote*, ki je navajal, da so sprejemali prostovoljce v starosti od 17 do 45 let. Služba v Waffen-SS, med drugim tudi v »Leibstandarte Adolf Hitler« oz. telesni straži Adolfa Hitlerja, je bila vojaška služba. Pred vpoklicem je moral vsak prostovoljec zadostiti obvezni delovni službi, ki je v tem

699 ARS, AS 1623, šk. 13.

700 ARS, AS 1689, šk. 388/I, Okrožnica 14/42.

701 ARS, AS 1623, šk. 11.

primeru trajala tri mesece. V dogovoru z RAD pa je bilo možno, da je prostovoljec predčasno izpolnil delovno službo že s 16 leti in pol, vpoklic v Waffen-SS pa se je potem lahko izvedel s 17 leti.⁷⁰²

Drugi pregled za Waffen-SS na Gorenjskem je potekal med 22. in 30. novembrom 1942, in sicer na Prevaljah, Jesenicah, v Radovljici, na Bledu, v Trziču, Kranju, Škofji Loki, Šentvidu, Litiji, Domžalah in Kamniku. Vodje enot so morali naročiti SS-ove propagandiste in člane organizacije »Selbstschutz« na nabor, ki je potekal na istih lokacijah kot pri prvem naboru.⁷⁰³ Ob naboru za nemško vojsko so bili prostovoljci, ki so se prijavili v Waffen-SS in se izkazali z dokumenti, že izločeni iz evidenc. Teh prostovoljcev je bilo zelo malo.

2. septembra 1943 so za statistično preverjanje že zbirali podatke o številčnosti letnikov 1926 in 1927.⁷⁰⁴ Z orožniških postaj, ki so posredovale podatke, so sporočali, da so fantje letnika 1926 povečini že v RAD.⁷⁰⁵

Tudi med služenjem v RAD so mladeniče novačili v Waffen-SS:

Obersturmbannführer je govoril, kako ponosni in srečni smo lahko, da smo člani velikega rajha, in da Hitler pričakuje od nas, da se bomo izkazali hvaležni in vstopili v njegove elitne edinice. Pozval nas je, da naj prostovoljci dvignejo roke. Odziv je bil zelo pičel. Videti je bilo nezadovoljstvo na obrazih SS. Po krajšem premoru je komandant lagerja poveljeval, da stopi prva vrsta naprej, zadnja pa tri korake nazaj. Komisija je šla od vrste do vrste, vsakega so premerili od nog do glave, palica, ki jo je imel šef SS, je pokazala odločitev. Stopi naprej. Gotovo nas je bilo pokazanih polovica. /.../ Začel se je postopek nabora, merjenje /.../, potem je sledilo vpisovanje v poseben list, ki ga je dobil vsak v podpis. Ko sem prišel na vrsto, sem rekel, da ne bom nič podpisal. Obersturm-

702 *Karawankem Bote*, št. 85, 27. 10. 1943, str. 6, Sprejemanje prostovoljcev v Waffen SS.

703 ARS, AS 1623, šk. 11, Dopis Vodje 90 SS Standarte, Celovec, 17. 11. 1942.

704 ARS, AS 1622, šk. 38, Propaganda za WaffenSS, 22. 9. 1942.

705 ARS, AS 1622, šk. 31/I, Werbung für die WaffenSS, 23. 9. 1943.

bannführer je pobesnel /.../. Mahne me s pištolo po licu in naju nažene. Tresla sva se od strahu. Po dvanajstih dneh so se zopet prikazali SS. Poklicali so vse tiste Slovence, ki so prvič podpisali, in jih vprašali, ali so podpisali prostovoljno ali pa morda zaradi strahu. Razen dveh so vsi rekli, da so podpisali, ker pač niso vedeli, kaj podpisujejo, in da odklanjajo podpis.⁷⁰⁶

Propagando za enote SS in nabor so izvajali že pred naborom v nemško vojsko. Gorenjci niso mogli vstopiti v enote SS vsaj do pridobitve državljanstva, saj je bil to pogoj za vstop. Tudi pri naslednjih naborih za SS se je prijavilo malo prostovoljcev. Predvsem pozno leta 1944 so SS-častniki pogosto prihajali v vermaht in iskali »prostovoljce«, velikokrat so jih določili na podlagi videza, izbirali so predvsem visoke in svetlolase fante.⁷⁰⁷

Število prostovoljcev, ki so se pridružili SS, je težko ugotoviti, saj skupnih števil v pregledanem gradivu nismo našli. Zagotovo so propagandisti zelo težko dobili može ali fante, ki so bili prostovoljno pripravljeni oditi v te enote, saj o tem poročajo, kot omenjeno, tudi z orožniških postaj, SS-ov vojni odsek pa je zahteval celo povečanje propagande.

706 Šilc, *Ko mladost kroji krvava vojna*, str. 173.

707 MNZS, *Zbirka ustnih virov*, Franc Erce, avdiopričevanje, Kranj 2008 (Monika Kokalj Kočevar).

**GORENJSKI
MOBILIZIRANCI V
DRUGIH ENOTAH
PO EVROPI IN V
SLOVENIJI**

V FRANCOSKIH ODPORNISKIH ENOTAH

Slovenski fantje v enotah so v krajih, kjer so služili vojsko, s pomočjo domačinov iskali zveze z odporniškim gibanjem. Več jih je želelo pobegniti tudi v Franciji. To je bilo zelo tvegano, saj tam partizanstvo leta 1943 še ni bilo dobro razvito. Nekateri so dobili stik. C. Š. je bil med njimi: »Bila je usoda, da sem s kolegom patroljiral okoli nemške vojaške uprave v Chambéryju. /.../ Zdelo sem mi je, da slišim slovensko govorico. Drugi dan, ko sva bila prosta, sva preiskala hišo. Prišla sva v zadnje, četrto nadstropje, pa ni bilo nobenega slovenskega imena na tablicah. Bilo je temačno in ko sem se obrnil, da bi šel dol, sem zagledal medeninasto tablico. V slovenski pisavi je pisalo Anton Kovačič. No, sem rekel, imava ga.« Starejšemu možaku, ki je v prvi svetovni vojni izgubil nogo, se iz ujetništva prek Sibirije in Japonske vrnil na Primorsko šele leta 1921 in se odločil, da gre v Francijo, sta hitela pripovedovati svojo usodo. On sicer ni imel stikov s partizani, a so kmalu vzpostavili zvezo. Dva tovariša sta čakala na vojaško sodišče. Ker se jima je mudilo, sta onadva in še štirje drugi že prej pobegnili. Že naslednjo soboto sta se v civilnih oblačilih vrnila s Francozi. Ko je šel Kovačič na zvezo, sta mu že na ulici pomežiknila. Šli so v skrit kraj in mu povedali: »Imamo dva kamiona za prevoz hrane, pojedita eden v kasarno, drugi v šolo in zberita še ostale. Nismo dosti govorili o pobegu, samo

par jih je vedelo. Nekateri so bili pod stražami daleč zunaj, drugi pa si niso upali. Vsi so razmišljali, kaj bo s starši, če pobegnemo. Jaz nisem imel toliko skrbi, ker je bil starejši brat v vojski. Tako sva zbrala še šest tovarišev. S kamionetom smo se odpeljali v našo prvo postojanko v francoskih partizanih.« V majhnem taborišču jih je bilo 16. Imeli so le štiri stare francoske puške, tako da so le stražarili.⁷⁰⁸ Ko so dezertirali, so bili prvi partizani v okolici mesteca Yenne.

Po zbranih podatkih je bilo v departmaju de l'Ain 14 dezertirjev iz vermahta v Chambéryju, v Gresivaudanu je bilo 7 dezertirjev iz Grenobla in v Vercorsu še 5.⁷⁰⁹ V Grenoblu so iz Pi Ers Btl 7 kontaktirali francoske ilegalce. Skupina, ki jo je vodil Franc Grmek, z njim pa so bili vojaki Markovič, Močnik in Grilc, se je sestajala v kavarni Marocco, Hribar, Ribič in Jelovčan in drugi pa v Cremerie Pâtisserie, kjer so se nekajkrat srečali s Tonetom Svetino. Pripravljali so se na pobeg, francoski odporniki pa so jim obljubili civilno obleko in ponarejene dokumente.⁷¹⁰

Stanislav Perčič je bil nemški vojak v Grenoblu, povezal se je s francoskim odporom in septembra 1944 skupaj s tremi kolegi dezertiral v enoto makijevcev Bernard iz Theysa in nato v enoto Stéphane. Pod psevdonimom Aleksander je sodeloval v različnih akcijah in dobil divizijski red vojnega križa s srebrno zvezdo. Nato je bil borec pete prekomorske brigade.⁷¹¹

Gorenjci so v francoskih enotah ostali do osvoboditve Francije, nato pa so se povečini priključili prekomorskim partizanskim brigadam.

708 C. Š., videopričevanje, Ljubljana 2014 (Monika Kokalj Kočever). MNZS, Zbirka ustnih virov. Francoska vlada mu je podelila odlikovanje – vojni križec z bronasto zvezdo, ki jo je dobil v petdesetih letih, ko je francoska veteranska organizacija prišla na obisk v Ljubljano.

709 Seznam hrani C. Š..

710 Hribar, Mladost v plamenih druge svetovne vojne, str. 133.

711 Zgodba Stanislava Perčiča - Aleksandra, str. 258.

PREBEGI K RDEČI ARMADI IN V SOVJETSKEM UJETNIŠTVU

Enote v Sovjetski zvezi so zajele okoli 2,8 milijona Nemcev, od tega jih je zaradi lakote, mraza in slabe oskrbe umrlo 356.000. Ujetnike so uporabili za različna dela pri obnovi države. Do leta 1948 se jih je v domovino vrnilo 1,8 milijona, zadnje so izpustili šele leta 1956.⁷¹²

Sistem vojaških ujetniških taborišč in taborišč za tuje civilne internirance pod imenom GUPVI se je v letih od 1939 do 1955 razprostiral po celotni Sovjetski zvezi in od jeseni 1944 tudi na Poljskem, ob Baltiku in v Romuniji. Delovalo je okoli 5000 glavnih taborišč, podružnic in delovnih bataljonov.⁷¹³ Več kot štirje milijoni vojaških ujetnikov in internirancev so v težkih razmerah delali v taboriščih, na poljih, v delavnicah, na kolhozih, v kamnolomih in rudnikih. Med njimi naj bi bilo junija 1945 2520 Slovencev.⁷¹⁴

Večina Gorenjcev, ki je pobegnila ali pa se predala sovjetskim enotam, je bila najprej v ujetniških taboriščih, nato pa se jih je veliko vključilo v jugoslovanske enote, ustanovljene v Sovjetski zvezi. Tudi tisti, ki so prebegnili in se priključili RA, so bili

712 Overy, *Tretji rajh*, str. 376.

713 Karner, *Im Archipel GUPVI*, str. 55.

714 Prav tam, str. 69.

po določenem času poslani v ujetniška taborišča. Pri partizanih je bilo najmanj 30 Gorenjcev.⁷¹⁵

Nekaj Gorenjcev je pobegnilo z vzhodne fronte in se priključilo bolgarskim, češkim in ukrajinskim partizanom. Sovjetske enote so prve Gorenjce ujele že avgusta 1943, največ pa jih je bilo ujetih spomladi 1944, v prvem trimesečju pri Tarnopolu, poleti v Besarabiji in Odesi, konec leta pa okoli Varšave. Največ jih je bilo seveda zajetih ob koncu vojne.⁷¹⁶

Na fronti so Sovjeti večkrat oglašali po zvočnikih in spodbujali nemške vojake, naj se predajo, npr. s pesmimi *Heimat, deine Sterne* ali z vabili: »Pridite že vendar k nam in ne pozabite s seboj vzeti porcij in žlic. Le z našo pomočjo boste živi in celi prišli po vojni domov.« Pozneje so iz letal UVD ponoči trosili listke z napisom »Eta letuška služiti propuskom (ta listek služi kot prepustnica)« in pozivom k prebegu oz. predaji.⁷¹⁷

Vojak M. se spominja, da so v dolgih nočeh v Besarabiji Sovjeti prižigali zvočnike, iz katerih so se oglašale nemške pesmi, nato je glas pozival k predaji, na koncu pa se je pod žarometi na okopu pojavilo golo dekle in vabilo nemške vojake, naj prestopijo.⁷¹⁸

Janez Jeras je bil eden od tistih vojakov, ki so prebegnili, in je moral potem pri sovjetski propagandni enoti govoriti po zvočnikih:

Tovornjak se je ustavil, monterja sta vse pripravila, najprej zavrtela gramofonsko ploščo z melodijo Sveta noč v nemškem jeziku, nato pa sem bil na vrsti jaz s svojim pozivom./.../ To je trajalo kako uro dolgo, potem smo se vrnili v bazo. To se je ponovilo še 25. in 26. decembra. Govoril sem vojakom Slovencem, s katerimi sem se še pred kratkim družil, jim govoril, naj nikar ne zmrzujejo v strelskih jarkih, naj prebeže k Rusom in si tako rešijo življenje, naj izstopijo iz te nesmiselne vojne.⁷¹⁹

715 MNZS, Zbirka dokumentov in osebnih predmetov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, evidenčni listi.

716 Prav tam.

717 Lončar, Gott mit uns, str. 49.

718 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov. J. M., kopija tipkopisa, str. 68.

719 Jeras, Kar mi je bilo usojeno, str. 82.

Gorenjci so se pogosto predajali, nekateri so ob prihodu v sovjetske enote doživeli tudi slabo izkušnjo in so bili razočarani nad sprejemom:

Po enem tednu se je začel večji ruski napad, sredi popoldneva sem izkoristil priložnost ter se skril v neki rov in tam počakal ruskih enot. Najprej so prišli tanki. Vojak je šel v moji smeri in jaz sem se mu pokazal. Vrgel sem od sebe pas in dvignil roke. Takoj me je pregledal, ali imam še kaj orožja, in me odpeljal v hišo, kjer je bil štab. Bila je okolica Dobruj. Na štabu so me spraševali o naši nemški edinici, kako močna je, kakšno orožje ima in sploh o vojaških stvarih, /.../ na zaslišanju so me zmerjali z raznimi priimki in mi grozili, da me bodo obesili itd. Nato me je stražar odpeljal v zaledje.⁷²⁰

Andreja Cerarja so zajeli na Češkem:

V štabu so nas pregledovale Rusinje. Pobrale so nam vse, meni birmansko uro in vse, kar je bilo v listnici. Začuda je podobica, ki mi jo je dal oče za srečno pot in sem jo hranil v listnici, ostala. Oče jo je imel pri sebi tri leta v prvi svetovni vojni, jaz pa v drugi. V listnici jo hranim že sedeminpetdeset let. Dobil jo bo nekdo od mojih potomcev, upam, da ne za tretjo vojno.⁷²¹

Podobica je simbolno povezovala vojaka z domačimi in ga varovala. Ko so nemške vojake ujeli, so jim pobrali orožje in jih zasliševali: »Razgovarjali smo se v ruskem jeziku in smo se potem srbskega jezika nekako sporazumeli. Isto so nas spraševali, ako smo odšli v vojsko prostovoljno.«⁷²²

Večino dezertterjev so prepeljali v različna ujetniška taborišča: Brest Litovsk, Barasov pri Minsku (Belorusija); Lebedjan, Moskva, Možajsk, Tula, Brjansk, Smolensk, Sevastopol, Bi-

720 Lavrič, Izbrani zapisniki zaslišanij mobilizirancev in drugi dokumenti iz arhiva Ministrstva za notranje zadeve, str. 303.

721 Cerar, Moj vojni čas, str. 119.

722 ARS, AS 1931, šk. 1054, Dokumentarno gradivo o ruskih vojnih ujetnikih: Seznam oseb (A–C), Zaslišanje J.C. 17. 8. 1951.

Posoda iz ruskega vojnega ujetništva
(MNZS, Zbirka prisilno mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko)

alystok, Leningrad, Krasnogorsk, Čeljabinsk, Orsk, Novosibirsk (Rusija); Romana (Romunija), Kijev, Vinica (Ukrajina); Ostrava, Beršezov, Brno, (Češka); Gorki, Ratibor, Varšava, Ljubljina (Poljska); Bratislava (Slovaška); Jaši (Romunija); Brjansk (Litva).⁷²³

Največ podatkov o življenju v taboriščih dobimo iz dokumentacije o zasliševanjih po vojni. Skoraj v vsakem ujetniškem taborišču je bilo nekaj nekdanjih slovenskih vpoklicancev. V taborišču pri mestu Poltava (Ukrajina) je bilo 40 Slovencev. V taborišču Kirovograd (Ukrajina) jih je bilo 25. Po pričevanju je v taborišču vsak dan umrlo za dva do tri voze ljudi, ki so dobili drisko. Isti pričevalec tudi pripoveduje, da sta ruska stražarja na poti v taborišče Kirovograd ustrelila ujeta Nemca, ki sta imela ožuljene in zmrznjene noge ter nista mogla več hoditi. Potegnili so ju iz kolone, odpeljali vstran in ustrelili s puško.⁷²⁴

Ujetnike iz Smolenska so razporedili tudi po delavnicah kolhozov. Tam je bilo 20 Slovencev. »Rusi so poudarjali, da so jih dali na svobodo, da bodo tam delali in da naj ne bežimo,

723 ARS, AS 1931, šk. 1054–1060, Dokumentarno gradivo o ruskih vojnih ujetnikih: Seznam oseb (A–Ž).

724 ARS, AS 1931, šk. 1058, Dokumentarno gradivo o ruskih vojnih ujetnikih: Seznam oseb (M–P), zaslišanje K.M.

ker bodo do konca vojne vsakega prepeljali v rodni kraj, rekli so tudi, da imamo možnost, da ostanemo tam, da se bomo lahko ženili in dobili posestvo. Bilo nas je blizu 20 Slovencev, na tem kolhozu ni noben ostal.«⁷²⁵ V taborišču v Minsku je bilo 40 Slovencev. V taborišču Brjansk je bilo 2000 ujetnikov, od tega okoli 30 Slovencev, ki so šli v Kolomno v drugo jugoslovansko brigado. V Sibiriji, v taborišču Asbest, je bilo 5000 ljudi, med njimi 11 Slovencev. Gorenjci so bili zaprti tudi v taboriščih Stromac na Poljskem in Narve v Estoniji.

Nekaj jih je bilo zaprtih tudi v nekdanjih nemških koncentracijskih taboriščih, ki so bila po prihodu sovjetske vojske namenjena ujetim nemškim vojakom: »28. aprila 1945 so nas po dveh dneh hoje prignali v manjše taborišče. To je bila manjša podružnica zloglasnega nemškega taborišča. Na poti sem prvič v življenju videl, kako so imeli namesto konj za oranje vprežene ljudi /.../. S prihodom v glavno taborišče Auschwitz se je za nas pričelo pravo stradanje. Ko se je taborišče napolnilo z ujetniki, nas je bilo okoli 50.000.«⁷²⁶ Vzhodni zavezniki so uporabljali nekdanja nemška koncentracijska taborišča tudi iz praktičnih razlogov, ker je bila tam vsa infrastruktura za organiziranje večjih množic že zgrajena, po drugi strani pa je imelo zapiranje nekdanjih nemških vojakov tudi simbolni pomen: predstavniki nekdanjega zmagovalnega naroda so se tako sami znašli v položaju in prostoru, ki ga je imel tretji rajh pripravljenega za uničenje nezaželenih skupin med drugo svetovno vojno.

Razmere v ruskih vojnih taboriščih so bile zelo slabe. Ujeti vojaki so delali v taboriščih, v delavnicah v taborišču, na različnih kolhozih, v kamnolomih in rudnikih.

Gorenjci kot prisilno mobilizirani niso imeli čisto nič boljšega položaja kot drugi nemški vojaki. Nekateri pa so imeli pozneje možnost oditi v Kolomno, kjer je bila ustanovljena prva jugoslovanska brigada. Zgodbe, ki smo jih zbrali iz pričevanj, zapisanih ob zasliševanjih po vojni, so zelo različne. Anton B.

725 ARS, AS 1931, šk. 1057, Dokumentarno gradivo o ruskih vojnih ujetnikih: Seznam oseb (Ko-L), Zaslišanje K. F. 14. 11. 1951.

726 Cerar, Moj vojni čas, str.100.

je za zapisnik na zaslišanju pri UDBI leta 1951 povedal, da so se v taborišču Asbest en teden prali in čistili uši, nato pa so jih zasliševali. Slovenci so delali na žagi. Ko so se javili, da gredo v brigado v Jugoslavijo, so jih odpeljali do taborišča Brjansk pri Moskvi in jih tam zopet zasliševali. Vse, ki niso imeli kakšnega posebnega poklica, so spustili, kovinarje in druge s podobnimi uporabnimi poklici pa so zadržali za delo v tovarnah. Pet od enajstih Slovencev so nato poslali v Kolomno. V tednu pred odhodom so jih vsak dan zasliševali.⁷²⁷ Vojak iz enote, ki je bila s Tirolskega premeščena k Novgorodu, je po štirih mesecih, 3. septembra 1943, dezertiral skupaj z devetimi Slovenci. Vključili so se v partizanski odred 25 let Ukrajine. Z RA so se združili pri Kovlju, kjer so morali priseči. Po enem mesecu je prišla odredba, da morajo vsi tujci v ujetniška taborišča. Poslali so jih v taborišče Rjazen med Tulo in Moskvo. Tam so bili pet mesecev in z njimi so ravnali enako kot z nemškimi ujetniki. Potem se je Gorenjec javil v 2. tankovsko brigado in odšel na urjenje v Tulo.⁷²⁸ Prisilni vojak iz Tacna je bil z enoto poslan v Novgorod-Galinsk, 14. oktobra 1944 je pobegnil iz nemške vojske in se priključil ruskim partizanom.⁷²⁹ Neki drug vojak je bil aprila 1945 zajet v bolnišnici v Pragi, od koder je bil poslan v taborišče v Bratislavo, kjer je bil do oktobra 1945. Iz Dresdna je šel v bolnišnico Sankt Veit na Koroškem, domov pa se je vrnil marca 1946 prek zbirne baze Jesenice.⁷³⁰ Vojak iz Mengša je septembra 1943 v bližini Kijeva našel zvezo s partizani in s celotno opremo prebegnil. V enoti, v kateri sta bila tudi dva Slovenca, je bil tri mesece, ko so jih zajele nemške enote in nato zopet Sovjeti, ki so jih odpeljali v taborišče Kursk, kjer so bili pet mesecev. Nato so se priključili jugoslovanski brigadi.⁷³¹

727 ARS, AS 1931, šk. 1054, Dokumentarno gradivo o ruskih vojnih ujetnikih. Zapisnik B. A. 20. 12. 1951.

728 Prav tam. Zapisnik I. B. 10. 5. 1952.

729 Prav tam.

730 Prav tam.

731 Prav tam.

Razmere v sovjetskih taboriščih so bile zelo krute. V taborišču Stanislav je bilo 17.000 ujetnikov, skoraj vsak dan jih je okoli 30 umrlo. Trupla so po pričevanjih naložili na voz kot drva in jih odpeljali iz taborišča. V Urjupinskem (Rusija) je bilo med 50 in 60 Slovencev. Od 12.000 ujetnikov jih je iz taborišča prišlo živih le 3.000.⁷³² V taborišču Kirovograd je bilo približno 25 Slovencev. Gorenjci so bili tudi v taboriščih Uman v Ukrajini, Nikolajev (Ukrajina), Krasnogorsk, Katovar in Dimitrov.⁷³³

Potem ko so nekega prisilnega mobiliziranca ujeli pri reki Narvi, je bil prepeljan v taborišče Belostok na Poljskem. Tam so gradili barake za povečanje taborišča. Nato so jih odpeljali v Brezostovico blizu Smolenska, Slovence so razdelili po kolhozih. Avtor pričevanja je šel na kolhoz na Viškovce, kjer je bilo 20 Slovencev. Delavce so nato odpeljali nazaj v taborišče ter Slovence in Francoze poslali domov, Nemce, Čehe in Poljake pa so odpeljali drugam.⁷³⁴ V taborišču Zubrinka (Ukrajina) je bilo 15 Slovencev. Gorenjec, ki je dezertiral k Sovjetom, je bil v taborišču Nizin Tagirsk na Uralu, oktobra 1945 pa repatriiran v Jugoslavijo. I. C. je z ujetniki hodil na delo v rudnik Šahti (Rusija). Delo je bilo zelo naporno, hrana pa slaba. V taborišču je bilo 14 Slovencev. Mnogi so umrli. »Mrliče so enostavno nosili v klet, ne da bi jih zakopavali. V kleti je stala voda in tam so jih pometali v vodo.«⁷³⁵

Po podatkih, ki so jih zbrali v Alzaciji in Lotaringiji, so se francoski prisilni vpoklicanci v nemško vojsko vračali iz sovjetskih ujetniških taborišč od leta 1945 do maja 1946, približno 300 jih je prišlo domov še do konca leta 1946, zadnji pa se je vrnil leta 1955. Skupaj se je iz ujetniških taborišč na vzhodu vrnilo več kot 15.000 vpoklicanih Francozov.⁷³⁶

732 ARS, AS 1931, šk. 1054, Dokumentarno gradivo o ruskih vojnih ujetnikih. Izjava C. I. 29. 5. 1953.

733 ARS, AS 1931, šl. 1054–60, Dokumentarno gradivo o ruskih vojnih ujetnikih.

734 ARS, AS 1931, šk. 1058, Dokumentarno gradivo o ruskih vojnih ujetnikih, Zaslüšanje K. E., 12. 12. 1951.

735 C. I., str. 293.

736 Riedweg, *Les Magre nous, Histoire de l'incorporation de force des Alsaciens-Mosellans dans l'armee Allemande*, str. 258.

Gorenjci so se iz sovjetskih taborišč vračali domov po večini oktobra in novembra 1945, mnogo se jih je vrnilo leta 1946, vračali pa so se še leta 1947, 1950, 1953 in 1955. Tisti, ki so se priključili jugoslovanskima brigadama, so bili demobilizirani najprej novembra 1945 in so se vračali domov do julija 1947. Med tistimi, ki so bili najdlje v sovjetskem ujetništvu, je bil Leon Kern iz Komende. 10. oktobra 1944 se je v Bolgariji javil sovjetskim vojakom. Najprej je bil prepeljan v taborišče Reni v Besarabiji, nato pa so ga odpeljali v Kirov in decembra 1945 v Ižovsk. Bil je v več kot desetih taboriščih. Delal je v gozdovih in gradil stanovanjske bloke, domov pa je prišel 7. januarja 1955.

V 1. JUGOSLOVANSKI BRIGADI IN DRUGIH ENOTAH, USTANOVljenih V SOVJETSKI ZVEZI

8. decembra 1943 je bil v Karasovu pri Kolomni ustanovljen odred NOVJ.⁷³⁷ Gorenjci so se v sovjetskih ujetniških taboriščih po obvestilu taboriščne uprave, da se lahko prijavijo v jugoslovansko enoto, množično prijavljali v odred. Vseh pa vendarle niso poslali, tudi npr. iz taborišča pri Čenstohovi na Poljskem.⁷³⁸ Tudi iz taborišča v Zaporozju je bilo izbranih le 30 fantov, ki so lahko odšli v Kolomno.⁷³⁹

Po pričevanju so bili ujetniki v taborišču v Krasnogorsku močno izčrpani, hrano so dobivali le dvakrat na dan. Oficir, ki je prihajal enkrat ali dvakrat na teden in imel politična predavanja, je slovenskim ujetnikom povedal, da se snuje jugoslovanski bataljon, v katerega se lahko vključijo. Vsi Slovenci so se javili. Odpejali so jih v Kolomno in jim dali nove vatirane ruske uniforme.⁷⁴⁰

Tudi v drugih taboriščih so se ujetniki po pozivu javljali v jugoslovansko brigado: »Do marca 1944 sem bil v lagerju in je

737 Ivnik, *Bojna pot brigad ustanovljenih v ZSSR*, str. 11.

738 ARS, AS 1931, šk. 1056 Dokumentarno gradivo o ruskih vojnih ujetnikih: Seznam oseb (Č–G), Zaslišanje G. V., 2. 10. 1952.

739 ARS, AS 1931, šk. 1057 Dokumentarno gradivo o ruskih vojnih ujetnikih: Seznam oseb (H–Ku), Zaslišanje K. A., 16. 9. 1952.

740 ARS, AS 1931, šk. 1054 Dokumentarno gradivo o ruskih vojnih ujetnikih: Seznam oseb (A–C), Zaslišanje C. A.

prišla objava, da se lahko javimo v brigado, ki bo odšla v Jugoslavijo. Bilo nas je 25–30, oficir nas je peljal preko Rostova v Moskvo. Tam so nas odpeljali v Kolomno, kjer je bila organizacijska skupina jugoslovanske skupine. Junija in julija smo bili tam na vežbanju. Bilo je zelo strogo, šle so noči, dolgi marši in ob zelo slabi prehrani smo čakali, da smo prišli v naravo in poiskali ter pojedli užitne rastline.«⁷⁴¹

V Kolomni je urjenje potekalo od februarja 1944. 12. marca tega leta je odred ob prisegi obiskal vodja vojne misije NOVJ general Velimir Terzić in odredu izročil bojno zastavo. 1. junija 1944 se je odred preimenoval v 1. brigado NOVJ, formirano v ZSSR. 27. julija je brigada prisegla. Njen komandant je bil Marko Mesić, ob odhodu na fronto je brigada s štirimi bataljoni štela 1620 mož. Med borci so bili Slovenci, pa tudi Srbi, Hrvati in Bosanci. V brigadi je bilo 920 Slovencev, večinoma mobiliziranih nemških vojakov. Častniki so bili tudi oficirji iz nekdanjih hrvaških domobranskih enot in ujetniki iz madžarskih delovnih bataljonov.⁷⁴² Brigada je bila dobro opremljena: »Vojak streljek je imel dva zavitka rezervnih patronov, ročno bombo, čelado, plinsko masko, lopatico, jedilno posodo, prek ramen pa zvit vojaški plašč in šotorsko krilo.«⁷⁴³

Vojaki so taborišče zapustili 29. julija 1944. V tovornih vagonih so se odpeljali proti Moskvi in prek Kijeva do romunske meje. Po šestih dneh vožnje je brigada prešla Dnester in prišla v sestavo Druge ukrajinske fronte. 25. avgusta je šla čez Romunijo na fronto do Bukarešte, nato čez Transilvanske Alpe do mesta Krajova in v Turn Severin, kamor je prišla 7. oktobra 1944. Naslednji dan so v Kladovi v Jugoslaviji prešli v sestavo 23. divizije 14. korpusa NOVJ. V bližini Čačka je v bojih proti 117. nemški diviziji in SS-diviziji Princ Evgen padlo 89 Slovencev.⁷⁴⁴ Iz Beograda se je brigada nato v sestavu 5. udarne divizije 1. prole-

741 MNZS, Zbirka ustnih virov, Gabrijel Perko, videopričevanje, Kranj 2005 (Monika Kokalj Kočevar).

742 Branko Ivnik, *Bojna pot brigad ustanovljenih v ZSSR*, str. 16.

743 Wagner, Landsberg am Lech 1943, str. 100.

744 Ivnik, *Bojna pot* str. 21.

tarskega korpusa NOVJ odpravila proti Sremu. Za veliko noč je odšla v vzhodno Bosno, čez Županijo, nato v Đakovo, Slavonški Brod, Slavonsko Požego in 10. maja čez Sotlo na slovensko ozemlje. Brigada je v bojih od sremske fronte naprej izgubila 132 Slovencev.⁷⁴⁵ V enotah 1. jugoslovanske brigade je bilo 233 Gorenjcev, ki so bili nekdanji nemški vojaki, najmanj 60 jih je padlo.⁷⁴⁶

V taborišču v Karasovu je ostal tankovski bataljon, ki je spomladi 1945 kot 2. tankovska brigada prišel na sremsko fronto. Po odhodu 1. jugoslovanske brigade je v taborišču ostalo še veliko Jugoslovanov in še vedno jih je veliko prihajalo. Jeseni 1944 so ustanovili 2. jugoslovansko brigado, ki je 22. novembra 1944 s transportom preko Romunije v Jugoslavijo odpotovala v Pančevo in s parnikom v Beograd, kjer je bila razformirana. Nekateri njeni člani so bili dodeljeni VI. lički diviziji in so pri Šidu prišli na sremsko fronto.⁷⁴⁷

745 Prav tam, str. 34.

746 Ivnik, Seznam padlih borcev in Seznam živečih borcev brigad ustanovljenih v ZSSR, str. 51–75.

747 Prav tam, str. 79.

V ANGLOAMERIŠKIH IN FRANCOSKIH UJETNIŠKIH TABORIŠČIH

Z berlinsko deklaracijo so 5. junija 1945⁷⁴⁸ štiri države zaveznice – ZDA, Velika Britanija, Sovjetska zveza in Francija – prevzele oblast nad poraženo Nemčijo ter na podlagi poprejšnjih dogovorov postavile temelje za bodoče meje in ureditev. Ob denacifikaciji in demilitarizaciji ozemelj je sledila tudi demontaža vojnih obratov. V med štiri zaveznice razdeljenih okupacijskih conah Nemčije so bila številna taborišča za vojne ujetnike, katerih število in usode še vedno niso do konca raziskane. Številna taborišča so bila med vojno ustanovljena tudi v Franciji in Italiji, v ZDA in Veliki Britaniji in ozemljih severne Afrike. Nemške ujetnike pa so imeli po vojni tudi v drugih evropskih državah, tudi v Jugoslaviji.

Podatki o zajetih nemških vojakih v ujetniških taboriščih zahodnih zaveznikov se precej razlikujejo. V britanskih in ameriških rokah naj bi po nekaterih podatkih do konca vojne pristalo 8,7 milijona vojnih ujetnikov. Namestili so jih v velika in prenatrpana taborišča in jih pozneje uporabljali kot delovno silo. Ob koncu vojne naj bi v taboriščih živelo še 5,5 milijona ujetnikov, leta 1946 pa 2,8 milijona.⁷⁴⁹

748 Declaration Regarding the Defeat of Germany and the Assumption of Supreme Authority by Allied Powers; June 5, 1945, <http://avalon.law.yale.edu/wwii/ger01.asp>, 25. 8. 2016.

749 Overy, *Tretji rajh*, str. 376.

Leta 1989 je kanadski pisatelj in založnik James Bacque objavil podatke o več kot 790.000 nemških vojnih ujetnikih, ki naj bi po vojni umrli v francoskih in ameriških ujetniških taboriščih.⁷⁵⁰ Navajal je, da je bilo v ameriških vojaških taboriščih v Evropi ob koncu vojne od 2.927.000 do 3.878.000 vojnih ujetnikov in razoroženih vojakov.⁷⁵¹ Britanci in Kanadčani naj bi imeli 29 odstotkov ujetnikov, Američani 68, preostale pa Francozi.⁷⁵² Britanci in Američani so Francozom od julija do septembra 1945 predali 860.000 ujetnikov, ki so jih Francozi zahtevali za pomoč pri obnovi. Večina teh ujetnikov je bila iz taborišč na nemškem območju, ki je julija 1945 postalo francoska okupacijska cona.⁷⁵³ Ti naj bi bili delovna sila, ki jo je Francija dobila kot vojno odškodnino. V Nemčiji je bilo več kot 200 ameriških taborišč, v francoski coni v Nemčiji in Franciji skupaj pa več kot 1600.⁷⁵⁴

Po ženevski konvenciji o ravnanju z vojnimi ujetniki iz leta 1929 so imeli ujetniki pravico biti nastanjeni in nahranjeni po enakih merilih kot zaledne enote države, ki jih je zajela, sprejemali in pošiljali so lahko pošto in imeli pravico, da jih obiskujejo delegacije mednarodnega Rdečega križa.⁷⁵⁵ Ujetnikom pa so te pravice omejili: zmanjšali so obroke hrane, pomanjkanje in prenapolnjena taborišča pa so vodila v množične smrti zaradi podhranjenosti in bolezni. Razlog za takšno ravnanje naj bi bil v ameriških taboriščih spremenjeni status vojnih ujetnikov, ki formalno zaradi preimenovanja v t. i. razorožene sovražne sile niso imeli več zgoraj navedenih pravic vojnih ujetnikov. Novi status je uveljavil vrhovni poveljnik zavezniških sil in vojaški upravitelj ameriške okupacijske cone, poznejši predsednik ZDA general Dwight Eisenhower, 6. aprila 1945 pa ga je potrdil štab zavezniških sil. Ta spremenjeni status so imeli le vojaški ujetniki v ameriških taboriščih.⁷⁵⁶

750 Bacque, *Druge izgube*, str. 21.

751 Bacque, *Druge izgube*, str. 124.

752 Prav tam, str. 281.

753 Prav tam, str. 161.

754 Prav tam, str. 189.

755 Prav tam, str. 95.

756 Prav tam, str. 93.

Dejansko številni vrtnjeni vojaki poročajo o nemogočih razmerah v ujetniških taboriščih in stanju, v katerem so se vrtnili. Največ Gorenjcev so enote Britancev in Američanov zajele avgusta in septembra 1944, konec leta 1944 in ob koncu vojne, in sicer na širšem območju Normandije, Nizozemske, Belgije pa tudi na italijanski fronti.⁷⁵⁷

Gorenjci so izkoristili vsako priložnost in se na zahodni fronti množično predajali. Franc Krmelj je bil pomočnik mitraljezca in je moral nositi rezervne cevi, oborožitev in še svojo opremo:

Mitraljezec je bil star 19 let, pisal se je Rinwald, vzal je 50 metkov in tekel nazaj, jaz sem pogledal za njim, imel je lepo skopano jamo, skočim noter in čakam, da je pojenjalo streljanje, skočim ven, vržem čelado in puško po tleh in roke *u vis* in hodim 100 metrov in več. Nobenega ne vidim in me je začelo skrbeti, da ne bom prišel k Nemcem. V tem pridejo trije iz gozda, dva bela in en črn, zakašljaj sem in šel k njim in en mi reče, naj se obrnem, in sem pomislil, no sedaj bom pa tam ostal.⁷⁵⁸

I. Z., ki je bil v okviru nemških enot dvakrat prestavljen iz Colmara v Alzaciji na rusko fronto, se je predal po spopadih v Normandiji:

V St. Lo smo minirali obalo, ko se je invazija začela in so nas mobilizirali proti Cherbourgju. Zajet sem bil kmalu. Američani so me ujeli 18. junija. Vseskozi sem iskal, kje so Američani, tisti dan, ko so nas zajeli, so kompanijo razbili na vse strani, nihče ni vedel, od kod, bilo je deset vrst vojakov, vse je bilo pomešano, padalci, piloti ... Bombardiranje se je začelo in takega bombardiranja si ne moreš predstavljati, zemlja se je zibala kot morje. Drevje je puh potiskal k tlom. Živina je bila razpuščena in je ranjena tulila. Raz-

757 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Evidenčni listi.

758 MNZS, Zbirka ustnih virov, Franc Krmelj, videopričevanje, Kranj 2005 (Monika Kokalj Kočevar).

hajkali so nas po gozdu. Srečal sem Poljaka in sva rekla, pojdiva tja, kjer bolj poka, da se predava. Nekaj časa sem se skrival pod klaftro drv, granate so pokale okoli. Nato sem prišel blizu fronte. Bil sem previden in sem se skrila za hišo in gledal, kdaj bo po cesti prišla kakšna vojska. Nemcev sem se bal bolj kot Američanov, imel sem pištolo in dve *Handgranati* za samoobrambo. Čakam in izza zida gledam, če se bo pojavila točka. Čez čas se nekaj premakne, kar je oko neslo, je bila daljava, za zidom počakam, da vidim, katera vojska je, ali Nemci ali Američani, ko pa ugotovim, da so Američani, zmečem orožje od sebe. Pridejo bližje in dvignem roke /.../. Tam stopim pred vojake, oni skočijo ven, z avtomatskim orožjem namerijo v mene, kot da sem za pobit. /.../ Ker na džipu ni bilo prostora, so me dali na kabino spredaj, da sem se samo držal za brisalce, saj jim je bilo vseeno, črnci so bili precej surovi ljudje. /.../ Štirinajst dni sem bil v poljski bolnici. Tam so prišli tovornjaki po nas in nas zapeljali na obalo.

Opisuje tudi, kako so ga prestavili v ujetniško taborišče v Veliki Britaniji:

Iz Anglije je ladja pripeljala polno tankov. Ko smo šli na ladjo, se je odmaknila in smo morali prehoditi vodo, sem mislil, da se bom utopil. Na srečo sem prišel na ladjo in so nas odpeljali v Portsmouth. Tam so bili boksi kot za živino in vsi so imeli svojo oznako za državljane. Vsak je moral najti svoj boks po napisih. Tam smo bili nekaj dni, nato so nas dali na nobel vagone, vse je bilo tapecirano. Taki vojaki reveži smo šli na vagone in so nas pripeljali v Edinburg.⁷⁵⁹

Ko so vojake v ujetniškem taborišču popisali, so dobili ujetniško številko. Nekaterim so jo napisali kar v Soldbuch, drugi so dobili majhen listič z napisom »Deine Gefangenen Numm ist Trage diesen Zettel zu allen Zeiten mit dir« oziroma »Tvoja ujetniška številka je Nosi ta listič vedno s seboj.«

759 MNZS, Zbirka ustnih virov, I. Z., avdiopričevanje, Kranj 2012 (Monika Kokalj Kočevar).

Domačim so se vojni ujetniki lahko javili z dopisnico:
»Ich bin in Englische Gefangenschaft geraten.

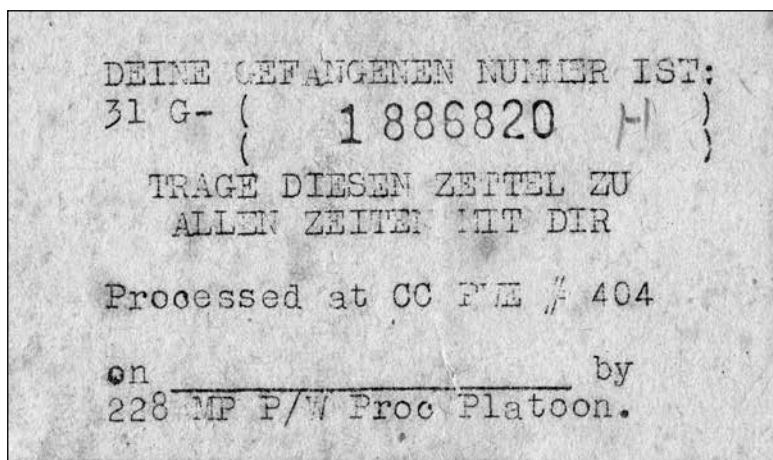
Bin gesund.

Bin nicht verwundet.

Feste Adresse folgt.

(Prisoner of war Postcard)«

(Odpeljan sem bil v angleško ujetništvo. Sem zdrav. Nisem ranjen. Naslov sledi.)⁷⁶⁰ Domače je o ujetniku včasih obvestil tudi mednarodni Rdeči križ.

Dokument z ujetniško številko

(MNZS, Zbirka prisilna mobilizacija Slovencev v nemško vojsko)

Po zaslišanju so se ujetniki z italijanskih bojišč smeli odločiti, ali se želijo priključiti partizanskim enotam v Jugoslaviji, enotam kraljeve vojske ali pa ostati pri britanskih enotah. Večje skupine ujetih nemških vojakov, med njimi tudi Gorenjce, so prepeljali v prehodna taborišča v Alžirijo (tudi POW camp 203, 204, 205 in 211), od koder so jih potem premeščali. Tako

⁷⁶⁰ MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Evidenčni listi.

so 16. avgusta 1944 iz glavnega štaba zavezniške vojske poročali o 22 Jugoslovanih, ki jih bodo poslali v oporišče RAF v Maison Blanche v Alžiriji, da se pridružijo »Royal Air Force Voluntary Reserve (RAFVR)«⁷⁶¹ oziroma prostovoljni rezervi britanskih letalskih sil, in 77 Jugoslovanih, ki jih bodo predstavili v Italijo, da se pridružijo NOV Jugoslavije.⁷⁶² V ujetniškem taborišču POW 211⁷⁶³ so bili ujetniki zaslišani v prisotnosti jugoslovanskega partizanskega predstavnika, nato pa so jih odpošljali v RAFVR v Maison Blanche, jugoslovansko oporišče v Gravino ali oporišče kraljeve jugoslovanske vojske, RYSAF Blida v Alžiriji. Pri pregledu so ugotavljali, da praktično ni sistema za preverjanje Jugoslovancev, ki so bili sprejeti k RAFVR ali RYSAF v Severni Afriki. Varnostno preverjanje Jugoslovancev, ki so se izrekli za kraljevo vojsko Jugoslavije RYSAF, je temeljilo na t. i. »CSDIC clearance« in odobritvi nacionalnega predstavnika, partizanskega ali rojalističnega.⁷⁶⁴

A. T. je bil zajet v Monte Cassinu:

V Neaplju je bilo zbirališče za na ladjo. S kamioni so nas peljali. Tam smo dobili tuš, Italijani so zlivali skozi okna iz nočnih posod in vpili »Tedesco kapputto«. Z ladjo so nas odpeljali v Oran. Taborišče je bilo v Sahari, z žico in stolpi. Imeli smo šotore pa tudi mreže proti insektom. V šotorih za 5–10 smo ležali po tleh. Bili smo v ujetniških bluzah, s karo na hrbtu, hlače pa smo imeli še svoje. V šotoru sem bil z Nemcem. Ta je poznal Bled, mi je rekel, ti ne boš več videl Bleda, poslali te bodo v Centralno Afriko v rudnik.

761 Royal Air Force Voluntary Reserve (RAFVR) je bila ustanovljena v Veliki Britaniji že leta 1936. Skrbela je za dotok posameznikov v »Auxiliary Air Force (AAF)« oziroma pomožne letalske sile. Ko je izbruhnila vojna, je RAFVR postala prvo sprejemno mesto v pripravi civilistov, ki so se odločili, da bodo opravili tečaj za člana letalske posadke in pristopili k »Royal Air Forces (RAF)« oziroma kraljevim letalskim silam. <https://www.forces-war-records.co.uk/units/5119/royal-air-force-volunteer-reserve/> 18. 5. 2016.

762 NAL, War Office, WO171/4449, 203 PW Camp, 16. 8. 1944.

763 NAL, War Office, WO 204/12706, Realease of Yugoslavs, Allied Force Headquarters, Travel control section, North Africa, 22. 8. 1944.

764 NAL, War Office, WO 229/9/2, Poveljstvo Severnoafriškega okrožja, Jugoslovanski partizani v Severni Afriki.

V Oranu je bil tri mesece, dobil je ujetniško številko, zaslišali pa ga niso. Potem je s Poljaki ilegalno odšel na vlak, ki so ga zaplombirali. Po enem dnevu so prišli v Alžir, kjer so potekale agitacije za prostovoljce za ameriško vojsko na Japonskem. Javil se je in dobil uniformo, zvečer pa je bila na vrsti že druga agitacija in čez 14 dni je dobil še angleško letalsko uniformo. Pozneje je prišel v jugoslovansko formacijo.⁷⁶⁵

Nekaj zajetih Gorenjcev so iz Italije poslali v Afriko v taborišče v Egiptu (POW 307 Fanara). Aprila 1946 so se vračali prek sprejemnega centra v Trogirju. Med njimi je bil tudi vojak, ki je bil zajet na Rodosu.⁷⁶⁶

Veliko Gorenjcev, ki so jih zajeli pri Riminiju, so poslali v taborišči v Riminiju ali v Parmu. V Riminiju je bilo 110 Slovencev, ki so želeli nazaj v domovino. Nastanjeni so bili v šotorih za štiri do šest oseb, sami so si tudi kuhali. Stražili pa so jih pripadniki Andersenove divizije. V taborišču so bili poleg slovenskih mobilizirancev tudi ustaši, hrvaški domobranci, četniki, ljoticévcu in slovenski domobranci. 7. septembra 1945 je angleški major po zboru ukazal odhod iz taborišča in na ladjo se je vkrcalo 95 Slovencev, med njimi 8 Gorenjcev, ki so prišli v repatriacijsko bazo v Baragovo semenišče v Ljubljani.⁷⁶⁷ Tisti, ki se niso opredelili »za kralja ali Tita«, so ostali v ujetniških taboriščih, npr. v taborišču POW 207 v Bariju, nekateri pa so se vključili v britansko vojsko in so se vračali domov od februarja 1946 do junija 1948. Iz britanskih taborišč za vojne ujetnike so se Gorenjci povečini vrnili od februarja do junija 1946. Prvi je bil ujet že 27. aprila 1943 v Tuniziji in repatriiran junija 1946.⁷⁶⁸

Nekateri vojaki, ki so jih Američani zajeli pri Livornu, so bili zaprti v taboriščih v Aversi in Grumnu in so se javili na delo v Eboli. Neki Gorenjec je v Eboliju do aprila 1946 delal na angleških letališčih. Nekateri so se javili v RAF. M. B. je naredil voz-

765 A. T., avdiopričevanje, 2012 (Monika Kokalj Kočevar). MNZS, Zbirka ustnih virov.

766 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, evidenčni listi.

767 Hribar, Mladost v plamenih druge svetovne vojne, str. 150.

768 ARS, AS 1931, šk. 1052, Zaslišanja.

niški izpit in do leta 1947 ostal v angleških enotah kot šofer.⁷⁶⁹ Iz taborišča POW 207 v Italiji so se ujetniki vračali v Slovenijo tudi skozi »prihvatilište« v Dubrovniku.⁷⁷⁰

Tiste, ki so bili zajeti na Danskem, so zahodni zavezniki pošiljali v taborišča v Normandiji, tudi v POW v Caenu, domov pa so prišli aprila 1947. Zajete na Nizozemskem so poslali v POW 176 na britanskem otoku.⁷⁷¹ Ujetnike z belgijske meje so poslali v Marseille, kjer je bilo osrednje ameriško ujetniško taborišče, POW camp 404. Stanko Mrlak je pripovedoval, da so jim po prihodu odvzeli obleko, jih razušili in jih stuširali. V šotorih je na vsakega čakala po ena odeja, drugi dan so dobili nazaj obleko, ki so jim jo prebarvali.⁷⁷²

Američani so nadzorovali ujetniški taborišči v Parmi in Pisi. V Modeni, kjer je bil POW camp 73, so ameriški vojaki Slovence ločili od ujetnikov drugih narodnosti. Taborišče je bilo razdeljeno na več blokov, ujetniki so bili razdeljeni po pripadnosti – navadna vojska, marinci, padalci, letalstvo, SS – in še posebej po narodnosti. Slovenci so imeli svoj blok. V Brescii je bilo nastanjenih 700 ujetnikov, med njimi je bilo 40 Jugoslovanov.⁷⁷³ Iz taborišča v Neaplju, POW camp 326, so ujetnike poslali v Nebraska, Kentucky in New York v ZDA. Iz Butnerja v Teksasu so domov prihajali julija 1946.⁷⁷⁴ Ob koncu vojne jih tudi glede na razmere v domovini precej še ni prišlo domov, zato so njihovi kolegi, ki so se že vrnili, v časopisju pripravili poziv. *Slovenski poročevalec* je 26. septembra 1945 objavil:

Pozivamo vse Jugoslovane, ki so v taboriščih v srednji Italiji ali po vaseh (Cosenatico, Chieti, Pisa in drugih), ki še oklevajo in se nočejo vrniti v Jugoslavijo, naj se čimprej vrnejo.

769 Izbrani zapiski zaslišanj mobilizirancev in drugi dokumenti iz arhiva Ministrstva za nortranje zadeve, Mirko Bukovnik, str. 292.

770 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, evidenčni listi.

771 Prav tam.

772 MNZS, Zbirka ustnih virov. Stanko Mrlak, videopričevanje, Žiri 2013 (Monika Kokalj Kočevar).

773 Hribar, Mladost v plamenih druge svetovne vojne, str. 149.

774 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, evidenčni listi.

Nova Jugoslavija prisrčno sprejema svoje rojake. Vse vesti, ki jih širi lažna propaganda o položaju v novi demokratični Jugoslaviji, so neresnične. Nova osvobojena Titova Jugoslavija je urejena tako, kakor si jo more želeli vsak pošten rodoljub. Ne odlašajte z odhodom.

Podpisani so bili Milan Rajh iz Ljutomera, Bernard Zupančič iz Trbovelj in Slavc Hribar iz Kamnika.⁷⁷⁵

⁷⁷⁵ *Slovenski poročevalec*, 26. 9. 1945, št. 136.

PETA PREKOMORSKA BRIGADA

Jedro pete prekomorske brigade so sestavljali nekdanji nemški vpoklicanci, ki so jih v več skupinah prepeljali iz britanskih ujetniških taborišč v Veliki Britaniji, v partizanski bazi v Gravini v Italiji pa so se jim pridružili tudi nekdanji nemški vojaki, ki so bili v enotah pri francoskih partizanih, ujetniki iz ujetniških taborišč po Franciji in Italiji, nekdanji italijanski vojaki slovenskega rodu in drugi.

Po invaziji v Normandiji junija 1944 je bilo zajetih veliko prebežnikov in vojakov. Zahodni zavezniki so večino zajetih Slovencev po 11. juniju 1944 prepeljali iz zbirnih taborišč v okolici francoskega Cherbourga na Škotsko, v taborišče POW camp No. 2 pri Woodhouseleeju pri Edinburgu,⁷⁷⁶ ki je bilo eno izmed 1.026 taborišč za vojne ujetnike v Veliki Britaniji. Tam je bilo že zbranih veliko Italijanov, Poljakov in Belgijcev.⁷⁷⁷ Številni Slovenci so bili nastanjeni tudi v ujetniškem taborišču Devizes v Wiltshiru. V taborišča so prihajali predstavniki tako kraljeve kot tudi partizanske vojske in prepričevali ujetnike, naj se jim priključijo. Večina se jih je odločila za partizanske enote. Po krajšem času, ko so delali tudi pri okoliških kmetih, so tiste iz škotskega taborišča prestavili v Leigh on Sea, obalni kraj pri

⁷⁷⁶ Jackson, *Churchill's unexpected guests, prisoners of War in Britain in WW2*.

⁷⁷⁷ Šmit in drugi, *Peta prekomorska brigada*, str. 110.

Londonu, kjer so bili v sestavi češkoslovaške vojske, dobili pa so tudi uradna potrdila s podpisom poveljnika enot Petra Novaka. Iz Liverpoola so nato prve skupine Slovencev v novih uniformah in v popolni opremi decembra 1944 v angleških konvojih vozili v zbirno bazo Gravina pri Bariju v Italiji.⁷⁷⁸

Eden izmed več tisoč ujetih Slovencev na normandijski fronti je bil Milan Valjavec. Zaprt je bil v taborišču pri Edinburgu. Ker je bilo tam veliko Slovencev, so jih dali skupaj v eno taborišče. Ugotavljal je, da so imeli ujetniki v taborišču različna politična nagnjenja, eni so bili za Tita, drugi za kraljevo vojsko. Titovi privrženci so na šotor narisali veliko rdečo zvezdo. Septembra se je na obisk napovedal predstavnik kraljeve vojske, general Ristić, čez nekaj tednov pa je prišel partizanski major Ravnihar. Že na začetku govora je vznemiril može: »Sram me je, ko vidim tu slovenske fante v ujetniških uniformah, najboljši izmed vas so šli v gozdove branit svojo domovino, vi pa ste služili okupatorju.« Potem pa se je strinjal, da jih je bila večina prisilno mobilizirana. Vsem, razen tistim, ki so šli v vojsko prostovoljno, je ponudil možnost, da bi se javili v partizansko vojsko. Vseh 1300 se je javilo, le 300 jih niso vzeli, ker so morda služili v SA in SS in so bili prostovoljci. Kmalu so jim pripeljali kompletne angleške uniforme, čevlje, nogavice, kape, šale, in nato so jih odpeljali v predmestje Londona v Leigh on Sea.⁷⁷⁹

Prva skupina je odšla iz Liverpoola 11. decembra 1944, 26. decembra 1944 so prišli v Gravino, nato pa so jih v manjših skupinah prepeljali do Splita. Pozneje sta iz Anglije prišli še dve veliki skupini, prva februarja, druga pa marca 1945, ki sta se pridružili brigadi.⁷⁸⁰ Uradna ustanovitev pete prekomorske brigade je potekala 23. decembra 1944. Takrat je bil v Splitu ustanovljen štab brigade. 17. marca 1945 je brigada prečkala Velebit, pri Gospiču pa je imela prvi boj. Padlo je večje število vojakov. Brigada

778 MNZS, Zbirka ustnih virov, Leopold Bergant, videopričevanje, Ljubljana 2014 (Monika Kokalj Kočvar).

779 MNZS, Zbirka ustnih virov, Milan Valjavec, videopričevanje, Tržič 2005 in 2014 (Monika Kokalj Kočvar).

780 Šmit, *Peta prekomorska brigada*, str. 135–136.

je pot nadaljevala proti Ogulinu in 17. aprila prečkala Kolpo pri Vinici. 20. aprila je bila brigada po ukazu štaba 7. korpusa razformirana, več kot 2000 borcev pa je bilo razporejenih v enote 15. in 18. divizije.⁷⁸¹

V Gravino so vojaki iz britanskih ujetniških taborišč prihajali še vse do marca 1945. Skupina, ki je bila 22. septembra 1944 z ladjo prepeljana v taborišče Devizes v Anglijo, je 29. januarja 1945 stopila v NOV Jugoslavije in borci so podpisali izjavo, da vstopajo prostovoljno. Nato so jih preselili v zbirno bazo NOV Jugoslavije v Southend on Sea in z ladjami iz Liverpoola po Sredozemskem morju prepeljali do Neaplja. Od tam so šli z vlakom do oporišča v Bariju. Z Visa so do 8. marca prišli v Split, kjer so morali oddati vso opremo.⁷⁸² Nekateri so bili razporejeni v brigade IV. armade, s katerimi so šli do Biograda na Moru pa prek Benkovca, Obrovca, Gračca, Gospiča do Otočca, prek Velebita v Senj in ob obali do Crikvenice in Reke. Nato so odšli proti Trstu.⁷⁸³

Tudi Slovenci, ki so se prej pridružili francoskim partizanom, so se v Gravini pridružili 5. prekomorski brigadi. Ciril Šivic je julija 1944 odšel v Lyon, kjer je bila jugoslovanska delegacija. Komandant kasarne polkovnik Popovič je dal na razpolago avto in šoferja, da je delegacija obiskovala ujetniška taborišča in tako zbrala med 250 in 300 ljudi. Nekatero od vojakov, ki so se javili, so šli tudi iskat, saj jih Francozi niso spustili iz taborišč. Iz Marseille so se člani delegacije in zbrani vojaki nato z ladjo Ville d'Oran odpeljali v Neapelj in nato v Gravino, kjer so se priključili 5. prekomorski brigadi.⁷⁸⁴

781 Šmit, *Peta prekomorska brigada*, str. 256.

782 Rant, Janko Rant, str. 210–212.

783 Prav tam.

784 »Ravno v Aix-les-Bains je bila ujetniška bolnišnica. V veliki sobi je bilo 20 bolnih ujetnikov. Bili so taki kot dahavci. Francozi niso bili milostljivi z ujetniki in so jih stradali in naše tudi. Jaz sem imel nekaj denarja in moj tovariš je šel po kruh, kupila sva ga pet, šest štruc. Dala sva ga našim fantom. Ko sva gledala tiste Nemce, sva jim rekla, naj dajo še njim, to je bila mularija, stara 16, 17 let. Zasmilili so se mi«. MNZS, Zbirka ustnih virov, C. Š., videopričevanje, Ljubljana 2014 (Monika Kokalj Kočevar).

V JUGOSLOVANSKI KRALJEVI VOJSKI

V ameriškem ujetniškem taborišču Aversa POW camp 326 v bližini Neaplja je bilo 800 slovenskih ujetnikov. Ko je v taborišče prišla partizanska delegacija, so ujetniki podpisali izjavo, da se želijo vrniti, vendar jih Američani niso izročili. Konec leta 1944 so prišli oficirji kraljeve vojske. Nosili so uniforme angleškega letalstva RAF in jim obljubili, da bodo tisti, ki se jim bodo pridružili, izpuščeni v dveh tednih. Skoraj vsi so se prijavi k letalstvu, artileriji in mobiliziranim oddelkom, vendar niso bili sprejeti v nobeno od teh enot. 20. februarja 1945 so ponje prišli Britanci in jih odpeljali v Grumo blizu Barija. 120 ujetnikov se je prijavilo v partizanske enote, drugi pa so ostali. Nato je prišel slovenski duhovnik iz Rima in zaradi njega so si nekateri, ki so se že odločili za partizane, premislili in ostali. Tiste, ki so se odločili za kraljevo vojsko, so 10. maja 1945 v pobarvanih angleških vojaških hlačah in bluzah odpeljali v civilno taborišče Santa Cesarea Terme ob Jonskem morju. 1. avgusta jih je večina odšla v Eboli, tam so dobili angleško uniformo in plačo kot rekruti, zadolženi za stražo v taborišču. Organizirali so jih v Prvi jugoslovanski polk kralja Petra II., ki sta ga sestavljala dva bataljona. Prvi je bil črnogorski (Ravna gora), drugi pa slovenski. 11. septembra so vojake prepeljali v taborišče Lammie ob Tirenskem morju in tam so ostali eno leto. 27. septembra 1946 so

jih odpeljali v civilno taborišče Trani v bližini Barija. V civilnem taborišču je zanje nekaj časa skrbela mednarodna organizacija Združenih narodov za pomoč in obnovo UNRRA, nato pa mednarodna organizacija za begunce IRO. Vse, ki so se prijaviili za emigracijo v Argentino, so marca 1948 prepeljali v taborišče Bagnoli blizu Neaplja. Sredi aprila so jih vkrcali na vlak in odpeljali v severno Nemčijo. Tja so prišli tudi begunci s Koroškega. 4. maja 1948 so jih odpeljali iz Brehmenhavna, kjer so se vkrcali na ameriško ladjo Stewart in po 19 dneh potovanja 23. maja 1948 prispeli v Argentino.⁷⁸⁵

⁷⁸⁵ Jereb, Vzeli so mi mladost, str. 214.

V SLOVENSKIH PARTIZANSKIH ENOTAH

Poleg tistih, ki so se pred mobilizacijo v nemško vojsko umaknili v partizane ali so v partizane dezertirali iz RAD, je po podatkih s tiralic, ki jih je izdalo poveljstvo SD und SIPO z Bleda, več kot 2100 nemških vojakov prebegnilo iz svojih enot oz. se po dopustih ni vrnilo v svoje enote.⁷⁸⁶ Nekaj več kot 500 mož in fantov, rojenih v letih 1916–1926, se je od januarja do septembra 1943 pridružilo enotam Gorenjskega odreda.⁷⁸⁷ Ti so se najbrž izognili vpoklicu v nemško vojsko. Že 5. maja 1943 je dal odred navodilo, da enote mobilizirajo »fante do 40. leta in vse može in gospodarje do 35. leta starosti«. Splošno mobilizacijo vseh za orožje sposobnih Slovencev od dopolnjenega 17. do dopolnjenega 45. leta starosti v Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije sta septembra 1943 razglasila Izvršilni odbor Osvobodilne fronte in Glavni štab.⁷⁸⁸ Med borci Gorenjskega odreda, ki so se enotam priključili pozneje, je bilo kar 1100 pripadnikov letnikov, ki bi bili lahko vpoklicani v nemško vojsko in ki so najbrž prebegnili iz nemških enot.⁷⁸⁹

786 ARS AS 1622, šk. 21, 50, 54, Sezname tiralic SD in SIPO Bled.

787 Dežman, Budna, Lušina, *Gorenjski odred 1942–1944* (Kranj 1992), str. 50.

788 Prav tam, str. 49.

789 Prav tam, str. 58.

Veliko mobilizirancev v nemško vojsko pa se ob mobilizaciji ni moglo umakniti v partizane, ker teh do pomladi 1943 v njihovi okolici še ni bilo. Spomladi so v vasi pod Storžičem in Krvavcem začeli prihajati borci 3. kranjske čete in Kokrškega bataljona Gorenjskega odreda, vendar je precej fantov že odšlo v nemško vojsko. Ob mobilizacijah so bile partizanske enote večkrat napadene, saj so nemške patrolje pred odhodom novincev v nemško vojsko postavljale zasede, zlasti če so bili orožniki že obveščeni o partizanskih namenih. Precej naj bi bilo tudi fantov, ki so se že odločili, da bodo šli v partizane, pa jih je potem premagal strah za svojce.⁷⁹⁰

Jeseni 1943 so začeli prihajati na dopust prvi nemški mobiliziranci, ki so bili za partizanske enote zelo pomembni. Bili so vojaško usposobljeni in velikokrat so prišli z orožjem. Še konec septembra 1944 sta bili v Kokrškem odredu, ki je štel 695 ljudi, le dve tretjini vojakov oboroženih.⁷⁹¹

Velikokrat so partizanske enote navidezno prisilno mobilizirale dopustnike, da je bil odhod v partizane dokumentiran kot prisilno dejanje, kar je vsaj včasih pomagalo, da niso sledile represije proti družini. Orožniki z orožniške postaje Šmartno so starešini garnizije nemške vojske v Kranju poročali: »14. 3. okoli 8. ure zvečer so prišli trije oboroženi banditi v hišo G. K. v Zgornjih Pirničah in vprašali po F. K., ki je prišel tega dne na dopust. Po navedbah očeta je bil dopustnik že v postelji. Banditi so odšli v spalnico in ukazali F. K., da je odšel z njimi. Dopustnik se ni mogel upirati. Moral je obleči civilna oblačila in banditi so ga odpeljali. Okoliščine izkazujejo, da je šlo za prisilno mobilizacijo. Odnegli so tudi uniformo, orožje, opasač, plinsko masko in torbico z naboji.«⁷⁹²

Pri nekaterih mobilizacijah so orožniki že sumili, da so mobiliziranci odhajali prostovoljno: »19. 9. 1943 ob 22. uri je pet banditov, od katerih sta bila dva oborožena s puško in trije

790 Jan, *Kokrški odred II*, str. 23.

791 Jan, *Kokrški odred II*, str. 220.

792 ARS, AS 1622, šk. 41. Poročilo orožniške postaje, 16. 3. 1944.

s pištolami, prisilno mobiliziralo F. L. 21. 9. bi se moral vrniti k svoji enoti. /.../ Ali je bil resnično prisilno mobiliziran, ni bilo možno ugotoviti. Kot se je ugotovilo, je družina protinemško razpoložena. Zato obstaja utemeljen sum, da se je banditom prostovoljno predal ali pa so ga pobrali v dogovoru.«⁷⁹³

Tudi iz Gorenjskega odreda so sporočali, da »so prihajali več ali manj vojaško opremljeni. Eden je prinesel puško. Uniforme so imeli vsi. Nekateri so prinesli celo čelade in plinske maske. Več od teh je prišlo naravnost z ruske fronte. Po njihovem pripovedovanju se je lahko vsak prepričal o vseh grozotah na bojišču in zločinskem delovanju fašizma. Julija 1944 je bilo med kurirji odrednih vojaških zvez circa 20 % nemških dezertirjev.«⁷⁹⁴ Pomembnosti mobilizacije in pregleda nad obvezniki se je zavedala tudi vojna oblast IX. korpusa, ki je 22. septembra 1944 naročila komandi Gorenjskega vojnega področja, naj pripravi splošne evidence in naj čim prej izvede popis vseh vojaških obveznikov področja, in sicer s podatki: ime, priimek, kraj bivanja, hišna številka, datum rojstva, kje se oseba nahaja (v NOV, v ujetništvu, doma, v službi okupatorja itd). Popisati je bilo potrebno tudi vse vozove, sani, vprežno živino, kolesa in motorna vozila, izdati navodila komandam mest in priti v stik z oblastnimi komiteji, pokrajinskimi, okrajnimi gospodarskimi komisijami in vaškimi OO OF.⁷⁹⁵

Že 13. oktobra 1944 je odsek za mobilizacijo pri Vojni oblasti IX. korpusa naročil komandi Gorenjskega vojnega področja, naj pošiljajo poročila o mobilizaciji in imenujejo mobilizacijskega oficirja.⁷⁹⁶ Odsek za informacije in propagando pri pokrajinskem odboru OF za Gorenjsko je štabu Škofjeloškega odreda naročil, naj sporoči, koliko novih mobilizirancev in domobrancev so prevzeli, kakšna je morala in kakšne so bile izjave mobilizirancev. Posebej pomembne so bile izjave domobrancev in nemških vojakov, ki so dezertirali in prestopili v NOV. Ti bi

793 ARS, AS 1622, šk. 42, Poročilo orožniške postaje Šmartno pod Šmarno goro, 21. 9. 1943.

794 Budna, Dežman, Lušina, *Gorenjski odred*, str. 58.

795 ARS, AS 1864, šk. 309, Vojna oblast IX. korpusa, Odsek za mobilizacijo.

796 ARS, AS 1864, šk. 309, Dopis komandi gorenjskega vojnega področja, 13. 10. 1944.

morali napisati izjave ali pisma, naslovljena na njihove predpostavljene in svojce. V njih naj bi popisali, kako slabo se jim je go-dilo pri domobrancih oz. v nemški vojski in kako so bili sprejeti pri partizanih. Zlasti nemški vojaki naj bi v pismu pozivali svoje tovariše, da je njihova rešitev, da dezertirajo in se priključijo partizanom. Pisma v nemščini naj podpišejo s svojim pravim imenom in naslovom enote.⁷⁹⁷

Po prihodu na komande so nemške dezertirje zaslišali in jih predvsem jeseni 1944 po navodilih večinoma poslali v XXXI. divizijo, ki so jo sestavljale III. SNOUB Ivana Gradnika, VII. SNOUB Franceta Prešerna in XVI. SNOUB Janka Premrla - Vojka. Novomobiliziranci so zapolnili mesta v diviziji, ki je po poletni nemški ofenzivi na Cerkljanskem septembra 1944 zaključila obdobje vdorov v Dolomite. Sledila pa je že nova nemška oktobrska ofenziva, ki so jo imenovali »teden dni borbe s partizani«. ⁷⁹⁸ Konec novembra 1944 je bilo v Prešernovi brigadi 456 borcev, pol manj kot leta 1943, v brigadi je bilo vse manj takih, ki so prišli sami in prostovoljno, večal pa se je delež tistih, ki jih je bilo treba mobilizirati. Partizane so tudi pogosto premeščali iz enote v enoto – ob reorganizaciji Jeseniško-bohinjskega odreda sta morali Prešernova in Vojkova brigada februarja 1945 poslani v odred vsaka po 40 borcev s poveljniških kadrom. ⁷⁹⁹ Med borci XXXI. divizije je bilo 10 % nekdanjih nemških vojakov, največ v Prešernovi in Vojkovi brigadi. ⁸⁰⁰ Med novomobiliziranci je bilo tudi veliko vojnih ujetnikov, ki so pobegnili iz taborišč. Komanda gorenjskega vojnega področja je oktobra 1944 poročala o 57 novomobilizirancih iz Jeseniško-bohinjskega odreda, med njimi je bilo osem Rusov, trije Italijani in osem Francozov, ki so pobegnili iz taborišč na Koroškem, in štirje dezertirji iz nemške vojske. ⁸⁰¹

797 ARS, AS 1854, šk. 294a, Dopis Pokrajinskega odbora OF za Gorenjsko, Odseka za informacije in propagando štabu Škofjeloškega odreda, 26. 9. 1944.

798 Peterlin, *Med Triglavom in Trstom*, str. 382.

799 Petelin, *Prešernova brigada*, str. 556.

800 Peterlin, *Med Triglavom in Trstom*, str. 466.

801 ARS AS 1864, šk.309, Komanda gorenjskega vojnega področja, 30. 10. 1944, Oblastni komitet za Gorenjsko, poročilo od 24. do 30. 10. 1944.

Mobilizacijski oficir komande Gorenjskega vojnega področja je 31. oktobra 1944 poročal, da je šlo od 16. do 31. oktobra 1944 prek komande 276 mož. 110 mobilizirancev, od tega 97 prostovoljcev, je privedla patrolja Jeseniško-bohinjskega odreda. Komande mest so mobilizirale 69 ljudi. V operativne enote je bilo poslanih 38 mobilizirancev, ostale so poslali na komando mesta Cerkno v razdelitev, javilo se je tudi 7 dezertarjev iz nemških postojank. 30. novembra 1944 je mobilizacijski oficir v polmesečnem poročilu poročal, da so se prijavili štirje dezertarji iz nemške vojske, mobilizirane so bile 204 osebe. 12. januarja 1945 je prišlo osem nemških dezertarjev, ki so jih zaslišali in odpeljali naprej. Novembra 1944 je vojni oblasti IX. korpusa NOV in POJ mobilizacijski oficir posredoval poimenske sezname vojaških obveznikov, ki so jih sestavljali odbori OF. Iz okraja Jesenice je bilo v seznamu vojaških obveznikov letnikov 1916 do 1927 navedenih 1045 mož, vendar so mobilizacijski oficirji ugotavljali, da seznam, ki so ga prejeli od Okrajnega odbora OF Jesenice, ni bil popolnoma točen. 344 mož naj bi bilo v nemški vojski, 180 v partizanih in 68 v taboriščih.⁸⁰²

Ravno tako je komanda poročala oblastnemu komiteju:

Dne 6. t. m. smo sprejeli 18 tovarišev novomobilizirancev, in sicer 15 tov. od JB odreda, 2 tov. smo sprejeli iz komande mesta Žiri, 1 tov. iz komande mesta Kranj. Med njimi je bilo 7 zabitnikov⁸⁰³ po par mesecev, mi smo jih zaslišali in poslali s patrolo naravnost v XXXI. divizijo. Nahajala sta se tudi dva nemška dezertarja, katera pa je dalj časa zadrževala oziroma imela zaposlene gospodarska komisija.⁸⁰⁴

Od 16. do 19. novembra 1944 so v Jeseniško-bohinjski odred sprejeli osem novomobilizirancev, med njimi so bili trije nemški dezertarji. Vse skupaj so poslali v XXXI. divizijo.⁸⁰⁵

802 ARS, AS 1864, šk. 309, Spisek vojnih obveznikov, 1. 11. 1944.

803 Osebe, ki so se skrivali pred mobilizacijo.

804 ARS, AS 1864, šk. 303, Poročilo oblastnemu komiteju od 3. do 7. 11. 1944, 7. 11. 1944.

805 ARS, AS 1854, šk. Štab J. B. O., 19. 11. 1944.

Štab Škofjeloškega odreda je želel popolniti 3. bataljon. Ker se je izkazalo, da je bila mobilizacija na območju, kjer so se nahajali, že izpeljana, jim je primanjkovalo borcev. Tako bi mobiliziranci prišli prav za sestavo bataljona, vendar jim je komanda vojnega področja za Gorenjsko odgovorila, da morajo vse mobilizirance pošiljati v XXXI. divizijo.⁸⁰⁶

Štabu IX. korpusa so z Gorenjskega vojnega področja pošiljali sezname mobiliziranih, ki so jih poslali v XXXI. divizijo. V seznamih so tudi zapisali, ali je mobiliziranec prostovoljec ali je bil prisilno mobiliziran.⁸⁰⁷ 15. decembra 1944 so iz komande Gorenjskega vojnega področja poslali štabu XXXI. divizije 14 mož. Med njimi so bili štirje nemški dezertjerji s spremnimi pismi. Mobilizacijski oficir komande Gorenjskega vojnega področja je 27. decembra 1944 poročal vojni oblasti IX. korpusa o 211 mobiliziranih. Večino so odposlali v XXXI. divizijo in za kurirje na IV. relejno postajo. V delavski bataljon pri komandi Gorenjskega vojnega področja je šlo 48 mobiliziranih. Prijavilo se je tudi 12 dezertjerjev iz nemške vojske.⁸⁰⁸

Večina novomobiliziranih v letu 1944 je bila poslana na Primorsko, nekaj pa tudi na Koroško. V Kokrškem odredu je od več kot 4000 mobiliziranih na njihovem področju v odredu ostalo le 331 oseb.⁸⁰⁹ Poglavitna naloga enot je bila mobilizacija in tovrstne akcije so bile zelo pogoste. Tako je mobilizacijski oficir v enem od štiridnevnih poročil, ki je vsebovalo informacije od 15. do 19. januarja 1945, poročal: »Dne 16. t. m., smo sprejeli 1 švabskega dezertjerja, kateri se je prostovoljno javil na našem področju. 17. t. m. smo od JB odreda sprejeli 35 tovarišev novomobilizirancev, med njimi 3 nemške dezertjerje ter dva zabitnika, vse smo poslali v XXXI. divizijo.«⁸¹⁰ Poročilo od 26.

806 ARS, AS 1864, šk. 310, Ukaz komande gorenjskega vojnega področja, 6.11. 1944.

807 ARS, AS 1864, šk. 303, Komanda Gorenjskega vojnega področja, Poročilo vojni oblasti IX. Korpusa od 16. do 19. 11, 19. 11. 1944.

808 ARS, AS 1864, šk. 303, Komanda Gorenjskega vojnega področja, Poročilo vojni oblasti IX. Korpusa, 27. 12. 1944.

809 Jan, *Kokrški odred II*, str. 559.

810 ARS, AS 1864, šk. 303, Komanda Gorenjskega vojnega področja, Mobilizacijski oficir, Poročilo vojni oblasti IX. Korpusa od 16. do 19. 1. 1945, 19. 1. 1945.

do 30. januarja 1945 navaja: »Prišel sam iz Kroke 1 švabski dezertter, katerega smo dali oficirju OZNE v nadaljnji postopek.«⁸¹¹ Poročilo od 30. januarja do 3. februarja 1945 pa: »Poslali smo 1 švabskega dezertterja na komando mesta Čepovan. Ta dan se je javil sam 1 švabski dezertter z Bleda.«⁸¹² V poročilu od 17. do 20. februarja 1945 piše: »Na komando mesta Kranj se je javil 1 švabski dezertter, katerega so privedli na našo komando, kjer smo ga zaslišali na sodišču.«⁸¹³

Februarja 1945 je imela komanda Gorenjskega vojnega področja pet komand mest in dve partizanski straži, in sicer komande mest Kranj, Škofja Loka, Jesenice, Tržič in Bled ter partizanski straži Žiri in Bohinj. Skupaj je nadzirala 170 ljudi.⁸¹⁴ Odredi so tekmovali v mobiliziranju in pošiljali trimesečna poročila. Na Gorenjskem vojnem področju je bilo v treh mesecih do konca januarja 1945 mobiliziranih 1306 ljudi, 592 prisilnih mobilizirancev in 714 prostovoljcev, 797 jih je bilo odposlanih v operativne enote, 210 preko komande mesta Cerčno v OF, 299 v zaledne enote. Komanda mesta Škofja Loka je mobilizirala 99, mesta Kranj 55, Jesenic 78, vod partizanske straže Žiri 46 in patrolje Gorenjskega področja 40, skupaj 318 mož, polovili so 53 skrivačev in 105 razhajkancev.⁸¹⁵ V tem času se je javilo 54 dezertterjev iz nemške vojske.⁸¹⁶

Po zaslišanju so nekdanje nemške vojake razporedili v enote, vendar so na nekdanje nemške vojake gledali zadržano. Tudi v predlogih za napredovanje so jih večkrat preskočili. Za imenovanja za določene službe in enote je bil pogosto pogoj, da

811 Prav tam, Komanda Gorenjskega vojnega področja, Mobilizacijski oficir, Poročilo vojni oblasti IX. Korpusa 30. 1. do 3. 2. 1945, 3. 2. 1945.

812 Prav tam, Komanda Gorenjskega vojnega področja, Mobilizacijski oficir, Poročilo vojni oblasti IX. Korpusa od 26. do 31. 1. 1945, 31. 1. 1945.

813 Prav tam, Komanda Gorenjskega vojnega področja, Mobilizacijski oficir, Poročilo vojni oblasti IX. Korpusa od 17. do 21. 2. 1945, 21. 2. 1945.

814 Prav tam, Komanda Gorenjskega vojnega področja, Poročilo vojni oblasti IX. Korpusa, 28. 2. 1945.

815 ARS, AS 1864, šk. 310, Vojna oblast, Odsek za mobilizacijo, tekmovalni komisiji IX. Korpusa na Gorenjskem vojnem področju, 10. 2. 1945.

816 Prav tam, Poročilo mobilizacijskega oficirja Gorenjskega vojnega področja o tekmovanju, 22. 1. 1945.

kandidati niso bili nemški vojaki. Štabu Škofjeloškega odreda so 10. novembra 1944 iz štaba IX. korpusa NOV in POJ sporočali, »naj odberejo 30 tovarišev za VDV brigado. Morajo biti: da niso služili nemške vojske, domobranske ali republikanske, da niso sorodniki v službi okupatorja, da niso partizanski dezertjerji, da nimajo partizanske kazni, da niso obsojeni na prisilno delo, biti morajo vsaj mesec in pol partizan, mladi zdravi in bistri do 26 let s čisto preteklostjo«. ⁸¹⁷

Kako veliko je bilo število nekdanjih nemških vojakov, je ugotavljal tudi politkomisar Škofjeloškega odreda:

Z ozirom na vaš dopis o populariziranju borcev sem takoj stopil v stik z vojnim dopisnikom. Dejstvo je namreč, da v našem odredu ni starih borcev, kateri bi v času partizanstva doživeli toliko, da bi bila možna njihova popularizacija. Edinice odreda se sestojijo večji del iz dezertjerjev iz nemške vojske, ki so prišli v naše vrste tokom letošnjega leta. Za vse stare borce, kateri bi prišli v poštev s popularizacijo, je vojni dopisnik že poslal spise oz. reportaže, ki pa na podlagi vašega poslednjega dopisa radi neoverovljanja od mene niso bila veljavna. ⁸¹⁸

Po poročilih različnih odredov je v partizanske enote v povprečju prihajalo od tri do pet nemških mobilizirancev na teden, največ jeseni 1944. Po zaslišanju so jih s spremnim pismom poslali naprej; s komande gorenjskega vojnega področja največ v XXXI. divizijo in komando mesta Čepovan. V dopisih jih imenujejo dezertjerji iz nemške vojske, nemški dezertjerji, švabski dezertjerji, dezertjerji iz švabske vojske, decembra 1944 tudi »tov. dezertjer iz nemške vojske«. Ob prihodu so jih v enotah, npr. odredu, zaslišali, nekatere so poslali »oficirju OZNE v nadaljnji postopek« ali »privedli na komando, kjer so ga zaslišali na sodišču«.

817 ARS, AS 1854, šk. 295a, Sporočilo štaba IX. korpusa štabu Škofjeloškega odreda, 10. 11. 1944.

818 ARS, AS 1854, škl 295a, Štab Škofjeloškega odreda predmet reportaža o junakih, štabu IX. Korpusa NOV in POJ Propagandnemu odseku. Politkomisar Tone Volčič, 22. 12. 1944.

V partizanske enote so dezerterji iz nemške vojske prihajali še aprila 1945. Štab Škofjeloškega odreda je poročal: »Na naš štab se je javil tudi nek tovariš, ki je dezertiral iz nemške vojske. Prišel je s spremo in orožjem ter smo ga vključili v svoje edinice.«⁸¹⁹

819 ARS, AS 1854, šk. 294a, Operativno poročilo Štab Škofjeloškega odreda, Operativni odsek, Poročilo za 11. in 12. 4. 1945.

V ENOTAH GORENJSKE SAMOZAŠČITE

Del mož, ki bi po dezertaciji odšli v partizane, so prevzele tudi postojanke »Oberkrainer Selbstschutz« (Gorenjske samozaščite) oziroma gorenjskega domobranstva, ki so nastajale od pomladi 1944. V vseh postojankah gorenjskega domobranstva skupaj je bilo do 3500 mož. Iz ohranjenih seznamov moštev postojank lahko ugotovimo, koliko mož je bilo prej pri partizanih ali nemški vojski. Domobransko poveljstvo je namreč vodilo točne sezname po postojankah, v katerih je bilo za vsakega moža zapisano, kdaj je sodeloval v katerih formacijah.⁸²⁰

Nekdanjih nemških vojakov je bilo v domobranskih enotah do 360 ali okoli 10 %, precej več je bilo nekdanjih partizanov, kar 28 %. V povprečju so bili na gorenjskih domobranskih postojankah starejši možje, taki, ki niso bili na naborih leta 1942 in 1943. Zanimivo pa je, da so bili skoraj vsi prisilno mobilizirani nemški vojaki, preden so prišli na domobranske postojanke, v partizanih. V nemški vojski so mobiliziranci ostajali od nekaj mesecev do poldruga leta. Bivših nemških vojakov je bilo odstotkovno največ v postojanki Predoslje, številčno pa je bilo največ nekdanjih nemških vojakov z dolgim stažem v postojanki Domžale. Bivši mobiliziranci v nemško vojsko so bili doma pretežno

820 ARS, AS 1873, šk. 1–3.

v ravninskem delu med Brezjami, Savo in Kamniško Bistrico. Druga dva centra sta bila v okolici Domžal in v Moravški dolini. S škofjeloškega območja skoraj ni bilo mobiliziranih v nemško vojsko, ki bi prestopili k domobrancem. Na postojankah na tem območju jih je bilo le nekaj deset. Več kot polovica teh mobilizirancev je prišla domov v drugi polovici leta 1944. Posamezniki so se po prihodu iz nemške vojske skrivali. Do 20 je bilo takih, ki so se skrivali pred odhodom v partizane, nekaj deset se jih je skrivalo tudi po prihodu iz partizanov. Znani so tudi primeri, ko se je dezerterski skrival dve leti, preden se je pridružil domobrancem. Spopad za vojake je bil vsekakor zelo hud. Mobilizirali so jih domobranci ali pa so jih po obvestilu terencev prišli iskat partizani.⁸²¹

Z nastajanjem domobranskih postojank je naraščal tudi mobilizacijski pritisk na moško prebivalstvo v bližnjih krajih. Domobrantsko vodstvo je dobilo nalogo, da je poizvedlo, ali je v nemški vojski kak fant, ki bi rad prišel na dopust in bi bil pripravljen stopiti med domobrance. Vodja Gorenjske samozaščite SS-Oberscharführer Erich Dichtl je v imenu gestapa uredil vse, da je vsak, ki je to želel, dobil dopust. Nato pa je v imenu gestapa sporočil, da je dopustnik pobegnil k partizanom. Tako naj bi »s pomočjo Selbstschutza in Marschbefehlov spravili na postojanke 200 dezerterskev«.⁸²²

Na postojankah Lahovče in Predoslje so bili dezerterski iz nemške vojske nastanjeni že od ustanovitve maja 1944. Na podlagi poimenskih seznamov, ki smo jih pripravili, smo spremljali vstope na domobrantske postojanke. To je vsekakor povezano tudi z ustanavljanjem postojank, ki so v zgodnji pomladi 1944 nastale najprej v Lučinah, Suhem Dolu, marca v Škofji Loki, aprila v Kranju, maja v Cerkljah, Lahovčah in Predosljah. Skupaj je bilo vzpostavljenih do 50 postojank Gorenjske samozaščite. Do jeseni 1944 se je različnim postojankam pridružilo le okoli 40 nemških vojakov. Vstopi bivših nemških vojakov v gorenjsko

821 Kokalj Kočevar, *Gorenjski domobranec*, str. 38.

822 ARS, AS 1931, Proces proti Kreku in ostalim, dokument 3777.

domobranstvo so dosegli vrh januarja 1945, ko bi marsikdo mislil, da je bil vojni izid že pričakovan. Medtem ko delež vstopov nemških vojakov na postojanke v septembru 1944 predstavlja približno šestino vseh vstopov, je ta delež januarja 1945 dosegel kar 25 %. Kar 98 mobilizirancev se je v tem mesecu pridružilo domobrancem. Na domžalski postojanki so kar tretjino vstopov predstavljali nemški mobiliziranci. Na Brezjah so bili januarja 1945 skoraj vsi novi vojaki nemški mobiliziranci. Februarja 1945 so vstopi skoraj povsem usahnili. Prišlo je le sedem bivših nemških vojakov.⁸²³

Zmanjššanemu številu vstopov na domobranske postojanke je zagotovo botrovala tudi njihova povezanost z nemškimi enotami. Dezerterji iz nemške vojske si gotovo niso želeli zopet pod nemško poveljstvo, bali so se tudi, da bi jih ponovno poslali na nemško fronto ali pa kaznovali zaradi dezerterstva, navkljub dogovorom o pomoči pri vključevanju v domobranske enote, ki naj bi obstajali med gestapom in domobranstvom oz. nemškimi vojaškimi enotami. Po pričevanjih naj bi se več nekdanjih nemških vojakov domobrancem pridružilo pod lažnim imenom. Skoraj vsi nekdanji vpoklicanci, ki so pozneje prestopili k domobrancem, so bili nekaj časa pri partizanih. Veliko bivših nemških mobilizirancev je ostalo v partizanih le do štirinajst dni. Odstotkovno je bilo največ »nemških vojakov« v postojanki Brezje (45 %), postojanke Goričane, Kovor in Predoslje pa so jih imele več kot 20 %. Postojanke Kovor, Domžale, Škofja Loka in Žabnica so imele največ partizanskih dezertterjev. V udarni četi Gorenjske samozaščite so nekdanji partizani in »nemški vojaki« predstavljali več kot polovico posadke. V poročilu oblastnega komiteja KP za Gorenjsko priznavajo, da so bile dezertacije v brigadah IX. korpusa vsakdanji pojav, dostikrat tudi v večjem številu.⁸²⁴

Skoraj vsi možje, ki so bili tudi v nemški vojski, so v partizanih ostali le do tri mesece, v nemški vojski pa so bili skoraj vsi

823 Kokalj Kočever, *Gorenjski domobranec*, str. 38.

824 ARS, AS 1864, šk. 310/III, Poročilo oblastnega komiteja KP za Gorenjsko, 11. 10. 1944.

več kot eno leto. Po odhodu iz partizanov so šli vsi takoj k domobrancem. Zanimiva je postojanka Suhi Dol. Na njej sta bila le dva nemška mobiliziranca. Morda pa se zaradi nemške naravnosti – postojanka je spadala k finančni obmejni straži – bivši mobiliziranci v nemško vojsko sploh niso upali priključiti. Nemških dezertarjev so se tudi pri domobrancih razveselili, saj so bili ti že usposobljeni in so jih lahko uporabili za urjenje drugih. Na postojankah so domobranci lahko nosili nemške znake in odlikovanja, ki so jih dobili v nemški vojski.

Zanimiva je tudi povezava med imenoma »Oberkraimer Selbstschutz« in »Selbstschutz«. Slednji je nastal poleti 1942 na Gorenjskem in predvideli so, da naj bi se iz njega ustanovila slovenska legija SS. General Leon Rupnik je na procesu po vojni omenil, da mu je vodja SS in policije Erwin Rösener odkril pravo namero ustanavljanja gorenjskega domobranstva, namreč, da naj bi iz enot ustanovili SS enote, vendar mu je general to odsvetoval, ker naj bi moške po njegovem mnenju pobegnili v gozdove. V prizadevanjih, da bi povečali število vstopajočih, je poveljnik gorenjskega domobranstva Erich Dichtl apeliral tudi na delovni urad, da bi se vsaj manjši del delovno aktivnih ljudi v tujini vrnil in vključil v domobranske enote. Zelo pomembno je bilo namreč, da bi se domobranstvo krepilo, saj naj bi bilo tudi domobranstvo vezano na varnostno policijo, ščitilo naj bi obo-rožitveno industrijo na Gorenjskem in nemško prebivalstvo.⁸²⁵

Sklepamo, da je bila imenska povezava med navedenima enotama namerna, saj je namen vzpostavitve domobranskih enot napovedoval zaščito vasi, se pravi, da je bila formacija zgrajena na podobnih osnovah kot »Selbstschutz« leta 1942. Za vzpostavitev enot SS pa leta 1944 na Gorenjskem ni bilo več vojaških obveznikov, ti so bili ali pri partizanih ali pa v nemški vojski. Gorenjski domobranci so predstavljali le manjši del Gorenjcev »pod orožjem«, in sicer starejših letnikov.

Razlogov, zakaj so se nemški mobiliziranci odločali, da se pridružijo gorenjskim domobranskim postojankam, je veliko.

825 Kokalj Kočever, *Gorenjski domobranec*, str. 37.

Vojaki so že imeli izkušnjo hudih spopadov in bojev za preživetje. Veliko jim je pomenila bližina doma, posebej tistim, ki so že preživeli daljšo odsotnost. Povečini so bili kmečki sinovi, na katere je doma čakala zemlja, ki jo je bilo treba obdelati. Življenje na domobranski postojanki jim je omogočalo, da so šli velikokrat domov. Po drugi strani je bilo med nemškimi ali dvojnimi dezerterji veliko ranjenih, ki so dobili dopust za okrevanje in niso bili sposobni za partizanski način življenja.

PRI SLOVENSKIH ČETNIKI

Nekaj Gorenjcev je pred mobilizacijo v nemško vojsko prebегnilo v Ljubljansko pokrajino in se priključilo vaškim stražarjem in četnikom. Ko so se enote Gorenjskega in Dolenjskega četniškega odreda jeseni 1944 premaknile na Gorenjsko, so se Gorenjci pridružili domobranskim enotam in tako ostali v domačih vaseh. Ob koncu vojne so bili skupaj z domobranci vrnjeni s Koroškega in precej jih je izgubilo življenje.⁸²⁶

Nekateri nemški vojaki so se dogovorili s četniki, da so jih v času dopusta doma mobilizirali. Franc Grmek je bil v nemški vojski skupaj s štirimi sotovariši zaradi sodelovanja s francoskim odporom obsojen na enajst let zapora. Pred vojaškim sodiščem je bil pomiloščen in s kazenskim bataljonom poslan na vzhodno fronto. Bil je ranjen in na dopustu doma je našel stike s četniki, ki so ga prišli pred koncem dopusta »mobilizirat«. Ob koncu vojne je z domobranci odšel na Koroško in bil nato vrnjen. Iz škofjeloškega gradu je pobegnil, a so ga zopet ujeli, nato je bil do amnestije zaprt v Šentvidu. Ko je bil izpuščen, je pobegnil

826 Benedik (ur.), *Šenčursko območje*; Kalinšek, *Občina Cerklje na Gorenjskem med okupacijo in revolucijo*.

v Avstrijo in se kot pripadnik ilegalne Matjaževe vojske do leta 1948 vračal v domovino. Nato je odšel v Kanado.⁸²⁷

Natančnejše sezname četnikov za nekatere gorenjske vasi so pripravili krajevni raziskovalci ob raziskovanju žrtev druge svetovne vojne. Iz Velesovega, Adergasa in Češnjevka je bilo pri četnikih po pet domačinov, iz Cerkelj in okolice pa še šest. Povečini so med dopustom iz nemške vojske odšli v Ljubljansko pokrajino in se pridružili četnikom.⁸²⁸

Veliko četnikov se je pridružilo domobranskim postojankam na Gorenjskem, vendar ne obstajajo točni podatki, iz katerih bi lahko skleпали na njihovo število. Nekdanji SLS-ov politik Jože Malehar - Zmagoslav je v svojo enoto, ki naj bi imela 500 mož, zbiral dezertarje iz nemške vojske.⁸²⁹ Tudi ni znano, da bi se t. i. Maleharjevim četnikom na Štajerskem priključili nemški dezertarji z Gorenjske.

827 Grmek, *Orli pod Triglavom*.

828 Benedik (ur.), *Šenčursko območje*, str. 210.

829 Pečar, *Razdvojeni narod. Slovenija 1941–1945*, str. 248.

POT DOMOV

Ob koncu vojne se je Evropa spremenila v mravljišče. Sto tisoči interniranih, vojakov, beguncev, vojnih ujetnikov itd. so si želeli čim prej vrniti domov. V ta namen so bile po Evropi organizirane zbirne baze, ki jih je vodila mednarodna organizacija UNRRA. Jugoslovanska vlada je z UNRRO podpisala mednarodni sporazum o vračanju in 25. aprila 1945 ustanovila Državno komisijo vojnih ujetnikov, prisilno odpeljanih delavcev, obsojencev in drugih. Ta je izdelala navodila, kako organizirati življenje v sprejemnih, rajonskih in centralnih taboriščih za Jugoslovane v tujini in njihov transport domov. V Sloveniji so bili organizirani Štab za repatriacijo in 36 sprejemališč. Na Gorenjskem so konec maja in v začetku junija 1945 organizirali repatriacijske baze na Jesenicah, v Radovljici, Gozdu Martuljku, Kranjski Gori, na Bledu, v Škofji Loki, Kamniku, Domžalah in Kranju. Sredi avgusta 1945 so zaprli številne odseke Štaba za repatriacijo in razpustili bazo v Škofji Loki, na Bledu in v Gozdu Martuljku. Do konca leta, ko se je val repatriacij že polegel, so zaprli vse baze, razen na Jesenicah in v Kamniku – ti dve sta delovali še do leta 1947.⁸³⁰

Prek slovenskih repatriacijskih baz se je vrnilo več kot 16.000 prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko. Vse vračajoče so popisali. Sezname popisanih v repatriacijskih bazah, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije, vsebujejo rojstne podatke, narodnost, poklic in morebitni čin v jugoslovanski vojski, podatek, iz katerega kraja prihaja vračajoči in kdo ga je osvobodil, vrsto repatriiranja (ujetnik z navedbo ujetniške številke, interniran, preseljen, delavec, vojak), kdaj in kje je bil ujet, kdo od družine je prišel z njim (ime in priimek, družinski odnos), podatke o zdravstvenem stanju, v katerem kraju se želi naseliti, odlok, kraj dodelitve, številko objave in opombe. Preden so jih izpustili iz baze, so dobili t. i. objave, to so bila potrdila, s katerimi so lahko izkazali, kdo so, od kod gredo in kam so namenjeni, ter se z njimi zglasili pri krajevnih uradih.⁸³¹

830 Gombač, Baza za repatriacijo Radovljica, str. 77.

831 ARS, AS 1822, Štab za repatriacije vojnih ujetnikov in internirancev, 1945–1959.

**ШТАБ ДРЖАВНЕ КОМИСИЈЕ
ЗА РЕПАТРИЈАЦИЈУ**
 ПРИ МИНИСТАРСТВУ ЗА ОФИЦИЈАЛНО ПОЛИТИЧКО
 ДЕМОКРАТИСКО ФЕДЕРАТИВНО ЈУГОСЛАВИЈЕ
 Београд, 1946. год.

Важи за безвратно војску до ре-
 шенју Г. У. С. број 1307/45., од издавања
 до станице
 за 15 дана по издавању.

ОБЈАВА

За друга
 рођен из села Хрићани среза Општина Чорек рођен године 1924 који
 се праха из Општина Чорек
 Из прихватишта у SUBOTICA друг Хрићани се упуњује у село Хрићани
 среза Општина Чорек, на Хрићани дана осуства.

По доласку у место одређења треба се јавити Месном Народном Одбору, а по истеку
 осуства својој надлежној војној Команди Подручја.
 Официри се јављају штабу за репатријацију.

Смрт фашизму — Слобода народу.

Начелник штаба
 пуковник
М. М. М. М.

ШТАБ МНО - 574/45

Kopija objave, ki jo je dobil nekdanji vpoklicanec v nemško vojsko v Subotici (MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kopije)

Nekateri mobiliziranci v nemško vojsko so se vračali domov že zgodaj julija 1945. Te so v domovini sprejeli precej slabše kot tiste, ki so prišli po splošni amnestiji 3. avgusta 1945, ki jo je ukazalo Predsedstvo AVNOJ-a, in je v veljavo stopil Ukaz o splošni amnestiji in pomilostitvi, ki je v prvem členu določal: »Daje se splošna amnestija: 1. vsem tistim, ki so sodelovali v četniških in nedičevskih edinicah, v edinicah hrvatskega in slovenskega domobranstva, v muslimanski milici, v arnavtskih oboroženih formacijah in v ostalih oboroženih formacijah v službi okupatorja ali pa so mu pomagali /.../.«⁸³² Ta amnestija je veljala tudi za vpoklicane v nemško vojsko.

Domov so se vpoklicanci vračali iz dveh smeri, tisti iz anglo-ameriških taborišč za vojne ujetnike so prihajali prek Jese-

832 Uradni list DF, 3. 8. 1945, št. 56.

nic, iz sovjetskih ujetniških taborišč pa prek Subotice v Vojvodini.⁸³³

Veliko jih je bilo zaradi slabih razmer in ravnanja z vojnimi ujetniki v ujetniških taboriščih na koncu svojih moči. Tako se je spominjal nekdanji vpoklicanec: »Bil sem v ujetništvu v Franciji, imeli so nas Angleži čez, smo stradali, še 40 kil nisem imel.«⁸³⁴ Domači so čakali, da se njihovi najdražji vrnejo iz ujetniških taborišč, a so jih večkrat komaj prepoznali: »V Kranju sem šel po Jelenovem klancu, sem zagledal svojega brata, ki me je s kolesom peljal domov. Doma me pa sploh niso poznali, vagal sem 48 kil, prej pa 42, sem bil čisto na koncu, samo kost in koža.«⁸³⁵

Že maja 1945 se je v Slovenijo vrnil 101 mobiliziranec v nemško vojsko, junija se jih je vrnilo 624, julija 770, avgusta 4100, septembra 3383, oktobra 1500, novembra 1560, decembra 442. Leta 1946 se je vrnilo 3583 mobilizirancev, 1947. leta 5445, leta 1948 skoraj sto. Med njimi je bilo le nekaj več kot 1200 gorejskih mobilizirancev.⁸³⁶

V ujetniškem taborišču POW 404 Marseille je jugoslovanska vojna misija od aprila do julija 1945 zbrala več kot 1200 ujetnikov, med njimi najmanj 35 Gorenjcev, ki so se vračali domov iz ujetniških taborišč Mazarques, Besançon, Aubagne, Masarques, Dijon, St. Martin, Lavalet, Grenoble, Lyon, Belfort. 15 jih je bilo pri francoskih partizanih. V taborišča je prišel jugoslovanski vojni ataše in ujetniki, ki so se javili, so bili popisani na posebnih kartotekah jugoslovanske vojne misije, kjer so zabeležili rojstne podatke in tudi, v kakšnih enotah so se vojaki nahajali. Sestavni del kartoteke je bila izjava: »Želim, da se vratim u Jugoslaviju i da se stavim na razpoloženje jugoslovenskoj vojsci.«⁸³⁷

833 MNZS, Zbirka predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, Evidenčni listi.

834 MNZS, Zbirka ustnih virov, Franc Oven, videopričevanje, Kranj 2005 (Monika Kokalj Kočevar).

835 MNZS, Zbirka ustnih virov, Andrej Vevar, videopričevanje, Kranj 2005 (Monika Kokalj Kočevar).

836 ARS, Računalniški sezname repatriiranih.

837 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, kartoteka jugoslovanske vojne misije.

JUGOSLOVENSKA
VOJNA MISIJA
U FRANCUSKOJ

Pariz, dan 15

1945 g.

175

LICNI PODACI

1. Prezime i ime _____

2. Dan rođenja _____

3. Mesto rođenja _____

4. Zanimanje kovar

5. Narodnost Slovenec

6. Stanje familije neženjen
gde mu je familija _____

7. SLUŽIO U JUGOSLOVENSKOJ VOJSCI :

Kad _____

Gde _____

Jedinica _____

Cin _____

Vojna stručnost _____

8. SLUŽIO U NEMACKOJ VOJSCI :

Kad pris. mob. 14. 1. 1943 - 6. 2. 1945

Gde Tours (Francuska)

Jedinica 375. peš. puk

Cin „Eggenster“

Voja stručnost strelac

Kartoteka jugoslovanske vojne misije
(MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Prisilna
mobilizacija Slovencev v nemško vojsko)

Prve skupine nekdanjih nemških vojakov so iz Francije odšle domov v začetku julija 1945. Ko so nekdanji nemški vojaki slovenske narodnosti prišli v taborišče v Marseille, so jim po enem tednu s pomočjo tolmača sporočili, da odhajajo domov. Z vlakom so jih odpeljali preko Lyona, Strasbourga, Stuttgarta in nato v Celovec. Tu so v vsak vagon prišli po trije partizani. Peljali so se še skozi Jesenice do Lesc, od koder so šli nato naprej peš v taborišče Radovljica: »Zakorakali smo skozi glavna vrata iz

bodeče žice, bilo je šest velikih barak, /.../ na vsakem vogalu je bil stražni stolp, na vsakem stolpu mitraljez z dvema vojakoma. Bodeča žica je bila okoli barak in dvorišča in je segala dva metra visoko.«⁸³⁸

Skupine, ki so se iz ujetniškega taborišča Marseille vračale v začetku avgusta, so pripeljali do Podrožce. Tam so jih prevzeli jugoslovanski vojaki in jih odpeljali v Ljubljano, potem pa v Kamnik. Zasliševali so jih približno en teden in jim odvzeli vse, kar so prinesli s seboj. Osem so jih poslali v zapore v Kranj in dva na škofjeloški grad. Ko jih je zaslišala OZNA, so jih izpustili.⁸³⁹

Precej Slovencev je bilo ujetih pri Murmanskem v severni Rusiji in poslanih v zbirne centre na Norveškem. Prebežniki iz nemške vojske so se že pred koncem vojne zbirali tudi v zbirnih centrih na Švedskem. Ko so jih poslali domov, so z njimi potovale v domovino tudi ženske iz koncentracijskega taborišča v Bergen Belsnu, ki so bile poslane na Švedsko na okrevanje. Po 40 so jih namestili v živinske vagoni, na katere so napisali Tito. V istih transportih so bili tudi nemški mobiliziranci iz Narvika.⁸⁴⁰

Prek slovenskih repatriacijskih baz se je 6. septembra 1945 vrnilo 345 prisilnih mobilizirancev, 21. oktobra 268 in 22. oktobra 176. Zanimiva je študija prihodov iz posameznih držav. Iz seznamov repatriacijske baze Radovljica od 6. septembra do 21. oktobra 1945 je razvidno, da se je samo v tem obdobju skozi bazo vrnilo 3553 Slovencev, od tega kar 314 iz najmanj 24 krajev na Norveškem: Snåsa, Svanvik, Hell, Oslo, Tromsø, Kirkenes, Hammer, Narvik, Skien, Fala, Trondheim, Alesund, Mosjøen, Skibotu, Melhus, Stavanger idr. Vrnjene lahko razvrstimo v pet skupin: prisilno mobilizirani v nemško vojsko, prisilni delavci, internirani in partizanski ujetniki in ujetniki stare jugoslovanske vojske. Največjo skupino so predstavljali prisilni mobiliziranci v nemško vojsko. Največ prisilnih mobilizirancev, in sicer 94, je prišlo iz Narvika 21. in 22. oktobra 1945. Kar 67 prisilnih mobi-

838 MNZS, Zbirka ustnih virov, Stanko Merlak, videopričevanje, Žiri 2012 (Monika Kokalj Kočevar). Spomini na vračanje domov iz nemške vojske leta 1945, str. 266.

839 Grohar, Dve leti tegob in srečna vrnitev, str. 83.

840 Novak, Moja vojna leta, str. 158.

lizirancev in 11 prisilnih delavcev je kot kraj, iz katerega prihajajo, navedlo Trondheim.⁸⁴¹

V istem času, kot so se ujetniki vračali z Norveške, so prihajali tudi s Švedske in iz severnih krajev Nemčije. Več deset jih ni navedlo točnega kraja, temveč so izjavili le, da se vračajo z Norveške. Polje vprašalnika, kje in kdaj so bili ujeti, je pri vseh prazno. Zapisana pa sta poklic in morebitni čin v JA. Skoraj pri desetini je pripisano, da so nesposobni, kar nakazuje na visok odstotek ranjenih in invalidnih. Večina vračajočih z Norveške so bili Štajerci. Za dokumente so izjavili, da so jih osvobodili Britanci. Norveški kraj, od koder se je vračalo veliko Slovencev, je bil tudi Kirkenær, kjer je bilo 47 prisilnih mobilizirancev in 36 prisilnih delavcev. Najstarejši vračajoči so bili rojeni leta 1881; ta letnik je mobilizirala organizacija Todt. Iz Kilkenora se je vrnilo 26, iz Kirkenesa pa 19 nemških vojakov. Tudi prek pristanišča Lübeck v severni Nemčiji se je vračalo več ljudi, ki so navedli, da prihajajo iz Trondheima. V repatriacijsko bazo Radovljica je 6. septembra 1945 prišlo 11 nekdanjih prisilnih mobilizirancev. Trije so bili po podatkih »omejeno sposobni, eden nesposoben«. Več vračajočih je bilo mlajših letnikov.⁸⁴²

Nekateri so z vzhodne fronte do jugoslovanske meje prišli s skupinami izgnancev, ki so se vračali domov. 50 fantov (med njimi sedem Gorenjcev), ki so bili nemški mobiliziranci, so po popisih ločili od skupine, jih zasliševali in nekatere je OZNA celo zaprla v bunkerje. Nato so jih odpeljali na delo v železarno Sartid. 9. avgusta so jih s spremstvom poslali v Ljubljano, kjer so jih v zaporih OZNE zasliševali. Zdravko Ribnikar se je spominjal: »Neki znani major Udbe nas je obiskal, nekaj spraševal in nas prepričeval, da smo naredili največji zločin, ker smo šli leta 1943 v nemško vojsko.«⁸⁴³ Naslednji dan so jim pobrali vse vrednejše stvari in jih poslali v Baragovo semenišče, nato pa so

841 ARS, AS 1822, Štab za repatriacijo Radovljica, šk. 76a.

842 ARS, AS 1822, Štab za repatriacijo Radovljica, škl 76a.

843 Ribnikar, Povzetek službovanja v nemški vojski od avgusta 1943 do povratka domov septembra 1945, str. 156.

jih odpeljali v taborišče v Šentvid, kjer so prejeli objave in bili izpuščeni.

Iz podatkov sklepamo, da je velika večina nekdanjih prisilnih mobilizirancev prišla v Slovenijo prek Subotice, saj se jih je največ borilo na vzhodnih bojiščih in so bili potem posledično tudi v sovjetskem vojnem ujetništvu. Ob odpustu iz repatriacijske baze so dobili t. i. objavo, na kateri je bilo zapisano, od kod se vračajo in da se morajo prijaviti pri oblasteh v domačem kraju. Nekaj so jih iz repatriacijske baze poslali na zaslišanje na OZNO oz. pozneje UDBO.⁸⁴⁴

Ker se je po dostopnih podatkih le 1200 prisilnih mobilizirancev z Gorenjskega domov vrnilo prek repatriacijskih baz v Sloveniji, sklepamo, da jih je velika večina prišla prek repatriacijske baze Subotica, se pravi iz ujetniških taborišč z vzhoda, kar se ujema z dejstvom, da se je velika večina Gorenjcev borila na vzhodni fronti.

Med zbiranjem podatkov smo v seznamih transportov taboriščnikov naleteli tudi na nekdanjega nemškega vojaka z Gorenjskega, ki je bil v nemškem koncentracijskem taborišču. Ko je bil Janko Bidovec kot nemški vojak ujet na vzhodni fronti, so ga priključili enotam sovjetskih padalcev. Nemci so ga na Madžarskem ujeli ter poslali v koncentracijsko taborišče Mauthausen, ki ga je preživel.⁸⁴⁵ Primer Janka Bidovca navajamo kot posebnost, vendar je bilo v koncentracijskih taboriščih zaprtih še več Slovencev, ki so prej ali kasneje služili v nemški vojski.

844 ARS, AS 1822, Štab za repatriacijo, škl 76a.

845 Filipič, *Slovenci v Mauthausnu*, str. 527.

V EMIGRACIJI

V Argentino se je v letih 1948–1949 preselilo več kot 350 nekdanjih mobilizirancev v nemško vojsko. Večina jih je prišla iz taborišč za nemške vojaške ujetnike v Italiji. Povečini so bili zajeti na zahodni fronti ali pa so se tam prostovoljno predali. Odpeljali so jih v zbirna taborišča v južno Italijo, ki so bila pod britanskim poveljstvom. V taborišča so prispele različne komisije, ki so jih vodili partizanski oficirji pa tudi oficirji jugoslovanske kraljeve vojske. Vodstvo taborišča Grumo blizu Barija je dalo ujetnikom na izbiro, da odidejo v Titovo vojsko ali pa ostanejo v taborišču. Od 600 se jih je za Titovo vojsko odločilo 150, ki so odšli v prekomorske brigade. Ostali so se odločili za kraljevo vojsko in so bili prepeljani v različne postojanke v Brindisi, Eboli in Neapelj, kjer so postali britanski pomožni vojaki. Leta 1947 je britanska vojska odhajala iz Italije in slovenske fante so prepeljali v begunska taborišča, največ v Trani pri Bariju. Od tam se je večina v naslednjem letu odselila v Argentino, del v ZDA in Avstralijo, nekateri pa so ostali v Evropi. Od prihoda v Argentino in še skoraj 50 let so bili povezani in so imeli redna srečanja, sodelovali so tudi z društvoma prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko 1941–1945 v Celju in Kranju in Zvezo. Njihove zgodbe so bile večkrat objavljene v časopisu *Svobodna Slovenija*⁸⁴⁶ v Argentini in v reviji *Zaveza*, ki jo izdaja društvo Nova Slovenska zaveza.

Popolnega seznama nekdanjih mobilizirancev, ki so odšli v Argentino, ni, obstaja pa seznam 120 mobilizirancev z osebnimi podatki in dnevom ter krajem vpoklica v vojsko.⁸⁴⁷ Mobiliziranci, ki so odšli v Združene države Amerike, Kanado in Avstralijo, niso bili povezani, ravno tako tudi ne obstaja njihov poimenski seznam.⁸⁴⁸

846 *Svobodna Slovenija* je tednik, ki je kot ilegalni časnik pričel izhajati v Sloveniji že leta 1941. Ustanovil ga je narodni poslanec Miloš Stare. Po vojni je ponovno pričel izhajati v Buenos Airesu leta 1948.

847 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, Zveza društev mobiliziranih Slovencev 1941–1945, kartoteke.

848 MNZS, Zbirka osebnih predmetov in dokumentov, elektronski dopis F. Ž.

**ŽIVLJENJE
PO VOJNI**

Gradivo Krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (KNOO) bi bilo zelo dobra podlaga za proučevanje stanja po vojni in statusa, ki so ga imeli mobiliziranci, vendar je povečini le fragmentarno ohranjeno. Iz ohranjenih dokumentov se da sestaviti le posamezne dogodke, ki pa niso vedno povezani. Nekdanje prisilne mobilizirance v nemško vojsko so večkrat popisali in vodili v različnih seznamih, ki so jih KNOO oddajali višjim organom oblasti.

Odsek za notranje zadeve OO OF Kranj je že 2. julija 1945 poslal KNOO navodila, naj popišejo vse prebivalstvo. Pripravljene sezname so morali oddati do 7. julija 1945.⁸⁴⁹ Hkrati je isti Odsek za notranje zadeve 4. julija 1945 z uredbo o izdajanju začasnih osebnih izkaznic sporočil, da so bile s 16. majem 1945 ukinjene vse druge izkaznice in da se do izdaje stalnih osebnih izkaznic uvajajočasne osebne izkaznice.⁸⁵⁰ Ministrstvo za notranje zadeve je tudi odredilo, da smejo KNOO izdajati potrdila vojnim ujetnikom, internirancem, delavcem in drugim osebam, ki se vračajo iz inozemstva, le na osnovi objav, ki so jih izdale zbirne baze štaba za repatriacijo Slovenije.⁸⁵¹

Krajevni organi so pripravili tudi volilne sezname, na katerih je bilo popisano vse prebivalstvo nad 18 let, vojaki partizani pa so dobili volilno pravico, tudi če še niso dopolnili 18 let.⁸⁵² Sestavljanje volilnih seznamov je bilo tesno povezano s sodiščem za slovensko narodno čast.⁸⁵³ Najmanjša kazen, ki jo je to sodišče izreklo, je bila namreč izguba narodne časti, kar je lahko pomenilo »izgubo pravice do javnih služb, poklicev in dostojanstev, sploh izgubo vseh državljanskih in političnih pravic«, ⁸⁵⁴ ki so vključevale tudi volilno pravico. Zato v sezname niso vpisovali tistih, ki jih je sodišče obsodilo, pa tudi tistih ne, ki še niso bili obsojeni, a so bili priprti ali pa je bila na sodišču

849 ZAL_KRA, KRA_27, šk. 1, KLO Naklo, Dopis OO OF Kranj, 2. 7. 1945.

850 ZAL_KRA, KRA_27, šk. 1, KLO Naklo, Dopis OO OF Kranj, 4. 7. 1945.

851 Prav tam.

852 Prav tam, Dopis OO OF Kranj, 18. 7. 1945.

853 Mikula, Sodišče slovenske narodne časti, str. 15.

854 Brunšek, Procesi pred sodiščem narodne časti v Ljubljani, str. 106.

za narodno čast vložena ovadba proti njim.⁸⁵⁵ Sodišče slovenske narodne časti je predstavljalo izredno sodišče, ki je bilo ustanovljeno na osnovi Zakona o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast 5. junija 1945. Pristojno je bilo za sojenje tistim, ki so se med okupacijo prekršili zoper slovensko narodno čast, in sicer s političnim, propagandnim, kulturnim, umetniškim, gospodarskim, pravnim ali upravnim sodelovanjem z okupatorjem ali domačimi izdajalci, s prijateljskimi stiki s pripadniki okupatorske vojske in oblasti ali pa z delovanjem na odgovornih mestih v letu 1941, kar je prispevalo k porazu in kapitulaciji Jugoslavije. Sodišče slovenske narodne časti je obsojencem kot redno kazen obvezno izreklo izgubo narodne časti, kot stranske kazni pa je lahko izreklo še obsodbe na lahko ali težko prisilno delo in popolno ali delno zaplembo premoženja. Sodišče slovenske narodne časti je delovalo do 24. avgusta 1945, ko ga je Predsedstvo SNOS s posebnim zakonom ukinilo. Sodišče za narodno čast je imelo več senatov, ki so bili ustanovljeni na vseh sedežih okrožij, in sicer v Kamniku, Kranju, Dolnji Lendavi, Gornji Radgoni, Ljutomeru, Murski Soboti, Ormožu, na Ptuj in v Slovenski Bistrici. Ko je bilo sodišče ukinjeno, je predsedstvo SNOS izdalo ukaz o pomilostitvi oseb, obsojenih na tem sodišču. Vsi so bili oproščeni lahkega ali težkega prisilnega dela, kazen izgube narodne časti pa se jim je omejila na izgubo političnih in državljanskih pravic. Še vedno pa je ostala v veljavi zaplemba premoženja. Tisti, ki so bili obsojeni in potem pomiloščeni, še vedno niso imeli volilne pravice.⁸⁵⁶

Avgusta 1945 se veliko moških še ni vrnilo domov. Okrajni odbori so pozvali KNOO, naj pošljejo podatke o vojaških obveznikih. Tako je KNOO Naklo mobilizacijskemu delegatu pri Okrajnem odboru OF 22. avgusta 1945 kot odgovor na okrožnico z dne 20. avgusta 1945, da naj krajevni odbori pripravijo sezname vojaških obveznikov (vsi moški, rojeni od leta 1905 do 1928), hkrati pa sporočijo OO OF, kje se nahajajo, sporočil, da se

855 ZAL_KRA, KRA_27, OO OF Kranj Odsek za notranje zadeve, 18. 7. 1945.

856 Mikula, Sodišče slovenske narodne časti, str. 15.

doma ne nahaja 36 vojaških obveznikov, dva sta bila pogrešana pri partizanih, ostali so bili v nemški vojski. V KNOO Naklo je bilo 557 moških in 685 žensk.⁸⁵⁷ Glede na število moških je bilo torej odsotnih skoraj 7 % mož.

V sezname vojaških obveznikov so že vpisovali tudi vrnjene ali še vedno nerepatrirane nekdanje prisilne mobilizirance. V odgovoru na isti poziv OO OF je bilo na seznamu vojaških obveznikov KNOO Zgornje Bitnje 18 vojnih obveznikov, ki so se nahajali doma, dva sta bila prej v nemški vojski, kar 16 pa jih je odšlo na Koroško in so se pozneje vrnili.⁸⁵⁸ KNOO Žabnica je sporočil, da je bilo v Šutni na seznamu 41 obveznikov, štirje so bili pogrešani v nemški vojski. V Žabnici je bilo 46 obveznikov, od tega so bili trije pogrešani v nemški vojski, v Formah je bilo 18 obveznikov, dva sta bila pogrešana v nemški vojski, v Dorfarjih je bil v nemški vojski pogrešan en domačin.⁸⁵⁹

19. septembra 1945 so KNOO dobili navodila Okrajnih NOO, naj čim prej popišejo vse ljudi, ki se še niso vrnili iz ujetniških ali drugih taborišč ali pa so se nahajali neznano kje. Okrajni odbori so morali posredovati njihove natančne rojstne podatke, kam in kdaj so bili odpeljani ter kje in kdaj so domači prejeli njihovo zadnjo pošto. Popisati so morali tudi otroke.⁸⁶⁰ V KNOO Gorenja vas so delali še natančnejše popise t. i. pogrešancev, pri rojstnih podatkih nekdanjih nemških vojakov so pripisali celo imena enot in tudi vojno poštno številko.⁸⁶¹

KNOO Preddvor je moral pripraviti popis cerkvenega posestva, koliko ljudi je upravljalo posestvo, popis županov od 1918, katere stranke so takrat obstajale, kakšno je bilo politično »zadržanje« med okupacijo in po vojni, popisati so morali tudi občinske tajnike ter vse amnestirance s podatki »službena mesta, zadržanje sedaj«. Pripraviti so morali tudi sezname tistih, ki so služili v nemški vojski in se vrnili. Sezname so morali po-

857 ZAL_KRA, KRA_27/1, KLO Naklo, Dopis KLO Naklo, 22. 8. 1945.

858 ZAL_KRA, KRA_14, KLO Bitnje, šk. 04/36, spiski obveznikov.

859 ZAL_KRA, KRA_27, KLO_27, KLO Žabnica, šk. 5, Vojni spisek letnikov (1905–28).

860 ZAL_ŠKL,ŠKL_7, Mestni ljudski odbor Škofja Loka, šk. 6, Dopis ONOO, 19. 9. 1945.

861 ZAL_ŠKL, ŠKL_69, KLO Gorenja vas, Spis 1945 (Vojaški obvezniki).

slati na OZNO Kranj do 6. novembra 1945.⁸⁶² Prve ločene popise nekdanjih nemških vojakov so v KNOO pripravljali oktobra 1945, v predhodne sezname pa so bili ti vključeni kot osebe, ki se še niso vrnile. V seznamih so bili popisani tudi številni vračajoči nekdanji prisilni mobiliziranci invalidi. Predsednik KNOO Preddvor je poslal seznam šestih nekdanjih nemških vojakov, ki so se vrnili, med njimi sta bila dva invalida.⁸⁶³

Pri prijavi zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev so krajevemu referentu Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev pri Predsedstvu SNOS (KUZOP) v Zgornjih Bitnjah navedli osem padlih v nemški vojski, v Zgornjih in Spodnjih Bitnjah pa šest pogrešanih nemških vojakov na ruski fronti.⁸⁶⁴ Ob koncu vojne so referenti KUZOP prisilno mobilizacijo v nemško vojsko upoštevali za okupatorjev zločin.

Postaje Narodne milice (NM) so zbirale podatke o prisilno mobiliziranih junija 1946. Mestna postaja NM Kranj je 6. junija 1946 na KLO Naklo poslala navodila za zbiranje podatkov o osebah, ki so »pobegnile pred JA in se še niso vrnile«:

Vse aktivne domobrance je potrebno rdeče podčrtati. Dalje nam pošljite sezname oseb, ki so bile v nemški vojski in ki so še izven meja FLRJ. Za te osebe je potrebno navesti, kar se ve o njihovi službi, redu vojske (SS, SA, *Wehrmannschaft* itd.), od kdaj je služil nemško vojsko, ali je šel prostovoljno, ali je bil mobiliziran ter kje so svojci, zadržanje njih v času okupacije in danes. Tretjič nam je potreben seznam oseb, ki so bile v nemški vojski in so bile pozneje repatriirane. Treba je navesti vse podatke. Po možnosti opisati, kdaj so se osebe vrnile. Ker je zadeva nujna, ker moramo mi poslati sezname na višje forume 11. junija t. l., vas vsled tega vljudno naprošamo, da nam iste dostavite najkasneje do 11. dopoldne.⁸⁶⁵

Septembra 1946 so z vojnega odseka Kranj poslali vsem KLO poziv za nabor za letnike 1920–1927 ter za dopolnitve se-

862 ZAL_KRA, KRA_27, šk. 1, Dopis Krajevemu NOO Preddvor, 6. 10. 1945.

863 ZAL_KRA, KRA_14, KLO Preddvor KRA 35/1 (nedatirano).

864 ZAL_KRA, KRA_14, KLO Bitnje, šk. 04/36, Sezname vojnih obveznikov (nedatirano).

865 ZAL_KRA, KRA_27, KLO Naklo, šk. 4, Sezname oseb, ki so pobegnile pred JA, 6. 6. 1946.

znamov in podatkov. Tistim možem, ki so že služili v kateri koli vojski (JA, nemški vojski, bivši jugoslovanski), ni bilo treba priti na naborno komisijo, ker »se je smatralo, da so že bili na rekrutnih komisijah, katere so jih prepoznale za sposobne in da so sposobni, da se jih vpokliče brez ponovnega pregleda«. ⁸⁶⁶

Še 13. avgusta 1947 je MLO Škofja Loka poročal Odseku za notranje zadeve pri okrajnem ljudskem odboru (OLO) o repatriirancih in o osebah, ki so bile v nemški vojski in so še zunaj meja Jugoslavije. ⁸⁶⁷

Nekdanje nemške vojake so, kot ugotovljeno, večkrat popisali, a arhivi s podatki niso ohranjeni. Večkratno popisovanje omenja tudi nekdanji mobiliziranec Alojzij Žibert. ⁸⁶⁸ Da so nastajali skupni sezname, ki so jih pripravljali na višjih organih, nakazuje tudi ohranjeni seznam več kot 1000 nekdanjih prisilnih vpoklicancev iz jeseniškega okraja, ki so ga sestavili na upravi Narodne milice. V Arhiv Republike Slovenije ga je prinesla privatna oseba. ⁸⁶⁹

Stanje po vojni in položaj nekdanjih nemških vojakov je najbolje opisal Jože Ribnikar:

Pridemo v Ljubljano, vso noč smo bili na odprtih vagonih. Nato v Domžale v zbirno bazo, potem je bilo zasliševanje, vse so nam pobrali, potem sem šel domov, iz Kranja sem tekkel peš domov. Doma sem bil nezaželen, v vasi je bilo nekaj močnih komunistov. Sem malo povedal, kaj je bilo v Rusiji, mi je kolega prišel takoj povedat, Joža prekini, bodi doma in tiho bodi. ⁸⁷⁰

Veliko nekdanjih prisilnih mobilizirancev je imelo po vojni zaradi služenja v nemški vojski težave. Omejeni so bili pri nadaljevanju šolanja, pri izbiri službe, pridobitvi kreditov, po pričevanjih so imeli zaradi očetov težave še otroci vpoklicancev. ⁸⁷¹

866 ZAL_KRA, KRA_14, KLO Zg. Bitnje, šk. 4/35, Dopis vojnega odseka Kranj, 9. 9. 1946.

867 ZAL_ŠKL, ŠKL_7, MLO Škofja Loka, šk. 6, Dopis KLO Škofja Loka, 13. 8. 1947.

868 Alojzij Žibert, V prizadevanju za priznanje žrtev vojne, str. 367.

869 ARS, Ak. 301. Narodna milica, Okraj Jesenice, Sezname vpoklicanih v nemško vojsko.

870 MNZS, Zbirka ustnih virov, Jože Ribnikar, videopričevanje, Kranj 2005 (Monika Kokalj Kočevar).

871 Žibert, Vojaki po sili – zakaj? Odkrivajmo zaveso naše zgodovine, str. 90.

Kako so se nekdanji mobiliziranci v nemško vojsko po vojni vključili v domače okolje, je bilo zelo odvisno od razmer v kraju, kjer so bivali. Držal se jih je izraz švaba, švabski vojak, zaradi česar je imela po navadi težave vsa družina. Večkratno zasliševanje in pritiske na nekdanje nemške vojake so občutili tudi družinski člani. Sin Gorenjca, ki se je boril na vzhodni fronti, je navedel, da je »milica večkrat prišla po očeta in ga ni bilo po več dni. Nikoli nismo vedeli, kdaj in če sploh se bo vrnil«.

Vpoklicanci so morali v naslednjih letih tudi na služenje vojaškega roka. V vojaške knjižice JNA so jim vpisali, koliko mesecev so služili v nemški vojski. Velikokrat so znali bolje ravnati z orožjem kot njihovi starešine.

ZASLIŠEVANJA NEKDANJIH PRISILNIH MOBILIZIRANCEV

Vračajoče prisilne mobilizirance so po prihodu v domovino najprej zaslišali že v repatriacijskih bazah, nekatere so poslali v taborišča, npr. v Šentvid nad Ljubljano in Škofjo Loko ali na OZNO, kjer so jih ponovno zasliševali. V prihodnjih letih je največ zaslišanj potekalo ob Informbiroju, ko so tiste, ki so se vrnili iz sovjetskih ujetniških taborišč, zasliševali v zvezi s sodelovanjem z NKVD. Iz arhivskega gradiva Ministrstva za notranje zadeve, popisa ruskih vojnih ujetnikov, njihovih zaslišanj, anketnih listov, zapisnikov UDBE in kartotek predhodnih podatkov je razvidno, da so bili nekdanji nemški vojaki, ki so bili v sovjetskem vojnem ujetništvu, razvrščeni v kategoriji P2-VII-D ruski vojni ujetniki in P1-VII-E vojni ujetniki v SZ oz. P1-VII-E naši državljani bivši sodelavci OS (obveščevalne službe) v ujetniških taboriščih.⁸⁷²

Vpoklicanci, ki so se vračali iz sovjetskih vojnih taborišč, so bili večinoma leta 1945 oz. ob vrnitvi zaslišani v t. i. Baragovem semenišču v Ljubljani, kjer je bila tudi repatriacijska baza. Ujetnike so spremljali še v šestdesetih letih. Veliko jih je imelo osebni dosje, nekateri tudi dosje pri NKVD. Pri zapiskih z za-

872 ARS, AS 1931, šk. 1054–1060, Dokumentarno gradivo o ruskih vojnih ujetnikih: Seznam oseb.

slišanj, predvsem s konca štiridesetih letih, so zapisani tudi komentarji v srbohrvaščini in navodila za nadaljnje zasliševanje. V seznamih arhivskega gradiva je 663 Gorenjcev. Obstajajo tudi kartoteke tistih, ki so jih zajele ameriške ali britanske čete. V njih je okoli 200 Gorenjcev.⁸⁷³

Hkrati so ob zaslišanjih nekdanjih prisilnih mobilizirancev izpolnili tudi kartoteke predhodnih podatkov o vojakih, ki so bili v ujetništvu, in o osebah, ki so bile v internaciji, na prostovoljnem ali prisilnem delu v tujini. Vpisovali so priimek in ime, rojstni kraj, narodnost, državljanstvo, vero, stan, poklic, kje in kdaj je bil ujet, v katerem taborišču je bil, kje je bil na delu ali v internaciji, zdravstveno stanje, odločbo upravnika baze (zapisane so bile tri možnosti: »imenovani se mobilizira in pošlje na dopust«, »stavi na razpoloženju sindikatu« ali »se napoti ust. soc. skrbi«), kraj opredelitve in komando, kamor se napoti.⁸⁷⁴

Največ nadaljnjih zaslišanj je bilo v letih 1951 in 1952. Med njimi je bilo veliko zaslišanih nekdanjih borcev 1. in 2. jugoslovanske brigade in tankovskega bataljona, predvsem pa tistih, ki so se priključili RA. Povečini so zanikali vsakršno sodelovanje z NKVD. Večkrat so bili nekdanji nemški vojaki zaprti tudi zaradi posrednih zadev. I. K. je UDBA zaprla septembra 1949, ker so pri sodelavcu, ki je skušal prebegniti v Avstrijo, našli zemljevid z njegovim imenom. Zasliševali so ga o dogodkih od leta 1941 naprej in tudi o podatkih v zvezi z Informbirojem. Obsojen je bil na pet let zapora. Dodeljen je bil gradbeni skupini, ki je na Škofljici gradila udbovsko radijsko postajo, nato pa je bil poslan v Jablanico in v Kočevsko Reko.⁸⁷⁵

873 Prav tam.

874 Prav tam.

875 ARS, AS 1931, šk. 1054–1060, Dokumentarno gradivo o ruskih vojnih ujetnikih: Seznam oseb.

USTANAVLJANJE DRUŠTEV

Kmalu po prihodu domov so se predvsem nekdanji mobiliziranci invalidi začeli zanimati za to, da bi jim bile priznane vsaj nekatere osnovne pravice, saj so potrebovali ortopedske pripomočke in zdravstveno zaščito. Domov se je vrnilo okoli 16.000 slovenskih težkih invalidov.⁸⁷⁶ Od leta 1947 sta delovali tajni skupini za uveljavitev pravic nekdanjih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko. Predvsem so si prizadevali za priznanje, da so bili žrtve vojne in nasilja, za pravice invalidov do brezplačne zdravstvene oskrbe ter pripomočkov in socialno podporo za nesposobne invalide. V odboru za Gorenjsko so bili Alojz Žibert, Pavel Černe, Lojze Grašič, Ivan Svobljak in Mirko Mihelič.⁸⁷⁷ Pisali so tudi Rdečemu križu, najvišjim državnim organom in celo maršalu Titu. Zaradi tega so jih nekaj priprli in jim grozili. Federalni odbor vojnih invalidov je mobilizirancem na njihovo pisanje odgovoril, da invalidi iz nemške vojske ne morejo biti priznani kot vojni invalidi. Leta 1951 so priznani invalidi dobivali dodatne živilske karte, nemški invalidi pa ne, ker niso imeli statusa. Zaradi tega tudi niso imeli pravice do brezplačne nabave protez in invalidskih pripomočkov. Tudi Svet za ljudsko

⁸⁷⁶ Žibert, Prizadevanje za priznanje oskrbovalnin za invalide in druge vojne žrtve v ZR Nemčiji in Jugoslaviji od 1945 do leta 1991 str. 30.

⁸⁷⁷ Prav tam, str. 115.

zdravstvo Slovenije je leta 1952 potrdil, da nimajo pravice do invalidske pomoči in zaščite.

Leta 1952 so bili na Gorenjskem in Štajerskem ustanovljeni odbori invalidov prisilno mobiliziranih v nemško vojsko. Gorenjci so imeli sestanek, ki ga je odobril tudi UNZ (Uprava za notranje zadeve), 28. decembra 1952 v Kranju. Odbor je sklenil, da bodo na prošnje predstavnikov RK sodelovali pri popisu mobilizirancev, žrtev in sirot. Leta 1953 je potekal popis padlih, pogrešanih in invalidov iz nemške vojske, ki so ga opravljale organizacije Rdečega križa.⁸⁷⁸

V zvezi z napori za pridobitev podpor in odškodnin s strani države Nemčije so nekdanji mobiliziranci 29. marca 1953 v časopisju izdali razglas, naj se invalidi mobiliziranci iz nemške vojske prijavijo pri odboru ali pa neposredno pri nemškem konzulat v Zagrebu. 24. marca je razglas izšel tudi v *Slovenskem poročevalcu*.⁸⁷⁹

Še leta 1954 so popise nemških vojakov invalidov pripravljali organi uprave za notranje zadeve pa tudi republiški organi za zdravstvo in socialo in Rdeči križ. Jugoslovanska država ni bila naklonjena temu, da bi nekdanji vpoklicanci v nemško vojsko dobili kakršne koli podpore, zato so politiki zagovarjali stališče, »da se nemški vladi v nobenem primeru ne bo priznalo pravice do dajanja invalidskih podpor invalidom Wehrmachta – državljanom FLRJ«. ⁸⁸⁰

Leta 1955 je jugoslovanska delegacija pod vodstvom Moše Pijadeja v pogovorih o medsebojnih vojnih in povojnih terjatvah s predsednikom nemškega zveznega parlamenta podpisala finančne sporazume. Odbor je bil obveščen, da ni nobene možnosti, da bi bili prisilni mobiliziranci priznani kot vojni invalidi.⁸⁸¹

Leta 1964 je Nemčija pokazala pripravljenost, da v nujnih primerih prispeva za delno preskrbo prisilnih mobilizirancev invalidov s 45 do 80 markami mesečno, in leta 1973 je nemško

878 Prav tam, str. 116.

879 Prav tam, str. 118.

880 Prav tam, str. 131.

881 Prav tam, str. 139.

zvezno ministrstvo sporočilo, da okoli 1000 Slovencev dobiva to delno preskrbo.⁸⁸² Zveza vojnih in vojaških žrtev je 14. decembra 1973 odgovorila, da Nemčija ne more nakazovati višjih rent, ker Jugoslavija ne dovoli, da bi bili invalidi iz nemške vojske v primerjavi z domačimi v privilegiranem položaju.⁸⁸³ Leta 1975 so zato prisilni mobiliziranci zopet pisali maršalu Titu, ki je pismo posredoval Skupščini republike Slovenije. Ta je odgovorila, da za zdaj ni še nobene osnove za to, da bi bili invalidi iz nemške vojske deležni enakih pravic kakor invalidi NOB.⁸⁸⁴ Še leta 1989 so invalidi iz zveze nemških vojnih invalidov Stuttgart dobili odgovor, da po zahtevku Jugoslavije njihovi prispevki ne smejo biti višji od rent, ki jih dobivajo tamkajšnji priznani invalidi. Za prisilne mobilizirance pa bi prišli v poštev izravnalne rente, klimatsko kopalniško zdravljenje ter rente zaradi nepridobitnosti.⁸⁸⁵

Državni zbor je na 17. seji 9. februarja 1994 sprejel sklep, da so mobiliziranci v nemško vojsko v obdobju 1941–1945, izgnanci in ukradeni otroci, ki so državljani RS, žrtve vojnega nasilja. Čas, ki so ga prebili v RAD, nemški vojski, vojnem ujetništvu in na bolnišničnem zdravljenju za posledicami vojne, jim je bil priznan v pokojninsko dobo. Vladi RS je državni zbor tudi naložil, naj prouči možnost, da se naštetim osebam v pokojninsko dobo všteje čas po izpustitvi iz nemške vojske, ujetništva oz. vrnitve v domovino, ki so ga prebili na obveznem služenju vojaškega roka v JLA, ter tudi čas nezaposlenosti, onemogočenega študija ter šolanja. V tretji točki so predvideli, da naj do marčevske seje pripravi spremembe in dopolnitve veljavne zakonodaje, da bodo prisilno mobiliziranim v nemško vojsko, izgnancem in ukradenim otrokom, ki so invalidi, priznane pravice, ki jih uživajo drugi invalidi. Spremembe so se nanašale tudi na družinske člane, ki naj bi uživali enake pravice. Mobilizirancem

882 Prav tam, str. 146.

883 Prav tam, str. 151–153.

884 Prav tam.

885 Prav tam, str. 158.

naj bo priznan status vojaških invalidov, ravno tako naj bi zagotovili spremembo delne oskrbnine za invalide v polno oskrbo.⁸⁸⁶

Leta 1995 so se društva združila v Zvezo društev mobiliziranih Slovencev 1941–1945 in v preambulo statuta so zapisali:

Mi, Slovenci, državljani Republike Slovenije, ki nas je okupacijska oblast v času okupacije, zlasti v letih 1942 do 1945 prisilno mobilizirala v svojo redno vojsko, smo žrtve vojnega nasilja. Izpostavljeni smo bili prisilnim ukrepom okupatorja, da se naj bojujemo kot vojaki v uniformi okupatorske vojske.⁸⁸⁷

6. novembra 1995 je bil sprejet Zakon o žrtvah vojnega nasilja, ki v svojem 4. členu opredeljuje, da »je žrtev vojnega nasilja po tem zakonu tudi oseba, ki je bila z aktom okupacijskih oblasti prisilno mobilizirana (prisilni mobiliziranec) v redne vojaške enote okupatorja, razen če je pridobila častniški čin ali je bila pripadnik fašistične oziroma nacistične stranke ali njenih enot.«⁸⁸⁸

Z Zakonom o skladu za poplačilo vojne odškodnine žrtvam vojnega in povojnega nasilja so prisilni mobiliziranci dobili možnost za uveljavitev simbolične odškodnine.⁸⁸⁹

Pravica do dosmrtna mesečne rente jim je bila priznana šele z dopolnitvijo 16. člena Zakona o ŽVN, ki je bila v državnem zboru sprejeta 5. oktobra 2009. Posamezniki s priznanim statusom so bili upravičeni do rente v višini 2,03 evra za vsak mesec nasilja oziroma mobilizacije. Po noveli zakona se je mobilizirancem priznala mesečna renta za čas od dneva prisilne mobilizacije do vrnitve v domovino, vendar ne dlje kot do 31. decembra 1945, tudi če se je mobiliziranec vrnil po tem datumu. Mesečna renta je pripadla samo mobilizirancem z urejenim sta-

886 Zakon o žrtvah vojnega nasilja, Uradni list Republike Slovenije št. 63/1995, 6.11. 1995 (ZZVN) <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO962>, 1. 6. 2016.

887 Statut Zveze društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, MNZS, Zbirka prisilno mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko.

888 Zakon o žrtvah vojnega nasilja.

889 Zakon o plačilu odškodnine žrtvam vojnega in povojnega nasilja (2001), <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO962>, 1. 6. 2016.

**SOLDATOM V SPOMIN,
GENERACIJAM V OPOMINI!**

Glasilo Zveze društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko, letnik 2, št. 1, januar 2011

Spoštovani člani in članice zveze naših društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941-1945!

Prav lep pozdrav vsem skupaj. Najprej želimo deliti z vami veselje, ki smo ga doživljali ob Vašem jubilejnim obdobju na naš skrajni BILJEŽN v novi podobi. Okolišne pa dobro prebrali in preglejte, saj so bili odnosi resnično življenjski. Pobežalo tako v zvezi z obliki kot tudi z vsebino se nam včasih tudi same vojte, da se za Vas z svetlobo potrudimo. Če bi želeli nastopiti vseh odziva, ki smo jih prebrali, bi bil bilna kljub novi različni obliki prekratki. Pa ne smemo, če Vam vsem ročajem samo tova, naroden pa po imenu samo enega člana, katerega pravo se nato je z polj. Kamilc: rajbolj dostojno.

Za prvih desetih tednih leta, na prvih svetovnih srečanjih Zveze društev v Tivoljuh najja je priskrila kmetar, v kateri po z. hčno, ciljno pravo postojan papir ter dva leta z mnogimi otroškimi vrti. Vsesta sta bila zveznih detev, jedra in prvih tisoletov, predvsem pa bilimo. Ko vva do konca prebrala verz, pa se namo je tako ustavilo ob področju: Franček ŠKRINAR iz Mihalovce pri Ormožu, star 94 (!) let. Priznam, oba sta bila izredna! Eja imamo v svojih vrstah člana, ki v desetih desetletjih življenja tako stvarno opazuje in

postojno življenja v desetem krogu, pa prepleta s spominoma (ki jim sta nedvomno razgledoma in doba te komentari) v podobni situaciji v državi, vae skupaj pa spetno ustoli v verz - resnično vredno spoštovanja. Servida vva gospoda Francka odprala in se mu zabavala na njegov trud, prasila pa vva ga tudi za dovoljenje, da bi smela nekaj njegovih verzov tudi objaviti. Kar namo je nedovodi, vsem boimo za pokalstvo dati v branje eni knjižni odlovek:

*Prav si Franček v življenju svetost.
Na koga namo odložit.
Ali pravi, avtoritativni si, se zmeraj izjavil,
Pa se mu nisi v njegov obtem zvalil.*

*Na hčno se brevil, da pijem in,
Kar nekdaj življenjsko je bilo,
Sedaj pa zameril se nam je ljubo,
Kar Franček pravo nam zati.*

Handwritten text on page 2

20 LET OD PRIČETKA ZDRUŽEVANJA MOBILIZIRANCEV

Glasilo Zveze društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, 1. januar 2011

tusom žrtve vojnega nasilja, ne pa vdovam in svojcem niti ni pripadla za nazaj,⁸⁹⁰ Zakona o vojnih invalidih in vojnih veteranih pa prisilne mobilizirance v nemško vojsko, ki so invalidi, še vedno izključujeta. Le okrog 10 odstotkov invalidov je dobilo priznanje invalidnosti neposredno iz Nemčije, in še to jim je uspelo le z veliko osebnega angažmaja.

Društva prisilno mobiliziranih so se spomnila tudi vseh padlih v nemški vojski in po vsej Sloveniji postavila več kot 100 spomenikov v spomin padlim vpoklicancem.

V petindvajsetih letih delovanja Združenja Gorenjcev mobiliziranih v redno nemško vojsko v času 1943–1945 je bilo objavljenih veliko spominskih pričevanj. Od prve življenjske zgodbe

890 ZZN; <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO962>, 1. 6. 2016.

Spomenik padlim Gorenjcem v nemški vojski, Kranjsko pokopališče (foto: Monika Kokalj Kočevar)

Alojza Žiberta *Pod Marijinim varstvom* so bile izdane številne knjige spominske literature, tudi občine so izdajale spomine. Za predsednikoma Alojzom Žibertom in Zdravkom Ribnikarjem je vodenje združenja prevzel sin nekdanjega mobiliziranca Franc Erce. Leta 2009 so na kranjskem pokopališču postavili spomenik v spomin vsem padlim Gorenjcem v nemški vojski.

Združenje se preživlja s članarino in občinskimi prispevki. Leta 2016 je od vseh društev in zvez prisilno mobiliziranih delovalo le še Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, ki je po podatkih iz leta 2012 štel 929 članov, med katerimi je že veliko žena in potomcev prisilno vpoklicanih.⁸⁹¹

⁸⁹¹ Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945.

**VERMANŠAFT
IN PRISILNA
MOBILIZACIJA V
NEMŠKO VOJSKO
NA SPODNJEM
ŠTAJERSKEM**

Vermaňšaft SHB na Spodnjem Štajerskem je bil hkrati z vermaňšaftom KVB na južnem Koroškem in Kranjskem ustanovljen 25. junija 1941.⁸⁹² Vodja SA-Gruppe Südmark SA-Gruppenführer Walther Nibbe je imenoval vodje 10 enot (»Standarten«) in vodjo vermaňšafta SA-Standartenführerja Franza Blascha. Število mož, ki so ga navajali (84.000), je bilo bolj na papirju, saj se velika večina mož ni udeleževala apelov, usposabljanja, prireditvev in drugih aktivnosti. V operativnih enotah je sodelovalo do 2500 mož. Oboroženi oddelki vermaňšafta so aktivno nastopali v bojih proti partizanom. Prvič so vermani sodelovali s policijo pri zasledovanju pohorske čete avgusta in septembra 1941. Aprila 1942 je bil ustanovljen »Wehrmannschaftsbatallion Süd«, ki je sodeloval v spopadih, padlo pa je tudi nekaj vermanov. Novembra so bataljon razpustili in ustanovili štiri čete. 15. julija 1943 je poveljstvo nad vermaňšaftom prevzel zvezni vodja SHB Franz Steindl. Jeseni 1943 so glavnino bojev prevzele alarmne čete in napade usmerile proti Šlandrovi brigadi. Pomembni so bili tudi spopadi vermanov s 14. divizijo, ki je na Štajersko prišla februarja 1944. Marca so na novo mobilizirane alarmne čete združili v »Wehrmannschaftsregiment Untersteiermark«. Poleti 1944 se je pričel razkroj enot vermaňšafta in številni možje so dezertirali v partizane, pozno jeseni pa enote niso bile več sposobne za aktivni protipartizanski boj. Regiment je bil jeseni 1944 vključen v Volkssturm, formalno pa je bil ukinjen šele 16. aprila 1945, potem ko je 30. marca tega leta na Zgornjem Štajerskem padel njegov poveljnik Franz Steindl.⁸⁹³

Na Štajerskem so z vpoklicem v nemško vojsko pričeli že pol leta prej kot na Gorenjskem, tudi drugi zakoni o obveznem služenju v RAD in uvedba vojaškega prava so bili sprejeti nekaj mesecev prej, vendar pa na Štajerskem, ki je imela močnejšo Štajersko domovinsko zvezo, niso ustanovili stranke NSDAP. Precej zaslug za to moramo pripisati zveznemu vodji Franzu Steindlu. Šef civilne uprave na Spodnjem Štajerskem dr. Sigfried

892 ARS, AS 1689, šk. 387/I/1, Osnovna navodila št. 1, 25. 6. 1941.

893 Zorko, *Wehrmannschaft.*; Ferenc, *Wehrmannschaft.*

Uiberreither je 24. marca 1942 izdal odredbo o uvedbi vojaške obveznosti in 26. marca še odredbo o popisu moških letnikov 1923 in 1924, ki naj bi ga izvedli od 1. aprila do 1. maja. Na Štajerskem so bili najprej pripravljeni sezname za letnika 1923 in 1924, temu so sledili popisi letnikov 1921 in 1922, nato 1919 in 1920, novembra in decembra pa še 1925 in 1918. Nato so sledili nabori in vpoklici. Julija 1942 sta bila vpoklicana letnika 1923 in 1924. Letnik 1923 je odšel kar takoj v vojsko, letnik 1924 pa najprej v državno delovno službo in nato naprej v vojsko. Do konca leta 1942 sta bila poleg letnikov 1921 in 1922 na naborih še letnika 1919 in 1920. V letu 1943 so bili zajeti letniki 1914–1918 in 1925–1927, v letu 1944 pa letniki 1908–1913, ki so jih najprej vpoklicali v državno delovno službo in nato v vojsko. V letu 1944 je okupator na Štajerskem popisal še moške letnika 1928, popisi letnika 1929 pa so potekali marca 1945. Vpoklicanih naj bi bilo 28.000 moških,⁸⁹⁴ padlo pa jih je okoli 7.000.

894 Žnidarič, Mobilizacija v nemško vojsko na slovenskem Štajerskem, str. 27–33.

**PRISILNA
MOBILIZACIJA V
NEMŠKO VOJSKO
V DRUGIH
DRŽAVAH PO
EVROPI**

Alzacijska departmaja Zgornji in Spodnji Ren ter lotarinjski departma Moselle, ki so bili v letih od 1871 do 1919 de jure že priključeni nemški državi, so bili de facto kot Gau Oberrhein, ki ga je vodil Robert Wagner, in Gau Westmark pod Josefom Bürklom od maja 1940 priključeni tretjemu rajhu. Da bi pospešili germanizacijo, so uvedli prisilno mobilizacijo in obljubili prebivalcem nemško državljanstvo, če se priključijo nemški vojski oz. SS. Mobilizacija se je v Mosellu začela 19. avgusta, v Alzaciji pa 25. avgusta 1942. Med oktobrom 1942 in novembrom 1944 je bilo v nemško vojsko in SS vključenih več kot 30.000 moških, rojenih v letih od 1914 do 1927 v Mosellu, in okoli 100.000 Alzačanov, rojenih v letih od 1908 do 1927. 24.000 jih je umrlo na fronti in 16.000 v ruskih taboriščih, približno ena četrtnina se je izognila služenju ali pa je prebegnila. Ujeti so bili usmrčeni, poslani v taborišča, na fronto ali pa so bile njihove družine deportirane.⁸⁹⁵

Na Poljskem je mobilizacija v nemško vojsko potekala na priključenih vzhodnih območjih, predvsem v vzhodni Zgornji Šleziji in Pomeraniji in v delih vojvodstev Białystok, Kielce, Łódź in Varšava. Vpoklic Poljakov, ki so imeli državljanstvo na preklic, je potekal v treh fazah. Marca 1940 so bili na naboru moške, rojeni 1917–1918, in sicer v mestnih okrožjih Katowice, Brendsburg, Krenau in Ilkenau. Že leta 1940 so se pričeli tudi vpoklicati v SS. Ocenjeno je, da je bilo skupaj vpoklicanih okoli 295.000 moških, rojenih od leta 1898 do 1927, četrtnina jih je padla.⁸⁹⁶

V Luksemburgu so z ukazom z dne 23. maja 1941 mobilizirali fante, rojene v letih 1920 do 1927. Skupaj je bilo vpoklicanih 10.200 moških, od tega jih je umrlo ali bilo pogrešanih 2848.⁸⁹⁷ V

895 Stroh, *L'incorporation des Alsaciens et Mossellans dans la Wehrmacht et les Waffen SS au cours de la Seconde Guerre mondiale et sa memoire*, Konferenca o prisilni mobilizaciji v nemško vojsko, Ljubljana, 12. oktober 2012, še neobjavljeno.

896 Kaczmarek, *Die Polen in den Wehrmachtuniformen 1939–1945*, Konferenca o prisilni mobilizaciji v nemško vojsko, Ljubljana, 12. oktober 2012, še neobjavljeno; Ryszard Kaczmarek, *Polacy w Wehrmachcie*, Krakow 2010.

897 Razstava *Magre eux*, Schirmeck, oktober 2012, <http://www.malgre-eux-2012.eu/projet>, 8. 2. 2016.

belgijskem okraju Eupen Malmedy je bilo v nemško vojsko vpoklicanih 8700 oseb. 3.400 mož je padlo ali so jih pogrešali.⁸⁹⁸

Po ocenjenih zbranih podatkih za mednarodno razstavo o prisilni mobilizaciji v nemško vojsko Magre Eux, ki je bila odprta leta 2012 v Le mémorial de l'Alsace-Moselle v Schirmecku v Alzaciji, je padlo ali umrlo 39 % vpoklicanih Belgijcev in 27 % Luksemburžanov. Če upoštevamo ocene Poljaka Ryszarda Kaczmareka, da je v nemški vojski padlo ali umrlo približno 75.000 Poljakov, to predstavlja 25 % vpoklicanih.⁸⁹⁹ Za Štajersko in Gorenjsko s Koroško je bilo upoštevanih 39.000 vpoklicev, kar pri 10.500 smrtnih žrtvah predstavlja 25 % vojakov.⁹⁰⁰

Leta 1981 je bil ustanovljen sklad Francosko-nemške zaveze. Zvezna republika Nemčija mu je namenila 250 milijonov mark kot prispevek za reševanje socialnih problemov mobilizirancev, posamezni prisilni mobiliziranec pa je leta 1991 v dveh obrokih dobil izplačanih 9100 frankov. Republika Francija iz svojih sredstev izplačuje invalidske pokojnine nekdanjim prisilno mobiliziranim iz Alzacije in Mosella, pokojnine vdovam vojakov, in druga sredstva, med drugim rente za starejše od 65 let. V Luksemburgu so prisilni mobiliziranci vključeni v državni zavarovalni sistem, ki mu je Nemčija plačala pavšalno odškodnino, podobno je bilo urejeno tudi v Belgiji.⁹⁰¹

898 Prav tam.

899 Prav tam.

900 Prav tam.

901 Puklavec, Interpretiranje dokumentov, Pravice prisilnih mobilizirancev v Franciji, str. 689.

ZAKLJUČEK

V drugi svetovni vojni so veljale naslednje konvencije: Haška konvencija o zakonih in običajih vojne na kopnem z dne 29. julija 1899, Haška konvencija o zakonih in običajih vojne na kopnem z dne 18. oktobra 1907 in Ženevska konvencija o ravnanju z vojnimi ujetniki z dne 27. julija 1929.⁹⁰² Konvencijo iz leta 1899 je ratificiralo 51 držav, novejša pa ni ratificiralo 17 držav, ki so bile zato zavezane pogodbi iz leta 1899. Ženevsko konvencijo je ratificiralo 53 držav, med njimi ni bilo Sovjetske zveze. Konvencija ni nadomestila haške deklaracije, temveč je njena določila le dopolnila. Najpomembnejša so bila določila o prepovedi represalij in kolektivnih kaznovanj ter organizaciji dela vojnih ujetnikov.⁹⁰³

Mobilizacija Štajercev, Gorenjcev in Korošcev v nemško vojsko je bila eden najhujših raznarodovalnih ukrepov in je predstavljala kršitev mednarodnega vojnega prava in haškega pravilnika iz leta 1907,⁹⁰⁴ predvsem člena 45, ki določa: »Prepovedano je siliti prebivalce okupiranega ozemlja k priseganju zvestobe sovražni državi«. Kršen je bil tudi člen 43: »Okupant je odgovoren za red in varnost na okupiranem ozemlju in je /.../ dolžan spoštovati, razen kadar je to absolutno nemogoče, zakone, ki veljajo na okupiranem ozemlju.«⁹⁰⁵ Okupator tako postane dejanska oblast na okupiranem ozemlju.⁹⁰⁶ Na podlagi izkušenj v drugi svetovni vojni je ženevska konvencija iz leta 1949 ohlapna določila haške konference precizirala, med drugim tudi v 51. členu, kjer navaja: »Okupacijska sila ne sme siliti zaščitene osebe k služenju v svojih oboroženih ali pomožnih silah. Prepovedana sta tudi pritisk in propaganda, ki imata za cilj doseči prostovoljen pristop«. V 23. členu haškega pravilnika je

902 Blumenwitz, *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941–1946)*, str. 59; Laws and Customs of War on Land (Hague II); July 29, 1899, http://avalon.law.yale.edu/19th_century/hague02.asp, 2. 6. 2016; Laws and Customs of War on Land (Hague IV); October 18, 1907, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp, 2. 6. 2016;

903 Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929, <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/305>, 2. 6. 2016.

904 Laws and Customs of War on Land (Hague IV); October 18, 1907, http://avalon.law.yale.edu/subject_menus/lawwar.asp, 2. 6. 2016.

905 Türk, *Mobilizacija Slovencev in mednarodno pravo*, str. 34.

906 Türk, *Temelji mednarodnega prava*, str. 574.

zapisano, da je vojskujoči se državi »prepovedano mobilizirati državljane sovražne države, da bi sodelovali v vojaških operacijah proti lastni državi, čeprav so bili v službi vojskujoče se države pred začetkom vojne«. ⁹⁰⁷

Po haaškem pravilniku iz let 1899 in 1907 je bilo pri prisilno mobiliziranih Gorenjcih trikrat kršeno vojaško pravo. Sovražni državi so morali namreč priseči že s sprejemom v KVB (ali so možje morali priseči tudi ob vstopu v vermanshaft, nam ni uspelo ugotoviti), nato v RAD in v nemško vojsko. Nemška okupacijska sila ne bi smela širiti rajhovskih zakonov na zasedena ozemlja in izdajati novih, ki so bili povečini povezani s ponemčevanjem. Izhajajoč iz 43. člena na ozemlju Spodnje Štajerske, Gorenjske in Mežiške doline ne bi smela podeliti državljanstva, temveč bi morala spoštovati veljavne zakone. Ravno na podlagi državljanstva pa je bil omogočen vpoklic v nemško vojsko. Del haaške deklaracije, ki se sklicuje na oblast na teritoriju sovražne države, se sicer nanaša na dolžnosti vojaških oblasti, na slovenskih ozemljih pa je bila zelo hitro vpeljana civilna uprava. Mednarodnopravni položaj slovenskega ozemlja med drugo svetovno vojno pa je bil vseskozi položaj vojaške okupacije. ⁹⁰⁸ Za gorenjske vpo-klicance se utemeljeno uporablja naziv prisilni mobiliziranci.

Tudi obtožnica na procesu proti gauleiterju dr. Friedrichu Rainerju je vsebovala točko, ki ga je obtoževala prisilne mobilizacije Slovencev v nemško vojsko in jasno prepoznavala zločin. ⁹⁰⁹ V povojnih letih pa sta se izraza prisilna mobilizacija in prisilni mobiliziranec izredno hitro izgubila. V tej povezavi je zanimivo tudi spremljanje mobiliziranih Slovencev v italijansko vojsko, ki niso imeli takšnih težav kot nemški mobiliziranci, italijanska država pa jim je celo dodelila pokojnine. Manj so poznane tudi mobilizacije v madžarsko vojsko.

Gauleiter Franz Kutschera je s sodelovanjem SA-enot na Gorenjskem ustanovil tudi vermanshaft. Osnovne naloge in ugotovitve so bile podane v dopisu vodje SA-Gruppe Südmark in

907 Türk, Mobilizacija Slovencev in mednarodno pravo, str. 27.

908 Prav tam, str. 36.

909 ARS, AS 1931, Proces proti Rainerju in soobtoženim, šk. 560-564.

osnovnih navodilih.⁹¹⁰ Odredbam in izkušnjam na terenu so v SA sledili tudi pri urjenju vermanšafta kot polvojaškega oddelka znotraj KVB. Naloge vermanšafta kot dela KVB so bile povezane z nalogo KVB, ki je bila ustanovljena kot raznarodovalna politična organizacija, ki je predstavljala vez do ustanovitve nacionalsocialistične stranke NSDAP. Prebivalstvo naj bi ponemčili do te mere, da bi ljudje lahko vstopali v NSDAP, ki so ga ustanovili zaradi ugotovitve, da so Štajerci in Korošci bolj povezani z nemškim narodom kot Gorenjska. Glavna naloga KVB je torej bila, da se Koroški pripadlo Gorenjsko ponemči in pospeši njeno vračanje v nemško skupnost, ki naj bi to območje izgubila pred prvo svetovno vojno. KVB naj bi delovala, dokler ne bi bilo ugotovljeno, da so Gorenjci dovolj ponemčeni, da dobijo državljanstvo in da se ustanovi stranko. Zato je bila pri sprejemu v KVB pomembna rasna in politična ocena. Gorenjci so se – kot ugotavljamo, predvsem iz strahu – odločali za prijavo, sprejeti v KVB ali pa zavrjnjeni pa so bili šele po skupni oceni. Članstvo v KVB je pomenilo prvo stopnjo na poti do ponemčenja in pridobitve državljanstva. Naloge vermanšafta pa so izhajale iz tega, da je bil del KVB, ki je imel glavno nalogo širiti uporabo nemškega jezika, odstraniti rasno neuporabne in politično nezanesljive osebe, zbuditi domovinski občutek pripadnosti, dvigniti življenjski standard ter vzgajati moško prebivalstvo v vermanšaftu in mladino v nacionalsocialističnem duhu. Vermanšaft kot del KVB je imel nalogo, da pridobi kar največ prebivalstva. Poudarjeno je bilo, da se mora verman naučiti verjeti v führerja in njegove ideje. Cilje, ko so bili enaki ciljem KVB, pa naj bi dosegli z vzgojo v tovarištvo, nemškim poukom, petjem pesmi, telesnim urjenjem in korakanjem. Predvidena je bila tudi poznejša vojaška služba. Ravno zaradi nalog, ki so izhajale iz tega, da so bili del KVB, so imeli v vermanšaftu tudi izobraževalno poveljstvo, skrbnika za šport, skrbnika za glasbo, skrbnika za pesmi. Vodja vermanšafta je opozarjal, da je služba v vermanšaftu dolžnost,

910 ARS, AS 1689, šk. 387/I/1, Osnovna navodila št.1, 25. 6. 1941; ARS, AS 1689, šk. 357/II, SA Gruppe Südmark, 20. 6. 1941.

vendar ugotavljamo, da pri tem ni govoril o dolžnosti vstopa v vermanšaft, temveč o dolžnosti izvrševanja nalog, ko so moške že bili v enotah. To ugotovitev utemeljujemo na razlagi službe SA v SA-vermanšaftu, ki jih je interpretiral Hans Snyckers, tj. da je služba v SA dolžnost, vstop v organizacijo pa ne.⁹¹¹ Zagroženo je sicer bilo, da bodo vermane izključili iz KVB, če ne bodo služili pri vermanšaftu, vendar ugotavljamo, da je to veljalo samo za tiste, ki so bili člani vermanšafta.

V osnovnih navodilih vodja »Gruppe« sicer ugotavlja, da so se Gorenjci prijavljali v KVB prostovoljno in le manjši del iz strahu, vendar so se Gorenjci glede na dane razmere verjetneje v veliki meri prijavljali iz strahu, s tem pa je bilo posredno povezano tudi vstopanje v vermanšaft. Ko so bili moške v vermanšaftu, pa so že bili vključeni, velikokrat neprostovoljno, v naloge, ki jih je izvajal KVB.

Oboroženi oddelki SHB-vermanšafta so aktivno nastopali v bojih proti partizanom, na Gorenjskem pa so vermanšaft v KVB uporabljali pretežno za organizacijo aktivnosti v KVB, tj. različna zbiranja, proslave, parade itd. Z ustanovitvijo stranke NSDAP in postopnim vključevanjem vermanšafta v enote (npr. v nujno tehnično pomoč, pomožno policijo, samozaščito) se je pomen polvojaških enot vermanšafta še zmanjševal, so pa te predstavljale nabor moških za vpoklic v druge enote. Z razpustitvijo vermanšafta jeseni 1942 so skušali moške po pridobitvi državljanstva vključevati v SA enote, kamor pa se je vključilo le nekaj več kot 1000 moških, med katerimi so bili tudi nekateri nekdanji člani vermanšafta. To je treba pripisati dejstvu, da so na začetku leta 1943 gorenjske moške, ki bi lahko tvorili jedro močne SA, vpoklicali v nemško vojsko. Bolj kot nove člane SA so potrebovali moške na fronti. Precej moških je že pred mobilizacijo tudi odšlo v partizanske enote. Z vpoklici v nemško vojsko se je tudi število gorenjskih moških v enotah SA zmanjševalo. Vojaški prijavni uradi, ki so skrbeli za rekrutacijo in usposabljanje vojaških obveznikov, so prve sezname pri občinskih uradih naročili

911 Snyckers, SA.-*Wehrmannschaften*, str. 98–99.

že v začetku leta 1942. Že 26. novembra 1941 je izšla okrožnica *Musterung für die Wehrmacht*,⁹¹² kjer je bilo navedeno, da bo februarja 1942 izveden nabor mož letnikov 1900 do 1924. Dejansko so imeli gorenjski vojaški prijavni uradi, najbrž na podlagi te okrožnice, januarja in februarja 1942 na podlagi sporočil občinskih uprav popise že pripravljene. Te so potrebovali tudi za rekrutno področje Wehrkreis XVIII in za vzpostavitev rezervne nadomestne vojske. Očitno so tudi predvideli, da bodo nabori stekli prej. Ker se je priključitev zasedenih ozemelj zavlekla oz. preložila na čas po vojni in je tudi vprašanje državljanstva vzelo več časa kot pričakovano, je mobilizacija potekala pozneje kot na Spodnjem Štajerskem. Julija 1942 sta bila na Štajerskem vpoklicana letnika 1923 in 1924. Takrat so na Gorenjskem potekali prostovoljni vpisi v SS. Gorenjci seveda še niso imeli državljanstva. Ravno tako kot na Štajerskem je vpoklic prvih letnikov v nemško vojsko tudi na Gorenjskem uspel. Partizanske enote so bile še prešibke, kar so priznavali tudi sami, da bi imele pomembno vlogo pri mobilizaciji, fantje in možje pa so se glede na Rainerjev ukaz o izgonu sorodnikov⁹¹³ raje pustili odpeljati v nemško vojsko. Ugotavljamo, da so z odločitvijo, da gredo v nemško vojsko, rešili pred izgonom večje število družin.

V RAD in v nemški vojski se je nadaljevala raznarodovalna politika, ki je s podelitvijo državljanstva dosegla svoj prvi vrhunec. Po vpeljavi vojaškega prava in obveznega služenja v državni delovni službi so imeli Gorenjci kot nemški državljani na preklic dolžnost služiti v RAD in nemški vojski, kjer se je raznarodovanje nadaljevalo. 26. februarja 1942 je bilo vpeljana novo pisanje ponemčenih imen in priimkov. V seznamih vojaških prijavnih uradov so bili imena in priimki Gorenjcev zapisani po nemško, kar je veljalo tudi za vse dokumente, Wehrpass, Soldbuch idr. Če so padli, so bila imena po nemško zapisana tudi na grobu. Vpoklic je sledil raznarodovalnim ukrepom v KVB in pridobitvi državljanstva in je predstavljal drugi vrhunec raznarodovanja.

912 Žnidarič, Nemška mobilizacija na slovenskem Štajerskem, str. 30.

913 ARS, AS 1603 šk. 829/1, Razglas Friedricha Rainerja z dne 8. 1. 1943.

Od več kot 2.000 dezertarjev iz nemške vojske (do jeseni se je vpoklicem izognilo okoli 500 mož, nato pa je bilo takih, ki bi lahko prebegnili iz nemške vojske, še 1100) se jih je kar polovica pridružila Gorenjskemu odredu, osrednji partizanski enoti na Gorenjskem.⁹¹⁴ Pozneje pa so partizanske enote z mobilizacijami »pobrале« številne ljudi, ki so jih še nameravali vpoklicati vojaški prijavni uradi. Zaradi pomanjkanja delovne sile v številnih gorenjskih tovarnah in odhodov k partizanom je zmanjkalo kvote za mobilizacijo. Nekaj mož je pobrala tudi Gorenjska samozaščita.

Na podlagi podatkov iz arhivov Deutsche Dienststelle, arhivov in zbirke podatkov Društva mobiliziranih Gorenjcev v nemško vojsko 1941–1945 in iz literature nam je uspelo sestaviti seznam vpoklicanih. Podatki o nekaj več kot 4100 Gorenjcih so vneseni v računalniški program, ki smo ga vzpostavili leta 2008.⁹¹⁵ Trenutno pa je skupno računalniško popisanih v Excelu vseh nekaj več kot 11.000 vpoklicancev, kjer je poleg osnovnih podatkov, datuma in kraja rojstva pri nekaterih zabeležena tudi enota, kjer je vpoklicani služil. Verjamemo, da v seznamu nekateri vpoklicanci še manjkajo, predvsem tisti, ki jih nismo uspeli najti v popisih vasi. Manjkajo tudi tisti, ki so bili rojeni drugje po Sloveniji in so med drugo svetovno vojno živeli na Gorenjskem. Tako lahko potrdimo, da je bilo gorenjskih vpoklicancev več, kot se je ocenjevalo. Do sedaj so bile narejene le posamezne krajevne ocene. Število 11.000 je zagovarjal tudi prisilni mobiliziranec Alojz Žibert, dolgoletni borec za pravice prisilnih mobilizirancev, nekdanji predsednik društva mobilizirancev v nemško vojsko in dober poznavalec medvojnih in povojnih razmer. O višjih številkah je govoril tudi zgodovinar dr. Ivan Križnar, največji poznavalec arhivskega gradiva o Gorenjski med drugo svetovno vojno.

Ugotovljeno število 11.000 prisilno mobiliziranih Gorenjcev najbrž odpira tudi vprašanje o številu vpoklicanih Štajercev

914 Budna, Dežman, Lušina, *Gorenjski odred*, str. 339.

915 Kokalj Kočever, *Predstavitve računalniškega programa za popis vpoklicancev*, Konferenca o prisilni mobilizaciji, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, oktober 2012.

in Korošcev. O višjem številu vpoklicanih z Gorenjskega je mogoče sklepati tudi že iz omemb v dokumentih o pripravi naborov letnikov 1923 in 1924, ko so naročali formularje za letnika 1923 in 1924 – teh vpoklicancev naj bi bilo okoli 6000.⁹¹⁶ Ker so začeli vpoklicevati nabornike, ki še niso bili polnoletni in tako tudi še ne člani KVB, so morali vprašanje državljanstva in s tem izpolnitve osnovnega pogoja za sprejem v nemško vojsko urediti z župani in krajevnimi vodji NSDAP, ki so v vsakem primeru posebej ugotavljali, ali je oseba primerna za sprejem v KVB in tako za pridobitev državljanstva. Že vnaprej je bilo določeno, da bodo skušali vpoklicati čim več nabornikov. Tudi postopki rasnih in političnih komisij ter sklepi županov in krajevnih vodij NSDAP so bili oblika raznarodovanja. Nekateri vpoklicanci so se skušali izmakniti vpoklicu, češ da so le »Schutzanhörige«, brez državljanstva in tako neprimerni za vpoklic.

Može so z urjenjem, učenjem nemščine in povelj v nemščini že v vermanšaftu in RAD pripravljali na vojaško službo. Gorenjci so takoj, ko se je le pokazala priložnost, dezertirali iz nemških enot. Včasih jim je slovenska narodnost omogočila boljši položaj v ujetniških taboriščih, ker so jih prepoznali kot prisilno mobilizirane. Gorenjci, vpoklicani v nemško vojsko, so med vojno dezertirali oziroma so se priključili najmanj trinajstim različnim vojaškim formacijam: slovenskim, francoskim, češkim, slovaškim, bolgarskim ali ukrajinskim partizanom, rdeči armadi, enotam jugoslovanske kraljeve vojske, prekomorskim brigadam, britanskim enotam RAF, tujski legiji, četnikom in domobrancem.

Pri vračanju je zanimiv podatek, da se je prek slovenskih repatriacijskih baz vrnilo samo 1200 vpoklicancev. To na eni strani potrjuje, da jih je bilo na vzhodni fronti bistveno več kot v drugih delih Evrope in se jih je zato več vračalo skozi Subotico. Če preštejemo padle, dezerterje in tiste, ki so prišli skozi Jesenice, bi moralo biti teh, ki so se vrnili z vzhoda, od 3000 do 4000. Več kot 1700 je v nemških enotah padlo ali pa zaradi posledic

916 ARS, AS 1603, šk. 842/I, Evidenca in nabor na zasedenih področjih Koroške in Kranjske, 8. 10. 1942.

bojev umrlo v bolnišnicah, kar predstavlja 15 % vpoklicanih. Če upoštevamo, da je na območju južne Koroške in Kranjske leta 1941 živelo približno 183.000 ljudi, predstavljajo prisilni mobiliziranci 6 % prebivalstva. Glede na podatke drugih držav, kjer je bila smrtnost veliko višja, do 39 % med Belgijci, ne smemo pozabiti, da so prišli Gorenjci na fronte razmeroma pozno, da je veliko Gorenjcev prešlo v druge vojaške formacije in da so dokumentirani kot žrtve drugih formacij, kamor so se vključili. Število prebeglih Gorenjcev je primerljivo s številom prebegov pri Alzačanih.⁹¹⁷ Veliko Alzačanov je umrlo po vojni v ujetniških taboriških in tudi pri Gorenjcih lahko sklepamo, da so tisti, ki so umrli po maju 1945, umrli kot ujetniki, vendar to ob podatku, da za 200 ljudi letnica smrti ni znana, ne pomeni več kot 2,5 %.

Ocenjuje se, da se je na področju mobilizacijskega območja Gorenjskega odreda (zdajšnja gorenjska regija), kjer je živelo več kot 100.000 prebivalcev, partizanom pridružilo več kot 10.000 oseb.⁹¹⁸ V vseh treh medvojnih gorenjskih okrožjih pa je živelo okoli 183.000 prebivalcev. Ocenjujemo, da je bilo v partizanskih enotah približno 20.000 Gorenjcev. Če to primerjamo s številom mobilizirancev (11.000), ugotovimo, da je bilo v partizanih približno dvakrat toliko ljudi, kot jih je bilo mobiliziranih, s tem da je vsaj 2.000 mož iz nemške vojske dezertiralo v partizane, najmanj 500 pa se jih je že pred vpoklicem pridružilo partizanom. Tretja oborožena formacija na tem območju je bila Gorenjska samozaščita, v kateri je bilo daljši ali krajši čas 3.500 mož. Med njimi je bila le ena desetina nemških vojakov. Iz vseh podatkov skupaj ugotavljamo, da je bilo približno 33.000 Gorenjcev v različnih oboroženih enotah, kar je predstavljalo eno šestino ali več kot 15 % prebivalstva. V partizanskih enotah je padlo več kot 4.500 mož, kar je bilo okoli 25 %, v nemški vojski pa 15 %.

Prisilno mobilizacijo prepoznavamo kot eno najhujših oblik raznarodovanja in vojnega nasilja. Ob upoštevanju dejstev

917 F Stroh, *L'incorporation des Alsaciens et Mossellans dans la Wehrmacht et les Waffen SS au cours de la Seconde Guerre mondiale et sa memoire.*

918 Budna, Dežman, Lušina, *Gorenjski odred*, str. 339.

med drugo svetovno vojno imajo prisilni mobiliziranci upravičeno status žrtve vojnega nasilja, ki pa jim je bil uradno priznan šele 50 let po vojni. Vseskozi se je med vpoklicanci odpiralo tudi vprašanje uveljavljanj odškodnin, ki naj bi jih plačevala Nemčija. Morda bo to vprašanje mogoče skupno opredeliti, ko/če se bodo za te pravice zavzeli tudi prisilni vpoklicanci s Poljske.

POVZETEK

**MOBILIZIRANCI V
NEMŠKO VOJSKO
Z GORENJSKE
V LETIH
1943–1945**

Po začetku druge svetovne vojne v Sloveniji 6. aprila 1941 in razdelitvi ozemlja je nemški okupator po odhodu okupacijskih enot vzpostavil svojo civilno upravo na Spodnjem Štajerskem in v zasedenih območjih Koroške in Kranjske, na t. i. južnem Koroškem. To upravno enoto, ki jo je sestavljalo šest nekdanjih gorenjskih okrajev, pozneje preoblikovanih v tri okrožja in okraj Dravograd, katerega občine so bile priključene okrožjema Volšperk in Velikovec, je najprej vodil namestnik koroškega deželnega vodje Franz Kutschera, od decembra 1941 naprej pa koroški deželni vodja dr. Friedrich Rainer. Ozemlje je spadalo k XVIII. vojaškemu okrožju. Civilno upravo so prihajali nadzorovat različni visoki nemški funkcionarji, med njimi notranji minister dr. Wilhelm Frick in državni vodja SS in policije Heinrich Himmler. Že 24. maja 1941 je bila ustanovljena raznarodovalna organizacija Koroška ljudska zveza (KVB), v katero se so predvsem iz strahu pred posledicami vključevali številni Gorenjci. Zvezni vodja KVB je bil Wilhelm Schick, ki je imel svoj sedež na Bledu. Na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske so bila štiri okrajna vodstva, v Kranju, Radovljici in Kamniku ter Dravogradu. Okraji so bili razdeljeni na krajevne skupine, ki so se ujemale z mejami občin. Te pa so se naprej delile na bloke in celice. KVB je predstavljala povezavo in vmesni člen med slovenskim prebivalstvom in nemško nacistično stranko. V Gozdu - Martuljku je delovala tudi šola KVB, kjer so se usposabljali vodje organizacije. Znotraj KVB sta obstajali tudi ženska in mladinska organizacija. Krajevne skupine so skrbele za to, da je bilo v aktivnosti vključenega čim več prebivalstva. Nemška oblast je namreč želela pripraviti prebivalstvo, ga ponemčiti v vseh pogledih, da bi bili primerni za podelitev nemškega državljanstva. Že v prvih mesecih je vodja civilne uprave ukazal zamenjavo slovenskih napisov z nemškimi, zamenjal valuto, razpustil slovenska društva in zaplenil imovino, uvedel ukrepe zoper Rome in Jude ter pričel z izgonom Slovencev. V prvi skupini izgnanih so bili slovenski učitelji ter inteligenca, sledili so prebivalci, naseljeni na Gorenjsko po letu 1914. Izveden je bil rasni in poli-

tični pregled in na tej podlagi so Gorenjci dobili članstvo v KVB. Dokončno članstvo so dobili le nemški državljani, Gorenjci pa začasnega. Kdor ni postal član, je ostal t. i. zaščitenec. Ministrski svet za obrambo je že 14. oktobra 1941 v Berlinu z močjo zakona določil, da s 14. aprilom 1941 dobijo nemško državljanstvo nekdanji jugoslovanski državljani nemške narodnosti brez državljanstva, ki so imeli na ta dan stalno bivališče na območju Spodnje Štajerske in zasedenih območij Koroške in Kranjske. Odlok k tej odredbi je bil izdan 10. februarja 1942. Na Spodnjem Štajerskem so državljanstvo dokončno uredili spomladi 1942, na Gorenjskem pa šele jeseni. Spodnjo Štajersko in Gorenjsko so nameravali čimprej formalnopravno priključiti nemškemu rajhu. Za datum priključitve je bil najprej predviden 1. oktober 1941, vendar pa so priključitev najprej preložili za en mesec, nato pa zaradi zakonskotehničnih razlogov na poznejši čas. V dogovoru med vodjo civilne uprave in skupino SA-oddelkov nemške nacionalsocialistične stranke, ki je bila pristojna za južno Koroško (SA-Gruppe Südmark, katere vodja je bil SA-Gruppenführer Walter Nibbe), so poleti 1941 po nemškem modelu in po zgledu podobnih ureditev v zasedenih deželah s civilno upravo na Spodnjem Štajerskem in Južnem Koroškem ustanovili enote vermanšafta, ki so bile podrejene SA-skupini Südmark. Po organizacijski vzpostavitvi in imenovanju vodij je do oktobra 1941 potekalo evidentiranje gorenjskih mož v starosti od 18 do 45 let. Vodja gorenjskih vermanov je bil SA-Brigadenführer Erich Beck. Čeprav je bilo po odloku o vzpostavitvi enot SA-Wehrmannschaft iz leta 1939 služenje prostovoljno, so ga na Gorenjskem predstavljali kot dolžnost in obveznost.

Obvezniki so iskali različne možnosti, da bi se izognili služenju, kar je še posebej veljalo za delavce, zaposlene v oboroževalni industriji, gasilce in železničarje. Enote gorenjskega vermanšafta so v nasprotju z vermanšaftom na Štajerskem opravljale le polvojaško urjenje, sodelovale na različnih dogodkih in zbirale sredstva za različne formacije in skupine. Vermani tudi niso nosili orožja. Oblečeni so bili v t. i. gorske uniforme, ki so

bile predpisane za SA, vendar so jih nosili le vodje in podvodje, spomladi 1942 pa so uniforme delili le preverjenim posameznikom, ostali pa so jih morali vrniti. Uniformirani vermani so nosili narokavni trak s kljukastim križem, za tiste v civilu pa je bil predviden trak z vojaškim znakom. Ali so te trakove v resnici nosili, ni znano, saj ni ohranjenih fotografij ali pričevanj, ki bi to potrdila.

Vodje in podvodje vermanšafta so se usposabljali v šoli za vodje v Rogaški Slatini, skupaj s štajerskimi vermani. Do pomladi 1942 število vermanov na Gorenjskem ni preseгло 17.000 mož, največje omenjeno število pa je 28.000. Največ vermanov je bilo v enoti »Standarte Stein« v Kamnik. Vsaka enota je štela do 250 mož. Ustanavljali so tudi posebne sanitetne in druge enote ter glasbene vode. Vodstvo vermanšaft enot je bilo naseljeno v različnih domovih razpuščenih društev in združenj.

Vermani so bili po hierarhičnem sistemu SA v okviru enot vključeni v »Wehrmannschaftsbrigade Nordkrain«, ki je bila marca 1942 preimenovana v »Wehrmannschaftsbrigade Oberkrain«. Njen vodja je bil Obersturmbannführer Franz Kuschner. Od zgodnje pomladi so vermane vključevali v različne enote krajevnih straž, k zaščitni policiji, orožnikom in nujni tehnični pomoči, veliko jih je bilo tudi zajetih v delovno službo. Zaradi tega se je število zmanjšalo za več tisoč. Na Gorenjskem je bila 1. januarja 1942 ustanovljena nacistična stranka NSDAP. Vodstvo NSDAP na Koroškem je že junija 1942 predlagalo, da je potrebno najti med vermani može, ki bodo postali člani oddelkov NSDAP – SA, SS, NSKK ali NSFK. Bilo je že tudi predvideno, koliko enot bi ustanovili.

Poleti 1942 so enote vermanšafta zaradi sodelovanja pri kmečkih opravilih dobile dopust do 15. septembra, potem pa je vodstvo le-tega podaljšalo do 10. oktobra, ko so bili že ustanovljeni oddelki NSDAP, vermanšaft pa razpuščen. Marca 1942 so na Gorenjskem že zbirali prostovoljce za gorske enote Waffen-SS, vendar je bil tudi ob drugem pregledu novembra 1942 odziv zelo slab. 7. julija 1942 je gauleiter dr. Friedrich Rai-

ner uvedel t. i. dolžnost do služenja v državni delovni službi oz. Reichsarbeitsdienst (RAD) in vojaško dolžnost. Ukazi so bili objavljeni v uradnem listu. Na veliki manifestaciji v Kranju 27. septembra 1942 pa je z razglasom Gorenjcem podelil državljanstvo na preklic. Objavil je tudi, da bodo 10. oktobra ustanovljeni oddelki nacistične stranke. Prehajanje nekdanjih vermanov v enote SA je po razpustitvi vermanšafta potekalo zelo počasi, saj še niso bili nemški državljani in so bili lahko pri SA-enotah dokumentirani le kot vermani. Z vpoklicem nekdanjih vermanov v nemško vojsko pa se enote SA tudi niso nikoli okrepile do števila, ki ga je imel gorenjski vermanšaft, februarja 1943 je SA-Standarte Oberkrain štela le 1165 mož.

Oktobra 1944 so bile na Gorenjskem ustanovljene tudi enote »Volkssturm«. Vključeni so bili vsi moški od 16. do 60. leta starosti. Usposabljanje je potekalo pod nadzorom SA. V enotah so bili lahko le nemški državljani in tisti z nemškim državljanstvom na preklic. Enote samozaščite, t. i. Selbstschutz, naj bi bile osnova za ustanovitev enot SS. Gorenjske sicer formalnoppravno zaradi različnih razlogov niso nikoli vključili v tretji rajh, so pa za prebivalce Gorenjske s podelitvijo državljanstva začeli veljati isti zakoni kot na ozemlju matične Nemčije. Tako so tudi vojaški prijavni uradi, ki so bili vzpostavljeni decembra 1941, pozvali občinske urade, naj pripravijo evidence letnikov, ki bi bili vpoklicani v nemško vojsko. Na Gorenjskem so bili ustanovljeni trije vojaški prijavni uradi, v Kranju, Radovljici in Kamniku. Vojaško okrajno poveljstvo v Kranju, pod katerega so spadali ti uradi, je vodil polkovnik Martin Kubert. Ustanovljeni so bili naborni štabi, ki so po evidencah pregledovali nabornike. Od novembra 1942 so potekali nabori moških letnikov od 1916 do 1926, pričeli so z naborom letnikov 1923 in 1924, na koncu pa so avgusta 1943 vpoklicali v državno delovno službo RAD letnik 1926. Prvi vpoklicanci so bili možje letnikov 1923 in 1924, v taborišča RAD pa so bili poslani januarja 1943. Zadnji so odšli naborniki, rojeni leta 1926, vendar je še vse leto 1943 in tudi leta 1944 potekal vpoklic tistih, ki jim je bil vpoklic odložen zaradi

različnih razlogov, največkrat zato, ker so bili zaposleni v tovarnah oborožitvene industrije. Nemški okupator je mobiliziral enajst letnikov vojakov, potem pa je bila mobilizacija naslednjih letnikov ustavljena, vpoklicevali so le še nemške državljane. V RAD ni bilo potrebno oditi tistim, ki so že služili vojsko.

Z 31. januarjem 1945 so bili vojaško okrajno poveljstvo Kranj ter vojaška prijavnna urada v Radovljici in Kamniku razpuščeni. Moštvo je bilo predstavljeno v Kranj, tako da je bil nadzor nad Gorenjsko centralno voden iz poveljstva v Kranju, aktivnosti vojaškega okrajnega poveljstva Kranj pa je prevzelo okrajno poveljstvo Celovec.

Gorenjci so v RAD služili v okviru XVIII. vojaškega okrožja. V oddelkih RAD so bili skupaj z Avstrijci, ki so jih zaradi nepoznavanja jezika večkrat gledali prezirljivo, vendar so jim starešine to prepovedovali. Posebej je bilo poudarjeno, da so v enotah po dolžnosti in ne prostovoljno. Tisti vpoklicanci, ki so skrbeli za družine, so lahko zaprosili tudi za družinsko podporo, ki je znašala od 20 do 80 RM. Po polletnem služenju v RAD so vpoklicance pošiljali v različne rezervne vojaške enote, kjer so jih usposobili za bojevanje na fronti. Že ob naboru so dobili vojaško knjižico, ki se je hranila v enoti, t. i. Wehrpass, ob prihodu v vojaške enote pa še Soldbuch, ki ga je imel vsak vojak pri sebi. Največ gorenjskih vojakov je bilo poslanih na vzhodno fronto.

Prve partizanske enote na Gorenjskem so bile ustanovljene julija 1941. Proti njihovim aktivnostim so nemške oblasti poslale okrepljene policijske enote. Januarja 1942 je bilo za boj angažiranih okoli 5000 mož iz različnih formacij. Junija 1942 se je pričela obsežna protipartizanska ofenziva Encijan, ki je potekala vse do jeseni 1942. V odgovor na partizanske napade so okupacijske sile izganjale družine in požigale vasi. Od marca do oktobra 1942 je bilo izgnanih 1858 ljudi in ustreljenih 474 talcev. Konec decembra 1942 je bilo na Gorenjskem samo 309 partizanov. A posamezne partizanske enote so pričele mobilizirati že decembra 1942, s prihodom novincev, ki so se izognili nemški mobilizaciji, pa se je število gorenjskih partizanov na začetku

leta 1943 povečalo na 500 do 600. Gauleiter dr. Friedrich Rainer je sicer v razglasu z dne 8. januarja 1943 objavil, da bodo, če se obveznik ne odzove vpoklicu, njegovo družino zaradi nepokoščine izgnali, imetje pa zaplenili. Tako so se vpoklicanci raje odločali, da odidejo v vojsko, kot da bi izpostavili svoje družine. Da bi zavarovali družine, pa so se tisti, ki so se odločili, da gredo v partizane, dogovorili z enoto, da so odhod uprizorili kot prisilno mobilizacijo.

Skupno število prisilno mobiliziranih presega 11.000. Najvišji čin, ki so ga Gorenjci lahko dosegli, je bil čin naddesetnika. Glede na čin so bili razporejeni v 16. ali 15. plačilni razred, kar je pomenilo 30 do 36 RM mesečnega plačila. Najvišje odlikovanje, ki so ga dosegli Gorenjci, je bil železni križec prve stopnje, ki ga je vojska podeljevala za posebna pogumna dejanja nad vojaškimi dolžnostmi. Največ vojakov pa je dobilo črni ranjeniški znak, ki so ga dobili za rane v enem do dveh spopadih. Ker je gradivo, ki bi nam omogočalo vpogled v življenje na fronti, omejeno, smo lahko uporabili le manjše število ohranjenih dokumentov. Vojaki so bili s svojimi domačimi v stiku predvsem prek pisem, nekatere pa so prišli domači obiskat v RAD in v zaledne enote. Velikokrat so vojaki dobili dopust šele pred odhodom na fronto. Na bojiščih in v ujetništvu je umrlo več kot 1700 Gorenjcev, številni so bili anglo-ameriški ali sovjetski ujetniki. Dezertiralo je več kot 2000 Gorenjcev, največ med dopustom, ki so ga povečini lahko koristili le severno od Drave. Ob preiskavah pobegov so sodelovali domači orožniki, gestapo, obveščeni pa so bili tudi enota, krajevni starešina, krajevni policijski urad, matična vojašnica enote, glavno poveljstvo vojaškega okrožja, državni policijski kriminalni urad in divizijsko sodišče. Komandant SIPO in SD na Bledu je izdal tiralico za pobeglim. Največ dezerterstev je bilo jeseni 1944.

Izmed slovenskih ujetnikov, ki so bili zajeti na fronti v Normandiji, so v ujetniškem taborišču Woodhouselee na Škotskem zbrali kar 3000 Slovencev, ki so se odločili, da se vrnejo v domovino. V konvojih so jih konec decembra 1944 prepeljali v itali-

jansko Gravino, kjer se je že oblikovala 5. prekomorska brigada. Enota je odšla nato do Splita in čez Velebit. Pri Gospiču so se spopadli z ustaškimi enotami, Slovenijo pa so dosegli 17. aprila 1945. Kolpo so prečkali pri Vinici. Po prihodu v domovino je bila enota razformirana. V Kolomni v Sovjetski zvezi so slovenski, srbski in hrvaški vojni ujetniki ustanovili 1. jugoslovansko brigado. Med borci je bilo več kot 900 Slovencev. V Jugoslavijo so prišli oktobra 1944 in nato v bojih izgubili večje število borcev. Pozneje sta bili v Kolomni ustanovljeni še tankovska brigada in 2. jugoslovanska brigada.

Številni vpoklicanci so na fronti dezertirali in se priključili osvobodilnim gibanjem po Evropi. Največ se jih je v Franciji pridružil makijevcem. Več tisočim pa je uspelo dezertirati v partizanske enote v Sloveniji; povečini so bili poslani v enote XXXI. divizije, ki so jih v več kot 10 odstotkih sestavljali nekdanji nemški vojaki. Dezerterji so v partizanske enote prihajali še vse do pomladi 1945. Okoli 360 se jih je priključilo tudi Gorenjski samozaščiti. Večina teh je bila najprej krajši čas pri partizanih. Zbrani so tudi podatki o vključevanju v četniške enote.

Krajevne skupine KVB so dobivale obvestila o njihovih krajanah v vojski, in vodile stanje po mesecih. Hkrati so skrbele tudi za občasno oskrbo vojakov na fronti. Žal je ohranjenega gradiva s tega področja, ki bi bilo izredno dragoceno za prikaz številčnega stanja in razmer, zelo malo. Pozdravi vojakov domačim so bili objavljeni v časopisu *Karavanken Bote*, ki je bil glasilo KVB, pa tudi v časopisu *Heimatgruss*, ki so ga za vojake na fronti pričeli izdajati novembra 1943.

Ob koncu vojne so bili v uredbo o amnestiji z dne 3. avgusta 1945 zajeti tudi nekdanji prisilno mobilizirani vojaki nemške vojske. Po koncu vojne so se iz različnih ujetniških taborišč vračali še vse do sredine petdesetih let. Najprej so se morali zglasiti v repatriacijskem taborišču, kjer so bili zaslišani, po odpustu pa so se lahko s t. i. objavo, dokumentom, ki je izkazoval njihov status, vrnili domov in se zglasili pri krajevnih uradih. Status prisilnega mobiliziranca je bil po vojni odvisen od situacije v ožjem

domačem okolju. Veliko jih je bilo obravnavanih kot državljani drugega razreda, imeli so težave pri šolanju, zaposlitvi, pridobivanju kreditov, vsaj do sedemdesetih let so jih tudi večkrat zasliševali. Po vojni so nekdanje nemške vojake večkrat popisovali tako organi uprave za notranje zadeve kot Rdeči križ, vendar ni ohranjen niti en skupni seznam, gradiva krajevnih uradov, ki se hrani v arhivih, pa je zelo malo. Pravic prisilni mobiliziranci niso imeli, mnogo jih več let ni imelo državljske pravice. Posebno težko je bilo za številne invalide, ki niso imeli urejenega statusa vojnega invalida. Že v petdesetih letih so se ustanovljale skupine nekdanjih mobilizirancev, ki so si medsebojno pomagali in iskali možnosti za priznanje. Država Jugoslavija jim ni bila naklonjena in je tudi zavirala sodelovanje z Nemčijo in možnost, da bi slovenski vpoklicanci dobili nemško rento ali pomoč. Šele leta 1991 je bilo ustanovljenih več društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko, in sicer v Celju, Kranju in Mariboru, ki jih je leta 1995 povezala Zveza mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945. Istega leta so mobiliziranci tudi dosegli, da so bili vključeni v Zakon o žrtvah vojnega nasilja in jim je bil končno priznan status žrtev vojnega nasilja, s čimer jim je od leta 2010 pripadla renta. S temo prisilne mobilizacije se je sredi osemdestih pričela ukvarjati tudi stroka. Društva so postavila tudi številna spominska obeležja in aktivno zbirala podatke o vpoklicancih. Nekdanji mobiliziranci, ki so bili na bojiščih ranjeni in so invalidi, pa še vedno nimajo urejenega statusa vojnih invalidov in z njim povezanih pravic. V nasprotju s prisilnimi mobiliziranci v Franciji, Belgiji in Luksemburgu odškodnine od države Nemčije kot naslednice tretjega rajha mobilizirancem v Sloveniji ni uspelo pridobiti.

SUMMARY

**MOBILISED INTO
WEHRMACHT
FROM UPPER
CARNIOLA
IN THE YEARS
1943-1945**

After the beginning of the Second World War in Slovenia and the division of its territory, following the departure of the occupying military units the German occupying forces set up a civilian administration.

The administrative unit, consisting of six former Gorenjska (Upper Carniola) districts, later transformed into three departments and the district of Dravograd, the municipalities of which were connected to the districts of Volšperk and Velikovec, was firstly headed by the Deputy Gauleiter of the Carinthian Gau, Franz Kutschera, and from December 1941 onwards, by Gauleiter Dr. Friedrich Rainer. The territory known as Southern Carinthia was part of the XVIIIth Military District.

The civilian administration was under the supervision of various high-ranking German officials, including Dr. Wilhelm Frick, Minister of the Interior, and State Leader of the SS and Chief of Police Heinrich Himmler. As early as May 24, 1941, the Carinthian Folk Association (hereinafter KVB) Kärtner Volksbund was founded. People from Upper Carniola joined the organisation in great number, mainly due to fear of the consequences. The federal head of the KVB was Wilhelm Schick.

The district headquarters were in Kranj, Radovljica and Kamnik, and districts were then divided into local groups that coincided territorially with the boundaries of municipalities. These were further divided into blocks and cells. The KVB was a link, an intermediary, between the Slovene population and the German Nazi party. There were also women's and youth organizations within the KVB. Local groups ensured that as many local people as possible were involved in KVB activities, because the German authorities wanted to prepare the population, to Germanize it in all respects, to be eligible for the granting of German citizenship. A KVB school was founded in the town of Gozd Martuljk, where local leaders of the organization were trained. The Nazi party, NSDAP in Gorenjska, was founded in January 1942.

Already in the first months of occupation, the head of the civilian administration ordered the replacement of Slovenian

town signs with German, changed the currency, dissolved Slovenian societies and seized their property, instituted measures against the Roma and Jews, and began the expulsion of Slovenes. The first group of exiles consisted of Slovene teachers and the intelligentsia, followed by inhabitants who had arrived in Gorenjska after 1914. A racial and political examination was carried out and the population was granted membership in the KVB on that basis. Only German citizens were granted final KVB membership, while Upper Carniolans could be temporary members. Anyone who did not become a member remained a so-called protegee. On October 14, 1941, the Ministerial Council of Defense in Berlin issued an order, with the power of law, that German citizenship should be granted to German citizens and former German citizens of German nationality who had permanent residence in the area of Lower Styria, or in the occupied regions of Carinthia and Carniola. The decree for that order was issued on February 10, 1942. In Lower Styria, citizenship was finally settled in the spring of 1942, but it was not until autumn that people in Gorenjska obtained citizenship. It was planned for the administrative units in Lower Styria and Gorenjska to join the German Reich officially as soon as possible. The date of annexation was scheduled for October 1, 1941, but was first postponed for one month and then for legal reasons to a later date.

By agreement between the head of the civilian administration, Dr. Friederich Rainer, and the SA group Südmark, responsible for Southern Carinthia, whose leader was SA Gruppenführer Walter Nibbe, *Wehrmannschaft* units subordinate to the SA were organized in the summer of 1941.

They were established in line with the German model and similar arrangements in occupied countries with the same civilian administration as in Lower Styria and Southern Carinthia. After organizational establishment and the appointment of leaders, by October 1941, the registration of men from Gorenjska of the age of 18 to 45 followed. SA Brigadeführer Erich Beck was the head of *Wehrmannschaft* units in Upper Carniola.

Although the decree establishing the SA *Wehrmannschaft* in 1939 presented the service as voluntary, it was obligatory in the Gorenjska region.

Conscripts to the *Wehrmannschaft* sought various options to avoid serving, which was possible if they were employed in the armaments industry, firefighters or railroad workers.

Unlike *Wehrmannschaft* units in Lower Styria, *Wehrmannschaft* units in Gorenjska performed only half military service, but exercised and participated in various events and fundraising campaigns for various organisations and groups.

The *Wehrmannschaft* also did not carry weapons. They were dressed in the mountain uniforms prescribed for the SA, but they were worn only by *Wehrmannschaft* leaders and assistant leaders, and in the spring of 1942, uniforms were distributed only to reliable individuals; others had to return them. Uniformed *Wehrmannschaft* men were supposed to wear an armband with a swastika, and those in civilian clothes an armband marked with the SA military insignia. It is not known whether these bands were actually worn, since there are no preserved photographs or testimonies to confirm this.

Leaders and sub-leaders of the *Wehrmannschaft* were trained in a leadership school in Rogaška Slatina health resort, together with Styrian men. By the spring of 1942, the number of *Wehrmannschaft* in Gorenjska did not exceed 17,000 men and the largest number noted was 28,000. Numerous *Wehrmannschaft* units were in the “*Wehrmannschaftsstandarte Stein*” in Kamnik. Each “*Sturm*”, or company, had up to 250 men. Special medical, musical and engineering units were also established. *Wehrmannschaft* units were housed in the various properties of Slovene societies and associations already dissolved in spring 1941.

Wehrmannschaft units were included in the “*Wehrmannschaftsbrigade Nordkrain*”, which was renamed “*Wehrmannschaftsbrigade Oberkrain*”. Its leader was SA Obersturmbannführer Franz Kuscher.

From early spring 1942, *Wehrmannschaft* men were sent to various units of local guards, provincial guards and the home defence, as well as to technical assistance units, the *Technische Nothilfe*. They were also transferred to gendarme units and helped as auxiliary policemen.

In June 1942, the NSDAP leadership in Carinthia proposed that it was necessary to find men among the *Wehrmannschaft* that would become members of the NSDAP - SA, SS, NSKK or NSFK departments. The number of units was already anticipated. In the summer of 1942, the units of the *Wehrmannschaft* were granted leave until September 15, which was extended until October 10, when NSDAP departments had already been established, and the *Wehrmannschaft* was dissolved. In March 1942, volunteers for mountain units of the Waffen SS were already being collected in Gorenjska, but the response was poor. On July 7, 1942, Gauleiter Dr. Friedrich Rainer introduced the obligation to serve in the state labour service or Reichsarbeitsdienst (RAD) and military duty. The decrees were published in his Official Gazette. Under an announcement from September 27, 1942, in connection with the Ministerial Decree of October 14, 1941, the Gorenjska population were granted citizenship on probation. Gorenjska was never otherwise formally included in the Third Reich, for a variety of reasons, but the granting of citizenship started to subject residents of Gorenjska to the same laws as those applying on the territory of Germany. Dr. Rainer also announced that departments of the Nazi party would be formed on October 10. The transfer of the former *Wehrmannschaft* into SA units progressed very slowly after the dissolution of the *Wehrmannschaft*, since the men were not yet German citizens and could only be listed in SA units as *Wehrmannschaft*. With the enlistment of the former *Wehrmannschaft* men into the German army, however, SA units never achieved the numbers of the *Wehrmannschaft*. In February 1943, the *SA Standarte Oberkrain* had only 1,165 men.

In October 1944, units of the “*Deutscher Volkssturm*” were established in Gorenjska. All remaining men capable of fighting, from 16 to 60 years of age, were conscripted. Training was conducted under SA control. Only German citizens and German citizens on probation could be conscripted into units.

Three military recruitment offices, *Wehrmeldeamt* (WMA) were established, in Kranj, Radovljica and Kamnik. The military recruitment offices, which were established in December 1941, ordered municipal offices to prepare records of age groups liable to call up into the German army – the Wehrmacht. The District Military Command, *Wehrbezirkkommando* (WBK) in Kranj, was led by Colonel Martin Kubert. Recruiting staffs were established, who examined recruits on the basis of the prepared records.

From November 1942, records of men born from 1916 to 1926 were prepared, starting with those born in 1923 and 1924, who were the first to be conscripted, and who were sent to RAD camps in January 1943, and in August 1943 those born in 1926 were sent into RAD national labor service.

Throughout 1943, and even in 1944, many of these were excused being sent to the RAD and the army, for various reasons, usually because they were employed in armaments factories. The German occupying authorities mobilized eleven year-groups of soldiers, 1916 to 1926, before the mobilization of the following years was stopped, and only German citizens were called up.

On January 31, 1945, the Kranj Military District Command (WBK) and military recruitment offices (WMA) in Radovljica and Kamnik were disbanded. The personnel were transferred to Kranj, and control over the Gorenjska region was centrally directed from the Kranj military recruitment office, and the Klagenfurt Military District Command took over the activities of the Kranj Military District Command.

Men from the Gorenjska region served within the framework of the XVIII military district. They were together with

Austrians in the RAD sections, who looked overwhelmingly down on them because of their lack of knowledge of the German language, although senior officers discouraged this. It was especially emphasized that they had joined the units to perform their duty and had not come voluntarily. Those who had families could also apply for monthly family maintenance support, which ranged from 20 to 80 RM. After half a year of service in the RAD, conscripts were sent to various reserve military units, where they were trained for fighting on the front. They had already received a military booklet at RAD, which was kept with the unit, the *Wehrpass*, and on their arrival to military units, they were issued with a military booklet, the *Soldbuch*, which every soldier kept with him. Most of the soldiers from Gorenjska were sent to the Eastern Front.

The first Partisan units in the Gorenjska region were established in July 1941. The German authorities sent reinforced police units to fight them. In January 1942, there were some 5,000 men from various formations on the territory of Gorenjska. In June 1942, an extensive German anti-Partisan offensive, *Encijan*, began, which ended in the autumn of 1942. In response to Partisan attacks, the occupying forces expelled their families and burned down their villages. From March to October 1942, 1858 people were deported and 474 hostages were shot and, at the end of December 1942, only 309 Partisans remained in the Gorenjska region. Individual Partisan units began to form in December 1942, and with the arrival of newcomers who had avoided German mobilization, the number of Gorenjska partisans rose to 500 or 600 at the beginning of 1943. Gauleiter Dr. Friedrich Rainer announced in a proclamation of January 8, 1943 that if conscripts did not respond to call up, their families would be expelled and their property confiscated. Conscripts thus preferred to go into the army, rather than to expose their families. In order to protect families, however, those who decided to join the Partisans agreed with the Partisan units that the departure should be made to look like forced mobilization.

The total number of forcibly mobilized exceeded 11,000. The highest rank that the men from Gorenjska region could achieve in the German army was that of *Obergefreiter*. Based on rank, they were allocated to pay groups 16 or 15, which meant 30 to 36 RM monthly pay. The highest decoration achieved by the men was the iron cross of the first degree, EK I, which the army gave for especially courageous actions during military duties. Many soldiers received a black wounded insignia, *Verwundetabzeichen in Schwarz*, which they obtained for injuries received during one to two clashes. Because the archival material that would allow us to visualise life at the front is limited, we can only use the small number of preserved documents. Soldiers mainly contacted their families by letter, and some came home after serving in the RAD. Soldiers were often only given leave before departure for the front.

Over 1700 of men from the Gorenjska region were killed on the battlefields, or died in hospitals or in POW camps. Many ended in Anglo-American or Russian captivity.

More than 2000 men from the Gorenjska region deserted from the army, mostly during leave, which they could usually spend north of the Drava river in Austria. Homeland officers, including the Gestapo, were involved in escape searches and the man's unit, the local elder, the local police office, the headquarters of the unit, the headquarters of the military district, the state police criminal office and the divisional court were informed. The commander of the SIPO and SD in Bled issued warrants for deserters.

Among Slovene POWs who were captured on the front line in Normandy, 3000 prisoners were held in Woodhouselee POW camp in Scotland. They were transported to the Italian town of Gravina in convoys at the end of December 1944, where the 5th Partisan Overseas Brigade had already been formed. The unit then went to Split and across the Velebit mountain range. The men encountered Ustashi units at Gospic and many of the former German soldiers died in the fighting. The unit reached

Slovenia on April 17, 1945 and crossed the Kolpa river near Vinica. After arriving in their homeland, the unit was reformed. In Kolomna, in the Soviet Union, Slovenian, Serbian and Croatian prisoners of war founded the 1st Yugoslav Brigade. There were more than 900 Slovenes among the combatants. They arrived in Yugoslavia in October 1944, and lost many of their number in fighting on the Srem front in Serbia. The Tank Brigade and the 2nd Yugoslav Brigade were later established in Kolomna.

Many also deserted at the front and joined various liberation movements across Europe. In France, they joined *maquis* units. More than two thousand succeeded in deserting to Partisan units in Slovenia and the majority were sent to units of the XXXIth division. More than 10 percent of Partisan combatants were former German soldiers. Deserters arrived at Partisan units until the spring of 1945. About 360 deserters joined units of the Gorenjska home defence, *Oberkrainer Selbstschutz*, which were led by SS officers. The majority of these men were initially briefly with the Partisans. Some deserters also joined Chetnik units.

Local KVB groups received information about their men in the German army, and prepared situation reports. At the same time, they also occasionally supplied soldiers for the front. Greetings to domestic troops were published in the newspaper *Karavanken Bote*, which was published by the KVB, as well as in the newspaper *Heimatgruss*, which was sent to each soldier at the front.

At the end of the war, the national amnesty regulation of August 3, 1945 included former forcibly mobilized soldiers in the German army. They returned from various POW camps up to the mid-1950s. They were interrogated at a repatriation camp and, on dismissal, they were given a document called an *objava*, which testified to their status, and had to be given to local offices.

The status of those forcibly mobilised into the *Wehrmacht* after the war was dependent on the situation in the local society.

Many of them were treated as second class citizens, had difficulties in education, getting jobs, obtaining credit. They had no rights, many of them for several years had not even civil rights. Some of them were repeatedly interrogated until the seventies. It was especially difficult for the many people with disabilities, who did not have any legal status. Already in the 1950s, groups of former mobilised were created, who helped each other and sought opportunities for recognition. The state of Yugoslavia did not look favourably on them, and it also obstructed cooperation with Germany and the possibility of Slovenian citizens receiving German annuities or assistance. After the war, former German soldiers were repeatedly listed in various registers, both by bodies of the police administration and the Red Cross, but not even one common list has been preserved, and there is very little archival material from the local offices stored in the archives. Only in 1991 were three societies of Slovenians mobilized into the German army 1941-1945 founded in Kranj, Celje and Maribor and, in 1995, the Association of Societies of Slovenians mobilized into the German army 1941-1945. The societies also erected a number of memorials and actively collected data on conscripts.

In the same year, 1995, they succeeded in being included in the Law on War Victims, which has enabled them to receive a monthly annuity since 2010. However, those mobilised into the German army who were wounded at the front and are disabled, still do not have the status of war invalids and related rights.

Unlike the forcibly mobilised in France, Belgium and Luxembourg, who obtained compensation from Germany as the successor of the Third Reich, those forcibly mobilised into the German army in Slovenia have not succeeded in obtaining such an agreement.

**VIRI IN
LITERATURA**

Arhivski viri

SI – Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 1603 – Deželni svetnik okrožja Kamnik, 1941–1945
SI AS 1604 – Deželni svetnik okrožja Kranj, 1941–1945
SI AS 1605 – Deželni svetnik okrožja Radovljica, 1934–1945
SI AS 1623 – Oboroženi oddelki Nationalsocialistične nemške delavske stranke na zasedenih ozemljih Gorenjske in slovenske Koroške, 1942–1945
SI AS 1689 – Oboroženi oddelki Koroške ljudske zveze, 1941–1942
SI AS 1822 – Štab za repatriacije vojnih ujetnikov in internirancev, 1945–1959
SI AS 1854 – Odredi devetega korpusa narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1943–1945
SI AS 1864 – Komanda vojne oblasti, komande področij in komande mest IX. korpusa
SI AS 1873 – Gorenjsko domobranstvo
SI AS 1931 – Republiški sekretariat za notranje zadeve SRS, MNZ, LRS 1945–1953
SI AS, AK. 301 – Seznami mobiliziranih v nemško vojsko, Narodna milica Jesenice

Inštitut za novejšo zgodovino

- Računalniški sezname repatriiranih
Računalniški seznam umrlih prisilno mobiliziranih Gorenjcev

Muzej novejše zgodovine Slovenije

- Zbirka osebnih predmetov in dokumentov:*
Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, evidenčni listi, kopije dokumentov, fotografije
Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945
Jugoslovanska vojna misija v Franciji
Zbirka Prisilna mobilizacija Slovencev v nemško vojsko 1941–1945
Zbirka tiskanega gradiva 2. svetovne vojne
Fototeka, Bildarchiv des Kreises Krainburg der NSDAP na Gorenjskem iz let 1942 do 1944, albumi št. 2, 4, 7
Gemeinde- und Ortsschaftsverzeichnis der an der Reichsgau Kärnten angegliederten befreiten Gebieten Oberkrains und Unterkärntens, nach der neuen Verwaltungseinteilung vom 25. Juli und der

*Zusatzverordnung vom 15. September 1941 bearbeitet und
herausgegeben von der Publikationsstelle Wien (Wien 1942).*

NAL – National Archives London

WO – War Office

WASt – Deutsche Dienststelle

Centralna kartoteka

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Kranj

ZAL_KRA 14, Krajevni ljudski odbor Bitnje

ZAL_KRA 27, Krajevni ljudski odbor Naklo

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota Škofja Loka

ZAL_ŠKL 7, Mestni ljudski odbor Škofja Loka

ZAL_ŠKL 7, KLO Stara vas

ZAL_ŠKL 69, Krajevni ljudski odbor Gorenja vas, šk. 3

Osebni arhivi

Franc Erce

družine Ivana Muleja, Franca Rozmana in Milana Valjavca

Uroš Košir

Periodični tisk

Heimatgruss

Karawanken Bote

Slovenski poročevalec

Uradni list DFJ

*Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den be-
setzten Gebieten Kärntens und Krains*

Ustni viri

Muzej novejše zgodovine Slovenije, Zbirka ustnih virov (Franc Erce, Leopold Bergant, Ciril Šivic, Milan Valjavec, Anton Tušak, Franc Oven, Janez Meglič, Anton Mlinar, Janez Kališnik, Jože Ribnikar, Franc Krmelj, Jernej Vombergar, Jože Meglič, Jože Ogrinec, Emil Kranjec)

Literatura

- Absolon, Rudolf. *Die Wehrmacht im Dritten Reich*, 6. knjiga. Berlin: Boppard, 1995.
- Alink, B. idr. *Druga svetovna vojna*, 2. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981.
- Alvarez, Jose E. Göring, Hermann (1893–1946). V: Zabecki, David. T. (ur.). *World War II in Europe*. New York: Garland Publishing, 1999, str. 322–323.
- Ambrose, Stephen E. (ur.). *Handbook on German military forces*. Louisiana: U.S. State Department, 1990.
- Arh, Valentin. Veroval sem v srečno vrnitev. V: Globočnik, Franc, Slavec, Igor (ur.). *Landsbergerji*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko 1943–1945, 2003, str. 139–172.
- Bacque, James. *Druge izgube*. Mengeš: Ciceron, 2007.
- Benedik, Franc. Nasilna pot v neznano. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 207.
- Benedik, France (ur.). *Šenčursko območje med nemško okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem*. Gorenjski kraji in ljudje 30. Visoko: Zveza borca za vrednote NOB, 2008.
- Blumenwitz, Dietrich. *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941–1946)*. Celovec: Mohorjeva, 2005.
- Borak, Neven idr. *Slovenska novejša zgodovina I*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.
- Brugmans, Hendrik, *Mussolini, Benito*. V: Tone Ferenc, Milan Ževart (ur. slovenske izdaje). Enciklopedija druge svetovne vojne 1939–1945. Ljubljana: 1982, str. 292–294.
- Brunšek, Roman. Procesni pred sodiščem narodne časti v Ljubljani. *Kronika*, 43, 1995, št. 1–2, str. 106.
- Buchner, Alex. *The German Infantry Handbook 1939 – 1945*. Atglen: Shiffer, 1991.
- Budna, Nataša, Dežman, Jože, Lušina, Janez. *Gorenjski odred 1942–1944*. Ljubljana: Partizanski knjižni klub, 1992.
- Cerar, Andrej. Moj vojni čas. V: Globočnik, Franc, Slavec, Igor (ur.). *Landsbergerji*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko 1943–1945, 2003, str. 118.
- Cook, Bernard A. Hitler, Adolf (1889–1945). V: Zabecki, David. T. (ur.). *World War II in Europe*. New York: Garland Publishing, 1999, str. 344–347.

- Danglmaier, Nadja, Koroschitz, Werner. *Nationalsozialismus in Kärnten. Opfer. Täter. Gegner*. Innsbruck: Studien Verlag, 2015.
- Davies, Norman. *Europe at War 1939 – 1945*. London: Macmillan, 2006.
- Davis, Brian. *Badges and insignia of the Third Reich 1933–1945*. London: Arms and Armour, 1999.
- Dean, Sydney. Brauchitsch, Walther von (1881–1848). V: Zabecki, David T. (ur.). *World War II in Europe*. New York: Garland Publishing, 1999, str. 344–347.
- Dean, Sydney. Jodl, Alfred (1890–1946). V: Zabecki, David T. (ur.): *World War II in Europe* New York: Garland Publishing, 1999, str. 363.
- Dean, Sydney. Keitel, Wilhelm (1882–1946). V: Zabecki, David T. (ur.). *World War II in Europe*. New York: Garland Publishing, 1999, str. 366.
- Dežman, Jože, Filipič, Hanzi (ur.). *Hitlerjeva dolga senca*. Celovec: Mohorjeva, 2007.
- Dežman, Jože. Mobilizacija v nemško vojsko. V: Božnik, Branko, Dežman, Jože: *Nacistična okupacija 1941–45, Tržiški zbornik*. Ljubljana: Komunist, 1984, str. 98–100.
- Dežman, Jože. (ur.): *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999.
- Dežman, Jože. Jeseniško okrožje: Vsak tretji: usoda moških, rojenih med leti 1916 in 1926. V: Puklavec, Ludvik (ur.). *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni: 1942–1945: zbornik 2. posveta o nemški mobilizaciji Slovencev v 2. svetovni vojni*, Maribor, 10. maj 1994. Maribor: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, Celje, 1994, str. 43–54.
- Dobrin, Franci. Utrinek spominov mobiliziranega mladega Gorenjca v nemško vojsko v letih 1943–45. V: Slavec, Igor, Globočnik, Franc (ur.). *Landsbergerji*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko 1943–1945, 2003, str. 3.
- Elste, Alfred. *Kärntens braune Elite*. Celovec-Ljubljana-Wien: Mohorjeva, 1997.
- Elste, Alfred, Koschat, Michael, Filipič, Hanzi. *NS Österreich auf der Anklagebank*. Klagenfurt: Mohorjeva, 2000.
- Fabjan, Franc. Bilo je. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 76.
- Fabijan, Franc. Spomini in zapisi iz črne preteklosti. V: Puklavec, Ludvik (ur.). *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni, 4*.

- zbornik. Maribor: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, Celje, 1998, str. 216.
- Feldin, Boris. Bledi spomini okrnjene mladosti. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 240.
- Ferenc, Tone. *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Knjižnica NOV in POS. Maribor: Založba Obzorja, 1968.
- Ferenc, Tone. *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Knjižnica NOV in POS. Maribor: Založba Obzorja, 1967.
- Ferenc, Tone. Okupacijski sistemi v Evropi in Sloveniji 1941. V: Ferenc, Mitja (ur.). *Izbrana dela: Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1, Razkosanje in aneksionizem*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, 2006, str. 14–15.
- Ferenc, Tone. *Quellen zur Nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945*. Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941–1945. Maribor: Založba Obzorja, 1980.
- Ferenc, Tone. Wehrmannschaft v boju proti narodnoosvobodilni vojski na Štajerskem. V: Bevc, Marjan idr. (ur.). *Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS*. Ljubljana: Muzej narodne osvoboditve LRS, 1958, str. 15–23.
- Ferenc, Tone, Ževart, Marjan (ur.). *Enciklopedija druge svetovne vojne 1939–1945*. Ljubljana: Borec, 1982.
- Filipič, France. *Slovenci v Mauthausnu*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.
- Fürst, Irena, Kokalj Kočevar, Monika. *Slovenski izgnanci 1941–1945*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2014.
- Gaworek, N.H. Rapallo Treaty. V: Zabecki David T. (ur.). *World War II in Europe*. New York: Garland Publishing, 1999, str. 146.
- Gombač, Metka. Baza za repatriacijo Radovljica. *Kronika*, 42, št. 3, 1994, str. 77–81.
- Green, Phillip. Greece (28 October 1940–29 April 1941). V: Zabecki, David T. (ur.). *World War II in Europe*. New York: Garland Publishing, 1999, str. 1520.
- Grier, Howard D. Schörner, Ferdinand (1892–1973). V: Zabecki, David T. (ur.). *World War II in Europe*. New York: Garland Publishing, 1999, str. 486–487.
- Grohar, Polde. Spomini na doživetja od 15. februarja 1943 do konca aprila 1945. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nem-*

- ško vojsko 1943–1945. *Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 189.
- Griesser Pečar, Tamara. *Razdvojeni narod. Slovenija 1941–1945. Okupacija. Kolaboracija. Državljska vojna. Revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.
- Forman, Adrian. *Guide to the Third Reich German Documents ... And Their Values, 1. in 2. knjiga*. Somerset: Foreman, 1995.
- Gosztony, Peter. *Hitlerjeve tuje vojske*. Ljubljana: Borec, 1979.
- Grmek, Franc. *Orli pod Triglavom*. Ljubljana: Illex Impex, 1995.
- Handbook of the German Army*. London: The Imperial War Museum, Department of Printed Books, 1940.
- Hartman, Bruno. Smernice za obravnavanje Spodnještajercev v nemški vojski med 2. svetovno vojno. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 40, št. 2–3, 2004, str. 501–513.
- Hasselmayr, D. F. *Die Wehrmacht*. Berlin: Industieverlag Spaeth & Linde, 1939.
- Hitler, Adolf. *Mein Kampf*. München: Zentral Verlag der NSDAP, 1941.
- Hribar, Stanislav. Mladost v plamenih druge svetovne vojne. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 133.
- Humer, Marjeta, Podbrežnik, Igor (ur.). *Čas počasi briše*. Kamnik: Društvo Demos na Kamniškem, 2013.
- Ivnik, Branko. *Bojna pot brigad ustanovljenih v ZSSR*. Maribor: Odbor skupnosti brigad ustanovljenih v ZSSR, 1984.
- Izbrani zapisniki zaslišanj mobilizirancev in drugi dokumenti iz arhiva Ministrstva za notranje zadeve, Lavrič Marjan. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 82.
- Jacobsen, Hans. Hitler, Adolf. V: Ferenc, Tone, Ževart, Milan (ur.). *Enciklopedija druge svetovne vojne 1939–1945*. Ljubljana: Založba Borec, 1982, str. 191–192.
- Jan, Ivan. *Kokrški odred: NOB pod Karavankami II*. Knjižnica NOV in POS 26/4. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.
- Jeras, Janez. Kar mi je bilo usojeno. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 82.

- Jereb, Peter. Pisma. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 191.
- Jerman, Gregor, Zorko, Andrej. *Prisilna mobilizacija na Štajerskem*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–45, 2003.
- Kaczmarek, Ryszard. *Polacy w Wehrmachcie*. Krakow: Wydawnictwo Literackie, 2010.
- Kaczmarek, Ryszard. *Die Polen in den Wehrmachtuniformen 1939–1945*, Konferenca o prisilni mobilizaciji v nemško vojsko, 12. oktober 2012, Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, še neobjavljen tekst, 2012.
- Kalinšek, Alojzij. *Občina Cerklje na Gorenjskem med okupacijo in revolucijo*. Cerklje: samozal., 2004.
- Karner, Stefan. *Im Archipel GUPVI, Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion 1941–1956*. Wien: Oldenburg, 1995.
- Karner, Stefan. *Die Stabsbesprechungen der NS-Zivilverwaltung in der Untersteiermark 1941–1944*. Graz: Leykam Buchverlagsgesellschaft, 1996.
- Kavčič, France. Nemški mobiliziranci so postali partizanski prostovoljci. *Loški razgledi*, 44, 1997, str. 108–123.
- Keegan John. *Atlas of World War II*. London, 2006.
- Kielich, Wolf. Preobrat v drugi svetovni vojni. V: Pape, A. H. (ur.). *Druga svetovna vojna, knjiga 2*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981, str. 95–98.
- Klanjšček, Zdravko idr. *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–45*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978.
- Klanjšček, Zdravko, Petelin, Stanko. *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske: 1943–1945*. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije. Partizanski knjižni klub; knj. 32. Ljubljana: Optima, 1999.
- Kokalj Kočever, Monika. Družina Vidic. V: *Slovenski izgnanci 1941–1945*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2014, str. 67.
- Kokalj Kočever, Monika. LGW-Luftfahrtgerätewerk Hakenfelde v Kranju. V: Holynski, Nada, Žontar, Majda (ur.). *Gorenjska industrija od manufaktur do danes*. Kranj: Gorenjski muzej, 1992, str. 10.
- Kokalj Kočever, Monika. Moja zgodba. V: Dežman, Jože, Filipič, Hanzi (ur.). *Hitlerjeva dolga senca: nacionalsocialistično državnoteroristično in rasistično preganjanje prebivalcev Slovenije in njegove*

- posledice v Titovi Jugoslaviji*. Celovec: Mohorjeva družba, 2007, str. 249–260.
- Kokalj Kočevar, Monika. Prehod nasilno mobiliziranih v nemško vojsko k domobrancem. V: *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni: 1942–1945*: zbornik Posveta o nemški mobilizaciji Slovencev v 2. svetovni vojni, Maribor, 14. maj 1992. Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–45, Celje, 1992, str. 115–118.
- Kokalj Kočevar, Monika. Računalniška obdelava podatkov o prisilnih mobilizirancih v nemško vojsko. Mednarodna konferenca o prisilni mobilizaciji v nemško vojsko v II. svetovni vojni, 19. 10. 2012. Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2012.
- Koželj, Florijan. Pot življenja in smrti. V: Puklavec, Ludvik (ur.). *Resnice v novejši slovenski zgodovini*. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko, 2003, str. 359.
- Kuypers, Jehan. Bitka za Malto: Zavezniška oaza sredi Sredozemlja. V: Pape, A. H. (ur.). *Druga svetovna vojna: 2. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981, str. 54.
- Kokalj Kočevar, Monika. *Gorenjski domobranec*. Ljubljana: samozal., 2000.
- Komovec, Peter. *Pastir, nemški vojak in češki sin: Kranj – Hüttenberg – Jaslo – Olomouc, 1942–1948*. Kranj: samozal., 2003.
- Korošec, T. idr. *Vojaški slovar*. Ljubljana: Ministrstvo za obrambo, 2002.
- Križnar, Ivan. *Kranjsko okrožje med nemško okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem 1941–1945*. Tržič: Občinski odbor ZB NOV, 2007.
- Križnar, Ivan. *Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem Jesenice*. Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije. Ljubljana: Okrožni odbor aktivistov OF pri Področnem odboru Združenja borcev in udeležencev NOB občin Jesenice, Kranjska Gora in Žirovnica, 2000.
- Križnar, Ivan. *Škofjeloško okrožje v narodnoosvobodilnem boju: 1941–1945*. Kranj: Območno združenje borcev in udeležencev NOB, 2003.
- Langus, Stanislav. Stanislav Langus. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko 1943–1945, 1999, str. 238.
- Linasi, Marjan. Problematika mobilizacij v nemško vojsko na Koroškem. V: Puklavec, Ludvik (ur.). *Nemška mobilizacija Slovencev v*

2. svetovni vojni: 1942–1945: zbornik 2. posveta o nemški mobilizaciji Slovencev v 2. svetovni vojni. Maribor: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–45, 1994, str. 39–42.
- Lončar, Janez. Bog z nami. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11.* Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko 1943–1945, 1999, str. 50.
- Lotrič, Tone. *Škofjeloški odred.* Knjižnica NOV in POS 26/II. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1971.
- Matysek, Wood L. Paulus, Friedrich (1890–1957). V: Zabecki, David T. (ur.). *World War II in Europe.* New York: Garland Publishing, 1999, str. 446–447.
- Mikula, Milko. Sodišče slovenske narodne časti. *Arhivi*, XVI, 1993, št. 1–2, str. 15.
- Murphy, Justin. Hindenburg, Paul von (1847–1934). V: Zabecki, David T. (ur.). *World War II in Europe.* New York: Garland Publishing, 1999, str. 344.
- Murphy, Justin. Blomberg, Werner (1878–1946). V: Zabecki, David T. (ur.). *World War II in Europe.* New York: Garland Publishing, 1999, str. 344.
- Müller, K. J. SS (Schutzstaffeln). V: Ferenc, Tone, Ževart, Milan (ur.). *Enciklopedija druge svetovne vojne 1939–1945.* Ljubljana: Založba Borec, 1982, str. 416.
- Müller, Rolf Dieter. *Hitlers Wehrmacht 1935–1945.* München: Oldenburg Verlag, 2012.
- Müller, Rolf Dieter. *An der Seite der Wehrmacht: Hitlers ausländische Helfer beim »Kreuzzug gegen den Bolschewismus« 1941–1945.* Berlin: Links, 2007.
- Novak, Ivan. Moja pot. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11.* Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 71.
- Organisationsbuch der NSDAP.* 3. Auflage. (b.l.)
- Orlow, Dietrich. *The Nazi Party 1919–1945.* New York: Enigma books, 2008.
- Overy, Richard James. *Tretji rajh.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.
- Obtožnica proti Stanislavu Novaku. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11.* Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 263.

- Quadflieg, Peter. *Zwangssoldaten und »Ons Jongen«. Eupen-Malmedy und Luxemburg als Rekrutierungsgebiet der deutschen Wehrmacht im Zweiten Weltkrieg*. Aachen: Shaker Verlag, 2008.
- Pace, Robert F. Fritsch, Werner von (1880–1939). V: Zabecki, David T. (ur.). *World War II in Europe*. New York: Garland Publishing, 1999, str. 307.
- Pavlin, Mile. *Jeseniško bohinjski odred*. Knjižnica NOV in POS 26/I. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1970.
- Penič, Lojze. Gaj junakov. V: Puklavec, Ludvik (ur.). *3. posvet o nemški mobilizaciji v 2. svetovni vojni, 3. Zbornik referatov*. Maribor: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko, Celje, 1996, str. 30.
- Perišić, Milislav, Konstantinovič, Zoran. *Nemačko-srpskohrvatski vojni rečnik*. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1965.
- Petelin, Stanko. *Prešernova brigada*. Ljubljana: Borec, 1980.
- Petelin, Stanko. *Med Triglavom in Trstom. Zgodovina XXXI. divizije NOV in POJ*. Ljubljana: Borec, 1963.
- Po sili vojak*. Katalog. Celje: Muzej novejše zgodovine, 1990.
- Potočnik, Aleksander. *Rupnikova linija, odkrivanje utrdb ob rapalski meji*. Logatec: Ad Pirum, 2009.
- Promitzer, Christian. Täterwissenschaft: das Südostdeutsche Institut in Graz. V: Beer, Mathias, Seewann, Gerhard (ur.). *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches*. München: Oldenburg Verlag, 2004, str. 93–113.
- Puklavec, Ludvik. *Spomeniki padlim in pobitim mobilizirancem*. Maribor: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, 2007.
- Puklavec, Ludvik. Interpretiranje dokumentov. Pravice prisilnih mobilizirancev v Franciji. V: Puklavec, Ludvik (ur.). *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, Celje, 2001, str. 689.
- Puklavec, Ludvik (ur.). *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni, 1942–1945. 2. zbornik*. Maribor: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, Celje, 1994.
- Puklavec, Ludvik (ur.). *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni. 4. Zbornik*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, 1998.
- Puklavec, Ludvik idr. *Resnice v novejši slovenski zgodovini*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, 2005.

- Puklavec, Ludvik (ur.). *3. posvet o nemški mobilizaciji Slovencev v 2. svetovni vojni. Zbornik referatov*. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, 1996.
- Puklavec, Ludvik., Hartman, Bruno, Preskar, Albin (ur.). *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni, 1942–1945*. 1. zbornik. Maribor: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, Celje, 1992.
- Rant, Janko. Janko Rant. V: Uršič, Irena (ur.). *Prekomorci*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2014, str. 210–212.
- Ribnikar, Zdravko. Povzetek službovanja v nemški vojski od avgusta 1943 do povratka domov septembra 1945. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 156.
- Riedweg, Eugene. *Les magres nous*. Mulhouse: Editions du Rhin, 1995.
- Rosenberg, Alfred. *Das Parteiprogramm, Wessen, Grundsätze und Ziele der NSDAP*. München: Deutschesvolksverlag, 1939.
- Seidler, Franz. Frick, Wilhelm (1877–1946). V: Zabecki, David T. (ur.). *World War II in Europe*. New York: Garland Publishing, 1999, str. 305–306.
- Schuster, Carl O. Dönitz, Karl (1891–1980). V: Zabecki, David T. (ur.). *World War II in Europe*. New York: Garland Publishing, 1999, str. 280–281.
- Skumavc, Franc. *Po enosmerni poti*. Celje: Mohorjeva družba, 2003.
- Slavec, Igor, Globočnik, Franc (ur.). *Landsbergerji: izpovedi prisilno mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko v Landsberg ob Lechu 1943*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko 1943–1945, 2003.
- Snyckers, Hans. *SA. Wehrmannschaften – wehrbereites Volk*. München: Zentral Verlag der NSDAP, 1941.
- Sponholz, Hans. *Die SA der NSDAP 1933–1943*. Berlin: Zentral Verlag der NSDAP, 1943.
- Stroh, Friederic. *L'incorporation des Alsaciens et Mossellans dans la Wehrmacht et les Waffen SS au cours de la Seconde Guerre mondiale et sa memoire*, Konferenca o prisilni mobilizaciji v nemško vojsko, 12. oktober 2012, Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, še neobjavljeno, 2012.
- Suppan, Arnold. *Kärnten und Slowenien: Die Geschichte einer schwierigen Nachbarschaft im 20. Jahrhundert*. V: Karner, Stefan, Ster-

- gar, Jože (ur.). *Kärnten und Slowenien – Dickicht und Pfade*. Celovec: Mohorjeva založba, 2005, str. 9–69.
- Stanonik, Marija. *Slovensko pesništvo pod tujimi zastavami, pesnjenje slovenskih prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko v drugi svetovni vojni od 1941 do 1945*. Celje: Zveza mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, 1999.
- Šilc, Alfonz. Ko mladost kroji krvava vojna. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 174.
- Šivic, Ciril. Slovenski makijevci v Franciji. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 257.
- Šmit, Jože, Bordon, Rado, Klun, Albin. *Peta prekomorska brigada*. Knjižnica NOV in POS 25/4. Nova Gorica: Soča, 1969.
- Termos, Joop. Nemci hočejo Stalingrad in kavkaško nafto. V: Pape, A. H. (ur.). *Druga svetovna vojna: 2. knjiga*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981, str. 76–78.
- Tessin, Georg. *Formationsgeschichte der Wehrmacht: 1933–1939: Stäbe und Truppenteile des Heeres und der Luftwaffe*. Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1959.
- Trumpener, Ulrich. Canaris, Wilhelm (1887–1945). V: Zabecki, David T. (ur.). *World War II in Europe*. New York: Garland Publishing, 1999, str. 250–251.
- Türk, Danilo. Mobilizacija Slovencev in mednarodno pravo. V: Puklavc, Ludvik, Hartman, Bruno, Preskar, Anton (ur.). *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni: 1942–1945: 1. zbornik*. Maribor: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–45, Celje, 1992, str. 34–36.
- Türk, Danilo. *Temelji mednarodnega prava*. Ljubljana: Založba GV, 2007.
- Uršič, Irena (ur.). *Prekomorci*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2014.
- Utrinki pred pozabo: Hvaležni usodi za podarjena leta. Mobiliziranci*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–45, 2013.
- Uweson, Ulf, Biersch, Walther. *Das Buch der Hitlerjugend*. München: Park Verlag, 1934.

- V tujih škornjih: pričevanja mobilizirancev v nemški vojski: ujeti utrinki neke dobe, ki nočejo v pozabo.* Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–45, 2006.
- Waite, Robert G. Kaltenbrunner, Ernst (1903–1946). V: Zabecki, David T. (ur.). *World War II in Europe*. New York: Garland Publishing, 1999, str. 365.
- Waite, Robert G. Himmler, Heinrich (1900–1945). V: Zabecki, David T. (ur.). *World War II in Europe*. New York: Garland Publishing, 1999, str. 343.
- Wette, Wolfram. *Die Wehrmacht. Feindbilder, Vernichtungskrieg, Legenden*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag, 2013.
- Zabecki, David (ur.). *World War II in Europe*. An Encyclopedia. New York: Garland Publishing, 1999.
- Zaubzer, Rolfotto. Die Organisation der Hitler- Jugend. V: Uweson, Ulf (ur.), Biersch Walther (ur.). *Das Buch der Hitlerjugend, Die Jugend im Dritten Reich*. München: Park Verlag, 1934, str. 65–70.
- Zgodba Stanislava Perčiča Aleksandra. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 258.
- Zorko, Andrej. Mobilizacija v nemško vojsko. V: *Totalitarizmi – vprašanja in izzivi: ob dvajsetletnici padca železne zavese v Evropi*. Zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta, Ljubljana, 9. november 2009. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2009, str. 83–93.
- Zorko, Andrej. *Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: Zgodovinski razvoj in organiziranost*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2010.
- Zwanenburg, G. J. Bombardiranje po sistemu preprog. V: Pape, A. H. (ur.). *Druga svetovna vojna, knjiga 2*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981, str. 189.
- Žibert, Alojzij. Vojaki po sili – zakaj? Odkrivajmo zaveso naše zgodovine. V: Puklavac, Ludvik (ur.). *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni, 2. zbornik*. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, 1994, str. 90.
- Žibert, Alojzij. *Pod Marijinim varstvom: spomini Slovenca – nemškega vojaka na drugo svetovno vojno v letih 1941–1945*. Kranj: Gorenjski glas, 1995.
- Žibert, Alojzij. Prizadevanje za priznanje oskrbovalnin za invalide

- in druge vojne žrtve v ZR Nemčiji in Jugoslaviji od 1945 do leta 1991. V: Puklavec, Ludvik (ur.). *3. posvet o nemški mobilizaciji v 2. svetovni vojni, 3. zbornik referatov*. Maribor: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, Celje, 1996, str. 30.
- Žibert, Alojzij. V prizadevanju za priznanje žrtev vojne. V: Dežman, Jože (ur.). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945. Gorenjski kraji in ljudje 11*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 1943–1945, 1999, str. 367.
- Žibert, Alojzij. Prisilno mobilizirani v nemško vojsko. V: *Zbornik žrtev 2. svetovne vojne v občini Kamnik*. Kamnik: Občina Kamnik, 2004, str. 122–133.
- Žnidarič, Marjan., Dežman, Jože, Puklavec, Ludvik. *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni*. Maribor: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, 2001.
- Žnidarič, Marjan. Nemška mobilizacija na slovenskem Štajerskem. V: *Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, 2001, str. 9–154.

Film

- Kokalj Kočever, Monika. *Prisilna mobilizacija Slovencev v nemško vojsko 1941–1945*. Režija Vasten Valič. Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2006 /video pričevanja 2005/.

Radijske oddaje

- Moja zgodba*. Radio Ognjišče (2005-), audio zgodbe. http://audio.ognjisce.si/oddaje/Moja_zgodba (Franc Erce, Pavel Jelovčan)

Gradivo na spletu (monografije, članki, baze podatkov)

- (Allgemeines) Sturmabzeichen. Pridobljeno 8. 2. 2016, <http://www.wehrmacht-odlikovanja.com/1-allgemeine/allgemeine-11.htm>
- Ankerstjerne, Christian. Wehrmacht salaries. Pridobljeno 30. 1. 2016, <http://www.panzerworld.com/wehrmacht-salaries>
- Bergen, Doris L. (1994): The Nazi Concept of 'Volksdeutsche' and the Exacerbation of Anti-Semitism in Eastern Europe. V: *Journal*

- of Contemporary History, 29, št. 4 (Oct. 1994), 569-582. Pridobljeno 1. 6. 2016, <https://www.frias.uni-freiburg.de/downloads/veranstaltungen/hc-draftpaper-zakic>
- Chen C. P. (b.l.): Franz Kutschera, World War II Database. Pridobljeno 21. 5. 2016, http://ww2db.com/person_bio.php?person_id=570
- Deutsche Dienststelle (WASSt), Feldpostübersicht,. Pridobljeno 3. 6. 2016, <https://www.dd-wast.de/de/unterlagen/em-verzeichnis-verlustunterlagen/feldpostuebersicht.html>
- Deutsches Frontkämpferkreuz. Pridobljeno 1. 6. 2016, <http://www.ehrenzeichen-orden.de/nationalsozialismus/ehrenkreuz-des-1-weltkrieges-frontkampferkreuz.html>
- Dokumentarec o prisilni mobilizaciji Slovencev (27. 3. 2006). Pridobljeno 2. 5. 2016, www.sta.si/1037857/dokumentarec-o-prisilni-mobilizaciji-slovencev-v-nemsko-vojsko.
- Eichholz, Dietrich. (2003): *Geschichte der Deutschen Wirtschaft 1939–1945, Band I* (str. 84). München. Pridobljeno 10. 5. 2016, <https://books.google.si/books?id=URwgAAAQBAJ&pg=PA84&lpg=PA84&dq=Einsatz+Familienunterhalt++26.+Juni+1940&source=bl&ots=B0BZsb0QIG&sig=oKCWRBJ1ZQOd3rqpAuiSbj271QY&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKewiW1YvdgevMAhXDthQKHV7JA3cQ6AEILTAE#v=onepage&q=Einsatz%20Familienunterhalt%20%2026.%20Juni%201940&f=false>
- Einsatz- Familienunterhaltgesetz. V: *Reichsgesetzblatt, Teil I*, 28. 6. 1940, str. 911. Pridobljeno 10. 5. 2016, <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=dra&datum=1940&size=41&page=957>
- Ehrenzeichen-Orden. Pridobljeno 1. 6. 2016, <http://www.ehrenzeichen-orden.de/c/erster-weltkrieg/deutsches-heer>
- Feldpostübersicht. Pridobljeno 3. 6. 2016, <https://www.dd-wast.de/de/unterlagen/em-verzeichnis-verlustunterlagen/feldpostuebersicht.html>
- Film o prisilni mobilizaciji Slovencev (27. 3. 2006). Pridobljeno 2. 5. 2016, <http://www.rtv slo.si/kultura/film/film-o-prisilni-mobilizaciji-slovencev/143374>
- Gesetz über den Aufbau der Wehrmacht vom 16. März 1935. Pridobljeno 5.2. 2016, <http://www.verfassungen.de/de/de33-45/wehrmachtaufbau35.htm>
- Gliederung des Wehrkreises XVIII zum 22. Juli 1941. Pridobljeno 5. 2. 2016, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Wehrkreise/WK18G2-R.htm>

- Heimatschuss. Pridobljeno 3. 6. 2016, http://universal_lexikon.deacademic.com/337124/Heimatschuss
- Infanterie Sturmabzeichen in Silber. Pridobljeno 8. 2. 2016, <http://www.wehrmacht-odlikovanja.com/index-original.html>
- Jerome, G. (b. l.): Identification of Party leaders. Pridobljeno 2. 6. 2016, <http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?t=182491>
- Jullig, C. (b. d.): NSGemeinschaft »Kraft durch Freude«. Pridobljeno 1. 6. 2016, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ns-organisationen/kraft-durch-freude.html>
- Marineleitung. Pridobljeno 20. 5. 2016, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Oberkommando/OKM.htm>
- Mednarodna konferenca o prisilni mobilizaciji v nemško vojsko med II. svetovna vojno. Pridobljeno 2. 5. 2016, www.si21.com/Dogodki/Muzej_novejse_zgodovine_Slovenije-Mednarodna_konferenca_o_prisilni_mobilizaciji_v_nemsko_vojsko_med_II._svetovno_vojno/
- Mullholand, John (b.l.): The German mobilisation and Wave (Welle) system 1938–1945. Pridobljeno 2. 5. 2016, <http://www.axishistory.com/axis-nations/145-germany-heer/heer-unsorted/3419-the-german-mobilization-and-welle-wave-system-1939-1945>
- NSKriegsopferversorgung. Pridobljeno 24. 5. 2016, <http://www.enzyklo.de/Begriff/NS-Kriegsopferversorgung>
- Oberkommando der Luftwaffe. Pridobljeno 20. 5. 2016, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Oberkommando/OKL.htm>
- Orden und Ehrenzeichen der Deutschen Wehrmacht und der SS. Pridobljeno 3. 6. 2016, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Orden/oue.html>
- Panzerkampfabzeichen. Pridobljeno 8. 2. 2016, <http://www.wehrmacht-odlikovanja.com/index-original.html>
- Pool, Jim (b. l.): Führer and Other Gifts. Pridobljeno 3. 6. 2016, <http://www.dererstezug.com/FuhrerandOtherGifts.htm>
- Predstavitev knjige in odprtje razstave o trboveljski okupaciji in mobilizaciji v nemško vojsko (28. 9. 2007). Pridobljeno 19. 5. 2016, http://www.mobilizacija.si/uploads/datoteke/knjiga_razstava.pdf
- Projekt Malgre Eux. Pridobljeno 28. 1. 2016, <http://www.malgre-eux-2012.eu/projet>
- Reichsarbeitsdienst (RAD). Pridobljeno 3. 6. 2016, <http://www.wwiidaybyday.com/uniformen/reichsarbeitsdienst.htm>

- Royal Air Force Volunteer Reserve. Pridobljeno 18. 5. 2016, <https://www.forces-war-records.co.uk/units/5119/royal-air-force-volunteer-reserve/>
- Scriba, Arnulf (b. l.): Winterhilfswerk. Pridobljeno 15. 5. 2016, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ns-organisationen/winterhilfswerk.html>
- Scriba, Arnulf. (b. l.): *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP)*. Pridobljeno 23.5.2016, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/weimarer-republik/innenpolitik/nsdap.html>
- Scriba, Arnulf. (b. l.): Die NS Volkswohlfahrt (NSV). Pridobljeno 25. 5. 2016, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ns-organisationen/volkswohlfahrt.html>
- Signum Laudis. Pridobljeno 1. 6. 2016, http://www.dhm.de/datenbank/dhm.php?seite=5&fld_0=MO000425
- Thoms, Robert (b. l.): Die Organisation Todt. Pridobljeno 3. 6. 2016, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ns-organisationen/organisation-todt.html>
- Skitek, Vinko (2016): *Delovanje nemškega okupatorja v Mežiški dolini 1941–1945*, doktorsko delo. Pridobljeno 20. 8. 2016, <https://dk.um.si/Dokument.php?id=86590>
- Tag der Wehrmacht. Pridobljeno 2. 6. 2016, http://de.metapedia.org/wiki/Tag_der_Wehrmacht
- Toppe, Andreas (2008): *Militär und Kriegsvölkerrecht, Rechtsnorm, Fachdiskurs und kriegspraxis in Deutschland (1899–1940)*, str. 187–190. Pridobljeno 20. 5. 2016, https://books.google.si/books?id=U2_oBQAAQBAJ&pg=PA3&lpg=PA3&dq=milit%C3%A4r+und+kriegsv%C3%B6lkerrecht&source=bl&ots=pW0pWUPG5Y&sig=JTfqR1leQX4VQgYBpTgnvPwdrHs&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwj1-pis8f7MAhXCVxQKHQAbCaYQ6AEIKzAC#v=onepage&q=milit%C3%A4r%20und%20kriegsv%C3%B6lkerrecht&f=false
- Trupp (b. d.). Pridobljeno 21. 5. 2016, [https://de.wikipedia.org/wiki/Trupp_\(Milit%C3%A4r\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Trupp_(Milit%C3%A4r))
- Vereidigung auf Adolf Hitler. Pridobljeno 3. 6. 2016, <http://www.lebensgeschichten.net/selcont3.asp?typ=L&value=1275>
- Verwundeteabzeichen. Pridobljeno 1. 6. 2016, <http://www.ehrenzeichen-orden.de/deutsche-staaten/verwundetenabzeichen-fur-die-armee-und-kolonialtruppen-1918-in-gold.html>
- Volkstrauertag. Pridobljeno 26. 5. 2016, <https://de.wikipedia.org/wiki/Volkstrauertag>

- Weber, Klaus (b. l.): Die Deutsche Arbeitsfront (DAF). Pridobljeno 25. 5. 2016, <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ns-organisationen/deutsche-arbeitsfront.html>
- Wehrkreis XVIII. Pridobljeno 2. 6. 2016, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Wehrkreise/WK18-R.htm>
- Wehrmacht odlikovanja. Pridobljeno 8. 2. 2016, <http://www.wehrmacht-odlikovanja.com/index-original.html>
- Zakon o plačilu odškodnine žrtvam vojnega in povojnega nasilja (2001). Pridobljeno 1. 6. 2016, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO962>
- Zakon o žrtvah vojnega nasilja, Uradni list Republike Slovenije št. 63/1995, 6.11. 1995 (ZZVN). Pridobljeno 1. 6. 2016, <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO962>
- Zentralgericht des Heeres. Pridobljeno 15. 5. 2016, https://de.wikipedia.org/wiki/Zentralgericht_des_Heeres. 15.5. 2016
- Žajdela, Ivo. Film o mobiliziranih (2. 4. 2006). Pridobljeno 2. 5. 2016, <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/clanek/55-14-Priporocamo...-2>
13. WaffenGebirgsDivision der SS »Handschar« (kroatiske Nr .1). Pridobljeno 22. 5. 2016, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/GebirgsdivisionenSS/13SSGebD.htm>
7. SS-FreiwilligenGebirgsDivision »Prinz Eugen«. Pridobljeno 22. 5. 2016, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/GebirgsdivisionenSS/7GebDSS.htm>
23. WaffenGebirgsDivision der SS »Kama« (kroatiske Nr. 2). Pridobljeno 22. 5. 2016, <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/GebirgsdivisionenSS/23SSGebD.htm>
1. Opfersonntag. Pridobljeno 15.5. 2016, <http://chroniknet.de/extra/ereignisse/september-1943/>

SEZNAM KRATIC

AOK	Armeeoberkommando	Armadni višje poveljstvo
BDM	Bund Deutscher Mädel	Zveza nemških deklet
DAF	Deutsche Arbeitsfront	Nemška delavska fronta
DAP	Deutsche Arbeiterpartei	Nemška delavska stranka
D. R.	Deutsche Reicher	Nemški državljan
D.R.a.W.	Deutsche Reicher auf Widerruf	Nemški državljan na preklic
DRK	Deutsches Rotes Kreuz	Nemški rdeči križ
FAD	Freiwilligenarbeitsdienst	Prostovoljna delovna služba
GJ	Gebirgsjäger	Gorski lovci
HJ	Hitlerjugend	Hitlerjeva mladina
IRO	The International Refugee Organization	Mednarodna begunska organizacija
KLO		Krajevni ljudski odbor
KNOO		Krajevni narodnoosvobodilni odbor
KRIPO	Kriminalpolizei	Kriminalistična policija
KUZOP		Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev
KVB	Kärntner Volksbund	Koroška ljudska zveza
NKVD	(sovjetska varnostno- obveščevalna služba)	Ljudski komisariat za notranje zadeve
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei	Nacionalsocialistična nemška delavska stranka
NSF	Nationalsozialistische Frauenschaft	Nacionalsocialistična ženska organizacija
NSKK	Nationalsozialistisches Krafftfahrkorps	Nacionalsocialistični motorizirani korpus
NSKOV	Nationalsozialistische Kriegsopferversorgung	Nacionalsocialistična oskrba žrtev vojne
NSV	Nationalsozialistische Volkswohlfahrt	Urad za nacionalsocialistični ljudski blagor

OKH	Oberkommando der Heeres	Vrhovno poveljstvo kopenske vojske
OKL	Oberkommando der Luftwaffe	Vrhovno poveljstvo letalskih sil
OKM	Oberkommando der Marine	Vrhovno poveljstvo mornarice
OKW	Oberkommando der Wehrmacht	Vrhovno poveljstvo oboroženih sil nemške vojske
OLO		Okrajni ljudski odbor
OT	Organization Todt	Organizacija Todt
OZNA		Oddelek za zaščito naroda
POW	Prisoner of War	Vojni ujetnik
RAD	Reichsarbeitsdienst	Državna delovna služba
RAFVR	Royal Air Force Voluntary Reserve	Prostovoljna rezerva britanskih letalskih sil
ROA		Ruska osvobodilna armada
RSHA	Reichssicherheitshauptamt	Državni glavni varnostni urad
RYSAF	Royal Yugoslav Air Force	Jugoslovansko kraljevo letalstvo
SA	Sturmabteilung	Oboroženi oddelek
SD	Sicherheitsdienst	Varnostna služba
SHB	Steirischer Heimatbund	Štajerska domovinska zveza
SIPO	Sicherheitspolizei	Varnostna policija
SNOUB	Slovenska narodno-osvobodilna udarna brigada	
SS	Schutzstaffeln	Zaščitni oddelki
TN	Technische Nothilfe	Nujna tehnična pomoč
TPFKT	Tapferkeit	»za zasluge«
UDBA	Uprava državne bezbednosti	Uprava državne varnosti
UNRRA	United Nations Relief Rehabilitation Administration	Organizacija Združenih narodov za pomoč in obnovo
Deutsche Dienststelle WAST	Deutsche Dienststelle für die Benachrichtigung der Angehörigen von Gefallenen der ehemaligen deutschen Wehrmacht, Wehrmachtauskunftsstelle	Služba za obveščanje sorodnikov padlih nekdanjih članov vermahta
WBK	Wehrbezirkskommando	Okrajno vojaško poveljstvo

WEI	Wehrersatzinspektion	Nadomestna vojaška inšpekcija
WHW	Winterhilfswerk	Zimska pomoč
WMA	Wehrmeldeamt	Vojaški prijavni urad

IMENSKO KAZALO

A

Absolon, Rudolf 145, 148,
169, 174, 280
Alvarez, Jose 29
Arh, Valentin 203, 280

B

Bachler, (ime ni poznano) 124
Bacque, James 284, 380
Bauer, (ime ni poznano) 124
Baumgartner, Richard 54
Bechler, (ime ni poznano) 125
Beck, Erich 79,83–84, 86, 89,
91, 93, 96, 98, 103, 105, 359,
370
Bergen, Doris 62, 91
Blasch, Franz 89, 340
Blaschke, (ime ni poznano)
125
Blomberg, Werner von 29–
30, 118, 386
Böhme, Franz 122
Bormann, Martin 39, 61
Bornefeld, (ime ni poznano)
124, 126–127
Brauchitsch, Walther von
22–23, 32, 381
Brenner, Karel 52
Brugmans, Hendrik 18
Buchner, Alex 37, 205, 234,
380
Bučar, France 10
Bukovnik, Mirko 290
Bukovnik, Peter 234

C

Canaris, Franz Wilhelm 34, 389
Cerar, Andrej 214, 274
Ciano, Galeazzo 49

D

Davies, Norman 21–23, 381
Derreiter, (ime ni poznano) 125
Dežman, Jože 10–11, 14, 196,
261, 297, 299, 359, 380–386,
389–391
Dönitz, Karl 39
Doujak, Herman 134, 143,
Douscha, (ime ni poznano)
127

E

Eiselt, (ime ni poznano) 126
Eisenhower, Dwight 284
Elste, Alfred 50, 53, 60, 134,
381
Erce, Franc 90, 192, 218, 233,
241, 244, 268, 337, 379, 391

F

Fabjan, Franc 229, 381
Feldin, Boris 221, 382
Fels, (ime ni poznano) 124
Ferenc, Mitja 15
Ferenc, Tone 24–25, 28,
51–54, 61–62, 64, 68–70, 86,
150, 175, 340, 382–383
Fischer, (ime ni poznano) 65
Forman, Adrian 216, 383
Franco, Francisco 20

Franzl, (ime ni poznano) 125
Frick, Wilhelm 61, 118, 132,
358, 368
Friedl, (ime ni poznano) 127
Fritsch Werner von 32, 387

G

Gabrič, Aleš 15
Gaworek, N.H., 28, 382
Gerbec, Anton 252
Gibelhauser, (ime ni poznano)
127
Gladek, Anton 252
Glaser, Helmuth 54
Godeša, Bojan 405
Gohmar, (ime ni poznano) 126
Göring, Hermann 28, 39, 50,
229

Gosztony, Peter 41
Green, Phillip 22, 382
Greistorfer, (ime ni poznano)
125
Grmek, Franc 271, 311
Grohar, Polde 226, 244, 318,
382
Grum, Hans 62

H

Hafner, (ime ni poznano) 125
Handl, Rudolf 53
Harp, (ime ni poznano) 126
Hartman, Bruno 246, 350
Hauptmann, (ime ni poznano)
125
Hauser, Hans 266

Hecher, (ime ni poznano) 124
Hierzegger, Helmut 50 ,
130–132
Himmler, Heinrich 35, 41, 44,
50, 52, 61, 71, 102, 111, 112,
162, 256, 258, 368 ,
Hitler, Adolf 18, 20, 24, 28, 37,
41, 44, 49, 58, 65, 76, 80, 113,
155–56, 177, 193, 242,249,
266
Hochsteiner, Walther 102,
123, 132
Hoffmann, (ime ni poznano)
124
Holleis, (ime ni poznano) 125
Hribar, Stane, Slavc 161,
271,289– 291

I

Ivnik, Branko 280–281

J

Janša, Jože 252
Jelovčan, Pavel 245
Jensterle, Johan 234
Jeras, Janez 273
Jereb, Peter 296
Jerman, Johan 234
Jodl, Alfred 31, 33, 381
Jungbeck, (ime ni poznano)
125
Just, Martin 62

K

Kalide Schaller, Hubert 122
Kališnik, Janez 207, 379
Kandler, (ime ni poznano) 125
Kaplja, Ivan 214
Kavčič, France 172–173, 384
Keegan, John 20, 384
Keitel, Wilhelm 31, 381
Kidrič, Boris 172
Klanjšček, Zdravko 49, 53, 73, 84, 194, 197, 384
Kleinhappel, (ime ni poznano) 124
Kleist, (ime ni poznano) 101–103
Kloetzer, (ime ni poznano) 101
Klügel, Werner 59
Knofe, Hans 52
Kokalj Kočevar, Monika 174–177, 193, 207, 218–220, 222, 226, 229, 237, 241, 244, 247–248, 253, 259, 268, 271, 281, 286, 289, 293, 307–309, 316, 318, 328, 337, 353, 382, 384–385
Kokalj, Ivan 251
Kollnitz, Julian 62
Kolmberger, (ime ni poznano) 126
Komovec, Peter 248, 385
Konstantinovič, Zoran 98, 387
Koželj, Florijan 260, 385
Kranjec, Emil 221–222, 379
Križnar, Ivan 48–50, 51, 54,

58, 59, 61, 72–74, 96, 103, 149, 166–168, 172, 174, 196, 353, 385
Krmelj Franc 285, 379
Kropf, (ime ni poznano) 124
Kubert, Martin 123–124, 372
Kummer, (ime ni poznano) 125
Kuscher, Franz 83, 101, 360, 371
Kuss, Leo 103, 146, 176, 181
Kutschera Franz 50, 53, 58, 60, 62, 349, 358, 368, 391
Kuypers, Johan 21, 385

L

Lacker, (ime ni poznano) 127
Lackner, (ime ni poznano) 124
Lange, (ime ni poznano) 124
Langus, Stanislav 186, 385
Lechner, (ime ni poznano) 125
Lehmann, Rudolf 33–34
Ley, Robert 60
Lilling, Werner 163
Linasi, Marjan 385
Lober, (ime ni poznano) 127
Lomber, Ignaz 234
Lončar, Janez 251, 273, 386
Lueger, (ime ni poznano) 124
Lutze, Viktor 43, 77
Luyken, Max 76

M

Machatsch, (ime ni poznano) 124

Macher, Peter 122
Maier Kaibitsch, Alois 53
Malehar–Zmagoslav, Jože 312
Markl, (ime ni poznano) 124
Maschek, (ime ni poznano)
125
Mascus, Helmuth 52
Materna, Friedrich 122
Mathis, (ime ni poznano) 124
Meglič, Janez 193, 248
Mejač, Jože 251
Messer, Otto 204
Messiner, Paul 134
Molotov, Vjačeslav 20
Müller, Hubert 216
Müller, Rolf 14, 43, 45, 333–341
Muller, Max 216
Mullholand, John 37, 393
Murphy, 30
Mussolini, Benito 18, 20, 42

N

Nagy, Emmerich von 50
Nibbe, Walther 78, 85, 91, 94,
100
Nimpfer, Konrad 54
Novak, Ivan 251, 318, 386
Novak, Peter 293
Novak, Stanislav 251–252

O

Oberwinkler, Gustav 62
Ogrinec, Jože 219, 379
Ohrt, Lorenz 79, 81, 84, 89

P

Parting, (ime ni poznano) 124
Paulus, Friederich von 23, 24,
386
Penič, Lojze 264, 387
Perčič, Stanislav 271, 391
Perschler, (ime ni poznano)
125
Persterer, Alois 52
Petrevčič, Štefan 251
Pilz, Wilhelm 100, 102
Pirker, (ime ni poznano) 125
Plaschka, (ime ni poznano)
126
Poland, (ime ni poznano) 125
Potočnik, Aleksander 48, 387
Prilassnig, (ime ni poznano)
124
Primozic, Hugo 214
Promitzer, Christian 54, 387
Puklavac, Ludvik 194–195,
345, 381, 385–388

R

Raeder, Erich 39
Rainer, Friedrich 60, 100, 108,
123, 130, 171, 181, 349, 352,
358, 361, 368
Rajh, Milan 291
Raschen, Josef 234
Raudner, (ime ni poznano)
124
Reinhardt, Fritz 235
Repe, Božo 195

Ribbentrop, Joachim von, 20,
49
Rigerl, Maximilian 51
Ringel, Julius 122
Robitsch, Josef 84
Roblek, Andrej 216
Rogel, Rochus 234
Röhm, Ernst 43
Ropret, Franc 216
Rösener, Erwin 52, 103, 123,
266, 309
Rudl, (ime ni poznano) 100–102
Rupnik, Leon 309
Russek, (ime ni poznano) 124
Rux, Karl 52

S

Samonigg, Albert 62
Scheppman, Wilhelm 43
Schick, Wilhelm 62, 84
Schleicher, (ime ni poznano)
124
Schloenbach, Fritz 126
Schoor, Virgil 51
Schörfl, Walther 58
Schörner, Ferdinand 32, 382
Schuster, Karel 39, 388
Scriba, Arnulf 42, 393–394
Seitz, (ime ni poznano) 125
Simontsch, Franz 83
Sinnhuber, (ime ni poznano)
125
Skalka, Gustav 51
Skumavec, Franc 198, 217

Spielbicher, (ime ni poznano)
124
Sponholz, Hans 77–78, 388
Spruk, Franc 214
Stanonik, Marija 233
Steinberger, 131
Steindl, Franz 195, 204, 340
Stubenvoll, (ime ni poznano)
125
Suttner, Hans 50
Swoboda, (ime ni poznano)
124

Š

Šilc, Alfonz 130, 172, 244,
268, 389
Širok, Kaja 15

T

Terhechte, (ime ni poznano)
127
Terzić, Velimir 281
Tessin, Georg 14, 29, 222,
389
Thoms, Robert 58, 162, 394
Toellner, (ime ni poznano)
127
Tuffers, (ime ni poznano) 124
Türk, Danilo 348–349, 389

U

Uiberreither, Siegfried 341
Ulbing, (ime ni poznano) 125

V

Valjavec, Milan 293, 379
Veber, Janez 233
Veitschegger, (ime ni poznano) 124
Voigt, Otto 125–126
Volkenborn, Fritz 52
Vombergar, Jernej 220, 379
Vurcer, Jože 10

W

Wagner, Lojze 209, 281
Wagner, Robert 344
Weber, Klaus 63, 394
Waite, Robert 35, 390
Weiss, Wilhelm 50
Wette, Wolfram 241, 249, 391
Wilson, Guy 12

Winkler, Raimund 92, 106
Winkler, Rudolf 83, 90
Wygñanski, Roman 124

Z

Zajc, Ciril 152
Zaubzer, Rolfotto 46, 390
Zorko, Andrej 11, 79
Zupančič, Bernard 291

Ž

Žibert, Alojzij 10, 177, 194,
196, 328, 332, 336–337, 353,
390–391
Žnidarič, Marjan 11, 159,
195, 341, 352, 391
Žukov, Georgij Konstantinovič
22

BESEDA O AVTORICI

Monika Kokalj Kočevar je bila rojena 17. novembra 1963 v Ljubljani. Študirala je zgodovino in angleški jezik s književnostjo na Filozofski fakulteti v Ljubljani in diplomirala z nalogo NOB v Sloveniji v osrednjih britanskih časopisih. Leta 1999 je magistrirala na Filozofski fakulteti v Ljubljani s temo Gorenjsko domobranstvo. Doktorirala pa je leta 2016 na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru s temo Gorenjski mobiliziranci v nemški vojski 1943–1945. Po diplomi se je zaposlila v Gorenjskem muzeju v Kranju, od leta 1995 pa je kustosinja za drugo svetovno vojno v Muzeju novejše zgodovine Slovenije in se ukvarja predvsem z zbiranjem življenjskih zgodb. Proučevala je protipartizanske enote na Slovenskem, slovenske prisilne in suženjske delavce v Tretjem rajhu, slovenske izgnance in begunce, povojne politične emigrante in prisilno mobilizirane Slovence v nemško vojsko. Je avtorica več tematskih razstav. Posnela je tudi več dokumentarnih filmov, med njimi Prisilna mobilizacija Slovencev v nemško vojsko in Ljubljana–Buenos Aires–Ljubljana: Pekarna Franca Dolinarja.

V ZBIRKI ŽE IZŠLO

1. Jurij Perovšek. *Na poti v moderno : poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*. Ljubljana 2005.
2. Bojan Godeša. *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana 2006.
3. Aleš Gabrič. *Šolska reforma 1953–1963*. Ljubljana 2006.
4. Damijan Guštin. *Za zapahi : prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*. Ljubljana 2006.
5. Peter Vodopivec. *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana 2006.
6. Mojca Šorn. *Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno*. Ljubljana 2007.
7. Vida Deželak-Barič. *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana 2007.
8. Žarko Lazarevič, Aleksander Lorenčič (ur.). *Podobe modernizacije : poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju*. Ljubljana 2009.
9. Jurij Perovšek. »V zaželeni deželi« : slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941. Ljubljana 2009.
10. Žarko Lazarevič. *Plasti prostora in časa : iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana 2009.
11. Ervin Dolenc. *Med kulturo in politiko : kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnimi vojnama*. Ljubljana 2010.
12. Jurij Hadalin. *Boj za Albanijo : propad jugoslovanske širitve na Balkan*. Ljubljana 2011.
13. Maja Gombač. »Modni pêle mêle« slovenske družbe med svetovnimi vojnama. Ljubljana 2011.

14. Eva Mally. *Slovenski odpor : Osvobodilna fronta slovenskega naroda od 1941 do 1945*. Ljubljana 2011.
15. Aleksander Lorenčič. *Prelom s starim in začetek novega : tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990-2004)*. Ljubljana 2012.
16. Jurij Perovšek. *Samoodločba in federacija : slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941*. Ljubljana 2012.
17. Jure Gašparič. *Državni zbor 1992–2012 : o slovenskem parlamentarizmu*. Ljubljana 2012.
18. Peter Vodopivec. *Francoski inštitut v Ljubljani 1921–1947 / L'institut français de Ljubljana 1921–1947*. Ljubljana 2013.
19. Jože Princič. *Pot do slovenske narodnogospodarske suverenosti 1945–1991*. Ljubljana 2013.
20. Jurij Perovšek. *O demokraciji in jugoslovanstvu : slovenski liberalizem v kraljevini SHS/Jugoslaviji*. Ljubljana 2012.
21. Vlasta Stavbar. *Politik Vekoslav Kukovec : politično delovanje do leta 1918*. Ljubljana 2014.
22. Alenka Kačičnik Gabrič. *To smemo že tako dolgo : kmečke služnosti in njihova odprava*. Ljubljana 2014.
23. Andrej Studen. *Neprilagojeni in nevarni : podoba in status Ciganov v preteklosti*. Ljubljana 2015.
24. Meta Remec. *Podrgni, očedi, živali otrebi : higiena in snaga v dobi meščanstva*. Ljubljana 2015.
25. Žarko Lazarević. *Spremembe in razmišljanja : gospodarsko-zgodovinske refleksije*. Ljubljana 2015.
26. Žiga Koncilija. *Politično sodstvo : sodni procesi na Slovenskem v dveh Jugoslavijah*. Ljubljana 2015.
27. Marjetka Rangus. *Parlamentarne prakse socialistične Jugoslavije : v iskanju ravnotežja med skupščinskim sistemom in parlamentarizmom*. Ljubljana 2016.
28. Meta Remec. *Bakh, tobak in Venera : grehi in skušnjave v dolgem 19. stoletju*. Ljubljana 2016.
29. Filip Čuček. *Svoji k svojim : na poti k dokončni nacionalni razmejitvi na Spodnjem Štajerskem v 19. stoletju*. Ljubljana 2016.
30. Gašper Mithans. *Jugoslovanski konkordat : Pacem in discordia ali jugoslovanski »kulturkampf«*. Ljubljana 2017
31. Bojan Cvelfar. *Srbska pravoslavna cerkev na Slovenskem med svetovnjima vojnama*. Ljubljana 2017

Več o publikacijah Inštituta za novejšo zgodovino na: <http://www.inz.si/razpoznvanja.php>

Cena: 26 EUR

Inštitut za novejšo zgodovino